

Sosyal Bilimler
Enstitüsü

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

**2002-2022 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN TARIM SEKTÖRÜNÜN ENDÜSTRİ
İÇİ TİCARET KURAMI İLE ANALİZİ**

Doktora Tezi

ŞERİF YÜKSEL

İSTANBUL,2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

**2002-2022 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN TARIM SEKTÖRÜNÜN ENDÜSTRİ
İÇİ TİCARET KURAMI İLE ANALİZİ**

Doktora Tezi

ŞERİF YÜKSEL

Danışman: DR. ÖĞR. ÜYESİ ERDEM TURGAN

İSTANBUL, 2024

GENEL BİLGİLER

Ad ve Soyad	:Şerif YÜKSEL
Anabilim Dalı	:İktisat
Programı	:Uluslararası İktisat
Tez Danışmanı	:Dr. Öğr. Üyesi Erdem TURGAN
Tez Türü ve Tarihi	:Doktora – Ocak 2024
Anahtar Kelimeler	:Endüstri-İç Ticaret, Tarım Ekonomisi, Ticaret Kuramları

ÖZET

TÜRKİYE’NİN TARIM TİCARETİ, 2002-2022 YILLARI ARASI TARIM SEKTÖRÜNÜN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET KURAMI İLE ANALİZİ

Bu çalışma Türkiye’nin 2002-2022 yılları arasındaki Tarım sektörünün ticaretini incelemektedir. Türkiye’de yaşanan 2001 ekonomik ve politik krizinden sonraki 20 yıllık tarım sektörünü periodunu inceleyen bu çalışmada endüstri içi ticaret teorisi araştırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Ölçüm medotu ise Glubell-Lloyd endeksidir. Neo-Liberal politikalar sonra gelişmiş ekonomiler GSYH içerisindeki sektör paylarında en az payı tarım sektörüne vermektedir. Zenginleşmenin ve kalkınmanın temeli sanayileşme ve devamında hizmet sektörü olarak formüle edilmiştir. Türkiye’de bu politikayı benimsemiş 1980 sonrası tarımsal büyümeden vazgeçip sanayi ve hizmet sektörü yatırımlarına öncelik vermiştir. Ancak çalışmada görülmektedir ki, tarımsal ürün ticaretinden en fazla değeri kazanan ülkeler yine bu gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerin başında ABD, Hollanda, Fransa ve Almanya gelmektedir. Çalışmada görülmektedir ki, tarım sektöründe Türkiye uluslararası piyasada karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayıp tarım sektörünü rekabete açmıştır. Ancak teknoloji ve markalaşma ile tarım sektöründen katma değer yaratılabilir ve en kalkınmış ülkelerin elde ettiği tarımsal ürün gelirlerin yaklaşabilir. Bu potansiyeli bulunmaktadır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Şerif YÜKSEL
Department : Economics
Programme : International Economics
Thesis Advisor :Dr. Lecturer Member Erdem TURGAN
Thesis Type and Date : PhD – January 2024
Key Words : Intra-Industry Trade, Agricultural Economics,
Trade Theories

SUMMARY

AGRICULTURAL TRADE OF TURKEY, ANALYSIS OF AGRICULTURAL SECTOR BETWEEN 2002-2022 WITH INTRA-INDUSTRIAL TRADE THEORY

This study examines the trade of Turkey's agricultural sector between 2002-2022. In this study, which examines the 20-year period of the agricultural sector after the 2001 economic and political crisis in Turkey, intra-industry trade theory was used as the research method. The measurement method is the Glubell-Lloyd index. After Neo-Liberal policies, developed economies give the least share of sector shares in GDP to the agricultural sector. The basis of enrichment and development has been formulated as industrialization and subsequently the service sector. Turkey also adopted this policy and gave up agricultural growth after 1980 and gave priority to industrial and service sector investments. However, it is seen in the study that the countries that gain the most value from agricultural product trade are these developed countries. The leading countries are the USA, the Netherlands, France and Germany. It is seen in the study that Turkey does not have a comparative advantage in the international market in the agricultural sector and has opened the agricultural sector to competition. However, with technology and branding, added value can be created from the agricultural sector and the income from agricultural products can approach the income of the most developed countries. It has this potential.

ÖNSÖZ

Byung-Chul Han “Psikopolitika; Neo-Liberalizim ve Yeni İktidar Teknikleri” adlı kitabında, heyecanı belirleyen ‘nereye’ sorusu olduğunu vurguluyor. Doktora eğitimime başlamadan önce, başlarken, devam ederken ve tamamlandığında hissettiğim “heyecan” duygusu oldu. Kendime ‘nereye’ diye sorarken bana yol gösterenlere teşekkür etmek isterim.

Öncelikle Yüksek Lisans ve Doktora tez çalışmalarında danışmanım olan Dr. Öğr. Üyesi Sayın Erdem Turgan’a teşekkür eder ve saygılarımı sunarım. Kendisinin bana gösterdiği sabır ve yönlendirmenin yanı sıra eğiticiliği ve ağabeyliğini hayatım boyunca unutamam.

Tez izleme jürimde yer alan Prof. Dr. Sayın Nurdan Arslan tarım çalışmam konusunda, Prof. Dr. Sayın Kerim Sinan Alçın ise çalışmamı neo-liberalizm çerçevesinde değerlendirmem tavsiyeleri çalışma sürecimin en kritik anlarıydı. Kendilerinin beni öğrencileri olarak kabul etmesinden ötürü gurur duyuyorum, minnet ve saygılarımı sunuyorum.

Asistanı olduğum, evladı olduğum, örnek aldığım insan olarak Öğr. Gör. Sayın Raif Bakova’ya çok teşekkür ediyorum. Değerlendirmeleri, literatür takibi ve benim için yarattığı tartışmalar bu çalışmamın hazırlanmasında çok önemliydi. Sayın hocamın hayatımda olması ile iftihar ediyor kendilerine saygılarımı sunuyorum.

Birlikte çalıştığım iş arkadaşlarım ve dostlarım Arş. Gör. Sayın Nurten Çalışkan ve Arş. Gör. Dr. Sayın Elanur Türküz bana bunca yıl öğrettiklerinden ve dostluklarını paylaştıklarından ötürü teşekkür ediyorum. Kıymetli bölüm başkanım Doç. Dr. Sayın Nebile Korucu Gümüşoğlu’na ısrarlı desteği ve yön göstericiliğinden ötürü teşekkür ediyor saygılarımı sunuyorum.

Annem Sayın Sevdije Yüksel ve Babam Sayın İsmail Yüksel’e, Ablam Bahar Yüksel Arslan’a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum. Bana olan inançları tüm hayatım boyunca zirvedeydi.

Hayat arkadaşım ve eşim Dr. Öğr. Üyesi Sayın Ebru Aydın Yüksel’e ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Çalışmam süresinde kendisinden akıl almak için her zaman kendimi çok güvende hissettim. Başarılı akademik kariyerinin ve öğrendiklerini sevgi ile benimle paylaştı. Bu çalışmamı ve araştırmamı eşime adıyor sevgilerimi ve saygılarımı paylaşıyorum.

Şerif Yüksel

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY.....	ii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1
1. DİŞ TİCARET TEORİLERİ VE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİ.....	4
1.1 KLASİK DİŞ TİCARET TEORİLERİ.....	4
1.1.1 Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	4
1.1.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	6
1.1.3 Faktör Donatım Teorisi.....	7
1.2 YENİ DİŞ TİCARET TEORİLERİ.....	8
1.2.1 Nitelikli İş Gücü Kuramı	8
1.2.2 Teknoloji Açığı Kuramı	9
1.2.3 Ürün Dönemleri Kuramı.....	10
1.2.4 Ölçek Ekonomileri Kuramı	11
1.2.5 Tercihlerde Benzerlik Kuramı	12
1.2.6 Monopolcü Rekabet Kuramı	13
1.3 ENDÜSRİ İÇİ TİCARET KURAMI	14
1.3.1 Endüstri İçi Ticaret Kuramının Ortaya Çıkışı ve Tanımı	14
1.3.2 Endüstri-İçi Ticaret ve Endüstri-Arası Ticaret Ayrımı	15
1.3.3. Endüstri-İçi Ticaretin Nedenleri.....	16
1.3.3.1 Ülkelere İlişkin Özellikler	16
1.3.3.2 Mallara İlişkin Özellikler	16
1.3.3.3. Piyasaya İlişkin Özellikler.....	16

1.3.4.	Yatay ve Dikey Endüstri-İçi Ticaret	17
1.3.5	Endüstri-İçi Ticareti Açıklamaya Çalışan Teorik Modeller.....	18
1.3.5.1	Yatay Ürün Farklılaşmasına Dayanan Endüstri-İçi Ticaret Modelleri	18
1.3.5.1.1	Monopolcü Rekabet Modelleri.....	18
1.3.5.1.2	Oligopol Modeller	19
1.3.5.2	Dikey Ürün Farklılaşmasına Dayanan Endüstri-İçi Ticaret Modelleri.....	20
1.3.5.2.1	Tam Rekabet Modelleri	20
1.3.5.2.2	Oligopol Modeller	21
1.3.5.3.	Homojen Mallara Dayanan Endüstri-İçi Ticaret Modelleri.....	22
1.4	ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETTE ÖLÇME TEKNİKLERİ VE ÖLÇMEDE KULLANILAN ENDEKSLER.....	24
1.4.1	Temel Yaklaşımlar	24
1.4.1.1	Verdorn Endeksi	24
1.4.1.2	Michaely Endeksi	25
1.4.1.3	Balassa Endeksi.....	26
1.4.2	Statik Ölçümler ve Uyarlanmış Endeksler	27
1.4.2.1	Grubel-Lloyd Endeksi	27
1.4.2.2	Aquino Endeksi	28
1.4.2.3	Loertscher-Wolter Endeksi	29
1.4.2.3	Helpman Endeksi	30
1.4.3	Yarı Dinamik Ölçümler	31
1.4.3.1	Greenaway-Hine-Milner-Elliott Endeksi	31
1.4.3.2	Dixon-Menon Endeksi	32
1.4.4	Dinamik Endeksler	33
1.4.4.1	Hamilton-Kniest Endeksi	33
1.4.4.2	Brühlhart Endeksi.....	34

1.4.4.3 Thom-McDowell Endeksi	36
1.4.4.4 Azhar-Elliot Endeksi	37
1.5 ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET TEORİSNE İLİŞKİN GÜNCEL ÇALIŞMALAR	38
2. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE ÖNEMİ...	43
2.1 DÜNYA'DA TARIM SEKTÖRÜNE GENEL BAKIŞ.....	43
2.1.1 Dünya'da Tarım Sektörünün Genel Durumu.....	43
2.1.1.1 Tarımsal Üretim Faktörleri	46
2.1.1.1.1 Arazi ve Su	46
2.1.1.1.2 Emek.....	49
2.1.1.1.3 Sermaye ve Yatırım	51
2.1.1.2 Tarımsal Girdiler	52
2.1.1.2.1 Pestisitler	52
2.1.1.2.2 Gübreler.....	54
2.1.2 Dünya'da Tarım Sektöründe Üretim, Ticaret ve Emtia Fiyatları	56
2.1.2.1 Üretim.....	56
2.1.2.2 Ticaret.....	61
2.1.2.3 Fiyatlar	65
2.1.3 Dünya Gıda Ürünü İhracatından En Çok Geliri Elde Eden Ülkeler Analizi	68
2.1.3.1 Amerika Birleşik Devletleri.....	68
2.1.3.2 Hollanda	70
2.1.3.3 Almanya	72
2.1.3.4 Fransa	74
2.1.3.5 Brezilya	76
2.1.3.6 Çin	77
2.1.3.7 İspanya	79
2.1.3.8 Kanada.....	80

2.1.3.9 Belçika.....	81
2.1.3.10 İtalya.....	83
2.1.3.11 Tarımsal Ürün Ticaretinde Önemli Paya Sahip Diğer Ülkeler	84
2.2 TÜRKİYE’NİN TARIM SEKTÖRÜNE GENEL BİR BAKIŞ	85
2.2.1 Türkiye’de Tarımsal Yapı	85
2.2.2 Türkiye’de Tarım Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı.....	88
2.2.3 Türkiye’de Tarım Sektörünün İstihdamdaki Yeri ve Önemi.....	90
2.3 TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GEÇMİŞİ	98
2.3.1 1923-1929 Kuruluş Dönemi Tarım Politikaları.....	98
2.3.2 1930-1945 Devletçilik Dönemi	98
2.2.3 1946-1960 Tarıma Dayalı Büyüme Dönemi	99
2.3.4 1961-1980 İthal İkameci Sanayileşme Dönemi	100
2.4 TÜRKİYE’DE NEO-LİBERAL DÖNEM SONRASI TARIM SEKTÖRÜ	100
2.4.1 Liberal Ekonomiye Geçiş Sonrası Türkiye’de Tarım Dış Ticareti	101
2.4.2 Dünya Ticaret Örgütü Sonrası Türkiye’de Tarım Dış Ticareti	102
2.4.3 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Türkiye’de Tarım Dış Ticareti.....	103
2.4.4 Covid-19 Pandemisi Sonrası Türkiye’de Tarım Dış Ticareti	104
3. TÜRKİYE’NİN 2002-2022 YILLARI ARASI TARIM SEKTÖRÜNÜN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET KURAMI İLE ANALİZİ	106
3.1 ÇALIŞMADA KULLANILAN VERİLER VE MODEL	106
3.2 ÇALIŞMADA KULLANILAN YÖNTEM.....	109
3.3 ANALİZ ve BULGULAR.....	110
3.3.1 Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler Grubuna (01-05) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi	110
3.3.2 Bitkisel Ürünler Grubuna (06-15) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi	120
3.3.3 Gıda Sanayi Ürünleri Grubuna (16-24) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi.....	140

3.3.4 Kimya Ürünleri Grubuna (29-33-35-38)) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi	158
3.3.5 Çantalar, Saraciye Eşyası, Deriler ve Kürkler Ürünler Grubuna (41-43) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi	166
3.3.6 Dokumaya Elverişli Bitkisel ve Hayvansal Ürünler Grubuna (50-53) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi	170
3.3.7 Tüm Tarım Ürünleri Gruplarının Toplamına İlişkin Endüstri içi Ticaret Analizi.....	178
4. SONUÇ VE TARTIŞMA.....	180
KAYNAKLAR.....	184
EKLER.....	192

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 EİT 2002-2022 Arası Araştırma Literatürü.....	42
Tablo 2.1 ABD'nin En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	69
Tablo 2.2 ABD'nin En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	69
Tablo 2.3 ABD'nin 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler.....	70
Tablo 2.4 Hollanda'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	71
Tablo 2.5 Hollanda'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	71
Tablo 2.6 Hollanda'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler.....	72
Tablo 2.7 Almanya'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	73
Tablo 2.8 Almanya'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	73
Tablo 2.9 Almanya'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler.....	74
Tablo 2.10 Fransa'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	75
Tablo 2.11 Fransa'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	75
Tablo 2.12 Fransa'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler.....	76
Tablo 2.13 Brezilya'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	76
Tablo 2.14 Brezilya'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	77
Tablo 2.15 Brezilya'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler.....	77
Tablo 2.16 Çin'in En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	78
Tablo 2.17 Çin'in En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	78
Tablo 2.18 İspanya'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	79
Tablo 2.19 İspanya'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	73
Tablo 2.20 İspanya'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler.....	80
Tablo 2.21 Kanada'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	81
Tablo 2.22 Kanada'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	81

Tablo 2.23 Kanada'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler.....	82
Tablo 2.24 Belçika'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	82
Tablo 2.25 Kanada'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	83
Tablo 2.26 Belçika'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler.....	83
Tablo 2.27 İtalya'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	84
Tablo 2.28 İtalya'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	84
Tablo 2.26 İtalya'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler.....	85
Tablo 2.27 Türkiye'nin En çok İhraç Ettiği Tarımsal Ürünler.....	92
Tablo 2.28 Türkiye'nin En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler.....	93
Tablo 2.29 Türkiye'nin En çok Tarımsal Ürün İhraç Ettiği Ülkeler.....	93
Tablo 2.30 Türkiye'nin En Çok İthal Ettiği Tarım Ürünleri.....	94
Tablo 2.31 Türkiye'nin En Çok İthalat Harcaması Yaptığı Tarımsal Ürünler.....	94
Tablo 2.32 Türkiye'nin En çok Tarımsal Ürün İthal Ettiği Ülkeler.....	95
Tablo 2.33 Türkiye'de Tarım Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı.....	95
Tablo 2.34 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İhraç Ettiği Ülkelerin Kişi Başına Gelir Seviyesi.....	96
Tablo 2.35 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İthal Ettiği Ülkelerin GSYH Büyüklükleri.....	97
Tablo 2.36 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İthal Ettiği Ülkelerin Kişi Başına Gelir Seviyesi.....	98
Tablo 3.1 GTİP Ürün Grubu (01) Canlı Hayvan Ticareti EİT Analiz.....	110
Tablo 3.2 GTİP Ürün Grubu (02) Etler ve Yenilen Sakatat Ticareti EİT Analiz.....	112
Tablo 3.3 GTİP Ürün Grubu (03) Balıklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar ve Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar Ticareti EİT Analiz.....	114
Tablo 3.4 GTİP Ürün Grubu (04) Süt Ürünler; Kuş Ve Kümes Hayvanlarının Yumurtaları; Tabii Bal; Yenilebilir Hayvansal Menşeli Ürünler Ticareti Eit Analizi.....	116
Tablo 3.5 GTİP Ürün Grubu (05) Diğer Hayvansal Menşeli Ürünler Ticareti Eit Analizi.....	118

Tablo 3.6 Gtip Ürün Grubu (06) Canlı Ağaç ve Diğer Bitkiler; Yumurtalar, Kökler ve Benzeri; Kesme Çiçekler ve Süs Yaprakları Ticareti Eit Analizi.....	120
Tablo 3.7 Gtip Ürün Grubu (07) Yenilen Sebzeler Ve Bazı Kök Ve Yumrular Ticareti Eit Analizi.....	122
Tablo 3.8 Gtip Ürün Grubu (08) Yenilen Meyvalar Ve Yenilen Sert Kabuklu Meyvalar; Turunçgillerin Ve Kavunların Ve Karpuzların Kapukları Ticareti Eit Analizi.....	124
Tablo 3.9 Gtip Ürün Grubu (09) Kahve, Çay, Paraguay Çayı Ve Baharat Ticareti Eit Analizi.....	126
Tablo 3.10 Gtip Ürün Grubu (10) Hububat Ticareti Eit Analizi.....	128
Tablo 3.11 Gtip Ürün Grubu (11) Malt, Nişasta, İnülin, Buğday Gluteni Ticareti Eit Analizi.....	130
Tablo 3.12 Gtip Ürün Grubu (12) Yağlı Tohum Ve Meyvalar; Muhtelif Tane, Tohum Ve Meyvalar; Sanayiide Ve Tıpta Kullanılan Bitkiler; Saman Ve Kaba Yem Ticareti Eit Analizi.....	132
Tablo 3.13 Gtip Ürün Grubu (13) Lak; Sakız, Reçine Ve Diğer Bitkisel Özsu Ve Hülasalar Ticareti Eit Analizi.....	134
Tablo 3.14 Gtip Ürün Grubu (14) Örülmeye Elverişli Bitkisel Maddeler; Tarifenin Başka Yerinde Belirtilmeyen Bitkisel Ürünler Ticareti Eit Analizi.....	136
Tablo 3.15 Gtip Ürün Grubu (15) Hayvansal Ve Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar Ve Bunların Parçalanma Ürünleri; Hazır Yemeklik Katı Yağlar, Hayvansal Ve Bitkisel Mumlar Ticareti Eit Analizi.....	138
Tablo 3.16 Gtip Ürün Grubu (16) Et, Balık, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar Veya Diğer Su Omurgasızlarının Müstahzarları Ticareti Eit Analizi.....	140
Tablo 3.17 Gtip Ürün Grubu (17) Şeker Ve Şeker Mamulleri Ticareti Eit Analizi.....	142
Tablo 3.18 Gtip Ürün Grubu (18) Kakao Ve Kakao Müstahzarları Ticareti Eit Analizi.....	144
Tablo 3.19 Gtip Ürün Grubu (19) Hububat, Un, Nişasta Veya Süt Müstahzarları; Pastacılık Ürünleri Ticareti Eit Analizi.....	146
Tablo 3.20 Gtip Ürün Grubu (20) Sebzeler, Meyvalar, Sert Kabuklu Meyvalar Ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzarlar Ticareti Eit Analizi.....	148
Tablo 3.21 Gtip Ürün Grubu (21) Yenilen Çeşitli Gıda Müstahzarları Ticareti Eit Analizi.....	150
Tablo 3.22 Gtip Ürün Grubu (22) Meşrubat, Alkollü İçecekler Ve Sirke Ticareti Eit Analizi.....	152

Tablo 3.23 Gtip Ürün Grubu (23) Gıda Sanayiinin Kalıntı Ve Döküntüleri; Hayvanlar İçin Hazırlanmış Kaba Yemler Ticareti Eit Analizi.....	154
Tablo 3.24 Gtip Ürün Grubu (24) Tütün Veya Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler Ticareti Eit Analizi.....	156
Tablo 3.25 Gtip Ürün Grubu (29) Organik Kimya Ticareti Eit Analizi.....	158
Tablo 3.26 Gtip Ürün Grubu (33) Uçucu Yağlar ve Rezinoitler; Parfümeri, Kozmetik veya Tuvalet Müstahzarları Ticareti Eit Analizi.....	160
Tablo 3.27 Gtip Ürün Grubu (35) Albiminoid Maddeler; Değişikliğe Uğramış Nişasta Esaslı Ürünler; Tutkalla; Enzimler Ticareti Eit Analizi.....	162
Tablo 3.28 Gtip Ürün Grubu (38) Mutelif Kimyasal Maddeler Ticareti Eit Analizi.....	164
Tablo 3.29 Gtip Ürün Grubu (41) Ham Postlar, Deriler ve Köseleler Ticareti Eit Analizi.....	166
Tablo 3.30 Gtip Ürün Grubu (43) Kürkler ve Taklit Kürkler; Bunların Mamulleri Ticareti Eit Analizi...	168
Tablo 3.31 Gtip Ürün Grubu (50) İpek Ticareti Eit Analizi.....	170
Tablo 3.32 Gtip Ürün Grubu (51) Yapağı Ve Yün, İnce Veya Kaba Hayvan Kılı Ticareti Eit Analizi.....	172
Tablo 3.33 Gtip Ürün Grubu (52) Pamuk Ticareti Eit Analizi.....	174
Tablo 3.34 Gtip Ürün Grubu (53) Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler Ticareti Eit Analizi.....	176
Tablo 3.35 Türkiye'nin 2002-2022 Arası Tüm Tarımsal Ürün Gruplarına İlişkin Ticaretinin EİT.....	178

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Uzun Dönem Endüstri-İç Ticaret Trendleri.....	23
Şekil 2.1 Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığın Ekonomiye Katkısı.....	44
Şekil 2.2 Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığın Katma Değerinin Bölgesel GSYH İçindeki Payı (2015 ABD Doları Fiyatlarıyla).....	45
Şekil 2.3 Dünya Tarım Arazilerinin Kullanım Amacına Göre Dağılımı.....	46
Şekil 2.4 Bölgeye Göre Ekili Arazi.....	47
Şekil 2.5 2020 Yılı İtibariyle Dünya Tarım Arazilerinin Kullanım Amacına ve Başlıca Ülkelere Göre Dağılımı.....	47
Şekil 2.6 Bölgeye Göre Kişi Başına Dülen Ekili Arazi Alanı.....	48
Şekil 2.7 2019 Yılında Tarımın Toplam Su Çekimi İçindeki Payı, En Yüksek Ülkeler.....	49
Şekil 2.8 Bölgeye Göre Tarım, Ormancılık ve Balıkçılıkta İstihdam.....	50
Şekil 2.9 Bölgeye Göre Toplam İstihdam İçinde Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık İstihdamının Payı.....	51
Şekil 2.10 Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık GSSO Katma Değerin Payı, En Yüksek Ülkeler.....	52
Şekil 2.11 Bölgeye Göre Pestisit Kullanımı.....	53
Şekil 2.12 Bölgeye Göre Tarım alanlarında Kişi Başına Pestisit Kullanımı.....	53
Şekil 2.13 İnorganik Gübre Kullanımı: Besin ve Bölge Bazında.....	55
Şekil 2.14 İnorganik Gübre Kullanımı: Tarım Alanı ve Bölge Başına Besin.....	56
Şekil 2.15 Dünya Tarım Ürünleri Üretimi, Ürün Grubuna Göre.....	57
Şekil 2.16 Dünya Tarım Ürünleri Üretimi, Ana Emtialar.....	57
Şekil 2.17 Dünya Ana Tarım Ürünleri Üretimi, Ana Üreticiler (2020).....	58
Şekil 2.18 Dünya Et Üretimi, Ana Kalemler.....	60
Şekil 2.19 2020 Yılında Ana Et Ürünlerinin Dünya Üretimi, Ana Ülkeler.....	60
Şekil 2.20 Dünya Gıda İhracatında Gruplara Göre Değeri.....	61

Şekil 2.21 Bölgelere Göre Net Gıda Ticareti.....	62
Şekil 2.22 Ana Gruplara ve Bölgelere Göre Gıda İthalat ve İhracatı (2020).....	64
Şekil 2.23 Ticareti Yapılan Başlıca Tahıllar, En Büyük İthalatçılar ve İhracatçılar.....	64
Şekil 2.24 FAO Gıda Fiyat Endeksi, Dünya Geneli.....	68
Şekil 2.25 FAO Gıda Ürünleri Fiyat Endeksi, Ana Ürünler.....	68
Şekil 2.26 Bölgelere Göre Gıda Fiyatlarında Yıllık Değişmeler.....	67
Şekil 2.27 Bölgelere Göre Gıda Tüketici Fiyatlarında Enflasyon.....	68
Şekil 2.28 Üretim yöntemine göre GSYH hesabında sektörlerin payları, cari fiyatlarla, 2021	90
Şekil 2.29 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İhraç Ettiği Ülkelerin GSYH Büyüklüklerine Göre Ülke Konumları	96
Şekil 2.30 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İthal Ettiği Ülkelerin GSYH Büyüklüklerine Göre Ülke Konumları	97

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1 Türkiye’de 2021 Yılı İstihdam Verileri.....	91
Grafik 2.2 Türkiye’de 2022 Yılı İstihdam Verileri.....	91
Grafik 2.4 Türkiye’nin Tarım Sektörünün Yıllara Göre Büyüme Oranı % (1980-2022).....	105
Grafik 3.1 GTİP Ürün Grubu (01) Canlı Hayvan Ticareti EİT Analiz.....	111
Grafik 3.2 GTİP Ürün Grubu (02) Etler ve Yenilen Sakatat Ticareti EİT Analiz.....	113
Grafik 3.3 GTİP Ürün Grubu (03) Balıklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar ve Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar Ticareti EİT Analiz.....	115
Grafik 3.4 GTİP Ürün Grubu (03) Süt Ürünler; Kuş Ve Kümes Hayvanlarının Yumurtaları; Tabii Bal; Yenilebilir Hayvansal Menşeli Ürünler Ticareti Eit Analizi.....	117
Grafik 3.5 GTİP Ürün Grubu (05) Diğer Hayvansal Menşeli Ürünler Ticareti Eit Analizi.....	119
Grafik 3.6 Gtip Ürün Grubu (06) Canlı Ağaç ve Diğer Bitkiler; Yumurtalar, Kökler ve Benzeri; Kesme Çiçekler ve Süs Yaprakları Ticareti Eit Analizi	121
Grafik 3.7 Gtip Ürün Grubu (07) Yenilen Sebzeler Ve Bazı Kök Ve Yumrular Ticareti Eit Analizi.....	123
Grafik 3.8 Gtip Ürün Grubu (08) Yenilen Meyvalar Ve Yenilen Sert Kabuklu Meyvalar; Turuncgillerin Ve Kavunların Ve Karpuzların Kapukları Ticareti Eit Analizi.....	125
Grafik 3.9 Gtip Ürün Grubu (09) Kahve, Çay, Paraguay Çayı Ve Baharat Ticareti Eit Analizi.....	127
Grafik 3.10 Gtip Ürün Grubu (10) Hububat Ticareti Eit Analizi.....	129
Grafik 3.11 Gtip Ürün Grubu (11) Malt, Nişasta, İnülin, Buğday Gluteni Ticareti Eit Analizi.....	131
Grafik 3.12 Gtip Ürün Grubu (12) Yağlı Tohum Ve Meyvalar; Muhtelif Tane, Tohum Ve Meyvalar; Sanayiide Ve Tıpta Kullanılan Bitkiler; Saman Ve Kaba Yem Ticareti Eit Analizi.....	133
Grafik 3.13 Gtip Ürün Grubu (13) Lak; Sakız, Reçine Ve Diğer Bitkisel Özsu Ve Hülasalar Ticareti.....	135
Grafik 3.14 Gtip Ürün Grubu (14) Örölmeye Elverişli Bitkisel Maddeler; Tarifenin Başka Yerinde Belirtilmeyen Bitkisel Ürünler Ticareti Eit Analizi.....	137
Grafik 3.15 Gtip Ürün Grubu (15) Hayvansal Ve Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar Ve Bunların Parçalanma Ürünleri; Hazır Yemeklik Katı Yağlar, Hayvansal Ve Bitkisel Mumlar Ticareti Eit Analizi.....	139

Grafik 3.16 Gtip Ürün Grubu (16) Et, Balık, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar Veya Diğer Su Omurgasızlarının Müstahzarları Ticareti Eit Analizi.....	141
Grafik 3.17 Gtip Ürün Grubu (17) Şeker Ve Şeker Mamulleri Ticareti Eit Analizi.....	143
Grafik 3.18 Gtip Ürün Grubu (18) Kakao Ve Kakao Müstahzarları Ticareti Eit Analizi.....	145
Grafik 3.19 Gtip Ürün Grubu (19) Hububat, Un, Nişasta Veya Süt Müstahzarları; Pastacılık Ürünleri Ticareti Eit Analizi.....	147
Grafik 3.20 Gtip Ürün Grubu (20) Sebzeler, Meyvalar, Sert Kabuklu Meyvalar Ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzarlar Ticareti Eit Analizi.....	149
Grafik 3.21 Gtip Ürün Grubu (21) Yenilen Çeşitli Gıda Müstahzarları Ticareti Eit Analizi.....	151
Grafik 3.22 Gtip Ürün Grubu (22) Meşrubat, Alkollü İçecekler Ve Sirke Ticareti Eit Analizi.....	153
Grafik 3.23 Gtip Ürün Grubu (23) Gıda Sanayiinin Kalıntı Ve Döküntüleri; Hayvanlar İçin Hazırlanmış Kaba Yemler Ticareti Eit Analizi.....	155
Grafik 3.24 Gtip Ürün Grubu (24) Tütün Veya Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler Ticareti Eit Analizi.....	157
Grafik 3.25 Gtip Ürün Grubu (29) Organik Kimya Ticareti Eit Analizi.....	159
Grafik 3.26 Gtip Ürün Grubu (33) Uçucu Yağlar ve Rezinoitler; Parfümeri, Kozmetik veya Tuvalet Müstahzarları Ticareti Eit Analizi.....	161
Grafik 3.27 Gtip Ürün Grubu (35) Albiminoid Maddeler; Değişikliğe Uğramış Nişasta Esaslı Ürünler; Tutkalla; Enzimler Ticareti Eit Analizi.....	163
Grafik 3.28 Gtip Ürün Grubu (38) Mutelif Kimyasal Maddeler Ticareti Eit Analizi.....	165
Grafik 3.29 Gtip Ürün Grubu (41) Ham Postlar, Deriler ve Köseleler Ticareti Eit Analizi.....	167
Grafik 3.30 Gtip Ürün Grubu (43) Kürkler ve Taklit Kürkler; Bunların Mamulleri Ticareti Eit Analizi...	169
Grafik 3.31 Gtip Ürün Grubu (25) İpek Ticareti Eit Analizi.....	171
Grafik 3.32 Gtip Ürün Grubu (51) Yapağı Ve Yün, İnce Veya Kaba Hayvan Kılı Ticareti Eit Analizi.....	173
Grafik 3.33 Gtip Ürün Grubu (52) Pamuk Ticareti Eit Analizi.....	175
Grafik 3.32 Gtip Ürün Grubu (53) Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler Ticareti Eit Analizi.....	177

Grafik 3.34 Türkiye’nin 2002-2022 Arası Tüm Tarımsal Ürün Gruplarına İlişkin Ticaretinin EİT Analizi.....	179
---	-----

GİRİŞ

Bu çalışma, 2002-2022 yılları arasında Türkiye'nin tarım sektörünün endüstri içi ticaret analizine odaklanarak, bu sektörün kalkınma üzerindeki etkilerini ve karşılaştığı zorlukları derinlemesine incelemektedir. Küresel ekonomideki değişkenlikler ve ticaret teorileri ışığında, Türkiye'nin tarım sektörünün durumunu değerlendirmeyi ve bu sektörün küresel ticaretteki rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi'nden başlayarak, ticaret teorilerinin geniş bir yelpazesini ele almakta ve bu teorileri Türkiye'nin tarım sektörü bağlamında tartışmaktadır.

Tarım sektörü, bir ülkenin ekonomik kalkınması için hayati öneme sahiptir. Beslenme ve gıda güvenliği, istihdam yaratma, ihracat gelirleri ve kırsal kalkınma gibi alanlarda kritik bir role sahip olan bu sektör, Türkiye ekonomisinin temel taşlarından biridir. Ancak, küresel ticaretin karşılaştığı zorluklar, politik gerilimler, ekonomik krizler, iklim değişikliği ve pandemiler gibi küresel olaylar, tarım ürünleri pazarını ve ticaret akışlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu faktörler, Türkiye'nin tarım sektörünü yeni zorluklarla karşı karşıya bırakmış, hem iç piyasada hem de uluslararası arenada çeşitli zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Uluslararası ticaret teorileri ağırlıklı olarak ülkeler arası ticari ve mali akımları incelemektedir. Ülkelerin neden dış ticaret yaptıklarını ve serbest piyasa ekonomisinin faydaları uluslararası ticaret teorileri ile açıklanmaktadır. Bunun dışında ülkelerin hangi malları üretmeleri gerektiği ve uzmanlaşma gerekliliği ile birlikte uluslararası fiyatların nasıl belirleneceği de uluslararası ticaret teorileri tarafından açıklanmaya çalışılır. Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisi ile başlayan bu teorilerin eksik yönleri giderilerek ticaret günümüze kadar açıklanmaya devam ediliyor. Karşılaştırmalı üstünlükler ve faktör donatım teorileri geleneksel teoriler olarak açıklamakta yetersiz kaldığı alanlar yeni dış ticaret teorileri ile birlikte 1950'den günümüze kadar çalışılmaya devam etmiştir.

Ülkelerin faktör yoğunluklarına göre uzmanlaşmaya gitmesi ve uluslararası rekabet üstünlüğü sağlaması en temel ileri sürülen fikir olsa da, sermaye yoğun ülkeler ve emek yoğun ülkelerin yıllar içerisindeki gelişmişlik farkları, emek yoğun ülkelerin kalkınmasının göreceli olarak sermaye yoğun olan ülkelere göre yavaş olduğunu göstermiştir. Bunun ile birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası IMF, Dünya Bankası ve GATT sözleşmelerinin etkisi ile oluşan yeni ekonomik düzen gelişmekte olan ekonomiler ve - bu ülkeler genellikle emek yoğun mallar üreten ülkeler- gelişmiş ve sanayileşmiş ekonomiler arasında ekonomik büyüklük farkı gittikçe açılmıştır.

Türkiye 24 Ocak Kararları sonrası planlı ekonomi modelinden serbest piyasa koşullarının geçerli olduğu ekonomik modele geçmiştir. 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütünün kurulması ile birlikte Türkiye küresel ekonominin bir parçası haline gelmiştir. 90'lı yıllarda gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan finansal krizlerinin bir benzerini Türkiye'de 2001-2002 yılları arasında yaşamıştır. Dolayısı ile serbestleşme hareketinden ve planlı ekonomiden uzaklaşma politikasından Türkiye'nin tarım sektörü de oldukça derinden etkilenmiştir.

Türkiye sanayileşme ile büyüme hedefleri, DTÖ'nün kuralları ve Gümrük Birliğine üye olması ile tarım sektöründeki bağımsız politika yapıcılığını bırakmış ve tarım sektörünü uluslararası rekabete açmıştır. Bu çalışmada 2002-2022 yılları arası incelenerek bu dönemin etkileri gözlemlenmiştir. Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında GSYH içerisindeki sektörel dağılımlar göstermektedir ki Türkiye tarım sektörü ile kalkınmayı hedefleyen bir ülke olmanın çok uzağındadır. Belirtilen dönemde tarımın GSYH içerisindeki payı yüzde 5-7 arasında değişmektedir. Oysa Türkiye tarım potansiyeli açısından çok yüksek imkanları olan zengin fauna ve flora'ya sahip bir ülkedir. Coğrafi konumu ve iklim şartları çok farklı tarımsal ürünün yetiştirilmesine imkan olan bir ülkededir.

Bu kapsamda Türkiye'nin dünya tarım ürünleri ticaretindeki konumu bu çalışmada incelenmiştir. Tarım sektörüne ilişkin geliştirilen politikaların geçerliliği sınanmıştır. Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı DTÖ tarafından belirlenene Gümrük Tarife Listesinde (GTİP) tarımsal ürün olarak belirlenen gruplar çerçevesinde incelenmiştir. Tek tek her grup için yapılan analizin ardından tüm sektöre yönelik analiz yapılmış ve bu durumun küresel ekonomideki yeri ve önemi tartışılmıştır.

Global Lloyd Endeksi kullanılarak yapılan analizler, Türkiye'nin tarım sektörünün küresel ticaretteki konumunu ve rekabet gücünü ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin tarım sektörünün küresel fiyatlar karşısında rekabetçi olup olmadığını ve karşılaştırmalı üstünlüğün varlığını sorgulamaktadır. Bulgular, endüstri içi ticaret teorisinin hala geçerliliğini koruduğunu ve Türkiye'nin tarım sektörünün küresel rekabet koşullarında zorluklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, bu tezde nitelikli insan gücünün tarım sektöründeki üretim aşamalarında oynadığı kritik rol üzerinde durulmaktadır. Türkiye'nin tarım sektörünün geleceği ve küresel pazardaki konumu, nitelikli işgücüne olan ihtiyacın yanı sıra teknolojik, ekonomik ve politik faktörlerle de şekillenmektedir. Küresel ticaretteki mevcut sorunlar ve bu sorunların Türkiye'nin tarım sektörü üzerindeki etkileri, bu çalışmanın temel odak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümü ticaret teorilerinin gelişimi üzerinedir. Geleneksel dış ticaret teorilerinin gelişimi ve yeni ticaret teorilerinin gelişimi bu bölümde incelenmiştir. Bu bölümdeki amaç

endüstri içi ticareti açıklayan literatürü oluşturmak ve kapsamını belirtmektedir. Endüstri içi ticaret teorisi benzer faktör yoğunluğuna sahip ülkelerin kendi aralarında yaptığı ticareti açıklayan bir kuramdır. Bu bağlamda endüstri içi ticaret kuramı tüm gelişim süreçleri ve en güncel çalışmaları da ele alacak şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü Dünyada ve Türkiyede ki tarım sektörü üzerinedir. Tarım sektörü ekonomik bağlamda ele alınmıştır.. Dünyada tarım sektörünü durumu uluslararası kuruluşlar tarafından paylaşılan raporlar ve veriler ışığında incelenmiştir. Türkiye’deki tarım sektörü ise hem ekonomik çerçevede hem de tarihi olarak Türkiye’nin uyguladığı ekonomi politikaları göz önüne alınarak irdelenmiştir. Özellikle neo-liberal dönemde Türkiye’nin tarım sektörüne ilişkin uyguladığı politikalardan sonraki yaşanan dönüşüm çalışmanın bu bölümünde vurgulanmıştır. Türkiye ilişkin veriler Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve TÜİK’te alınan veriler çerçevesinde derlenmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü analiz bölümüdür. Glubel-Lloyd endeksi ile yapılan analizde tüm tarımsal ürün grupları için tek tek analiz yapılmış ve genel çerçeve belirlenmiştir.

Dördüncü bölümde ikinci ve üçüncü bölümlerde elde edilen bilgi ve bulgular ile veriler ışığında, bilimsel bazı analizler yapılarak, tezin amana ve Türkiye’nin tarım sektörünün yapısına ve uluslararası tarım sekonomise kuramlarına uygun bir genel tablo oluşturularak çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DIŞ TİCARET TEORİLERİ VE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİ

Çalışmanın birinci bölümünde, geleneksel dış ticaret teorileri incelenmiştir. Geleneksel dış ticaret teorilerinin gelişimi açıklandıktan sonra Endüstri-İçi Ticaret Teorisinin gelişimi ve etkileri incelenmiştir. Bu bölümdeki amaç, ticaret teorilerinin gelişimini ve Endüstri-İçi Ticaretin sebeplerini anlamaktır.

1.1 KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Klasik dış ticaret teorileri Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi, David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından ortaya atılan Faktör Donatım Teori'sidir. Çalışmanın bu bölümünde klasik dış ticaret teorileri incelenmiş ve yeni ticaret teorilerinin nasıl geliştirildiği araştırılmıştır. Bu çalışmanın esas konusu olan Endüstri-İçi Ticaret Teorisi klasik dış ticaret teorileri açıklandıktan sonra anlaşılabilir. Bu çalışmanın esas konusu olan Endüstri-İçi Ticaret Teorisi klasik dış ticaret teorileri açıklandıktan sonra anlaşılabilir.

1.1.1 Mutlak Üstünlükler Teorisi

Mutlak üstünlükler teorisi, uluslararası ticaretin temel bir kavramıdır ve iktisadi alanda önemli bir rol oynamaktadır. Bu teori, ülkelerin belirli mal ve hizmetlerde diğer ülkelere göre daha verimli olduğunu ve bu nedenle avantajlı olduğu bu mal ve hizmetleri üretmeleri gerektiğini savunur. Mutlak üstünlükler teorisi, İngiliz ekonomist Adam Smith tarafından ortaya atılmıştır ve klasik iktisat düşüncesinin önemli bir parçasıdır.

Adam Smith'in 1776'da yayımlanan çalışması "Ulusların Zenginliği" uluslararası ticaret anlamını ve işleyişini değiştirmiştir. Merkantalist dönemde, dış ticaretin değer yaratmayacağı sadece fayda yaratabileceği düşüncesi hakimdi. Adam Smith buna karşı çıkmış ve merkantalistlerin düşüncelerinin aksine dış ticaretin verimliliği arttırdığını savunmuştur. (Smith, 1776:468-489) Dolayısı ile merkantalistlerin aksine asıl zenginliğin altın ve gümüş gibi değerli madenleri biriktirmek değil, asıl zenginliğin toprak, iş gücü ve sanayi olduğunu belirtmiş ve bir ülkenin en önemli gücünün üretme gücü olduğunu savunmuştur. (Smith, 1776:460-462)

Adam Smith çalışmasında Mutlak Üstünlükler Teorisini doğuracak esas görüşlerini şöyle açıklamıştır:

“ Her aile için akılcı davranış olan bir şeyin, büyük bir krallık için çılgınca olması pek mümkün değildir. Yabancı bir ülke bir malı bizim üretebileceğimizden daha ucuza sunuyorsa avantajlı olduğu alanda çalışan sanayimizin ürünleri karşılığında o malı satın almak çok daha hayırlıdır.” (Smith, 1776:479)

Mutlak üstünlükler teorisi, bir ülkenin diğer ülkelerle karşılaştırıldığında belli bir mal veya hizmeti daha düşük maliyetle üretebiliyorsa, o ülkenin mutlak üstünlüğe sahip olduğunu ileri sürer. Örneğin, bir ülkenin verimli toprakları ve iklimi, tarım ürünlerini daha düşük maliyetle üretmesine olanak sağlayabilir. Bu durumda, bu ülke tarım ürünlerinde mutlak üstünlüğe sahiptir. Diğer yandan, bir başka ülkenin daha gelişmiş teknolojisi ve uzmanlık alanı, yüksek teknoloji ürünlerini daha düşük maliyetle üretmesine olanak tanır.

Mutlak üstünlükler teorisi, ülkeler arasındaki ticareti teşvik eder. Bir ülkenin mutlak üstünlüğe sahip olduğu bir mal veya hizmeti üretmesi ve diğer ülkelere ihraç etmesi, o ülke için ekonomik büyümeyi ve refahı artırır. Bu teoriye göre, her ülkenin kendine özgü mutlak üstünlükleri vardır ve bu üstünlükleri kullanarak uluslararası ticaretten faydalanabilirler.

Mutlak üstünlükler teorisi, ülkelerin ticaret yaparken uzmanlaşmalarını teşvik ettiği için ekonomik refahı artırıcı etkilere sahiptir. Uzmanlaşma, kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlar ve üretkenliği artırır. Bu da daha geniş bir mal ve hizmet yelpazesine erişimi ve tüketicilere daha uygun fiyatlar sunmayı beraberinde getirir. Ancak, mutlak üstünlükler teorisi eleştirilere de maruz kalmıştır. Bazı eleştirmenler, teorinin gerçek dünyadaki karmaşıklıkları göz ardı ettiğini ve faktör hareketliliği, hammadde kaynakları, teknoloji transferi gibi diğer önemli faktörleri hesaba katmadığını iddia etmiştir. Ayrıca, mutlak üstünlükler teorisi, sadece mal ve hizmetlerin maliyetlerine odaklanarak ticaretin diğer sosyal ve politik boyutlarını göz ardı etmektedir.

Mutlak Üstünlükler Teorisi, uluslararası ticareti açıklayan en temel teoridir. Bu teori, ülkeler arasında kesin olarak üretimde maliyet farklılıkları olduğunu açıklamakta ve hangi ürün daha ucuza üretiliyorsa o ülkenin o malda uzmanlaşması gerektiğini ifade etmektedir. Her ne kadar teorinin açıklamakta yetersiz kaldığı hususlar olsa da, Adam Smith Mutlak Üstünlük Teorisi ile dış ticaret tüm partnerler için karlı olduğunu ve kazancın bölüşüldüğünü göstermiştir. (Smith, 1776:514)

1.1.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, uluslararası ticaretin önemli bir kavramıdır ve uluslararası ekonomi alanında büyük bir etkiye sahiptir. Bu teori, ülkelerin belli bir mal veya hizmeti üretmek için mutlak üstünlüğe sahip olmasa bile, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında o mal veya hizmeti daha verimli bir şekilde üretebildiğinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu belirtir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, İngiliz ekonomist David Ricardo tarafından ortaya atılmıştır ve uluslararası ticaretin temel taşlarından biri olarak kabul edilir.

David Ricardo 1817 yılında yaptığı çalışması olan “Politik Ekonominin Temelleri”nde dış ticaretin toplam üretimi arttırdığını savunur. Buna açıklama olarakta var olan kaynaklar ve teknoloji ile bile dış ticaretin kaynakların daha iyi dağılacığını ve verimliliği arttıracığını belirtir. (Ricardo. 1817:154) Ricardoya göre bir ülkenin dış ticareti girebilmesi için illa ki bir malı daha ucuza üretebiliyor olmasına gerek yoktur. Eğer karşı ülkede o mal daha pahalıya üretiliyorsa bu dış ticaret yapmak için yeterlidir. Hangi malı göreceli olarak daha ucuza üretebiliyorsa o malda uzmanlaşıp dış ticarete girilmelidir. (Ricardo. 1817:154)

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bir ülkenin bir malı üretmek için alternatif bir malı üretme maliyetiyle karşılaştırıldığında, daha düşük maliyetle üretim yapabilmesi durumunda o ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu belirtir. Örneğin, bir ülkenin hem araba hem de buğday üretebileceğini düşünelim. Eğer bu ülkenin araba üretimi için buğday üretimine kıyasla daha düşük maliyeti varsa, o zaman bu ülke araba üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip demektir. Diğer yandan, başka bir ülkenin buğday üretimi için araba üretimine kıyasla daha düşük maliyeti varsa, o ülke de buğday üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip demektir.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi aynı zamanda uzmanlaşma ve ölçek ekonomileri gibi kavramları da destekler. Uzmanlaşma, bir ülkenin belirli bir alanda yoğunlaşması ve uzmanlaşması anlamına gelirken, ölçek ekonomileri, büyük ölçekli üretimin maliyet avantajlarından yararlanmayı ifade eder. Bu iki faktör de üretkenliği artırır ve uluslararası ticareti teşvik eder. Ancak, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi de eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirenler, teorinin işgücü faktörünü, teknoloji transferini ve diğer dinamikleri göz ardı ettiğini ve gerçek dünyadaki karmaşıklıkları basitleştirdiğini ileri sürerler. Ayrıca, bazıları bu teorinin adil olmayan ticaret ilişkilerine ve gelir eşitsizliğine yol açabileceğini iddia ederler.

Ricardo çalışmasında dış ticarete hangi tarafın karlı olacağı üzerine durmamıştır. Ona göre dış ticaret girişmek asıl önemli olandır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin geçerli olabilirmesi için, devlet müdahalesinin olmaması, taşıma ve sigorta gibi masrafların göz ardı edilmesi, tam rekabet piyasası

koşullarının geçerli olması gerekmektedir. Bununla birlikte arz yanlı bir teori olan karşılaştırmalı üstünlükler teorisi talebi veri olarak kabul eder. (Yılmaz, 2016: 30)

Sonuç olarak, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, uluslararası ticaretin temel bir kavramıdır ve ülkelerin kendi karşılaştırmalı üstünlüklerini kullanarak uzmanlaşmalarını teşvik eder. Bu teori, kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar, refahı artırır ve küresel ekonomik entegrasyonu destekler. Dış ticaretin tüm tarafları toplumsal kazanç sağlar.

1.1.3 Faktör Donatım Teorisi

Faktör donatım teorisi, uluslararası ticaretin açıklanmasında önemli bir rol oynayan bir iktisat teorisidir. Bu teori, ülkelerin üretimde kullanılan faktörler (işgücü, sermaye, doğal kaynaklar) arasındaki farklılıklara dayanarak ticaret desenlerini açıklamaya çalışır. Faktör donatım teorisi, İsveçli ekonomist Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından geliştirilmiştir ve Heckscher-Ohlin teorisi olarak da bilinir.

Eli Heckscher 1919 yılında yaptığı çalışması olan “ Dış Ticaretin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi”nde dış ticaret yapmanın nedenin ülkelerin faktör yoğunluklarının farklı olmasından kaynaklandığını belirtir. Faktör yoğunluklarının ülkeler arasında göreceli olarak kıtlığı ve bolluğu maliyetleri etkilediğini savunan Heckscher, Sermaye ve Emek faktörlerinden hangisinde ülke daha zenginse o mal grubunu göreceli olarak daha düşük maliyetli üretebileceğini savunur. (Heckscher, 1919:278)

Bertil Ohlin 1933 yılında yaptığı çalışması olan “Bölgesel ve Uluslararası Ticaret”, her bir ülkenin maliyet olarak daha ucuza üretebildiği malların üretiminde uzmanlaşması gerektiğini savunmuştur. Ohline’ e göre üretim üstünlüğünü belirleyen ise o ülkenin faktör yoğunluğudur.Yine Ohlin’e göre iki ülkenin birbirleriyle olan ticarete başlayabilmeleri için mal ve faktör fiyatlarının göreceli olarak birbirlerinden farklı olması şarttır. (Ohlin, 1933:8)

Sonuç olarak Heckscher ve Ohlin’in çalışmaları literatürde Faktör Donatım Teorisi olarak yer almaktadır. Faktör donatım teorisi, bir ülkenin sahip olduğu faktörlerin niteliği ve bolluğuyla ilgili olarak ticaret avantajı elde ettiğini ileri sürer. Örneğin, işgücü yoğun bir ülkenin, düşük maliyetle işgücü yoğun ürünleri üretme avantajı vardır. Sermaye yoğun bir ülke ise sermaye yoğun ürünlerde avantajlıdır. Bu teoriye göre, bir ülke sahip olduğu daha bol faktörden daha az maliyetli mal veya hizmetleri üretiminde avantajlıdır.

Faktör donatım teorisi, ülkeler arasındaki ticareti faktör farklılıklarına dayandırır. İşgücü yoğun bir ülke, işgücü yoğun ürünleri üretme avantajına sahipken, sermaye yoğun bir ülke, sermaye yoğun ürünleri üretmede avantajlıdır. Bu ticaret deseni, faktör hareketliliği sınırlı olduğunda ortaya çıkar. Örneğin, işgücü

serbestçe hareket edemiyorsa ve sermaye sınırlı bir şekilde hareket ediyorsa, ülkeler kendi faktör donatımlarına göre uzmanlaşır ve ticaret yaparlar.

Faktör donatım teorisi, ticaretin gelir dağılımını etkileyebileceği ve gelir eşitsizliklerini artırabileceği konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Bu teoriye göre, bir ülkenin faktör donatımına dayalı olarak uzmanlaşması, faktör sahiplerinin gelirlerini etkileyebilir. Örneğin, işgücü yoğun bir ülkede işçilerin ücretleri artarken, sermaye sahiplerinin gelirleri düşebilir. Bu durumda, gelir dağılımındaki eşitsizlikler artabilir.

Faktör donatım teorisi, ticaretin faktör donatımı üzerindeki etkisini anlamak için önemli bir araçtır. Ülkelerin faktör donatımına dayalı olarak uzmanlaşması ve ticaret yapması, kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar ve refahı artırır. Ancak, faktör donatım teorisi diğer faktörleri (teknoloji transferi, hammadde kaynakları, pazar büyüklüğü gibi) göz ardı ettiği için eleştirilere de maruz kalır. (Yılmaz, 2016: 128)

1.2 YENİ DİŞ TİCARET TEORİLERİ

Gelişen ve büyüyen dünya ticaretindeki yeni gelişmeler uluslararası ticaretin yapısını değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Klasik dış ticaret teorileri bu gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmıştır. Yeni dış ticaret teorileri uluslararası ticareti açıklamakta yeni öneriler ve çözümler sunmaktadır. Ancak bu yeni dış ticaret teorileri klasik dış ticaret teorilerinin üzerine inşaa edilmiş ve onları tamamlayıcı niteliğe sahiptir.

1.2.1 Nitelikli İş Gücü Kuramı

Nitelikli iş gücü kuramı, ekonomik büyüme ve insana yatırım arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılan bir iktisadi teoridir. Bu teori, bir ülkenin insan sermayesini (eğitim, beceri, bilgi) artırmasıyla ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ileri sürer. Nitelikli iş gücü kuramı, insan sermayesinin ekonomik üretkenlik ve inovasyon üzerindeki etkisi üzerine odaklanır.

Donald Keesing 1966 yılında yaptığı çalışmasında Faktör Donatım Teorisinde bazı değişiklikler yapmaktadır. Keesing'e göre ülkelerin uluslararası ticaretini faktör yoğunlukları belirleyemez. Bunun tersine ülkeler faktör yoğunluklarını ticaretin seyrine göre biçimlendirmelidirler. Ülkelerin benzer mal grupları ticaretini yapıyor olmaları, gelişen teknoloji ve üretim kapasitesi ile birlikte, işlenmiş mal ticaretinin küresel boyutta artmasının nedeni ülkelerin nitelikli iş güçleri arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

(Keesing, 1966:5-6) İş gücü becerisinin kazandırılması uzun yılların yatırımı ve kaliteli eğitim ile ortaya çıkabilir.

Keesing'in modelinde Faktör Donatım Teorisinde olmayan ülkeler arası sermaye ve iş gücü akışı bulunmaktadır. Dolayısı ile uluslararası ticarete ülkelerin yaptıkları ticarete göre ülkelerin faktör yoğunlukları değişebilir. (Keesing: 1966:17)

Nitelikli iş gücü kuramına göre, eğitim ve beceri gibi insan sermayesi unsurları, ekonomik büyüme için önemli bir faktördür. İnsan sermayesi yatırımları, çalışanların bilgi ve becerilerini artırarak, üretkenliği artırır ve yenilikçilik potansiyelini güçlendirir. Eğitim ve mesleki becerilerin artması, işgücünün kalitesini yükseltir ve daha karmaşık ve teknoloji yoğun üretim süreçlerine uyum sağlamasını sağlar. , nitelikli işgücüne yatırım yapmak ekonomik büyümeyi destekler. Nitelikli işgücü, daha yüksek üretkenlik düzeyine sahiptir ve daha yüksek katma değerli ürün ve hizmetlerin üretimine katkıda bulunur. Bu da rekabetçilikte bir artışa ve dolayısıyla ekonomik büyümeye yol açar.

Keesing'in çalışmasını Peter Kenen'da 1968 yılında yaptığı çalışma ile desteklemiştir. Kenen'e göre beşeri sermaye ve doğal kaynakların kalite farkı uluslararası ticareti ve faktör gelirlerini etkilemektedir. (Kenen, 1968:118) Faktör Donatım Teorisine göre uluslararası ticarete bir süre sonra faktör fiyatları eşitlenecektir. Kenen'e göre ise faktör fiyatları eşitlense bile net faktör gelirleri beşeri sermaye ve doğal kaynakların ülkeler arasında kalitesinin farklı olduğundan dolayı eşitlenmeyecektir. (Kenen, 1968:118)

Nitelikli iş gücü kuramı, hükümet politikaları ve eğitim yatırımlarının büyük önem taşıdığı bir çerçeve sunar. Eğitim sisteminin kalitesinin artırılması, mesleki beceri geliştirme programlarının teşvik edilmesi ve işgücü piyasalarının esnekliğinin artırılması, nitelikli işgücü oluşturma sürecini destekler. Ancak, nitelikli iş gücü kuramı da eleştirilere maruz kalır. Teorinin bazı eleştirmenleri, eğitim yatırımlarının maliyetlerini ve getirilerini dikkate alarak, her ülkede her zaman doğrudan geçerli olmadığını belirtirler. Ayrıca, diğer faktörlerin (teknoloji transferi, kurumsal yapı, pazar koşulları) insan sermayesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide etkili olduğunu da unutmamak gerekir.

1.2.2 Teknoloji Açığı Kuramı

Teknoloji Açığı Teorisi 1961 yılında Richard Posner tarafından ortaya atılmıştır. Teknoloji açığı kuramı, ekonomik kalkınma ve gelişmişlik farklarının arkasındaki temel etmenlerden biri olarak teknoloji ve inovasyonu vurgulayan bir iktisadi teoridir. Bu teori, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının temel nedeninin teknoloji düzeyindeki farklılıklar olduğunu savunur. Teknoloji açığı, gelişmekte olan ülkelerin teknolojik bilgiye ve yenilikçi yeteneklere erişimde geride kalmaları durumunu ifade eder.

Posner'a göre piyasaya yeni bir ürün sunulduğunda bu ürün eski ürünler için tehdit oluşturacaktır. Yeni teknoloji ve üretim metodlarından çıkan bu yeni ürünü taklit etmek kolay olmayacaktır. Diğer firmaların yeni ürün ile rekabet etmeleri gecikecektir. (Posner, 1961:279) Ancak belli bir süre sonra rakip firmalar taklit etme veya başka alternatif yollar ile bu yeni teknolojiyi öğrenirler. Dolayısı ile bir süre sonra az gelişmiş ülkeler bu teknolojiyi kopyalayarak, kendi sahip oldukları ucuz emek ve doğal kaynaklara göre bu ürünü ilk üreten firmadan daha ucuza imal etmeye başlarlar. (Seyidoğlu, 2009:101)

Teknoloji açığı kuramına göre, gelişmiş ülkeler, daha ileri teknolojiye sahiptir ve yenilikçilik sürecinde öncü konumundadır. Bu ülkeler, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha fazla yatırım yapar, bilimsel ve teknik bilgiyi daha etkin bir şekilde kullanır ve inovasyonu teşvik eder. Teknoloji açığı, bu ileri teknolojiye sahip ülkelerle diğer ülkeler arasındaki farkı ifade eder.

Teknoloji açığı, gelişmekte olan ülkeler için bir engel olabilir. Bu ülkeler, kendi kaynaklarıyla yeterli teknolojik bilgi ve yenilikçilik yeteneklerine sahip olmayabilirler. Teknoloji açığı, ekonomik büyüme ve kalkınma potansiyelini sınırlayabilir. Gelişmekte olan ülkeler, teknoloji açığını kapatmak için teknoloji transferi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yatırım, eğitim ve yetenek geliştirme gibi politikaları benimsemelidir. Gelişmekte olan ülkeler, ileri teknolojiye sahip ülkelerden teknoloji transferi yaparak, kendi üretim süreçlerini ve endüstrilerini modernize edebilirler. Teknoloji transferi, dış yatırımlar, uluslararası işbirlikler, ticaret ilişkileri yoluyla gerçekleşebilir. (Posner, 1961:74-78)

1.2.3 Ürün Dönemleri Kuramı

Ürün dönemleri kuramı, bir ürünün inovasyon ve pazar yaşam döngüsüne dayalı olarak değişen başarı oranlarını açıklamak için kullanılan bir teoridir. Bu kuram, bir ürünün pazardaki büyüme, olgunluk ve gerileme evrelerinden geçtiğini ve bu evrelerin belirli özellikler gösterdiğini öne sürer. Raymond Vernon tarafından öne sürülmüştür. Ürün Dönemleri Teorisi'nde bir mal bulunduktan sonra uluslararası ticareti etkileyebilmesi için belli bir yaşam döngüsünden geçtiği vurgulanır.

Vernon 1966 ve 1972 yıllarında yaptığı çalışmalar ile ürün döngüsünü şöyle ifade etmiştir; ürünün karşılaştığı ilk aşama, üretime yönelik sorunların giderilmesi ve ürünün geliştirilmesidir. Bu aşamada, ürün ihracat için değil iç piyasanın talebine yöneliktir. Bu aşamada önemli olan tüketiciler ile etkileşime geçmek ve tepkilerini ölçmektir. Ürün geliştirilmeye devam edilir. (Vernon, 1972: 3-4)

İkinci aşamada üretim hızlandırılır ve ölçek ekonomisine ulaşılarak maliyetler en aza indirgenir. Bu aşamayı ürünün olgunlaşma aşamasıdır. İç piyasanın talebine yönelik üretimin yanı sıra ihracat, dolayısı ile uluslararası ticaret başlamış olur. Bu aşamada uluslararası talebe karşılık teknolojik yenilik henüz sadece

üretici firmanın elindedir. Bu aşamda üretici firma üretimden kaynaklı rekabet ile karşılaşmıyor olsa da emek maliyeti açısından piyasaya girecek yeni bir firma maliyetleri düşürebilir.

Vernon'a göre ilk iki aşamada ihracatçı olan firma bu aşamdan sonra ithalatçı duruma düşer. Tüketiciler tarafından kullanımı yaygınlaşan bu ürünün teknoloji lisansını satmak üretici firma için daha karlı olmaya başlar. (Seyidoğlu, 2009:102) Vernon çok uluslu şirketlerin uluslararası ticareti şekillendirmede rol oynadığının dikkatini çekmiştir. Ürünü bulan firma artık emeğin ucuz olduğu ülkelere üretimini kaydırarak maliyetlerini daha da düşürmektedir. Bu aşamda AR-GE harcamasına ve nitelikli iş gücü becerilerine gerek kalmamıştır.

Dördüncü aşamada üretici firma için ihracat rakamları düşmeye başlar. Teknolojiyi transfer etmiş emek yoğunluğu ile ürünü daha ucuza üretmeyi başaran firmalar piyasayı ele geçirmeye başlar. Bunu takip eden son aşama ise üretici firmanın artık bu ürünün ithalatçı konumuna gelmesidir. Lisansların sona ermesi ve teknoloji transferinin tamamlanmasıyla birlikte bu ürün tüm dünya çapında üretilen bir ürün haline gelmiş ve bu ürünün yaşam döngüsü son bulmuş olur. (Vernon, 1972: 60)

Ürün dönemleri kuramı, işletmelerin ürünlerini yönetirken pazarın dinamiklerini ve dönemsel değişimleri dikkate almalarını sağlar. Kuram, bir ürünün başarısının sürekli olmadığını ve zamanla değiştiğini vurgular. İnovasyonun, yeni ürünlerin geliştirilmesi ve pazarın ihtiyaçlarına cevap verilmesi açısından önemli bir rol oynadığına işaret eder.

Bu kuram, pazarlama stratejilerinin farklı evrelere göre uyarlanması gerektiğini gösterir. Farklı dönemlerde farklı pazarlama yaklaşımları, fiyatlandırma stratejileri ve dağıtım kanalları gerekebilir. İşletmeler, ürün dönemleri kuramını kullanarak ürünlerinin yaşam döngüsünü takip edebilir ve rekabet avantajı sağlayabilirler.

1.2.4 Ölçek Ekonomileri Kuramı

Ölçek ekonomileri kuramı, üretim ölçeğinin maliyet ve verimlilik üzerindeki etkisini açıklamak için kullanılan bir iktisadi teoridir. Bu kuram, bir şirketin üretim hacminin artmasıyla birlikte ortalama maliyetlerin düştüğünü ve verimliliğin arttığını ileri sürer. Ölçek ekonomileri, işletmelerin büyümesi ve rekabet avantajı elde etmesi için önemli bir faktördür. (Seyidoğlu, 2009:105)

Ölçek ekonomileri kuramına göre, bir şirketin üretim hacmi arttıkça, birim başına düşen maliyetler azalır. Bunun nedeni, artan üretim hacmiyle birlikte sabit maliyetlerin üretim birimi başına daha fazla yayılmasıdır. Örneğin, daha büyük bir fabrika veya tesisin sabit maliyetleri, daha fazla ürün üretildikçe daha az oranda dağılır. Bu da ortalama maliyetleri düşürür.

Ölçek ekonomileri aynı zamanda verimlilik artışıyla da ilişkilidir. Daha büyük bir ölçekte üretim yapmak, işletmelerin daha iyi verimlilik seviyelerine ulaşmasına olanak sağlar. Örneğin, büyük bir fabrika daha iyi otomasyon ve özelleştirilmiş üretim hatlarına sahip olabilir, böylece işçilik ve zaman açısından daha verimli bir şekilde üretim yapabilir. Ayrıca, büyük ölçekli işletmeler, satın alma gücüyle tedarikçilerle daha iyi anlaşmalar yapabilir ve hammaddeleri daha düşük maliyetlerle temin edebilir.

Ölçek ekonomileri, işletmelere rekabet avantajı sağlar. Daha düşük maliyetlerle üretim yapabilen işletmeler, fiyat rekabetinde avantajlı konumdadır. Ayrıca, büyük ölçekli işletmeler, pazarlama, Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri gibi alanlara daha fazla yatırım yapabilir ve rekabetçi üstünlük elde edebilir.

Ancak, ölçek ekonomileri kuramı sınırsız bir şekilde geçerli değildir. Belli bir noktadan sonra, üretim ölçeğinin artması, aşırı büyüme veya işletme karmaşıklığından kaynaklanan dezavantajlar getirebilir. Bu noktadan sonra, işletmelerin maliyetleri artabilir ve verimlilik düşebilir. Bu duruma "ters ölçek ekonomileri" denir. (Seyidoğlu, 2009:106)

1.2.5 Tercihlerde Benzerlik Kuramı

Brunstam Linder'in 1961 yılındaki çalışmasında yer alan Tercihlerde Benzerlik Tezi sanayi ürünlerinin ticareti ile ilgilidir. Sanayi ürünlerinin ticaretinde temel özellik homojen olmamaları iken Faktör Donatım Teorisinde ki varsayım malların homojen olduğu üzerinedir.(Linder, 1961:69)

Linder Faktör Donatım Teorisini birkaç açıdan eleştirmektedir. İlk eleştirisi, Faktör Donatım Teorisinin dış ticaret yapmanın ülkelerin büyümesine ilişkin etkiyi sorgulamamış olmasıdır. Bir diğer ifade ile ticaret yapan ülkelerin yapısal özellikleri göz ardı edilmiştir. (Yılmaz, 2016: 233)

İkinci eleştirisi, Faktör Donatım Teorisinin sadece hammadde ticareti üzerinde geçerli olduğudur. İşlenmiş malların ticaretini açıklayabilmek için başka teorilere ihtiyaç vardır. Linder'in üçüncü eleştirisi bu tez çalışmasında konusu olan Endüstri-İçi ticaret yapısının Faktör Donatım Teorisi ile açıklanamadığıdır. Faktör yoğunluklarının farklı olduğu ülkelerin ticareti açıklanırken, aynı faktör yoğunluğuna sahip ülkelerin ticaretinin nedenleri açıklanmamıştır. Faktör Donatım Teorisi özellikle aynı bölgede yer alan ülkelerin ticaretini açıklamakta yetersizdir. (Yılmaz, 2016: 234)

Linder'in son eleştirisi ise, Faktör Donatım Teorisinde ileri sürülen faktör fiyatlarının bir süre sonra eşitleneceği varsayımdır. Linder'e göre faktör fiyatlarının eşitlenebilmesi için öncelikle tam uzmanlaşmanın her ülke tarafından sağlanmış olması gerekir. Bu durumda bile mutlak eşitlikten söz etmek zordur. (Linder, 1961:88)

Tercihlerde Benzerlik Teorisi ülkelerin birbirleri ile olan ticaretindeki maliyet farklılıklarından çok ülkeler arasında var olan zevk ve tercih benzerliğine bağlıdır. Genel olarak talep koşulları belirleyen en önemli ekonomik değişken ise gelir seviyesidir. Linder sanayi ürünlerinin ticaretinin benzer tercihler ve gelir seviyesine sahip ülkeler arasında yoğun olacağını savunmuştur. (Seyidoğlu, 2009:105)

Linder'in bu tezi sadece iç piyasaya yönelik değil doğrudan doğruya ihracat için üretilen malların ticaretini açıklayamamakta ve eleştirilmektedir.

1.2.6 Monopolcü Rekabet Kuramı

Monopolcü Rekabet Teorisi, ekonomi alanında kullanılan bir teoridir ve piyasa yapısını farklılaşmış ürünlerin varlığı ve rekabetin birleşimi olarak açıklar. Bu kuram, işletmelerin birbirinden farklılaşmış ürünler sunarak müşteri tabanını çekmeye ve rekabet avantajı elde etmeye çalıştığı bir pazar ortamını tanımlar. Faktör Donatım Teorisinin hemojen mallarla ticaretin yapıldığı savunmakta ancak gerçek hayatta ise birbirinden farklı ürünlerin ticareti yapılmaktadır. (Seyidoğlu, 2009:107)

Monopolcü Rekabet Teorisine göre, bir sektördeki işletmeler benzer ürünler sunar, ancak bu ürünlerde belirli farklılıklar bulunur. Bu farklılıklar, marka imajı, ürün kalitesi, ambalaj tasarımı, hizmetlerin sunumu gibi unsurlarda ortaya çıkabilir. İşletmeler, farklılaşmış ürünler aracılığıyla tüketici talebini yakalamaya ve marka sadakati oluşturmaya çalışırlar.

Dünya ticareti birbirinden farklı ürün ve endüstriler arasında malların alım satımına olanak sağlamaktadır. Buna Endüstri arası ticaret denmektedir. Ancak günümüzde asıl ağırlık taşıyan benzer endüstriler arasında ticaretin söz konusu olduğu endüstri-içi ticaretin yapısıdır. (Seyidoğlu, 2009:107) Çalışmanın asıl konusu bu olmasından ötürü Endüstri Arası ve İçi Ticaret kavramını bir sonraki bölümde açıklanmıştır. Ancak Monopolcu Rekabet Teorisi'nin altında endüstri için ticaretten bahsetmek zorunludur. Çünkü Monopolcü Rekabet Teorisi; endüstri içi ticaret, mal farklılaşması ve ölçek ekonomileri ile açıklanabilmektedir.

Buna göre, ülkeler arasında faktör yoğunlukları ne seviyede farklı olursa karşılaştırmalı üstünlük seviyesi o derece büyük olur ve endüstriler arası ticaret söz konusu olur. Bu durum ticaretin yönünü sanayileşmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkelere arasında olacağını durumunu ifade etmektir. Monopolcü Rekabet Teorisi ise aynı faktör yoğunluğuna sahip ülkelerin, gelişmiş ülkelerin birbiriyle ya da az gelişmiş ülkelerin birbiriyle, kendi aralarında gerçekleştirdikleri iki yönlü ticareti açıklamay yönelik bir teoridir. (Seyidoğlu, 2009:108)

1.3 ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET KURAMI

Çalışmanın bu bölümünde Endüstri-İçi Ticaret kuramının ortaya çıkışı, tartışmaları ve eleştirileri açıklanmıştır. Son olarak Endüstri-İçi Ticaret kuramının ölçüm yöntemleri araştırılmıştır.

1.3.1 Endüstri İçi Ticaret Kuramının Ortaya Çıkışı ve Tanımı

Faktör Donatım Teorisi ile ortaya atılan emek yoğun ve sermaye yoğun ülkelerin ticaretinde, sermaye faktörünün bol olduğu ülkeler sanayi ülkeleri, emek faktörünün yoğun olduğu ülkeler ise az gelişmiş ya da gelişmekte olan ekonomiler olarak akla gelmektedir. Faktör Donatım Teorisi emek yoğun ve sermaye yoğun ülkelerin ürünleri arasındaki ticareti açıklarken benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkelerin ticaretini açıklayamamaktadır. Linder'in tezine göre benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasında ki ticarete oldukça yoğundur. (Linder, 1961:69)

Uluslararası ticaret benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasında yoğun bir biçimde yapılmaktadır. Benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasındaki ticarete, ülkeler bazı ürün gruplarında uzmanlaşmak yerine, bu ürün gruplarında hem ihracatçı hem ithalatçı durumundadır. Bir ülkenin belli bir sanayi dallarında uzmanlaşmak yerine, aynı sanayi dalındaki mal ya da mal gruplarında hem ihracatçı hem de ithalatçı durumunda olmasına Endüstri-İçi Ticaret adı verilir. (Yılmaz, 2009:250) Bir başka ifadeyle, Endüstri-İçi Ticaret birbirine benzer talep yapısına ve arz yapısına sahip malların ülkeler arasında ticaretinin yapılmasıdır.

Leontief paradoksunun¹ ticaret teorileri üzerinde yarattığı şüphe ile birlikte yeni bir dış ticaret teorisinin ihtiyaç olduğu Edward Leamer tarafından öne sürülsede iktisatçılar tarafından kabul görmemiştir. (Yılmaz, 2009:251) İstatistiki bir yanılğı olarak görülen Endüstri-İçi Ticaret asıl sebebinin Pazar çapının genişlemesi, üretiminde uzmanlaşma seviyelerinin ülkeler arasında artması ve mal ve hizmet çeşitliliğinin artmasından kaynakladığı Richard Promfret tarafından 1987 tarihili çalışmasında belirtilmiştir. Promfret'e göre endüstri-içi ticaretin giderek büyümesinde ve genişlemesinde esas olan Pazar çapının genişlemesidir. Çünkü, ülkeler büyüdükçe iş bölümü artmaktadır. Ekonomik gelişme ve gelişen teknoloji pazarın boyutunu büyütmektedir. Bununla birlikte ticaret engellerinin kaldırılması uzmanlaşma seviyesini daha da ileri götürmektedir. (Promfret, 1987:57)

¹ Wassily Leontief, ABD'nin faktör yoğunluğuna ilişkin yaptığı çalışmada ABD'nin tahmin edilen aksine emek yoğun bir ülke olduğunu bulmuştur. Leontief Paradoksu, işçi başına sermayesi daha yüksek olan bir ülkenin ihracatta sermaye/emek oranının ithalata göre daha düşük olmasıdır.

David Greenaway ve Chris Milner'a göre ise, Endüstri-İçi Ticaret kavramı üzerinde tartışma götürmez bir gerçektir. Onlara göre bunun iki sebebi vardır. Birincisi uluslararası ticareti yalnızca faktör yoğunlukları değil, bunun dışında da önemli olan olguların olmasıdır. İkincisi ise eğer uluslararası ticaretin hacminin büyümesi endüstri-İçi ticaret biçiminde gerçekleşirse ülkelerin buna ayak uydurmasının daha kolay olacağıdır. (Greenaway, Milner, 1983:900)

Grubel ve Lloyd 1971 tarihinde yaptıkları çalışma ile endüstri-İçi ticareti ölçmeye çalışmışlardır. Henüz hala literatürde Grubell ve Lloyd tarafından geliştirilen endeks, genel kabul görmüş durumdadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Glubeol-Lloyd endeksi açıklanmıştır.

1.3.2 Endüstri-İçi Ticaret ve Endüstri-Arası Ticaret Ayrımı

Endüstri içi ticaret ve endüstri arası ticaret, ticaretin farklı ölçeklerinde gerçekleşen iki farklı kavramdır.

Endüstri içi ticaret, aynı endüstride faaliyet gösteren firmalar arasındaki ticareti ifade eder. Bir ülkedeki veya bir bölgedeki farklı firmalar, aynı endüstriye ait mal ve hizmetleri birbirlerinden satın alır veya satış yaparlar. Örneğin, otomobil üreticileri arasındaki ticaret, aynı endüstri içinde gerçekleşen bir endüstri içi ticaret örneğidir. Bu tür ticaret, benzer üretim süreçlerine, kaynaklara ve pazarlara sahip olan firmalar arasında gerçekleşir. Endüstri içi ticaret, benzerlikler ve rekabet avantajları üzerine odaklanır. (Greenaway, 1985:29)

Endüstri arası ticaret ise farklı endüstriler arasındaki ticareti ifade eder. Bir ülkedeki veya bir bölgedeki farklı endüstrilere ait mal ve hizmetlerin ticareti, endüstri arası ticaret olarak adlandırılır. Örneğin, otomobil üreticileriyle elektronik eşya üreticileri arasındaki ticaret, farklı endüstriler arasında gerçekleşen bir endüstri arası ticaret örneğidir. Bu tür ticaret, farklı üretim süreçlerine, kaynaklara ve pazarlara sahip olan firmalar arasında gerçekleşir. Endüstri arası ticaret, farklılıklar ve uzmanlaşma üzerine odaklanır. (Greenaway, 1985:29)

Endüstri içi ticaret ve endüstri arası ticaret, farklı ticaret desenlerini ve ticaretin neden ve nasıl gerçekleştiğini anlamak için kullanılır. Her iki kavram da ticaretin farklı boyutlarını ve içerdikleri farklı dinamikleri vurgular. Endüstri içi ticaret, benzer firmalar arasındaki rekabet ve işbirliği üzerinde dururken, endüstri arası ticaret, farklı endüstriler arasındaki avantajlı uzmanlaşmayı ve ticaretin nedenini açıklar.

Bu ayrım, ticaret teorisi ve ekonomik analizde önemli bir rol oynar ve işletmelerin rekabet stratejilerini ve ticaretin farklı boyutlarını anlamada yardımcı olur.

1.3.3. Endüstri-İçi Ticaretin Nedenleri

Endüstri içi ticarete yol açan nedenler 3 başlık altında toplanmıştır.

1.3.3.1 Ülkelere İlişkin Özellikler

Ülkelere ilişkin özellikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz; (Yılmaz, 2009:259)

1. Düşük gelirli ülkelerde, ürün çeşitliliğine ilişkin talepleri kısıtlı olacağı için, yoğun bir endüstri içi ticaret beklenmez. Ancak gelişmiş ülkeler ve yüksek milli gelirli ülkelerin birbiriyle olan ticaretin yoğun bir endüstri içi ticaret gözlenmlenir.
2. Endüstri içi ticaret yapan ülkelerin kendi iç pazar büyüklükleri arasında büyük bir fark yoktur. Ancak küçük bir iç pazara sahip ülkelerin endüstri içi ticaret yapmadığı anlamına gelmez. Çok uluslu şirketler pazar çapından bağımsız endüstri için ticarete sebep vermektedirler.
3. Endüstri içi ticarete en önemli etkenlerden biri korumacılığın olmadığı ve gümrük vergilerin ya çok düşük ya da hiç olmadığı bir yapıya olan ihtiyacıdır.
4. Komşu ülkelerin arasında, benzer coğrafya, iklim ve kültürel özelliklerin olması sebebi ile daha fazla endüstri içi ticaret gözlenmektedir.
5. Ekonomik birleşmeye gitmiş ülkeler arasında endüstri içi ticaret yoğundur.

1.3.3.2 Mallara İlişkin Özellikler

Mallara ilişkin özellikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz; (Yılmaz, 2009:259)

1. Azalan maliyetler yapısına göre çalışan endüstrilerde ölçek ekonomisinin etkisi ile üretilen mallar arasında fiyat farklılaşması ortaya çıkabilir.
2. Otomasyonu kullanan ve emek faktörünün az kullanıldığı mallar arasında endüstri içi ticaret yoğun biçimde gerçekleşmektedir.
3. Yeni geliştirilen ancak tam anlamı ile uluslararası piyasaya hakim olmayan malların geliştirilmesinde kullanılan teknoloji ile beraber yeni ve daha fazla çeşitli ürün üretilebilir. Bu mal farklılaşmasını beraberinde getirir.

1.3.3.3. Piyasaya İlişkin Özellikler

Piyasaya ilişkin özellikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. (Yılmaz, 2009:260)

1. Tekelci yapıya sahip piyasalarda endüstri içi ticaret yoğun biçimde gerçekleştiği gözlenlenmiştir. Piyasadaki yoğunlaşm derecesine göre endüstri içi ticaret etkilenmektedir.

2. Piyasaya girişlerin serbest olduğu ve korumacılığın yapılmadığı endüstrilerde tekelleri rekabet artmaktadır ve bu endüstri içi ticaretinin hacmini arttırmaktadır.
3. Çok uluslu şirketlerin hakim olduğu piyasalar da endüstri içi ticaret artmaktadır.

1.3.4. Yatay ve Dikey Endüstri-İçî Ticaret

Endüstri-İçî Ticaret mal farklılaşmasının ticarete konu olması ile açıklanmaktadır. Dolayısı ile mal farklılaşması açıklamak gerekmektedir. Mal farklılaşması iki şekilde olmaktadır. Bunlar yatay farklılaşma ve dikey farklılaşmadır. (Yılmaz,2009:257)

Yatay farklılaşma ve Dikey farklılaşmadan literatürde ilk bahseden Rodney Falvey olmuştur. Falvey 1981 yılındaki çalışmasında dikey ve yatay farklılaşmadan söz eder. Yatay farklılaşma tasarım, ambalaj, renk, koku gibi kalite dışı özellikler ile farklılaşmayı ifade eder. Dikey farklılaşma ise kalite yönünden farklı olan malları kasıt etmektedir.

Yatay farklılaşma, tüketicilerin ürün çeşidinden hoşlanması ve ölçek ekonomisi gibi sebepler ile açıklanır. Dikey farklılaşma ise malların faktör yoğunluğu bakımından farklılık gösterebileceğini ve bir mal kalitesinin artması ile sermaye yoğun bir hale geleceğini ifade eder. (Falvey, 1981: 502)

Yatay endüstri içi ticaret, aynı endüstride faaliyet gösteren firmalar arasında gerçekleşen ticareti ifade eder. Bu tür ticaret, benzer ürünlerin veya hizmetlerin üretildiği ve rekabetin yoğun olduğu endüstrilerde gerçekleşir. Yatay endüstri içi ticaret, firmaların aynı pazarlarda rekabet ettiği ve benzer ürünleri ürettiği durumlarda ortaya çıkar. Örneğin, otomobil üreticileri arasındaki ticaret, yatay endüstri içi ticaret örneğidir. Bu ticaret türünde, firmalar rekabet avantajı elde etmek ve müşterilerin tercihlerine göre pazar paylarını artırmak için benzersiz ürünler ve hizmetler sunmaya çalışır.

Dikey endüstri içi ticaret ise, bir endüstri içinde yer alan farklı aşamalarındaki firmalar arasında gerçekleşen ticareti ifade eder. Bu tür ticaret, bir üretim sürecinin farklı aşamalarında uzmanlaşmış firmalar arasında gerçekleşir. Bir firmadan diğerine mal ve hizmetlerin tedarik edilmesi veya üretim sürecinin farklı aşamalarında işbirliği yapılması dikey endüstri içi ticarete örnek olarak verilebilir. Örneğin, otomobil üretimi sürecinde otomobil parça üreticileriyle otomobil montaj fabrikaları arasındaki ticaret, dikey endüstri içi ticaret örneğidir. Bu ticaret türünde, farklı firmalar arasında işbirliği ve uzmanlaşma avantajıyla verimlilik artırılır ve maliyetler düşürülür.

Yatay endüstri içi ticaret, rekabetçi bir ortamda benzer ürünlerin üretimi ve satışını içerirken, dikey endüstri içi ticaret, bir üretim sürecinin farklı aşamalarında işbirliği ve uzmanlaşma gerektirir. Her iki ticaret

türü de endüstri içindeki firmaların rekabet avantajı elde etmelerine ve ekonomik büyümeyi teşvik etmelerine katkıda bulunur.

1.3.5 Endüstri-İçi Ticareti Açıklamaya Çalışan Teorik Modeller

Endüstri-İçi ticareti açıklmaya çalışan modelleri 3 başlık altında toplanmaktadır. Bu modeller ürün farklılaşmasını dikkate alarak belirlenmiştir. Bu modeller sırası ile, yatay ürün farklılaşmasına, dikey ürün farklılaşmasına ve homojen mallara dayanarak endüstri içi ticareti açıklamaya çalışan modellerdir.

1.3.5.1 Yatay Ürün Farklılaşmasına Dayanan Endüstri-İçi Ticaret Modelleri

Yatay ürün farklılaştırmasına dayalı modeller, altta yatan piyasa yapılarının farklılıkları nedeniyle iki ana kategori altında değerlendirilmektedir: Monopolcü rekabet ve oligopol modelleri. Monopolcü rekabet çerçevesinde, Krugman modeli, Neo-Chamberlin yaklaşımı olarak tanımlanırken, Lancaster ve Helpman modelleri ise Neo-Hotelling yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Greenaway'ın 1987 yılındaki çalışmasına göre, Neo-Chamberlin modellerinde tüketiciler, mümkün olan en geniş çeşitlilikte ürünleri tüketmeyi tercih ederler ve pazarda aynı ürün çeşidini sunan birden fazla firma bulunmaktadır. Diğer yandan, Neo-Hotelling modelleri, farklı tüketicilerin aynı ürünün farklı alternatiflerine yönelik değişken tercihleri olduğunu öne sürer. Tharakan ve Kerstens'in 1995 yılındaki çalışmalarında bu farklılık vurgulanmaktadır.

1.3.5.1.1 Monopolcü Rekabet Modelleri

Krugman'ın 1979 yılındaki çalışması, endüstri içi ticaretin açıklanması bağlamında öncü bir model olarak kabul edilir. Bu model, II. Dünya Savaşı sonrası sanayileşmiş ülkeler arasında gözlemlenen ticaretin hızlı artışını, ölçek ekonomileri ve eksik rekabet piyasaları çerçevesinde inceler. Krugman, teknolojik ve donanım farklılıklarına dayanmayan, ölçek ekonomilerine odaklanan bir yaklaşım geliştirmiştir. Krugman, ölçek ekonomilerine dayalı piyasa yapısının uygulamasının karmaşık ve zorluğunu vurgulayarak, dış ticaret teorisindeki geleneksel ilginin azlığına işaret eder. Modeli, daha önceki ölçek ekonomilerini merkeze alan yaklaşımlardan farklılaşır şekilde, ölçek ekonomilerini firmaya içselleştiren ve Chamberlin'in monopolcü rekabet piyasası yapısını yansıtan bir yapıdadır. Krugman'ın bu modelde monopolcü rekabetin işleyişi, Dixit-Stiglitz'in 1977 yılındaki çalışmalarındaki bazı küçük değişikliklerle adapte edilmiştir.

Lancaster'ın 1980 yılında geliştirdiği model, geleneksel dış ticaret teorilerindeki tam rekabet varsayımının, benzer faktör donanımı veya teknolojiye sahip ülkeler arasındaki ticareti açıklamak için uygun olmadığını savunur. Bu durum, geleneksel modellerin bu tür ticareti yeterince açıklayamaması

nedeniyle önemlidir. Lancaster, modelinde piyasa yapısını tam monopolcü rekabet piyasası olarak tanımlar ve Krugman'ın 1979 modelinden farklı olarak, tüketici tercihlerine odaklanır.

Lancaster modelinde, imalat sanayi sektörü içinde ürün farklılaştırmasına tabi olan ürün grupları üzerinde durulur. Bu modelde, aynı ürün grubundaki ürünler kalite açısından aynı kabul edilir, fakat tüketiciler ürünlerin özelliklerine göre tercihlerini belirlerler. Bu yaklaşım, Lancaster'ın 1966 yılında geliştirdiği ürün tercih teorisine dayanır. Bu teoride, tüketicilerin bir ürün grubu içindeki "en çok tercih ettikleri ürünü" ya da "ideal ürünü" aradıkları ve bu doğrultuda seçim yapacakları varsayılır. Bu yaklaşım, "ideal ürün yaklaşımı" olarak adlandırılır ve Lancaster modeli, bu yaklaşımı benimseyen tüketici teorisine dayalı olarak Neo-Hotelling modeller arasında değerlendirilir.

Lancaster modelinin dış ticaretteki önemi, benzer yapıdaki ülkeler arasındaki ticareti anlamlandırmasında ve ürün farklılaştırması üzerine kurulu rekabet modellerine yeni bir bakış açısı getirmesindedir. Bu model, tüketicilerin ürün çeşitliliğine ve özelliklerine verdiği önemi ve bunun ticari sonuçlarını vurgulayarak, uluslararası ticaretin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlar.

Helpman'ın 1981'deki çalışması, uluslararası ticaret teorisinde önemli bir yenilik getirir. Bu model, Heckscher-Ohlin teorisini, ölçek ekonomileri, ürün farklılaştırması ve monopolcü rekabetin olduğu Chamberlin tipi piyasaları içerecek şekilde genişletir. Bu genişletme, dış ticaret teorisindeki klasik modelleri, modern endüstriyel organizasyon ve rekabet teorileriyle bütünleştirmek amacını taşır.

Helpman modelinde, monopolcü rekabet altında, firmalar farklılaştırılmış ürünler üretir ve pazarlar. Bu durum, tüketicilere daha fazla ürün çeşidi sunar ve tüketicilerin farklı tercihlerini karşılar. Ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomileri, hem ulusal hem de uluslararası pazarlarda rekabet dinamiklerini ve ticaret akışlarını etkileyen önemli faktörlerdir. Helpman'ın bu yaklaşımı, geleneksel ticaret teorilerini modern ekonomik gerçekliklerle uyumlu hale getirerek, uluslararası ticaretin anlaşılması ve analiz edilmesinde yeni bir çerçeve sunar.

1.3.5.1.2 Oligopol Modeller

Eaton ve Kierzkowski'nin 1984 tarihli çalışması, uluslararası ticarete ürün çeşitliliğini ve rekabeti anlamak için oligopol piyasalarını temel alır. Bu yaklaşım, daha önceki monopolcü rekabet modellerinden farklılık gösterir. Monopolcü rekabet modellerinde, firmaların piyasaya giriş ve fiyat belirleme kararları genellikle eş zamanlı ve bağımsız bir şekilde alınır. Ancak Eaton ve Kierzkowski, gerçek dünyada bu süreçlerin sıralı ve birbirine bağlı olduğunu gözlemlemiştir.

Eaton ve Kierzkowski modeli, firmaların öncelikle piyasaya giriş kararlarını almasına ve ardından ürünlerini farklılaştırmasına, sonrasında ise fiyat ve miktar belirleme kararlarını almalarına izin veren bir yapı kurar. Bu modelde, firmaların piyasaya girişleri sonrasında piyasa koşulları ve rekabet düzeyi tekrar değerlendirilir. Bu sıralı karar alma süreci, monopolcü rekabet piyasalarının aksine, oligopol piyasalarında firmaların uzun dönemde de kar edebilmelerini sağlar.

Eaton ve Kierzkowski'nin modeli, oligopol piyasalarında birkaç dominant firmanın varlığını ve bu firmaların piyasa üzerindeki etkili kontrolünü kabul eder. Bu firmalar piyasaya giriş, üretim ve fiyatlandırma stratejileriyle hem rekabeti hem de pazar dinamiklerini şekillendirebilirler. Gerçek dünya piyasalarındaki birçok sektörde, özellikle teknoloji ve ilaç gibi alanlarda, bu tür bir rekabet yapısı yaygındır. Eaton ve Kierzkowski'nin yaklaşımı, bu piyasalardaki rekabeti ve uluslararası ticareti daha gerçekçi bir şekilde modellemek için önemli bir adım oluşturur.

1.3.5.2 Dikey Ürün Farklılaşmasına Dayanan Endüstri-İçi Ticaret Modelleri

Dikey farklılaştırma temel alınarak geliştirilen teorik modeller özellikle, eksik rekabet piyasası ve ürün farklılaştırmanın, endüstri içi ticaretin ön koşulları olarak ne derecede zorunlu olduğu, ayrıca geleneksel modellerin temel özelliklerinin bu yeni çerçevede korunup korunamayacağı tartışılmaktadır. Dikey farklılaştırma, yatay farklılaştırmadan farklı olarak, ürünlerin kalite farklılıklarına dayanmaktadır ve bu modeller, tam rekabet ve oligopol piyasaları bağlamında sınıflandırılmaktadır.

1.3.5.2.1 Tam Rekabet Modelleri

Falvey (1981) tarafından geliştirilen endüstri içi ticaret modeli, ölçek ekonomilerine veya eksik rekabet piyasalarına başvurmadan, geleneksel ticaret yapısını temel alan bir yaklaşım sergilemektedir. Bu model, nispi faktör donanımları farklılıklarına dayanarak geleneksel ticaret teorisinin çizgisi dışına çıkmamaktadır (Greenaway, 1987, s. 106).

Falvey'nin modeli, geniş bir yelpazede çeşitlendirilmiş ürünler üreten bir endüstri yapısı üzerine inşa edilmiştir. Falvey, iki ana nedenden ötürü standart ticaret teorisinden ayrılmak istememektedir: Birincisi, her bir endüstride kullanılan iki üretim faktöründen birinin (genellikle sermaye) o endüstriye özgü olduğunu varsaymaktadır. Bu bağlamda, bir endüstri, belirli bir sermaye tipi tarafından üretilebilen ürünlerin aralığı ile karakterize edilir. İkincisi ise, endüstrilerin yalnızca tek bir homojen ürün üretmemesi, bunun yerine emek ve kendi endüstrilerine özgü sermaye kullanarak çeşitli ürünler üretmesidir. Endüstri içi ticaret, ülkelerin bu üretim spektrumu içindeki ürünleri ürettiklerinde gerçekleşen bir durumdur.

Falvey ve Kierzkowski (1987) tarafından yapılan dış ticaret analizinde, dikey ürün farklılaştırmasının açıklanmasında gelir dağılımının önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Bu çalışmada, tüketicilerin aynı tercihlere sahip olduğuna dair geleneksel varsayım devam ettirilmiş ve her bireyin yalnızca bir çeşit ürün talep ettiği varsayılmıştır. Bu tercih edilen ürün çeşidi, nispi fiyatlar sabitken sadece bireyin gelir düzeyi tarafından belirlenmektedir ve bireyin geliri değiştiğinde tercih edilen ürün çeşidi de değişmektedir.

Modelin üretim boyutunda, iki ayrı sektörün varlığı kabul edilmektedir. Bu sektörlerden birisi sadece tek bir homojen mal üretmekte, diğeri ise çeşitlilik gösteren çok sayıda ürün üretmektedir. Her iki sektörde de sabit getiriye göre ölçeklendirilen teknolojilerin mevcut olduğu varsayılmıştır. Eğer ülkeler arası benzer teknolojilerin kullanıldığı varsayılırsa, farklılaştırılmış ürünler üreten sektörde faktör sayısından fazla ürün çeşidi bulunmakta ve bu durum modeli tam anlamıyla belirsiz bir hale getirmektedir. Bu nedenle, modelin uzmanlaşmayı açık bir şekilde gösterebilmesi için teknolojik farklılıkların veya faktör donanımlarındaki farklılıkların hesaba katılması gerekmektedir.

1.3.5.2.2 Oligopol Modeller

Shaked ve Sutton'ın (1984) çalışmaları, doğal oligopol yapılarını ve dikey olarak farklılaştırılmış ürünlerin ticaret yapısını irdelemiştir. Onlara göre, piyasada çok sayıda kalite çeşidinin bulunabilmesi için geniş bir gelir dağılımının olması, araştırma ve geliştirme harcamalarının düşük olması, ve kalite gelişimiyle ortalama değişken maliyetlerin önemli derecede artması gerekmektedir. Eğer birim başına ortalama değişken maliyetler önemli ölçüde artmazsa, kalite geliştirmeyle ilgili maliyetler büyük oranda sabit maliyetlere yansıtılmaktadır. Bu durum, piyasada var olabilecek rekabetçi firma sayısını sınırlayarak doğal bir oligopol yapısının oluşmasına yol açmaktadır.

Shaked ve Sutton'ın modeline göre, dış ticaret öncesi, ev sahibi ülkenin gelir dağılımı sabitken, piyasada yalnızca iki firmanın faaliyet göstereceği bir durum varsayılmaktadır. Bu durum, firmaların kalite rekabetine girerek mümkün olan en yüksek kalitedeki ürünü üretmeleri gerektiği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, benzer kaliteli ürünler üreten firmalar arasında gerçekleşen Bertrand tipi fiyat rekabeti², fiyatları marjinal maliyet seviyesine kadar düşürecek, bu da bazı firmaların piyasadaki çekilmesine yol açacaktır. Bu modelde, kalite üzerinden rekabetin firmaların piyasa stratejilerini belirleyici bir faktör olduğu vurgulanmaktadır.

² Joseph Bertrand 1883 yılındaki çalışmasında firmalardan biri malının fiyatının indirdiğinde rakip firmada fiyatını düşürerek ona tepki vereceği yönündedir. İki firmalı fiyat rekabetinin olduğu düopol piyasalara ilişkin bir çalışmadır.

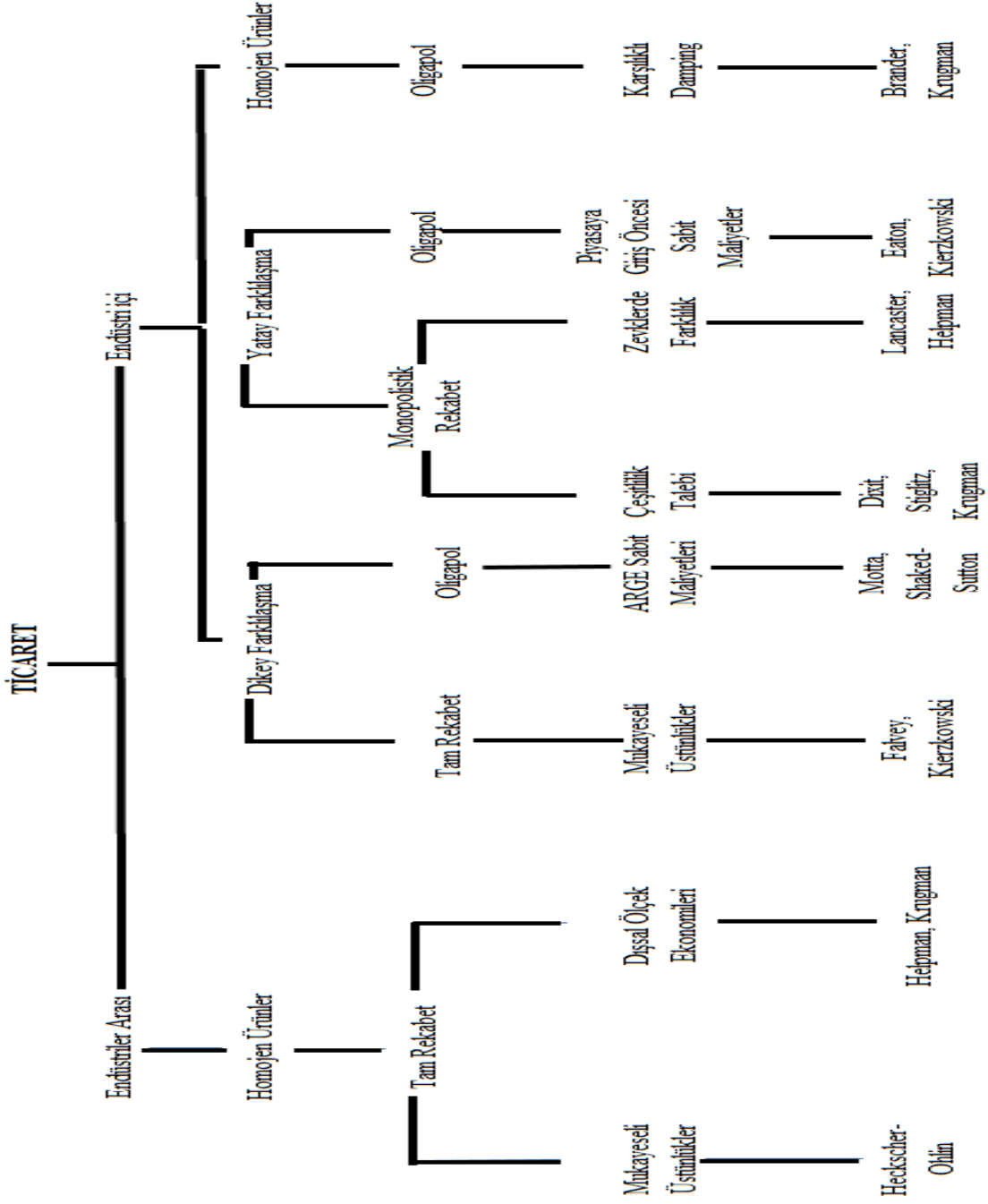
Shaked ve Sutton'un modelinde, farklı ekonomiler arasında gelir dağılımındaki farklılıklar arttıkça piyasada çok sayıda üretici faaliyet gösterirken, ekonomiler arası gelir dağılımları birbirine yakınsadıkça piyasadaki firma sayısı azalmaktadır. Bu modelde, firmaların çeşitli kalitelerde ürünler üretmesi ve buna bağlı olarak tüketicilerin kendi gelir düzeylerine uygun farklı kalitedeki ürünleri tercih etmeleri, endüstri içi ticaretin gelişmesine yol açmaktadır. Bu durum, gelir dağılımındaki değişikliklerin uluslararası ticaret yapıları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

1.3.5.3. Homojen Mallara Dayanan Endüstri-İçi Ticaret Modelleri

Brander (1981), dünya ticaretinin büyük bir kısmının benzer ekonomiler ve benzer ürünler arasında gerçekleştiğini gözlemleyerek, endüstri içi ticaret fenomenini incelemiştir. Brander'ın analizine göre, benzer ürünler arasında gözlemlenen karşılıklı ticaret, firmalar arasındaki stratejik etkileşimler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım, ticaretin sadece ülke ve ürün farklılıklarından değil, aynı zamanda firmaların rekabetçi stratejilerinden de etkilendiğini vurgulamaktadır.

Brander modeli, endüstri içi ticareti açıklamak için kullanıldığında, bazı eleştirmenler tarafından daha az önemli bir model olarak görülür. Bernhofen (2002)'a göre, bu durumun temel nedeni uluslararası ticaretin genellikle uluslararası ekonomik uzmanlaşmanın bir sonucu olarak kabul edilmesinden kaynaklanır. Neoklasik ticaret teorisinde, karşılaştırmalı üstünlükler uzmanlaşmanın ana belirleyicisi olarak kabul edilirken, monopolcü rekabet modellerinde ise ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması bu role bürünmektedir. Bununla birlikte, Brander modeli bu bağlamda herhangi bir uzmanlaşma durumu önermemektedir. Bu da onun endüstri içi ticaretin açıklanmasında daha az önemli olarak değerlendirilmesine yol açabilir.

Şekil 1.1 Uzun Dönem Endüstri-İçi Ticaret Trendleri

Kaynak: Fontahne ve Freudenberg, (2002:136)

1.4 ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETTE ÖLÇME TEKNİKLERİ VE ÖLÇMEDE KULLANILAN ENDEKSLER

Ülkelerin endüstri içi ticaret seviyelerini ölçmek için farklı yöntemler geliştirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde endüstri içi ticareti ölçen ölçme tekniklerini, temel yaklaşımlar, statik ölçümler, yarı-dinamik ölçümler ve dinamik ölçümler olmak üzere gruplanarak incelenmiştir.

1.4.1 Temel Yaklaşımlar

Endüstri içi ticaret konusundaki ilk çalışmalar, Avrupa Topluluğu'na üye ülkeler arasındaki ticaretin, üyelik sonrasında alacağı formu anlamaya yönelik ampirik araştırmalar olarak gerçekleştirilmiştir. Özellikle Verdoorn (1960), Michaely (1962) ve Balassa (1966) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan endeksler, dış ticaret literatüründe endüstri içi ticareti ölçmeye yönelik ilk geliştirmeler olarak değerlendirilir. Bununla birlikte, bu endekslerin bazı eksikliklere sahip olduğu ve endüstri içi ticaret çalışmalarında geniş çapta kullanılmadıkları belirtilmektedir.

1.4.1.1 Verdorn Endeksi

Hollandalı ekonomist P.J. Verdoorn, Benelux ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) arasındaki blok-içi ticaret üzerine yaptığı çalışmayla dikkat çekmiştir. Verdoorn'un çalışması, özellikle farklılaştırılmış mallarda endüstri içi ticaretin belirleyicileri ve boyutlarını inceleyen araştırmalar için bir temel oluşturmuş ve bu alanda yapılan çalışmaların öncüsü olarak kabul edilmektedir. Verdoorn ve diğer erken dönem çalışmaları, endüstri içi ticaretin yalnızca geleneksel karşılaştırmalı üstünlüklere dayanmadığını, aynı zamanda ülkelerin ekonomik yapıları, endüstriyel özellikleri ve tüketici tercihlerinin çeşitliliği gibi faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir. Bu, uluslararası ticaret teorisine, özellikle gelişmiş ekonomiler arasındaki ticareti anlama konusunda önemli bir katkı sağlamıştır.

$$U_i = \frac{X_i}{M_i}$$

Bu endekse göre, bir ürünün ihracat (X_i) ve ithalat (M_i) değerlerinin oranlanmasıyla endüstri içi ticaretin derecesi ölçülmekte ve endeks 0 ile sonsuz arasında değerler alabilmektedir. Endeksin değeri 1'e yaklaştığında, bu, ihracat ve ithalat değerlerinin birbirine yakın olduğunu ve dolayısıyla endüstri içi ticaretin yüksek olduğunu gösterir. Bu, benzer ürünlerin aynı ülkeler arasında hem ihraç edildiğini hem de ithal

edildiğini ifade eder. Diğer yandan, endeks değeri 1'den uzaklaştıkça, bu durum daha çok endüstriler arası ticarete işaret eder. Bu, farklı türdeki ürünlerin farklı ülkeler arasında ticaretinin gerçekleştiğini gösterir.

1.4.1.2 Michaely Endeksi

Michaely'nin benzerlik endeksi, iki ülkenin ticaret yapısındaki benzerlik veya farklılığı ölçmek için kullanılan bir araçtır. Bu endeks, iki ülkenin ihracat ya da ithalat yapısındaki farklılıkları nicel olarak değerlendirir. Michaely endeksinin formülü genellikle şu şekildedir:

$$F = 1 - \frac{1}{2} \cdot \sum_{i=1}^n \left[\frac{X_i}{\sum_{i=1}^n X_i} - \frac{M_i}{\sum_{i=1}^n M_i} \right]$$

İki ülkenin ticaret yapısındaki farklılıkları ölçen Michaely endeksi 0 ile 1 arasında değil, 0 ile 2 arasında bir değer alır. Eğer iki ülkenin ticaret yapısı tamamen aynıysa endeks değeri 0 olacak, tamamen farklıysa 2'ye yaklaşacaktır. Dolayısıyla, bu endeksin değeri 0'a yakın olduğunda endüstri içi ticaret (benzer malların ticareti), 2'ye yakın olduğunda ise endüstriler arası ticaret (farklı malların ticareti) gerçekleştiğini ifade eder.

Michaely'nin (1962) çalışmasında, uluslararası ticaretin dinamiklerini ve farklı ekonomik yapıların ticaret paternlerini anlamak için önemlidir. Çalışma, yüksek gelirli ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin daha çok endüstri içi ticaret (benzer malların ticareti) karakterinde olduğunu belirtir. Bu durum, yüksek gelirli ülkelerde üretilen malların genellikle daha fazla ürün çeşitliliğine ve daha yüksek teknolojilere sahip olmasından kaynaklanır. Böylece, bu ülkeler benzer ekonomik ve teknolojik seviyelere sahip diğer yüksek gelirli ülkelerle benzer malların ticaretini yaparlar.

Öte yandan, Michaely'nin bulgularına göre gelişmekte olan ülkelerde ise genellikle endüstriler arası ticaret (farklı malların ticareti) görülmektedir. Bu ülkeler, genellikle daha düşük teknolojik içeriğe sahip, emek veya doğal kaynak yoğun ürünler ihraç ederken, yüksek teknolojik, sanayi ürünlerini ithal etme eğilimindedirler. Bu farklılık, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik yapı, teknolojik kapasite ve üretim faktörleri dağılımındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Michaely'nin bu gözlemleri, uluslararası ticaretin yalnızca karşılaştırmalı üstünlükler ve maliyet farklılıklarına dayanmadığını, aynı zamanda ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri ve teknolojik

yetenekleri gibi faktörlerin de ticaret paternleri üzerinde etkili olduğunu gösterir. Bu durum, ticaret politikalarının ve uluslararası ticaretin analizinde bu tür farklılıkları dikkate almanın önemini vurgular.

1.4.1.3 Balassa Endeksi

Balassa'nın (1966) araştırması, uluslararası ticarete endüstri içi ve endüstriler arası ticaretin ölçümüne katkıda bulunmuş bir çalışmadır. Balassa, bu çalışmasında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkeleri arasındaki dış ticaretin yapısını incelemiş, özellikle sanayi mallarına odaklanmıştır. Araştırma, AET ülkeleri arasındaki ticaret engellerinin kaldırılmasının, endüstriler arası ticaretteki uzmanlaşmayı azaltıp, endüstri içi ticaretteki uzmanlaşmayı artırdığını göstermiştir.

Balassa, ticaret yapıları üzerindeki bu değişimleri ölçmek için kullanılan yöntemi şu şekilde tanımlamıştır:

1. Her bir sanayi dalında, her bir ülkenin toplam ihracatı ve ithalatı dikkate alınır.
2. İlgili sanayi dalında her ülkenin toplam ticaretinde (ihracat ve ithalatın toplamı) endüstri içi ticaretin payı hesaplanır. Bu oran, ülkelerin aynı endüstri dallarında hem ihracat hem de ithalat yapma eğilimlerini yansıtır.
3. Endüstri içi ticaretin, toplam ticaret içindeki oranı, endüstri içi ticaretin yaygınlığını ve dolayısıyla ülkeler arasında benzer ürünlerin ticaretini gösterir.

Bu metodoloji, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun gelişim sürecinde endüstri içi ticaretin evrimini anlamak için kullanılmış ve endüstri içi ticaretin uluslararası ticaret teorilerindeki yerini sağlamlaştırmada önemli bir rol oynamıştır. Balassa'nın çalışması, endüstri içi ticaretin ölçümü ve anlaşılması konusunda önemli bir temel teşkil etmektedir.

Balassa'nın çalışmasında kullandığı ölçüm yöntemi aşağıdaki gibidir;

$$B = \frac{1}{n} \sum \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

Balassa (1966) bu endeksi, belirli bir toplulaştırma seviyesinde, her bir ürün grubu için ihracat ve ithalat arasındaki mutlak farkların toplam ticarete oranlanması olarak tanımlamıştır. Her ülke için bu oranların ağırlıksız ortalamasının hesaplanması yoluyla elde edilen endeks, 0 ile 1 arasında değişen değerler alır. Endeks değeri 0'a yaklaştıkça, endüstri içi uzmanlaşmanın arttığını; 1'e yaklaştıkça ise endüstriler arası uzmanlaşmanın arttığını gösterir.

Ancak, Balassa Endeksi'nin iki önemli dezavantajı bulunmaktadır. İlk olarak, endeks tüm endüstrilere eşit ağırlık vermektedir. Bu durum, endüstrilerin büyüklüğünü göz ardı ederek gerçekleştirilen bir ağırlıksız ortalama kullanımı anlamına gelmektedir. İkinci dezavantaj ise, toplam ticaret dengesizliğini düzeltecek herhangi bir mekanizma önermemesidir. Grubel ve Lloyd (1971: 497) bu eksikliklere işaret ederek, Balassa Endeksi'nin kullanımında dikkatli olunması gerektiğini vurgulamışlardır. Buna rağmen, endüstri içi ticaretin ölçümünde Balassa Endeksi, geniş çapta kullanılan ve referans alınan bir yöntem olmaya devam etmektedir. Bu durum, endeksin endüstri içi ticaret analizleri için sunduğu temel bilgilerin önemini ve bu alandaki uygulamalarının yaygınlığını göstermektedir.

1.4.2 Statik Ölçümler ve Uyarlanmış Endeksler

Endüstri-İçi Ticarete kullanılan statik endeksler, belirli bir zaman dönemindeki ticaret hareketlerini inceler. Statik ölçümler ticaretin mevcut durumunu yansıtmaktadır. Hangi sektörlerin endüstri içi ya da arası ticaret yaptığını açıklamaya yöneliktir. En yaygın olarak kullanılan statik ölçüm endeksi Glubel-Lloyd tarafından 1971 yılında geliştirilen endekstir. Uyarlanmış endeks ise zaman içerisinde yeni gelişen ticaret yapıları ile birlikte değişen ticareti ölçebilmek için temel endekslerin güncel duruma uyarlanması ile elde edilmiştir.

1.4.2.1 Grubel-Lloyd Endeksi

Uluslararası ticarete, ülkeler uzmanlaşmaya giderek zengin olduğu faktöre bağlı mallarda ihracat yapması kıt olduğu faktöre bağlı mallarda ise ithalat yapması beklenir. Ancak aynı endüstri içerisinde uzmanlaşmaya gitmeyerek hem ihracat hem ithalat yapması, o ülkenin endüstri içi ticaret yaptığını gösterir. Glubel-Lloyd 1971 yılında yaptıkları çalışma ile endüstri içi ticaretin yoğunluğunu ölçmek için model geliştirmişlerdir. Literatürde en çok kullanılan ölçüm yöntemi olarak Global-Lloyd endeksi kullanılmaktadır.

Glubel ve Lloyd 1971 yılındaki çalışmalarında 9 sanayileşmiş ülke ile Avusturya'nın endüstri içi ticaret yapısını değerlendirmişlerdir. Glubel ve Lloyd'a göre bir ülkenin toplam dış ticaretinden net ithalat ya da net ihracat değerini çıkarılmasıyla endüstri içi ticaretinin yoğunluğu ölçülebilir.

Aşağıdaki hesaplamada yer alan X para cinsinden ülkenin o mal grubundaki ihracat değerini, M ise yine para cinsinden o ülkenin ilgili mal grubundaki ithalat değerini vermektedir.

$$B_i = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

Hesaplanan sonuç 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Sonuç 0 ise, tam endüstri arası ticaret durumu söz konusudur. Sonuç 1 ise, tam endüstri içi ticaret durumu söz konusudur. 0 olması durumunda ya tam ihracat ya da tam ithalat durumu ortaya çıkmaktadır. (Grubel ve Lloyd, 1971:497)

Glubel ve Lloyd'un hesaplamasında endüstri içi ve endüstri arası ticaret birbirine bağlı olarak ölçülmektedir. Endüstri içi ticaretin endüstri arası ticaretten bağımsız olabileceğini düşünen Glubel ve Lloyd çalışmasını gözden geçirerek, ilk formüllerindeki toplam dış ticaretin etkisini azaltabilmek için 1975 yılında formüllerini geliştirmişlerdir.

$$C_i = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i + M_i) - \sum_{i=1}^n |X_i - M_i|}{\sum_{i=1}^n (X_i + M_i) - \left| \sum_{i=1}^n X_i - \sum_{i=1}^n M_i \right|}$$

Bu geliştirilmiş ya da uyarlanmış olarak adlandırılan yeni formülde, dış ticaret açığı ya da fazlası yüksek olan ülkeler değerlendirilirken ortaya çıkabilecek sapmaları gidermek istemişlerdir. Bu formülde dış ticaret açığı ya da fazlası durumu yer almaktadır. Uyarlarnım formülün kullanıldığı endekste endüstri içi ticaret daha yüksek oranda çıkmaktadır.

1.4.2.2 Aquino Endeksi

Aquino'nun 1978 yılındaki çalışmasında, endüstri içi ticaretin farklı boyutlarına odaklanmıştır. Bu çalışmada, ilk olarak 1972 yılı verileri temel alınarak ülkeler ve endüstriler bazında analizler yapılmıştır. Ardından çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, seçilmiş ülkeler için 1951'den 1974'e kadar olan zaman dilimini kapsayan verilerle endüstriler arası uzmanlaşma üzerine değerlendirmeler sunulmuştur.

Aquino'nun 1978 tarihli çalışmasında amaç, mamul malların uluslararası ticaretinde, endüstriler arası ve endüstri içi uzmanlaşmanın eşzamanlı kaynaklarını daha detaylı bir şekilde incelemektir. Bu kapsamda, Aquino çalışmasında Grubel-Lloyd (1971) tarafından oluşturulan endeksleri değerlendirerek eleştiriler sunmuş ve dış ticaretteki dengesizliklerin etkisini azaltmayı hedefleyen, endüstri içi ticaretin ölçümü için yeni bir endeks geliştirmiştir.

Aquino'nun 1978 yılındaki çalışmasında, her bir endüstri için dış ticaret dengesizliklerinin etkisinin azaltılması gerektiğini savunmaktadır. Aquino'ya göre, eğer bir ülkenin toplam ihracatı toplam ithalatına eşitse, her bir malın ihracat ve ithalat değerlerini düzeltilmiş bir tahminle hesaplamak mümkündür. Bu düzeltme, her endüstride eşit oranda uygulandığında, ihracat ve ithalat tahminleri belirli bir formülasyon ile ifade edilebilir. Böylelikle, bu formülasyon kullanılarak, toplam dış ticaret dengesizliğinin temel düzeyde giderilmesi amaçlanmaktadır (Aquino, 1978:279-280).

$$Q_j = \frac{\sum_i (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_i |X_{ij}^e - M_{ij}^e|}{\sum_i (X_{ij} + M_{ij})} \times 100$$

Aquino'nun formülasyonu, Grubel-Lloyd endeksi gibi, 100 ile çarpılarak veya çarpılmadan hesaplanabilmektedir. Eğer 100 ile çarpanak kullanılırsa, elde edilen eşitlik değeri 0 ile 100 arasında bir değer alacaktır. Bu hesaplama yöntemine göre, sonuç 0'a yaklaştığında endüstriler arası ticaret, 100'e yaklaştığında ise endüstri içi ticaretin varlığından bahsedilmektedir.

Ancak bu eşitlik, Greenaway ve Milner (1981, s.761-762) tarafından eleştirilmiştir. Eleştirinin temel sebebi, dış ticaret açıklarının her ürün için eşit şekilde ağırlıklandırılmasının yaratabileceği sorunlardır. Eleştiriye göre, bir ağırlıklandırma uygulamasının, endekste oluşabilecek sapmaları önlemekte yetersiz kalabileceği belirtilmektedir.

1.4.2.3 Loertscher-Wolter Endeksi

Rudolf Loertscher ve Frank Wolter'ın 1980 yılında yaptıkları çalışmada tanıtılan yeni bir endeks, toplam ticaret dengesizliği konusundaki eleştirilere bir yanıt olarak şekillendirilmiştir. Bu çalışmada, Loertscher-Wolter (1980), 1971-1972 yıllarında OECD ülkeleri arasındaki endüstri içi ticaretin belirleyicilerini araştırırken, endüstri içi ticaretin dış ticaret literatüründe giderek daha fazla ilgi görmesinin sebeplerini irdeliyor. Özellikle, aynı endüstride gerçekleşen eş zamanlı ithalat ve ihracatın Heckscher-Ohlin-Samuelson³ teorisinde net bir açıklamasının olmaması, bu konuya olan ilgiyi artıran faktörlerden biri olarak görülmektedir.

³ Serbest ticaret ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün reel gelirini yükseltir. Kıt faktörün gelirini ise düşürür.

$$IIT_{ijk} = - \left| \ln \frac{X_{ijk}}{M_{ijk}} \right|$$

Loertscher-Wolter'ın 1980'de yaptıkları çalışmada sunulan endeks, X_{ijk} ve M_{ijk} değerleri ile j ülkesinin k ülkesi ile i malı arasındaki ithalat ve ihracat değerlerini temel alır ve doğal logaritma ($\ln$) kullanılarak hesaplanır. Bu endeks, 0 ile $-\infty$ arasında değişen değerler alabilir. Endeks değeri 0'a eşit olduğunda yalnızca endüstri içi ticaretin varlığını gösterirken, $-\infty$ değerine eşit olduğunda endüstri içi ticaretin olmadığı durumu işaret eder. Loertscher-Wolter'a göre, son yıllardaki tartışmalar özellikle genel ticaret dengesizliği durumunda endüstri içi ticaret katsayılarının nasıl uyarlanabileceği üzerine yoğunlaşmaktadır.

Grubel ve Lloyd (1971), Aquino (1978) ve Loertscher-Wolter (1980) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda sunulan düzeltmeler veya uyarlamalar, temelde iki yönlü ve çok yönlü ticaret dengesizlikleri ile ödemeler dengesi arasındaki ilişkinin incelenmesi amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, Greenaway ve Milner (1986), Kol ve Mennes (1989), ve Vona (1991) gibi çalışmalar, endüstri içi ve endüstriler arası ticaret ölçüm yöntemlerinin ve bu ölçümlerin ödemeler dengesi üzerindeki etkilerinin daha geniş bir perspektifle değerlendirilmesini sağlamaktadır.

1.4.2.3 Helpman Endeksi

Helpman (1981), faktör oranları farklılıkları ile endüstri içi ticaretin payı arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmayı hedefleyen yeni bir endeks geliştirmiştir. Bu endeks, çalışmasında öne sürdüğü bir önerme (kurğu) aracılığıyla işlevselliğini ve uygulama biçimini detaylandırmaktadır. Helpman'ın bu yaklaşımı, endüstri içi ticaretin ve uluslararası ticaret teorilerinin anlaşılması ve analiz edilmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Bu endeks, hem endüstri içi ticaretin incelenmesine yönelik teorik bir çerçeve sunmakta hem de faktör oranları ve uluslararası ticaretin yapısı arasındaki bağlantıyı daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Helpman (1981), kendi teorisinde sektörel uzmanlaşmanın olmadığı ve faktör fiyatları eşitliğinin sağlandığı bir senaryo öne sürmektedir. Bu varsayımda, her iki ülke de sanayi ürünlerinin hem ithalatçısı hem de ihracatçısı olarak görev yaparken, bu ticaretin işletme ölçeğinden bağımsız olduğu kabul edilir. Sanayi malları, eğer nispeten sermaye yoğunsa ve bir ülkede sermaye-emek oranı yüksekse, bu ülke sanayi mallarının net ihracatçısı olarak pozisyonlanır. Tersine, sermaye-emek oranı düşük olan bir ülke, gıda maddelerinin net ihracatçısı haline gelir. Fakat eğer iki ülke de aynı sermaye-emek oranına sahipse, bu

durumda ticaret yapıları endüstri içi ticaret olarak değerlendirilir ve endüstriler arası ticaret bu koşul altında sıfır olarak kabul edilir. Bu şekilde, Helpman endüstri içi ticaretin ve uluslararası ticaretin yapısının daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlayan bir teorik çerçeve ortaya koymuştur.(Helpman, 1981:324)

Helpman'ın (1981) teorisinde sunulan önerme, Heckscher-Ohlin teorisinin genişletilmiş bir versiyonudur. Helpman'a göre, eğer ülkeler arasında sermaye-emek oranları farklılıkları mevcutsa, hem endüstri içi ticaret hem de endüstriler arası ticaret gerçekleşebilmektedir. Bununla birlikte, sermaye-emek oranında bir farklılık bulunmuyorsa, bu durumda sadece endüstri içi ticaret mevcut olacaktır. Helpman'ın çalışmasında, bu orandaki farklılığın artması durumunda, dünya ticaretinde endüstri içi ticaretin oranının azalacağına dair açıklamalar bulunmaktadır.

1.4.3 Yarı Dinamik Ölçümler

Bu yöntemde, belirli bir zaman diliminde gerçekleşen ticaret akışları ve bu akışlardaki değişimler analiz edilir, ancak bu analiz sadece o döneme özgü değişkenleri içermez, aynı zamanda iki farklı zaman noktasındaki verileri karşılaştırarak uzun vadeli eğilimleri ve değişiklikleri de göz önünde bulundurur. Bu tür ölçümler endüstri içi ticaretin zaman içindeki evrimini incelemek için kullanılır. Bu ölçümler, ticaret akışlarının sadece bir noktadaki durumunu değil, aynı zamanda zaman içindeki değişimini de ele alır.

1.4.3.1 Greenaway-Hine-Milner-Elliott Endeksi

Greenaway, Hine, Milner ve Elliott'un 1994 yılında yaptığı çalışmada, Hamilton ve Kniest tarafından önerilen endeksin nitelikleri incelenmektedir. Bu çalışmada, endekse yönelik eleştiriler dikkate alınarak, endüstri içi ticaret analizleri için nasıl daha etkili bir endeks geliştirilebileceği üzerine yoğunlaşmaktadır. Araştırmacılar, endüstri içi ticareti daha iyi ölçebilmek için Hamilton ve Kniest endeksindeki uyum mekanizmalarını gözden geçirir ve bu çerçevede yeni bir endeks formülasyonu önermektedirler. Bu yeni endeks, ticaret akışlarını daha doğru ve etkili bir şekilde yansıtacak şekilde tasarlanmıştır. (Greenaway vd.,1994:427)

Bu endeks, endüstri içi ticaretin değerlerini oransal bir gösterim yerine mutlak değerler üzerinden ifade etmektedir. Bu yaklaşım, belirli bir endüstrinin satış, üretim ve toplam ticaret hacmine göre endüstri içi ticaretin ölçülmesini basitleştirmekte, böylece yapısal değişikliklerin tespiti ve bu değişiklikleri belirleyen etmenlerin ekonometrik analizini kolaylaştırmaktadır. Bu özellik, endeksi diğer marjinal endüstri içi ticaret endekslerinden ayırt edici bir faktör olarak ön plana çıkarıyor. Bununla birlikte, bu endeksin marjinal endüstri içi ticareti, marjinal endüstriler arası ticaret oranlarına göre ifade edememesi ve endeks

değerlerinin sınıflandırılmasının güçlüğü gibi eksiklikleri de bulunmaktadır. Bu yönleriyle, endeks hem avantajları hem de dezavantajlarıyla değerlendirilmelidir.(Brilhart, 2002:9)

$$\Delta IIT = [(X + M) - |X - M|]_t - [(X + M) - |X - M|]_{t-n}$$

Brülhart'ın (1994) GHME endeksi ile ilgili yaptığı değerlendirmeler önemlidir. GHME endeksinin Hamilton-Kniest endeksinin aksine tanımsız bir durumun ortaya çıkmadığını belirtmesi, GHME endeksinin daha güvenilir olabileceğini düşündürmektedir. Ancak Brülhart, GHME endeksinin Grubel-Lloyd endeksi gibi ticaret akımlarındaki yapısal değişimleri yansıtamama konusunda eksik olduğunu vurgulamaktadır.

GHME endeksinin, belirli ülke veya sektörlerdeki nispi ticaret performansına dair yeterli bilgi sunamaması da önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. GHME, geleneksel endüstri içi ticaret endekslerinde olduğu gibi dengesiz bir yapıya sahip olup, sonuç değerlerinin 0 ile 1 arasında olmaması hesaplama ve yorumlamaları zorlaştırmaktadır.

1.4.3.2 Dixon-Menon Endeksi

Menon ve Dixon (1997), endüstri içi ticaret literatürünün, ticaretin teorik çerçevesi ve adaptasyon maliyetlerinin incelenmesi yönündeki iki ana dalda evrildiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, endüstri içi ticaretin ölçümlemelerinde karşılaşılan metodolojik artıkların üzerinde durulmasının önemini vurgulamışlardır. Ticaret teorisi çerçevesinde, endüstri içi ticaretin mevcut ölçüm yöntemlerinin uygun olduğu savunulurken; ikinci olarak tanımlanan dalda, adaptasyon maliyetlerinin tespitinde, endüstriler arası ticaretin veya ticaret uyum sorunlarının daha fazla dikkate alınması gerektiğini belirtmişlerdir.

Dixon ve Menon, 1997 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada, iki farklı yarı dinamik endeks formülasyonunu tanımlamışlardır.

$$DM^{IIT} = GL_{t-n} \left(\frac{\Delta(X+M)-|X-M|}{[(X+M)-|X-M|]_{t-n}} \times 100 \right)$$

İlk endeks, endüstri içi ticaretin belirli bir baz yılı göre ağırlıklandırılmış yüzdelik büyüme oranını hesaplar; ikinci endeks, net ticaret hacminin aynı baz yılı dayalı ağırlıklandırılmış yüzdelik artışını ölçmektedir.

$$DM^{IIT} = (1 - GL_{t-n}) \left(\frac{\Delta|X-M|}{|X-M|_{t-n}} \times 100 \right)$$

Her iki endeks de -100 ile sonsuz arasında bir değer aralığına sahip olup, marjinal endüstriler arası ve marjinal endüstri içi ticaret arasında sürekli bir ayırım yapma yeteneğine sahip olmadıklarından, yarı dinamik (dinamik benzeri) endeksler kategorisinde değerlendirilmektedirler.

1.4.4 Dinamik Endeksler

Marjinal endüstri içi ticaret endeksleri, olarak adlandırılan dinamik ölçümler, sektör içi ticaretteki simetrik değişim derecesini ölçmek için kullanılır. Bu ölçümler, ihracat ve ithalatın birinci türevlerini (ΔX ve ΔM) kullanarak hesaplanır. Bu endeksler, endüstri içi ticaretin evrimini değil, toplam ticaret değişiklikleri içerisinde endüstri içi ticaretin göreceli önemini yansıtmaktadır (Brühlhart, 2002:10).

1.4.4.1 Hamilton-Kniest Endeksi

Hamilton ve Kniest, 1991 yılında Avustralya'nın 1981-1982 ve 1986-1987 yılları arasındaki ticaret verilerini ticaret liberalizasyonu ve yapısal uyum perspektifinden inceleyerek, Grubel ve Lloyd endeksinin yanı sıra, yeni ticaret akışlarının endüstri içi ticaret içindeki payını belirlemek amacıyla bir endeks geliştirmişlerdir. Bu yeni endeks, Hamilton ve Kniest tarafından farklı dönemlerdeki Grubel ve Lloyd endeksi kullanılarak hesaplanan endüstri içi ticaret rakamlarının karşılaştırılmasında ortaya çıkan kavramsal bir sorunu ele almak üzere tasarlanmıştır. Bu endeks, bir endüstrideki ihracat (veya ithalat) artışının, o endüstrinin ithalatındaki (veya ihracatındaki) artışla ne kadar orantılı olduğunu ölçmekte odaklanır.

Bu yenilikçi endeks, ticaret liberalizasyonunun tetiklediği yeni veya ek ticaret akışlarında endüstri içi ticaretin önemini öne çıkararak, bu tür ticaretin genel ticaret yapısı içindeki rolünü ve değerini vurgulamaktadır.

$$MIIT_{HK} \left\{ \begin{array}{l} = \frac{X_t - X_{t-n}}{M_t - M_{t-n}} \text{ eğer } M_t - M_{t-n} > X_t - X_{t-n} > 0 \text{ ise} \\ = \frac{M_t - M_{t-n}}{X_t - X_{t-n}} \text{ eğer } X_t - X_{t-n} > M_t - M_{t-n} > 0 \text{ ise} \\ = \text{tanımsız eğer } X_t < X_{t-n} \text{ veya } M_t < M_{t-n} \text{ ise} \end{array} \right\}$$

Burada, X_t ve X_{t-n} sırasıyla t ve $t-n$ dönemlerine ait ihracat değerlerini, M_t ve M_{t-n} ise yine aynı dönemlere ait ithalat değerlerini temsil etmektedir. Endeks, 0 ile 1 arasında bir değer alabilmektedir. Endeksin 1 değerini alması, ilave (yeni) ticaretin bütünüyle endüstri içi ticareti temsil ettiğini gösterirken, 0 değerini alması ise ilave (yeni) ticaretin tamamen endüstriler arası ticareti yansıttığını belirtir (Hamilton ve Kniest, 1991:361).

Brühlhart (2002) ve Greenaway ve arkadaşları (1994), bu endeksin bazı önemli sınırlamalara sahip olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle Greenaway ve arkadaşları (1994), ihracat (X) veya ithalat (M) değerlerinin negatif olması durumunda endeksin değerinin belirsiz hale gelmesini endeksin kritik bir dezavantajı olarak görmektedirler. Bu durum, istatistiksel verilerin önemli bir bölümünün keyfi olarak dışlanmasına ve dolayısıyla hatalı sonuçlara yol açmaktadır. Şekilde görülen belirsiz alanlardan, sol alt köşedeki kısım hem ihracatın hem de ithalatın düştüğü durumu temsil etmektedir. İhracat ve ithalatın her ikisi de azaldığında, bu durumun karşılıklı azalma olarak marjinal endüstri içi ticarete tanımlanması beklense de, endeks "belirsiz" bir sonuç ortaya koymaktadır. Böyle bir durumda, Hamilton ve Kniest tarafından geliştirilen endeks, marjinal endüstri içi ticaretin yapısına dair güvenilir bilgiler sunmamaktadır (Brühlhart,2002:11; Greenaway vd, 1994: 421).

1.4.4.2 Brühlhart Endeksi

Brühlhart'ın 1994 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, endüstri içi ticaretin ölçüm yöntemleri üzerine değerlendirmeler yapmış ve özellikle marjinal endüstri içi ticaretin ölçülmesi için en etkin metodolojiyi tespit etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, en yaygın kullanılan yöntem olan Grubel-Lloyd endeksinin farklı zaman dilimleri arasında kıyaslanması yöntemini ele almaktadır. Ancak Hamilton ve Kniest (1991) tarafından dile getirilen eleştirilere göre, bu metodoloji eksik sonuçlar üretmektedir. Zira, farklı dönemlere ait Grubel-Lloyd endekslerinin karşılaştırılması, her bir dönemin dış ticaret yapısı hakkında bilgi verse de, dış ticaretteki değişimlerin yapısını analiz etme imkanı sunmamaktadır. Bu sorunu ele alarak Brühlhart (1994), marjinal endüstri içi ticaretin ölçümü için üç farklı metod tanımlamıştır (Brühlhart, 1994:604,605).

$$A = 1 - \frac{|(X_t - X_{t-n}) - (M_t - M_{t-n})|}{|X_t - X_{t-n}| + |M_t - M_{t-n}|}$$

Brühlhart'ın geliştirdiği A endeksi, Grubel-Lloyd endeksiyle benzer bir yapıda olup, değerleri 0 ile 1 arasında değişen bir ölçüttür. Bu endekste 0 değeri alındığında, incelenen endüstrideki marjinal ticaretin

tamamı endüstriler arası ticareti ifade ederken, 1 değerine ulaşıldığında ise bu ticaretin tamamı endüstri içi ticaret olarak değerlendirilmektedir (Brülhart, 1994, s. 605). Azhar, Elliott ve Milner (1998), A endeksinin, Grubel-Lloyd endeksinin ticari değişimleri hesaba katabilecek şekilde modifiye edilmiş bir versiyonu olduğunu ifade etmektedirler.

A Endeksi, ülkeler ve sektörler arasındaki ticari etkileşimler sonucunda meydana gelen kazanım ve kayıpların dağılımına dair bilgiler sağlamadığı için, tek ülkeye odaklı çalışmalarda kullanımı kısıtlı olabilmektedir. Bu sınırlılığı aşmak amacıyla Brülhart (1994), B Endeksini geliştirmiştir.

$$B = \frac{\Delta X - \Delta M}{|\Delta X| + |\Delta M|}$$

$$|B| = 1 - A$$

B Endeksi, -1 ile 1 arasında değişen değerler alabilen ve hem marjinal endüstri içi ticareti hem de ülke bazında sektörel performansı yansıtan bir ölçümdür. Bu endeksin 0'a yakın olması, artan marjinal endüstri içi ticareti gösterirken, endeksin 0 değerini alması ilgili endüstrinin marjinal ticaretinin tamamen endüstri içi olduğunu ifade eder. Öte yandan, endeksin -1 veya 1 değerlerini alması ise, marjinal ticaretin tamamen endüstriler arası nitelikte olduğunu belirtir. B Endeksi aynı zamanda sektörel performansla doğrudan ilişkilendirilen bir göstergedir. Sektörel performans, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkilerdeki değişimlerle tanımlanabilir. Bu bağlamda, bir sektördeki yüksek ihracat, güçlü yurt içi performansın bir göstergesi olup, ithalat ise zayıf yurt içi performansı işaret eder. Örnek olarak, endeksin sıfırın üzerinde bir değer alması, incelenen dönemde ihracattaki artışın, ithalattaki artıştan daha fazla olduğunu gösterir (Brülhart, 1994:607).

Brülhart'ın tanımladığı son endeks, endüstri içi ticaret seviyelerindeki değişiklikler hakkında bilgi sağlayan, Greenaway, Hine, Milner ve Elliott tarafından geliştirilen GHME endeksine yakın özellikler taşıyan bir endekstir ve şu şekilde ifade edilmektedir:

$$C = |\Delta X| + |\Delta M| - |\Delta X - \Delta M|$$

Marjinal endüstri içi ticaretin değerlendirilmesinde hangi ölçüm tekniğinin tercih edileceği, yapılacak analizin hedeflerine göre değişiklik gösterir. Eğer analizde ticaret akışının büyüklüğü ön planda tutuluyor ve farklı endüstrilerle ülkeler arasında bir kıyaslama yapılması hedefleniyorsa, endüstri içi ve endüstriler arası ticaret arasındaki ilişkiyi ele alan A endeksi kullanılması daha isabetli olacaktır. Marjinal endüstri içi ticaretin yanı sıra sektörel performansların da değerlendirilmesi amaçlanıyorsa, B endeksi tercih edilebilir bir metod olarak öne çıkar. Eğer odak, ticari akışlardaki değişimlerin birbirini ne ölçüde dengelediği ise, C endeksi bu amaç için yeterli bir ölçüm aracı olarak belirlenmiştir (Brühlhart, 1994:607).

1.4.4.3 Thom-McDowell Endeksi

Thom ve McDowell'ın (1999) çalışmasında, 1989 ile 1995 yılları arasında kapsayan periyotta Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Avrupa Birliği arasındaki marjinal endüstri içi ticareti inceledikleri belirtilmiştir. Bu çalışmada, marjinal endüstri içi ticaretin yatay ve dikey olarak ayrıştırılabilmesinin mümkün olduğuna dikkat çekilmiştir.

Thom ve McDowell (1999) tarafından yapılan değerlendirmede, Brühlhart'ın geliştirdiği endeksin yatay marjinal endüstri içi ticaretin ölçümünde etkili bir yöntem olduğu; ancak dikey marjinal endüstri içi ticaretle endüstriler arası ticaret arasında kesin bir ayırım yapma konusunda yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Buna göre, dikey marjinal endüstri içi ticaret, endüstri bazında detaylı bir analizi gerektirirken, Brühlhart endeksi daha ziyade endüstrinin içerisinde yer alan alt sektörlerin ayrı ayrı incelenmesi üzerine kuruludur. Endüstriler arası ticaret ise farklı endüstriler arasındaki kaynak dağılımının yeniden şekillenmesi ve uzmanlaşma süreci sonucu ortaya çıkan endüstri düzeyindeki karşılaştırmalı avantajlardan kaynaklanmaktadır. Dikey marjinal endüstri içi ticaret de benzer şekilde, aynı endüstri içerisindeki farklı alt sektörler arasında karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı kaynak dağılımının sonucu olarak görülmektedir.

Thom ve McDowell (1999), alt sektör düzeyinde yapılan toplulaştırmalar aracılığıyla endüstriler arası ticaret ile dikey endüstri içi marjinal ticaret arasındaki farklılıkları belirginleştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, Grubel ve Lloyd tarafından geliştirilen endeksi tamamlayıcı bir yaklaşım olarak ele alarak, endüstri içi ticaretin toplamını ölçmeyi amaçlayan "eşdeğer toplam endeksi"ni ortaya koymuşlardır. Bu endeks, alt sektörlerde gerçekleşen ticari hareketlerin toplamını, endüstriler arası ve dikey endüstri içi ticaret boyutlarıyla analiz ederek genel bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

$$A_w = \sum_{i=1}^N w_i A_i$$

J endüstrisinin N sayıda alt endüstrisine sahip olduğu durumda, her bir alt endüstri için A endeksi hesaplanarak, "ortalama endüstri endeksi" (A_w) elde edilebilir. Bu kapsamda, endüstri düzeyindeki iki yönlü ticaret çakışması aşağıdaki şekilde formüle edilir:

$$A_J = 1 - \frac{|\Delta X_J - \Delta M_J|}{\sum_t^N |\Delta X_t| + \sum_t^N |\Delta M_t|}$$

Bu endeks 0 ile 1 arasında değerler alır. Endüstri düzeyinde endüstri içi ticaret çakışmasını gösteren A_J endeksi, hem yatay endüstri içi ticareti hem de dikey endüstri içi ticareti kapsar.

Özet olarak, Thom ve McDowell'in endeksi, alt sektörlerin dikey bir ilişki içinde olduğu durumlarda, bu sektörler arasındaki net ticaret değişikliklerinin marjinal endüstri içi ticaret olarak kabul edilmesine dayanır. Bu durum bir örnekle açıklanabilir: Diyelim ki A ve B ülkeleri, nihai mal olarak saatler ve (alt sektör olarak) saat parçaları ticaretinde bulunuyor. Temel varsayım olarak, A ülkesinin B ülkesine yönelik saat ihracatını arttırdığı ve ithalatını azalttığı düşünülmektedir. Aynı zamanda, A ülkesi eşzamanlı olarak saat parçalarının ihracatını azaltırken, ithalatını artırıyor. Bu iki ticari değişikliğin eşit büyüklükte olduğu varsayılıyor.

1.4.4.4 Azhar-Elliot Endeksi

Azhar ve Elliot (2001), İngiltere'nin ticarete bağlı uyarlamalarını analiz ettiği çalışmasında, Brülhart'ın tanımladığı B endeksi gibi, sektörel performansı dikkate almıştır:

$$S = \frac{1}{2L} (\Delta X - \Delta M) = \frac{\Delta X - \Delta M}{2(\max\{|\Delta X|_t, |\Delta M|_t\})}$$

for $t \in N, N = \{1, 2, 3, \dots, n\}$

Azhar ve Elliot (2001) tarafından gerçekleştirilen analizde, endeks değerlerinin -1 ile 1 arasında değiştiği belirtilmektedir. Belirli bir zaman aralığında, sektörel ticaret dengesinin kötüye gitmesi durumunda endeks negatif değerler alırken, iyileşme göstermesi halinde pozitif değerler alır. Bu durumda, Brülhart'ın B endeksi ile kıyaslandığında, Azhar-Elliot endeksi marjinal endüstri içi ticaretin olmadığı zaman aralıklarında farklılık gösterir. B endeksi, veri seti içerisinde her durumda -1 ile 1 arasındaki değerlere geri dönüş gösterirken; Azhar-Elliot endeksi, negatif ve pozitif net ticaret değişikliklerinin göreceli büyüklüklerinde farklılıklar sergileyebilmektedir. Bu bağlamda Azhar-Elliot endeksi, ilgili veri aralığında daha detaylı bilgi sunar. Ancak Brülhart (2002) bu avantajın yanı sıra, Azhar-Elliot endeksinin temel bir

sorunu da içerdığını belirtir: Marjinal endüstri içi ticaretin çeşitli yapılandırmalarının nasıl yorumlanacağı net değildir. Özellikle (-1,-0.5) ve (0.5, 1) aralıklarında yer alan farklı endeks değerlerinden elde edilecek sonuçların belirsiz olduğunu ifade eder. Bu değer aralıklarında endeksin verdiği sonuçlar için net bir yorum yapma imkanı sınırlıdır. (Brühlhart, 2002:17)

1.5 ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET TEORİSNE İLİŞKİN GÜNCEL ÇALIŞMALAR

Endüstri-İçi Ticaret teorisine ilişkin yapılan 2010 yılı ve sonrasına ait çalışmalar bu bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde 2002 yılı sonrası endüstri-İçi ticaret teorisinde literatüre katkı yapmış çalışmalar incelenmiştir.

Veeramani'nin 2002 yılında yaptığı çalışmasında Hindistan'ın endüstri içi ticaretinde ülkeye özgü faktörlerini incelemiştir. Veeramani çalışmasında Hindistan'ın sanayileşmiş ülkelerde görülen endüstri içi ticaretin aksine benzer gelişmişlik seviyesi benzer ülkeler ile endüstri içi ticaretinin nispeten daha az ancak gelişmiş ülkeler ile olan endüstri içi ticaretinin daha fazla olduğunu saptamıştır. Yine bu çalışmada Hindistan'ın aynı endüstride bir grup ülkeden ithalat yaparken başka bir grup ülkeye o endüstri mallarının ihracatını yaptığı görülmüştür. (Veeramani, 2002)

Cole ve Elliot 2003 yılında yaptıkları çalışmada endüstri içi ticarete etkisi olan ülkelerin faktör yoğunluk farkları, coğrafi konumu ve gelişmişlik düzeyi farklılıkları gibi, ülkelerin kendi ülkelerinde yaptığı çevresel düzenlemelerin endüstri içi ticarete olan etkisini ölçmüşlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre, iki ülke arasındaki çevresel düzenlemelerdeki farklılık endüstri içi ticaretin seviyesini etkilemektedir. (Cole ve Elliot, 2003)

Banerjee ve Bhattacharyya 2004 yılındaki yaptıkları çalışmada ekonomik gelişmenin endüstri içi ticaretin nedeni olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırmalarını 1971 ile 2000 yılları arasındaki Hindistan ekonomisi için gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik gelişme endüstri içi ticarete neden olduğu saptamışlar ancak ekonomik gelişmenin kesinlikle endüstri içi ticareti doğurduğu sonucu yerine yalnızca ekonomik gelişmenin endüstri içi ticareti arttırabileceği yönünde ön görüde bulunulabilir sonucuna ulaşmışlardır.(Banerjee ve Bhattacharyya, 2004)

Lee ve Sohn 2004 yılında yaptıkları çalışmada Güney Kore'nin endüstri içi ticaretini etkileyen değişkenleri araştırmış ve en büyük ticaret partnerlerini incelemiştir. Singapur, Filipinler, Malezya, Japonya, Çin ve ABD'nin Güney Kore'nin Glubell-Lloyd endeksine göre en büyük orana sahip olduğu endüstri içi

ticaret partnerleri olduğunu hesaplamışlardır. Bununla birlikte Güney Kore için tüketici tercihi ve ticaret yöneliminin yanı sıra coğrafi mesafenin endüstri içi ticaretin dinamiklerini oluşturduğunu ifade etmişlerdir.(Lee ve Sohn, 2004)

Bhattacharyya 2005 yılında Güney Kore için yaptığı çalışmasında, 1995-2005 yılları arasında hızlı bir ekonomik büyüme yaşayan Güney Kore’de dikey endüstri-içi ticaretin yatay endüstri-içi ticareten daha baskın bir şekilde gerçekleştirdiğini ölçmüştür. Bunun nedenini ise, yabancı ülkelerdeki üretici ve tüketiciler ile artan iletişim olduğunu ifade etmektedir. (Bhattacharya,2005)

Xing 2007 yılında yaptığı çalışmasında, Çin’in en büyük ticaret ortağı olan Japonya ve ABD ile olan ticaret ilişkisini incelemiş ve doğrudan yabancı yatırımların endüstri-içi ticarete olan etkisini ölçmüştür. Araştırmanın sonuçlarına göre Japonya-Çin ticaretinde Japonya’nın doğrudan yabancı yatırımlarının Çin ile olan Endüstri içi ticaretinin gelişmesinde itici bir güç olduğu saptanmıştır. Ancak bu durumun aynısı ABD-Çin ticareti için geçerli değildir. (Xing, 2007)

Veermani 2009 yılında yaptığı çalışmasında ticaret engellerinin ve çok uluslu şirketlerin endüstri-içi ticarete olan etkisini ölçmüştür. Çalışmasındaki örneği Hindistan olan Veermani, ticaret engelleri kaldırıldıkça ve serbestleşme ortaya çıktıkça endüstri-içi ticaretin arttığını gözlemlemiştir. Çok uluslu şirketlerin ticaret engellerinin kaldırılması ile piyasaya girmesinin rekabet doğurduğunu ve bu durumun endüstri-içi ticareti arttırdığını ifade etmektedir.(Veermani, 2009)

Türkcan ve Ateş’in 2010 yılında yaptıkları çalışma ile Amerika Birleşik Devletleri’nin otomobil parçaları endüstrisini incelemişlerdir. Yaptıkları çalışmada dikey endüstri içi ticaretin derecesinin önemli ölçüde arttığını hesaplamışlardır. ABD’de otomobil parçaları ticaretinin, aynı ara mal ticareti yerine, teknolojik olarak birbiri ile bağlantılı ürünlerin ticareti şeklinde gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte yaptıkları çalışmada, dikey endüstri içi ticaretin pazar büyüklüğü ve yabancı yatırımlar ile doğrudan pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu ifade etmektedirler. Buna karşın, kişi başına düşen gelirden farklılıklar olması dikey endüstri içi ticaret için olumsuz etkiler oluşturmak olduğunu ifade etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin alt yapı yatırımlarını iyileştirmesinin ve yabancı yatırım çekecek ekonomik politikalar geliştirmesinin küresel ticarete pay sahibi olmada önemli bir rolü olduğunu işaret etmişlerdir. (Türkcan ve Ateş, 2010)

Sawyer, Sprinkle ve Tochkov’un 2010 yılındaki araştırmaları Asya ülkelerindeki endüstri içi ticaret kalıplarını ölçmek üzerinedir. Asya’nın 2000 sonrası ihracata dayalı büyüme politikalarının gelişmesi ile endüstri içi ticaretin öneminin arttığı göstermektedir. Bu çalışmada Asya’nın gelişmiş ekonomileri endüstri içi ticareti yüksek seviye de olduğunu göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu durumun daha az

olduğu ortaya çıkmıştır. Asya’da endüstri içi ticaretin en önemli belirleyicileri AR-GE harcamaları ve ihracattaki imalat mallarının payıdır. Coğrafi mesafenin olumsuz etkisi özellikle temel ürün katagorilerinde ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyüklük farkı ise sadece imalat mallarında olumsuz bir ilişki göstermiştir. (Sawyer vd.,2010)

Shahbaz, Leita ve Butt, 2012 yılında yaptıkları çalışmada Pakistan’ın endüstri içi ticaretini ölçmüşlerdir. İki ticaret ortağının GSYH farklılıklarının endüstri içi ticaret üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu tekrar bulmuşlardır. Bu literatürde Loerscher ve Wolter’in (1980) çalışmasının geçerliliğine uygundur. Yazarlar çalışmalarında, Pakistan’ın ekonomik politikaları için endüstri içi ticaretin yapılabileceği sektörlerde ticaret engellerini kaldırmaları uluslararası piyasalar ile daha rekabetçi olacaklarını tavsiye etmektedir. (Shahbaz vd.,2012)

Botric, 2013 yılındaki araştırmasında batı balkan ülkeleri ile o dönem 15 ülkeden oluşan Avrupa birliği ülkeleri arasındaki endüstri ticaretin belirleyicilerini araştırmıştır. Birliğe yeni katılan ülkelerin endüstri içi ticarete olan etkisi, katılımdan öncesine göre daha yüksektir. Çalışmada göreceli gelir düzeyi, mesafe, göreceli faktör donatımı ve göreceli ticaret maliyetleri ülkeler arasındaki ticaretin önemli faktörleri olduğu vurgulanmıştır. (Botric, 2013)

Banik ve Das’ın 2014 yılındaki çalışmaları Çin ile Büyük Metong Alt Bölgesi ülkeleri (Kamboçya, Laos, Vietman, Tayland ve Myanma) arasındaki endüstri içi ticareti incelemektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre, Çin’deki geli artışı özellikle Myanma, Laos ve Kamboçya tarafından sağlanan gıda, et ve giyim gibi ürünlere olan talebi arttırmıştır. Çinli firmalar bu ülkelere yatırım yapmaktadır. Çin’de üretim maliyetlerinin artması ile üretimin bazı süreçleri bu ilgili ülkelere kaydırılmaktadır. Çin de artan maliyetler ticaret ortaklarının hedefi haline gelmiştir. (Banik ve Das,2014)

Varma ve Ramakrishnan 2014 yılında yaptıkları çalışmada Hindistan ile ASEAN ve SAFTA ülkeleri arasındaki işlenmiş tarım gıdası ürünlerinin ticaretini analiz etmişlerdir. Buldukları sonuca göre, Hindistan’ın ilgili ülkeler ile işlenmiş tarım ürünü ticaretinde endüstri arası ticaret söz konusudur. Endüstri arası ticaretin varlığı tüketicilerin tercihlerindeki farklılığa bağlanmıştır. Talep benzerlikleri ve tarımsal faktör donatımlarının tarımsal ürün ticaretinde olumlu etkisi olduğu vurgulanmıştır. Kişi başına düşen gelir miktarları da ülkelerin tarımsal ürün ticaretinde temel etken olduğunu tespit edilmiştir. (Varma ve Ramakrishnan, 2014)

Doruk, 2015 yılındaki çalışmasında araştırma ve geliştirme yatırımlarının Türkiye’deki endüstri içi ticarete olan etkisini ölçmüştür. Doruk çalışmasında, gelişmekte olan ülkede ürün farklılaşması açısından

Ar-Ge ve endüstri içi ticarete arasında gecikmeli ilişkiyi ampirik olarak gösteren iki şekilde literatüre katkıda bulunmuştur. (Doruk, 2015)

Agarwal ve Chakraborty 2017 yılındaki çalışmalarında Hindistan'ın endüstri içi ticaretinin belirleyicilerini araştırmışlardır. 2001-2015 dönemleri arasında Hindistan, çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile yaptığı endüstri içi ticareti artış göstermiştir. Ticareti kolaylaştırıcı reformların Hindistan'ın endüstri içi ticaretini arttırdığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Dünya Bankası tarafından hesaplanan Lojistik Performans İndeksi (LPI) ticaret ortaklarının arasındaki ticareti kolaylaştırmada etkisini ölçmekte olup ampirik analizlere dahil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. (Agarwal ve Chakraborty, 2017)

Roy, 2017 yılındaki çalışmada endüstri içi ticaretin yapısının çevresel sonuçları üzerine odaklanmıştır. Bu çalışma inceleme bakımından literatürde yenilikçidir. Yapılan çalışmada, Endüstri içi ticaretin artması çevre kalitesinin iyileştirdiği gözlemlenmiştir. Bu çalışma, ticaretin serbestliği ve özellikle endüstri içi ticaretin çevre üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamaktadır. Endüstri içi ticaretin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki olası etkileri tartışılmıştır. (Roy, 2017)

Feng'in 2018 yılındaki çalışması oldukça ilgi çekicidir. Feng çalışmasında Çin'in endüstri içi ticaret yapısı ile iş gücü arasındaki ilişkiyi ölçmüştür. Feng'in sonuçlarına göre endüstri içi ticaret ile iş gücünün beceri seviyesi arasında ilişki mevcuttur. Yüksek beceri gerektiren imalat sanayisinde endüstri içi ticaret daha düşük iken düşük beceri gücüne sahip imalat sanayiinde endüstri içi ticaret seviyesi daha yüksektir. Feng'in çalışması endüstri içi ticaretin özellikle yüksek becerili sektörlerde, beceri ve işgücü piyasasının dinamiklerinin nasıl etkileyebileceğine dair önemli bulgular sunmaktadır. (Feng, 2018)

Tablo 1.1 EİT 2002-2022 Arası Araştırma Literatürü

YIL	YAZAR	ÇALIŞMA KONUSU	VERİ SETİ
2002	C. Veeramani	Hindistan'ın EİT, Eğilimler ve Ülkeye Özgü Faktörler	1988,1995,200
2003	M.A. Cole ve R.J.R. Elliot	Çevre Düzenlemeleri EİT'yi Etkiliyor Mu? Eski ve Yeni Ticaret Teorilerinin Test Edilmesi	1995
2004	S. Banerjee ve R.Bhattacharyya	Ekonomik gelişme EİT'in Nedeni Olur Mu? Hindistan Örneği	1971-2000
2004	H. Lee ve C. Shon	Güney Kore'nin EİT ve İmtiyazlı Ticaret Ortaklığı	1991-2002
2005	R.Bhattacharyya	Ekonomik Kalkınma ve EİT: Güney Kore Örneği	1963-1995
2007	Y. Xing	Doğrudan Yabancı Yatırımların Çin'in EİT'ne Etkisi: Japonya ve ABD İncelemesi	1990-2004
2009	C. Veeramani	Ticaret Engelleri ve Çok Uluslu Şirketlerin EİT' Etkisi: Hindistan Örneği	1988-1999
2010	K. Türkcan ve A. Ateş	Dikey Endüstri İçi Ticaret: ABD Otomobil Parçaları Endüstrisi Analizi	1989-2006
2010	W.C. Sawyer, R.L. Sprinkle ve K. Tochkov	Asya'da EİT Kalıpları ve Belirleyicileri	2003
2012	M. Shahbaz, N.C. Leita ve M.S. Butt	Pakistan'ın EİT Analizi	1980-2006
2013	V. Botric	Batı Balkan Ülkeleri ile AB-15 Arasındaki EİT'in Belirleyicileri	2005-2010
2014	N. Banik ve K.C. Das	Yer Değiştirme Etkisi: Çin Analizi	2000-2009
2014	P. Varma ve A.Ramakrishan	Tarımsal Gıda Ürünlerinin EİT Yapısının Belirleyicileri: Hindistan Örneği	2003-2011
2015	Ö.T. Doruk	Araştırma Geliştirme Harcamalarının Türkiye'nin EİT'ne Etkisi	1990-2010
2017	S. Aggarwal ve D. Chakroboty	2001-2015 Dönemi Hindistan'ın EİT Belirleyicileri	2001-2015
2017	J. Roy	EİT'nin Çevresel Sonuçlar Üzerine Etkisi	2000-2005
2018	X. Feng	EİT'nin Çin'in İmalat Becerilerine Etkisi	1997-2014

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE ÖNEMİ

2.1 DÜNYA'DA TARIM SEKTÖRÜNE GENEL BAKIŞ

Dünya tarım sektörü, küresel gıda üretiminin temelini oluşturan ve insanların beslenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik önemli bir sektördür. Bu bölümde, dünya tarım sektörünün genel durumu, küresel trendler ve sektörün karşılaştığı bazı sorunlar ele alınacaktır.

2.1.1 Dünya'da Tarım Sektörünün Genel Durumu

Dünya genelinde tarım sektörünün genel ekonomik katkısı ve tarımsal araziler hakkında, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu'nun (FAO) 2022 yılı istatistik yayınından elde edilen verilere göre, 2000 ile 2020 yılları arasında, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinin dünya genelindeki katma değeri reel terimlerle %78 artarak 2020 yılında 3,6 trilyon ABD Doları'na ulaşmıştır. Bu, 2000 yılına kıyasla 1,6 trilyon ABD Doları'lık bir artışı temsil etmektedir. 2020 yılında, dünya genelinde tarımsal arazi alanı 4,74 milyar hektardır. Bu, 2000 yılına kıyasla %3'lük bir azalmayı temsil etmektedir. 2020 yılı itibariyle, tarımsal arazilerin yaklaşık üçte ikisi (3,18 milyar hektar) kalıcı mera ve otlaklara ayrılmıştır. Bu alan 2000 yılına kıyasla %6 azalmıştır. Tarımsal arazilerin üçte biri ekili arazidir ve 2020 yılında 1,56 milyar hektar olarak kaydedilmiştir. Bu, 2000 yılına kıyasla %5'lik bir artıştır. 1961–2020 döneminde tarımsal araziler yıllık ortalama olarak %0,1 oranında artmıştır.

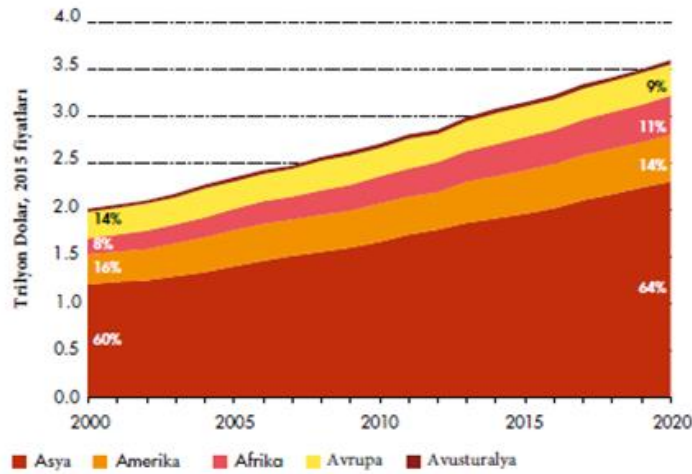
Tarım sektörünün dünya nüfusu ne kadarını istihdam ettiğine baktığımızda yine Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu'nun (FAO) 2022 yılında yayınladığı verilere göre 2022 yılı itibari ile tarım sektörünün dünya iş gücü içerisinde ki payı %27'dir. Toplam 866 milyon insan tarım sektöründe çalışmaktadır. 2000 yılında ise tarım sektörünün dünya iş gücü piyasasında ki payı %40 ile 1 Milyar 43 milyon kişi idi.

Dünya genelinde tarım sektöründe öne çıkan ülkeler, en büyük tarım, ormancılık ve balıkçılık katma değerine sahip olması sırasıyla Çin, Hindistan ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Afrika'da tarımın katma değeri 2000 ve 2020 arasına baktığımızda bu süre zarfında iki katından fazla artarak 167 milyar ABD Doları'ndan 413 milyar ABD Doları'na yükselmiştir. 2020 yılında, Asya tarımın katma değerine %64 ile en

büyük katkıyı sağlamıştır ve bu kıta 1,2 trilyon ABD Doları'ndan 2,3 trilyon ABD Doları'na çıkarak %91'lik bir artış kaydetmiştir. COVID-19 pandemisinin etkisiyle, 2020 yılında tarımın katma değeri Avrupa hariç tüm bölgelerde artmıştır..

Bu veriler, tarımın küresel ekonomideki yerinin ve tarım arazilerinin kullanımının nasıl değiştiğine dair bir bakış sunuyor. Afrika'nın tarım sektörü değerinin 2000 ile 2020 yılları arasında daha hızlı büyüdüğü, Asya'nın ise küresel tarım değerine en büyük katkıyı sağladığı görülüyor. Öte yandan, tarım arazileri dünya genelinde azalırken, ekili arazi miktarı bir miktar artış göstermiştir. Bu, tarımın daha verimli ve sürdürülebilir yöntemlerle gerçekleştirildiğine dair bir gösterge olabilir. Ayrıca, COVID-19 pandemisinin tarım sektörü üzerindeki etkisi, 2020 yılında tarımın katma değerinde bir artışla gözlemlenebilir, bu da tarımın pandemi sırasında kritik bir sektör olduğunu vurgular.

Şekil 2.1 Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığın Ekonomiye Katkısı

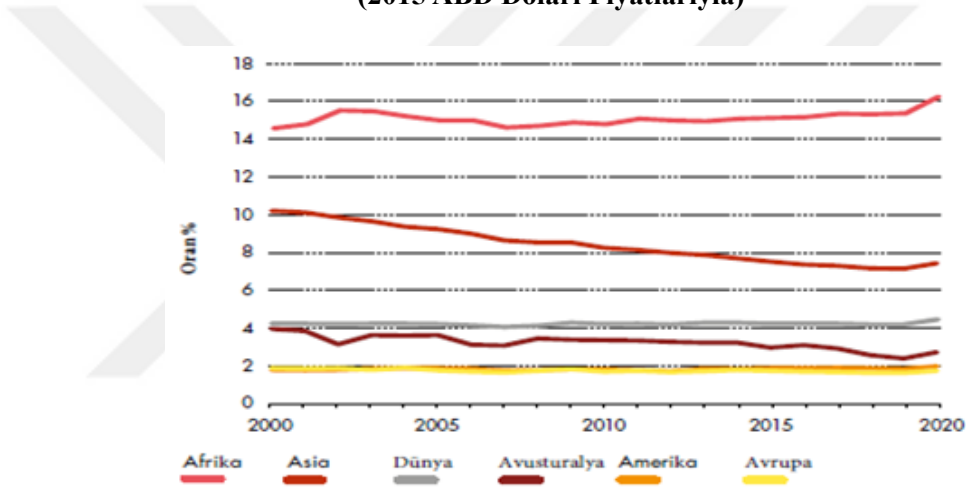

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2000 ile 2020 yılları arasında tarım, ormancılık ve balıkçılık tarafından üretilen küresel katma değer, reel terimlerle yüzde 78 oranında artarak 2020 yılında 3,6 trilyon ABD dolarına ulaştı. Bu, 2000 yılına kıyasla 1,6 trilyon ABD dolarlık bir artışı temsil etmektedir. Afrika'da, katma değer dönem boyunca iki katından fazla arttı (+%147) ve 167 milyar ABD dolarından 413 milyar ABD dolarına yükseldi. Büyüklüğü göz önüne alındığında, Asya küresel tarım, ormancılık ve balıkçılık katma değerine ana katkıyı sağlayan bölge oldu ve 2020 yılında dünya toplamının yüzde 64'ünü oluşturdu. Asya kıtası, 2000 yılındaki 1,2 trilyon ABD dolarından 2020 yılında 2,3 trilyon ABD dolarına yüzde 91'lik bir artış gösterdi. Amerika kıtasında, 2000-2020 dönemindeki artış yüzde 56'ya ulaştı, buna karşın Avrupa ve Okyanusya kıtaları tarımsal katma değerlerini sadece yüzde 19 ve yüzde 18 oranında artırdı. COVID-19 pandemisi bağlamında, 2020 yılında

dünya genelinde ve Avrupa dışındaki tüm bölgelerde tarımın katma değeri arttı. 2020 yılında katma değer açısından en büyük tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörüne sahip ülkeler Çin, Hindistan ve Amerika Birleşik Devletleri oldu. 2019 yılına kadar, tarımın gayrisafi yurt içi hasılaya küresel katkısı azaldı, bu da toplam GSYH'nın büyümesiyle birlikte beklenen bir durumdur. Pandemi nedeniyle ve 2020'de bunu kontrol altına almak için uygulanan çeşitli kısıtlamalar sebebiyle, sanayi ve hizmet sektörlerinin katma değeri düşerken, tarımın katma değeri artmaya devam etti ve bu da 2020'de tarımın toplamdaki payında yapay bir sıçramaya yol açtı.

**Şekil 2.2 Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığın Katma Değerinin Bölgesel GSYH İçindeki Payı
(2015 ABD Doları Fiyatlarıyla)**

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2000 ile 2019 yılları arasında tarım, ormancılık ve balıkçılıktan elde edilen katma değer payı, Afrika ve Amerika kıtaları dışında tüm bölgelerde düştü. Ancak Avrupa'da 2019 ile 2020 yılları arasında artış gösterdi: 2000 yılında yüzde 1.8 olan oran, 2019'da yüzde 1.6'ya ve 2020'de yüzde 1.7'ye yükseldi. Asya'da yüzde 10.1'den yüzde 7.1'e ve yüzde 7.4'e; Okyanusya'da ise yüzde 3.9'dan yüzde 2.4'e ve yüzde 2.7'ye çıktı. Amerika kıtasında bu oran 2000 ile 2019 yılları arasında yaklaşık yüzde 1.8 seviyesinde sabit kaldı ve 2020'de yüzde 1.9'a ulaştı. Afrika'da ise bu oran 2000 yılında yüzde 14.5'ten 2019'da yüzde 15.3'e ve 2020'de yüzde 16.2'ye yükseldi. Bu artış, nadiren gözlemlenen bir durum olup, birçok ülkede - Cezayir, Angola, Benin, Çad, Komorlar, Kongo, Eritre, Gabon, Gine, Mali, Fas, Nijer, Nijerya, Sierra Leone, Somali, Togo ve Tunus - tarımın GSYİH'ye daha yüksek katkısı ile ilişkilidir ve büyük ölçüde COVID-19 pandemisinden kaynaklanmaktadır. Bu ülkeler, 2020 yılında Afrika'daki tarım, ormancılık ve balıkçılıktan elde edilen toplam katma değer yaklaşık yarısını oluşturuyordu. Görece küçük ekonomik büyüklüğüne

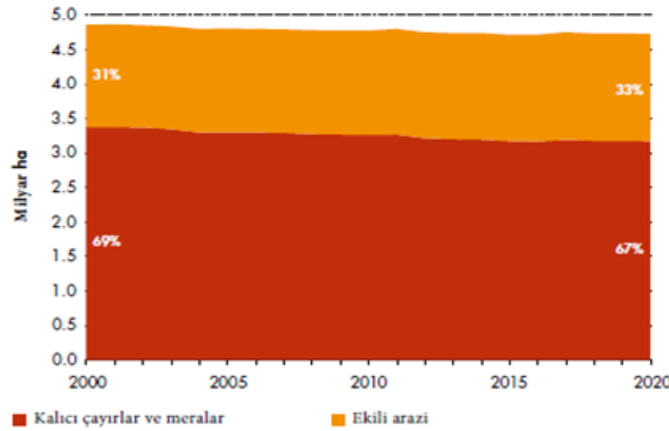
rağmen, tarım sektörü değer zincirinde ve doğal kaynakların kullanımında hayati bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, tarım, GSYİH'ye olan katkısının ötesinde, çevrenin kalitesini ve gıda güvenliğini etkilemektedir.

2.1.1.1 Tarımsal Üretim Faktörleri

2.1.1.1.1 Arazi ve Su

2020 yılında, küresel tarım arazisi alanı 4,74 milyar hektar (ha) idi ve bu, 2000 yılına kıyasla yüzde 3'lük bir düşüşe veya 0,13 milyar ha'lık bir azalmaya denk gelmektedir. 2000 ile 2020 yılları arasında, tarım arazilerinin yaklaşık üçte ikisi kalıcı çayırlar ve meralar için kullanıldı (2020'de 3,18 milyar ha) ve bu, yüzde 6'lık bir düşüşe (0,2 milyar ha) işaret etmektedir. Toplam tarım arazisinin üçte biri ise ekili arazi idi (2020'de 1,56 milyar ha) ve bu, yüzde 5'lik bir artışa (0,07 milyar ha) denk gelmektedir. Tarım arazisi 2000 yılından bu yana azalmış olsa da, 1961-2020 döneminde yıllık ortalama yüzde 0,1 oranında bir artış göstermiş ve 1990'lara kadar önemli bir genişleme yaşanmıştır.

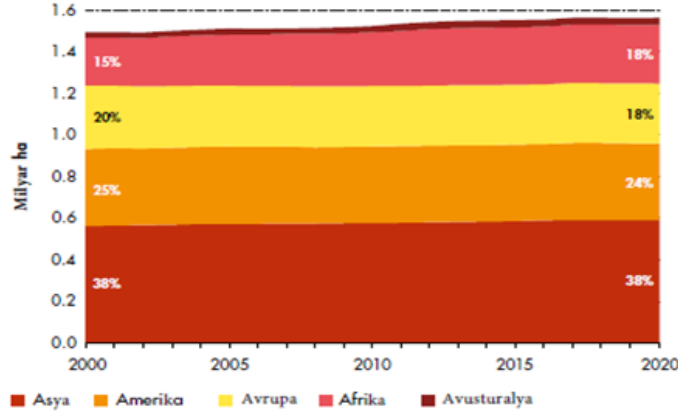
Şekil 2.3 Dünya Tarım Arazilerinin Kullanım Amacına Göre Dağılımı

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2000 ile 2020 yılları arasında küresel ekili arazi alanının bölgesel dağılımı hafif değişiklikler gösterdi. 2020 yılında Asya, küresel ekili arazi alanının en büyük payına sahipti (%38), onu Amerika (%24), Avrupa (%18), Afrika (%18) ve Okyanusya (%2) izledi. Bununla birlikte, bu dönemde farklı bölgelerde ekili arazi genişlemesinde farklılıklar vardı. Okyanusya ve Afrika, ekili arazi alanında hızlı bir büyüme gösterdi (sırasıyla %24 ve %23), oysa Asya daha ılımlı bir büyüme yaşadı (%5). Amerika ve Avrupa'nın ekili arazi alanları 2000 ile 2020 yılları arasında sırasıyla %0.8 ve %5 oranında azaldı.

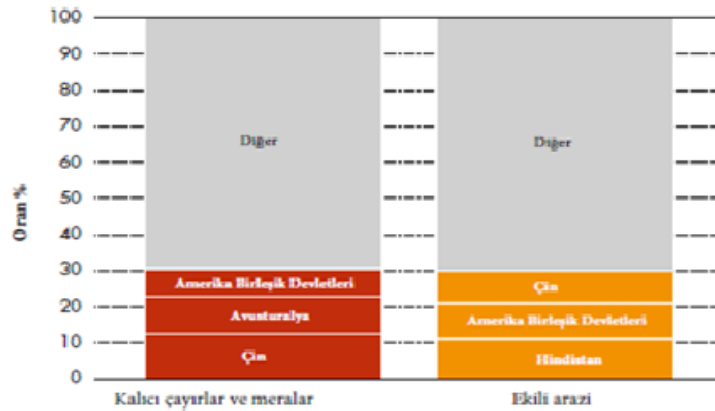
Şekil 2.4 Bölgeye Göre Ekili Arazi

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Küresel ekili arazi ve kalıcı çayırların ve meraların yaklaşık yüzde 30'u üç ülkede bulunmaktadır. Bunlar mutlaka en büyük ülke alanına sahip olanlar değildir. 2020 yılında, küresel kalıcı çayırların ve meraların yüzde 12'si Çin'e, yüzde 10'u Avustralya'ya ve yüzde 8'i Amerika Birleşik Devletleri'ne aitti. Aynı yıl için, küresel ekili arazinin en büyük payı Hindistan'da (%11) bulunurken, onu Amerika Birleşik Devletleri (%10) ve Çin (%9) izledi. Tarım arazilerinde geniş çayırların ekili arazilere göre varlığı, mahsul hasadına kıyasla yoğunlaştırılmış hayvancılık uygulamalarını gösterebilir.

Şekil 2.5 2020 Yılı İtibariyle Dünya Tarım Arazilerinin Kullanım Amacına ve Başlıca Ülkelere Göre Dağılımı

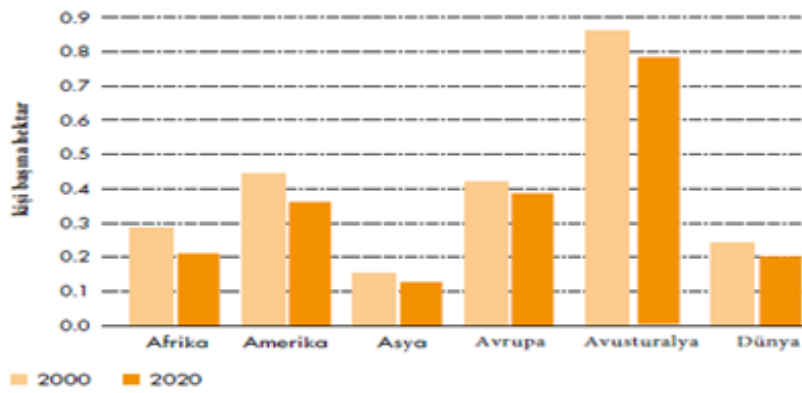

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2000 ile 2020 yılları arasında, nüfus artışının ekili arazi alanından daha hızlı olması nedeniyle tüm bölgelerde kişi başına düşen ekili arazi alanı azaldı. Dünya ortalaması, 2020 yılında kişi başına 0.20 ha'ya kadar yüzde 18 oranında düştü; en büyük azalma Afrika'da (-%26, kişi başına 0.21 ha) gerçekleşti, onu

Amerika (-%19, kişi başına 0.36 ha), Asya (-%15, kişi başına 0.13 ha), Okyanusya (-%9, kişi başına 0.78 ha) ve Avrupa (-%8, kişi başına 0.39 ha) izledi. Bu durumun arka planında, aynı dönemde tarımsal üretimdeki artış, sınırlı arazi kaynaklarıyla nüfusu beslemede daha yüksek verimlilik göstermektedir. Kişi başına en yüksek ekili arazi alanına sahip ülkeler Kazakistan, Avustralya ve Kanada'dır. Bunun nedeni geniş arazi alanlarının seyrek nüfuslu bölgeler üzerinde bulunmasıdır. Yüksek değerlerin diğer nedenleri arasında ekili araziler üzerinde tarımsal girdilerin yoğun kullanımı ve tarımsal ithalatlara veya gıda yardımına bağımlılık yer alır.

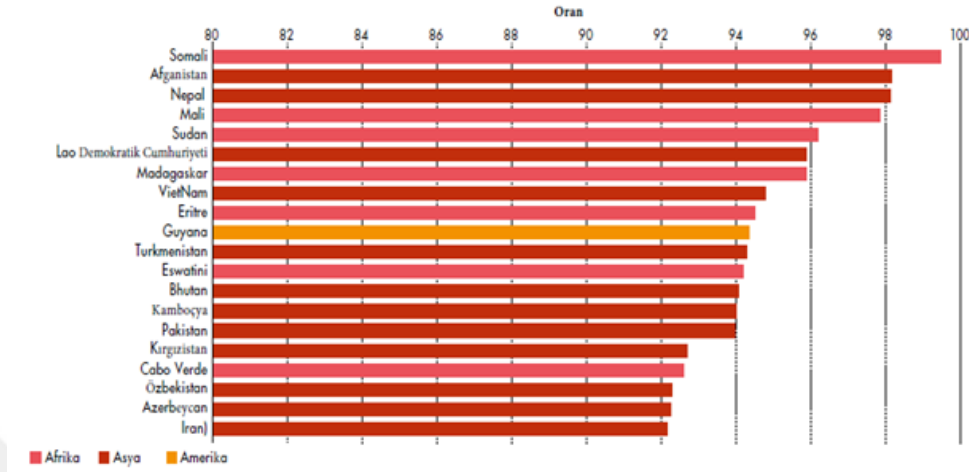
Şekil 2.6 Bölgeye Göre Kişi Başına Düşen Ekili Arazi Alanı

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Toplam su çekimleri içinde tarımsal su çekimlerinin payı, tarımsal su kullanımlarının sanayi ve belediye kullanımlarına göre göreceli ağırlığını gösterir. En yüksek paya sahip ülkelerin çoğu Afrika ve Asya'da yer almakta, Somali'nin payı yüzde 99'un üzerindedir. Bu ülkelerin çoğunun ortak bir özelliği gelir seviyesidir: ilk 20 ülke arasında, Dünya Bankası 6'sını düşük gelirli ve 11'ini alt-orta gelirli olarak sınıflandırırken, kalan 3'ü üst-orta gelir grubuna aittir. 2019 yılında, tarımsal su çekimlerinin toplam çekimler içindeki payı 30 ülkede yüzde 90'ın üzerindedir.

Şekil 2.7 2019 Yılında Tarımın Toplam Su Çekimi İçindeki Payı, En Yüksek Ülkeler

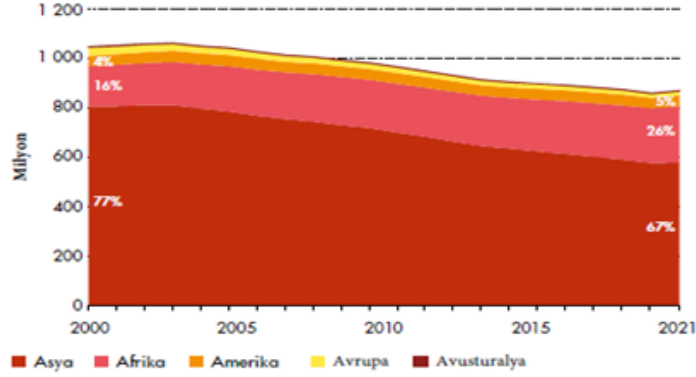

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2.1.1.1.2 Emek

2000-2021 yılları arasında, dünya genelinde tarım sektöründe, ormancılık ve balıkçılık dahil, çalışan kişi sayısı yüzde 17 azalarak 2021 yılında 866 milyona düştü. Bu, 2000 yılına göre 177 milyon kişi daha az anlamına gelmektedir. COVID-19 pandemisinin etkisi, 2020 ve 2021 yıllarındaki değerlerde görülebilir: 2019 ile 2020 arasındaki düşüş, kısıtlamalar ve aktivitedeki azalma nedeniyle önceki yılların ortalamasından daha keskindi, oysa 2021'de yaşanan toparlanma, tarım sektöründe 10 milyon kişilik bir istihdam artışına dönüştü (Afrika, Amerika ve Asya'da artışlar, Avrupa ve Okyanusya'da azalmalar ile). 2000 ile 2021 yılları arasında, Asya'da tarım istihdamı yaklaşık 800 milyondan 580 milyona düştü. Bu, her dört tarım işçisinden birinden fazlasının bölgede tarım dışı başka bir işe geçtiği anlamına gelir. En büyük düşüş Avrupa'da gözlemlendi, zira tarım istihdamı yaklaşık 35 milyondan yüzde 49 oranında azalarak 17 milyon kişi azaldı. Aynı dönemde, Afrika'da tarım istihdamının payı azalsa da, tarım istihdamı 2021 yılında 226 milyona yükseldi. Hindistan ve Çin'de tarımda çalışan yaklaşık 190 milyon kişi ile birlikte, bu iki ülke 2021 yılında Asya'daki tarım istihdamının üçte ikisini ve küresel tarım istihdamının yüzde 44'ünü oluşturdu. Hindistan'da 2000 ile 2021 yılları arasında tarım sektöründen 27 milyon kişi ayrılırken, Çin'de bu sayı 173 milyon oldu.

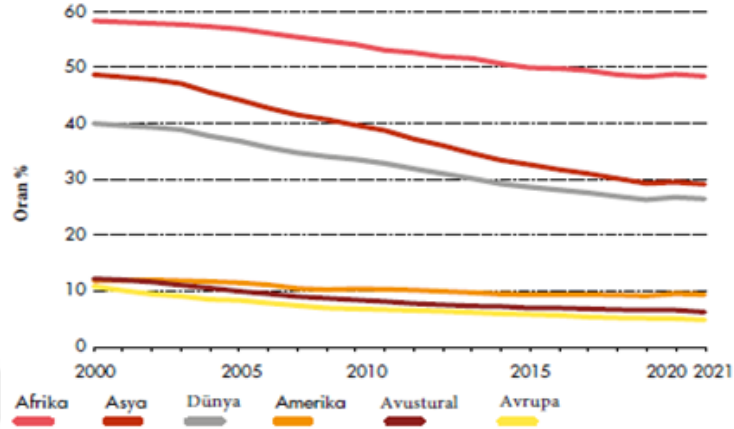
Şekil 2.8 Bölgeye Göre Tarım, Ormancılık ve Balıkçılıkta İstihdam

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2000 ile 2021 yılları arasında, tarım, ormancılık ve balıkçılıkta istihdamın küresel payı yaklaşık 13 yüzde puan azalarak %26,6'ya düştü. Yine de, tarım hizmetler sektöründen sonra dünya çapında istihdamın ikinci en büyük kaynağı olmaya devam etmektedir. Tarım sektörünün payındaki bu düşüş genellikle artan gelir seviyeleriyle ilişkilendirilir. Bu, tüm bölgelerde ve neredeyse tüm ülkelerde tarım istihdamının payındaki düşüşü açıklar. COVID-19 pandemisi, 2020 yılında bu genel düşüş trendini kırdı. COVID-19 kısıtlamaları nedeniyle tüm sektörlerde istihdam düşerken, sanayi ve hizmetler sektörü tarımdan çok daha fazla etkilendi ve bu da 2019 ile 2020 yılları arasında Avrupa dışındaki tüm bölgelerde tarım istihdamının payında bir artışa yol açtı, ardından 2021'de bir düşüş izledi. 2021 yılında tarım istihdamının en düşük payı Avrupa'da gözlemlendi. Burada istihdam edilen nüfusun sadece %5,1'i tarım sektöründe bir işe sahipti. En yüksek pay Afrika'da gözlemlendi. Burada toplam istihdam edilen nüfusun %48,4'ü tarım sektöründe çalışmaktadır.

Şekil 2.9 Bölgeye Göre Toplam İstihdam İçinde Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık İstihdamının Payı

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

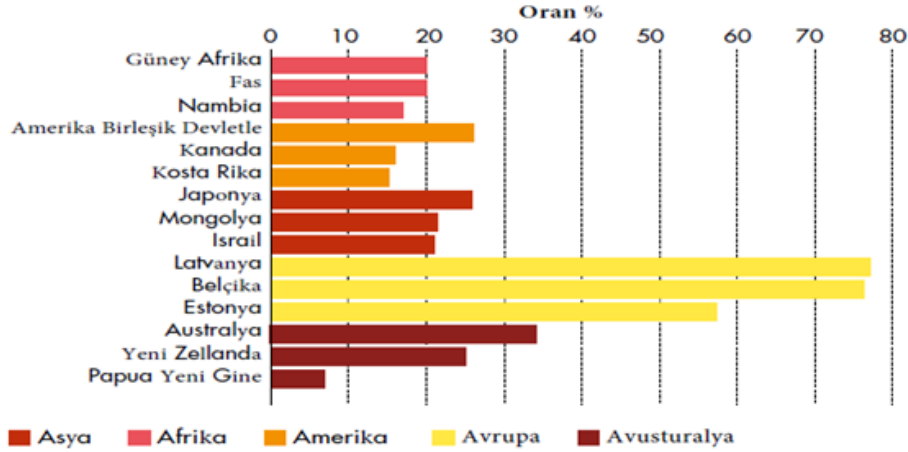
2021 yılında, tarım işçilerinin ortalama %37,1'ini kadınlar oluştururken, bu oran 20 ülkede, çoğunluğu Afrika'da olmak üzere %50'nin üzerindedir. Tarımda çalışan kadınlar ve erkeklerin istihdam durumları farklı olabilir. Genellikle, tarımda istihdam edilen kadınlar aile işlerine katkıda bulunan işçiler olarak görev alırken, erkekler kendi hesaplarına çalışan ve gelir elde eden işçiler olarak görev alabilirler. Ayrıca, kadınlar genellikle erkeklerden daha fazla zamanı gıda işleme ve ev için yemek hazırlama, çocuk ve yaşlı bakımı, su ve yakıt toplama ve diğer ücretsiz ev işlerine ayırırlar.

2.1.1.1.3 Sermaye ve Yatırım

Tarım sektöründeki sermaye, makine, ekipman ve araç gereçlerin yanı sıra çiftlik binalarını da içerir ve tüm tarımsal çıktılarının üretiminde temel bir unsurdur. Gayri safi sabit sermaye oluşumu (GSSO), sermayenin bir parçası olan yeni sabit varlıklara yapılan yeniden yatırımların miktarını gösteren bir göstergedir. Yüksek gelirli ülkeler, genellikle tarım katma değerlerinin daha yüksek bir payını sektöre yeniden yatırımlar yapmak için ayırırken, gelir seviyesi daha düşük olan ülkeler daha az pay ayırır. 2021 yılında katma değerde GSSO payı en yüksek olan üç ülke Avrupa'da bulunmaktadır: Letonya (%77), Belçika (%76) ve Estonya (%57). Diğer bölgelerin liderleri çok daha düşük paylara sahiptir: Avustralya için %34, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya için %26 ve Güney Afrika için %20. Hükümetin tarım harcamaları, sektöre yapılan kamu mali desteğin bir ölçüsüdür ve özel sektör tarafından yapılan yatırımları tamamlar. Asya ve Afrika, 2000 ile 2020 yılları arasında tarıma yapılan merkezi hükümet harcamalarında en yüksek yüzdeye sahiptir. . Bhutan (%11.8), Mali (%9.2) ve Samoa (%7.4) en yüksek paylara sahip ilk üç ülke olarak

öne çıkmaktadır. Afrika'da ise, 2014 Malabo Deklarasyonu'na imza atan ülkeler, hükümet harcamalarının en az %10'unu tarıma ayırmayı taahhüt etmişlerdir.

Şekil 2.10 Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık GSSO Katma Değerin Payı, En Yüksek Ülkeler

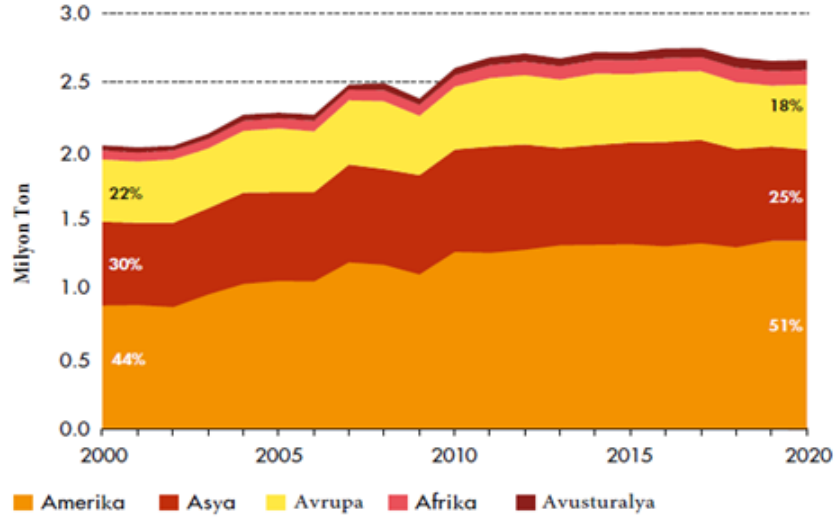
Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2.1.1.2 Tarımsal Girdiler

2.1.1.2.1 Pestisitler

2000-2020 döneminde küresel pestisit kullanımı %30 artarak 2020 yılında 2.7 milyon tona ulaştı. Artışın neredeyse tamamı 2000 ile 2012 yılları arasında gerçekleşti, 2017'ye kadar yükseliş izlendi ve sonrasında küçük bir düşüş yaşandı. En yüksek katkılar Amerika'dan geldi, ardından Asya, Avrupa, Afrika ve Okyanusya takip etti. Küresel pestisit tüketiminin en büyük katkı sağlayıcısı olan Amerika'nın payı %44'ten %51'e yükselirken, Asya ve Avrupa'nın payları sırasıyla %4-5 puan azalarak %25 ve %18'e düştü. Afrika ve Okyanusya zaman içinde küçük miktarlarda pestisit uyguladı, ancak Okyanusya pestisit uygulamalarında en yüksek artışı gösterdi (%86). Tablo 13'te gösterildiği üzere, 2020 yılında en çok pestisit kullanan ülke 0.41 milyon ton ile veya dünya toplamının %15'i ile Amerika Birleşik Devletleri oldu, hemen ardından Brezilya (0.38 milyon ton) ve Çin (0.27 milyon ton) yer aldı.

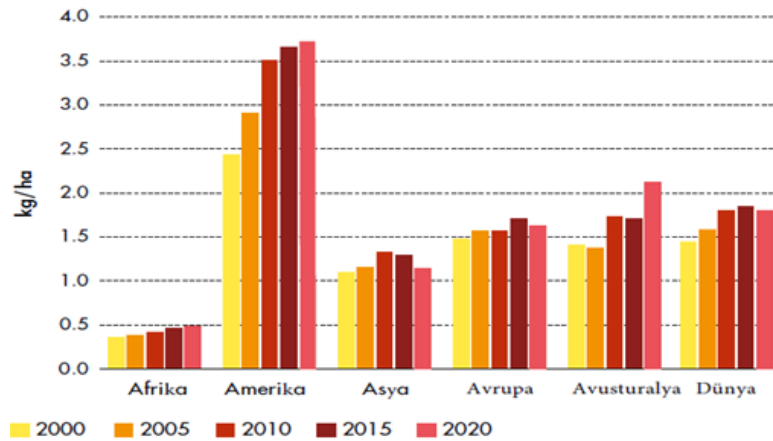
Şekil 2.11 Bölgeye Göre Pestisit Kullanımı

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2000'lerde küresel pestisit kullanımı tarım alanı başına %25 artarak 1.5 kg/ha'dan 1.8 kg/ha'ya yükseldi ve 2010'dan sonra sabitlendi (bkz. Şekil 2.12), ancak bazı önemli bölgesel farklılıklarla. 2020 yılında pestisit uygulama oranları açık ara Amerika'da en yüksekti. Ardından Okyanusya, Avrupa, Asya ve Afrika geldi. 2010'ların sonuna doğru Okyanusya, hem Avrupa'yı hem de küresel ortalamayı geçti. Asya, 2010 ile 2020 yılları arasında tarım alanı başına pestisit kullanımında artış göstermeyen tek bölgeydi. 2020 yılında pestisit uygulama oranı açısından en üst sıradaki üç ülke sırasıyla Saint Lucia (20 kg/ha), Maldivler (17 kg/ha) ve Umman (16 kg/ha) oldu.

Şekil 2.12 Bölgeye Göre Tarım alanlarında Kişi Başına Pestisit Kullanımı

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

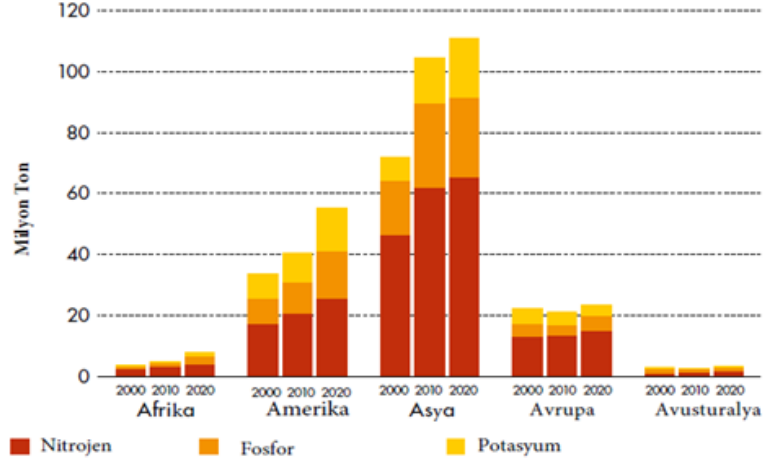
2.1.1.2.2 Gübreler

2020 yılında, inorganik gübrelerin toplam tarımsal kullanımı, azot (N), fosfor ve potasyum) olmak üzere üç besin maddesinin toplamı olarak 201 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu miktarın dağılımı şu şekildedir: toplamın %56'sını oluşturan 113 milyon ton azot, %24'ünü oluşturan 48 milyon ton fosfor ve %20'sini oluşturan 39 milyon ton potasyum. 2020 yılındaki toplam gübre kullanımı, 2000 yılına kıyasla 66 milyon ton veya %49 daha fazla olup, bu artış azot için %40, fosfor için %49 ve potasyum için %81 olarak gerçekleşmiştir.

2020 yılında, Asya dünya genelinde inorganik gübrelerin tarımsal kullanımının %55'ini temsil etmekte olup, bunu %27 ile Amerika, %12 ile Avrupa, %4 ile Afrika ve %2 ile Okyanusya takip etmektedir. Bu bölgelerin sıralaması tüm besin maddeleri için aynıdır. İnorganik gübrelerin ana kullanıcıları sırasıyla Çin, Hindistan, Brezilya ve Amerika Birleşik Devletleri olup, Çin her bir besin maddesinin en büyük kullanıcısıdır. 2000 ile 2020 yılları arasında tüm bölgelerde gübre kullanımı artmıştır. Üç besin maddesinin toplamı Asya'da 38 milyon ton – mutlak terimlerle en büyük artış – veya %53 artış göstermiştir. En hızlı artış %86 ile Afrika'da gerçekleşmiş olup, bu sadece 3 milyon ton artışa denk gelmektedir çünkü başlangıç seviyesi düşüktür. Amerika'da gübre kullanımı %63 artarak 21 milyon ton artış gösterirken, Okyanusya'da %13 (yaklaşık 0.4 milyon ton) ve Avrupa'da %10 (yaklaşık 2.3 milyon ton) artış yaşanmıştır.

Bölgeler arasında gübrelerdeki besin maddeleri karışımı farklılık göstermektedir. Azot, Avrupa'da (%63), Afrika'da (%62) ve Asya'da (%59) gübre kullanımının yaklaşık %60'ını oluştururken, Okyanusya'da (%52) ve Amerika'da (%47) toplamın yarısını teşkil etmektedir. Fosfor kullanımı, Okyanusya hariç tüm bölgelerde toplamın %18 ile %27'sini oluştururken, Okyanusya'da bu oran %36'dır. Gübre kullanımında potasyum oranı %26 ile Amerika'da en yüksektir ve bunu sırasıyla %19 ile Avrupa, %17 ile Asya, %14 ile Afrika ve %12 ile Okyanusya takip etmektedir. 2000 ile 2020 yılları arasında Okyanusya'da fosfor kullanımı azalırken, aynı dönemde Avrupa'da potasyum kullanımı azalmıştır.

Şekil 2.13 İnorganik Gübre Kullanımı: Besin ve Bölge Bazında

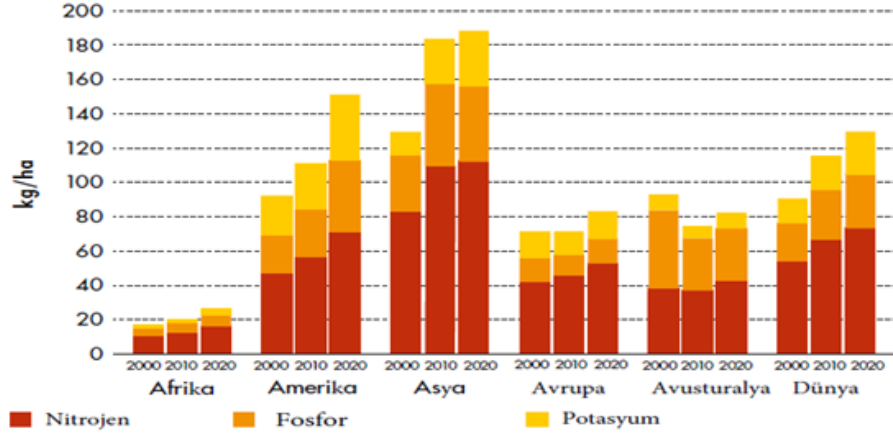

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2000-2020 yılları arasında, dünya genelinde tarımsal kullanım için inorganik gübrelerin hektar başına kullanımı, azot, fosfor ve potasyumun toplamı olarak ifade edildiğinde, yüzde 43 oranında artarak hektar başına 129 kilogram besin maddesine ulaşmıştır. Bu, 2000 yılına kıyasla hektar başına 39 kilogramlık bir artışa denk gelmektedir. Toplam miktarın 73 kilogram/ha'sı azota (yüzde 34 artış), 31 kilogram/ha'sı fosfora (yüzde 43 artış) ve 25 kilogram/ha'sı potasyuma (yüzde 74 artış) karşılık gelmektedir.

2020 yılında, hektar başına gübre kullanımı Asya'da en yüksek seviyede olup, 187 kg/ha olarak kaydedilmiştir. Bunu sırasıyla Amerika (151 kg/ha), Avrupa (83 kg/ha), Okyanusya (82 kg/ha) ve Afrika (26 kg/ha) takip etmektedir. 2000 ile 2020 yılları arasında, yüzde 64'lük bir artış oranıyla Amerika, hektar başına gübre kullanımında en hızlı artış gösteren bölge olmuştur. Bunu sırasıyla Afrika (%53 artış), Asya (%46 artış) ve Avrupa (%16 artış) izlemektedir. Okyanusya ise, bu dönemde hektar başına gübre kullanımında azalma (-%12) gösteren tek bölgedir.

Şekil 2.14 İnorganik Gübre Kullanımı: Tarım Alanı ve Bölge Başına Besin

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

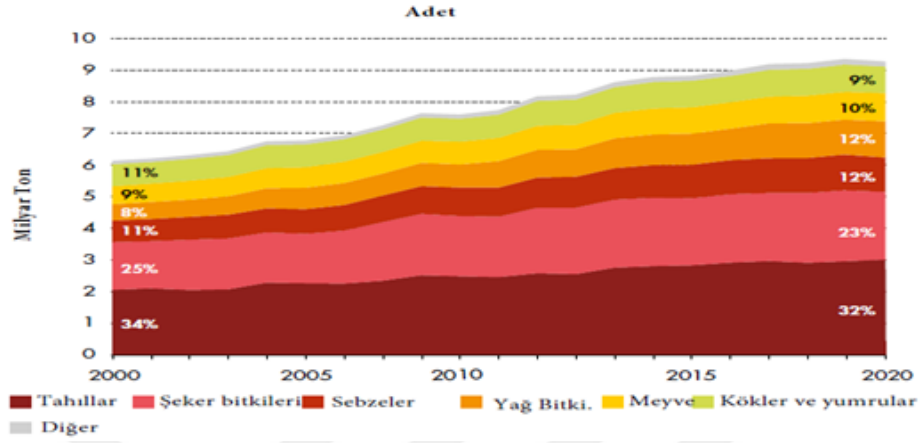
2.1.2 Dünya’da Tarım Sektöründe Üretim, Ticaret ve Emtia Fiyatları

2.1.2.1 Üretim

2000 ile 2020 yılları arasında, birincil tarım ürünlerinin dünya çapında üretimi yüzde 52 artarak 9.3 milyar tona ulaştı ve 2019 yılı üretimiyle aynı seviyede kaldı. Bu, 2000 yılına göre 3.2 milyar ton daha fazla anlamına gelmektedir. 2020 yılında üretilen toplam ürünlerin neredeyse üçte birini tahıllar oluştururken, bunu şeker ürünleri (%23), sebzeler ve yağlı tohumlar (%12’sher) takip etti. Meyve ile kökler ve yumrular, toplam üretimin %9-10’unu oluşturdu. Üretimdeki artış, artan sulama, pestisit ve gübre kullanımı ve daha az ölçüde daha geniş ekili alanlar etkili olmuştur. Daha iyi çiftçilik uygulamaları ve yüksek verimli mahsullerin kullanımı da üretimde ki artışta rol oynamaktadır.

2000 yılında 1.8 trilyon ABD doları olan birincil tarım ürünlerinin üretim değeri, 2020 yılında 2.7 trilyon ABD dolarına yükselerek, üretilen miktarlarla aynı artış gösterdi. Toplam üretim değerindeki tahıl payı, tüm dönem boyunca toplam miktarlardaki payıyla neredeyse aynı kaldı. Ancak diğer ürünlerin dağılımı oldukça farklıydı. 2020 yılında sebzeler, toplam değer yüzde 20’sini oluştururken, meyveler yüzde 17 ve kökler ile yumrular yüzde 7’lik bir paya sahipti. Şeker ve yağlı bitkiler ise toplam değer yalnızca yüzde 3-4’ünü temsil ediyordu. Bu, üretilen miktarların payıyla olan farklılık, meyve ve sebzelerle karşılaştırıldığında fiyat farklılıklarından ve bu emtiaların rafine ürünlere (şeker ve bitkisel yağlar) dönüştürülmesinin en fazla değer katması gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

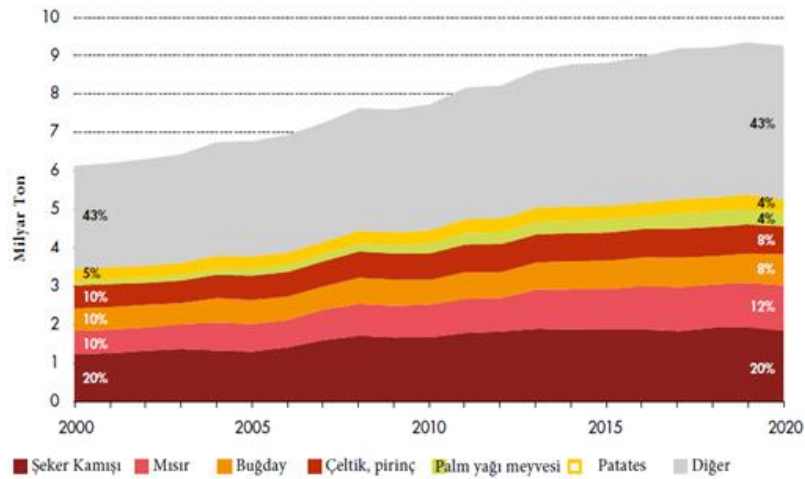
Şekil 2.15 Dünya Tarım Ürünleri Üretimi, Ürün Grubuna Göre

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Dünya çapında çok sayıda bitki yetiştirilip hasat edilmesine rağmen, 2020 yılında dört bireysel ürün, birincil tarım ürünlerinin küresel üretiminin yarısını oluşturdu. Bunlar şeker kamışı (toplamın yüzde 20'si, 1.9 milyar ton ile), mısır (yüzde 12, 1.2 milyar ton ile), buğday ve pirinçtir (her biri yüzde 8, 0.8 milyar ton ile). Yağ palmyesi meyvesi ve patates, dünya tarım ürünleri üretiminin ek olarak her biri yüzde 4'ünü oluşturdu.

Şekil 2.16 Dünya Tarım Ürünleri Üretimi, Ana Emtialar

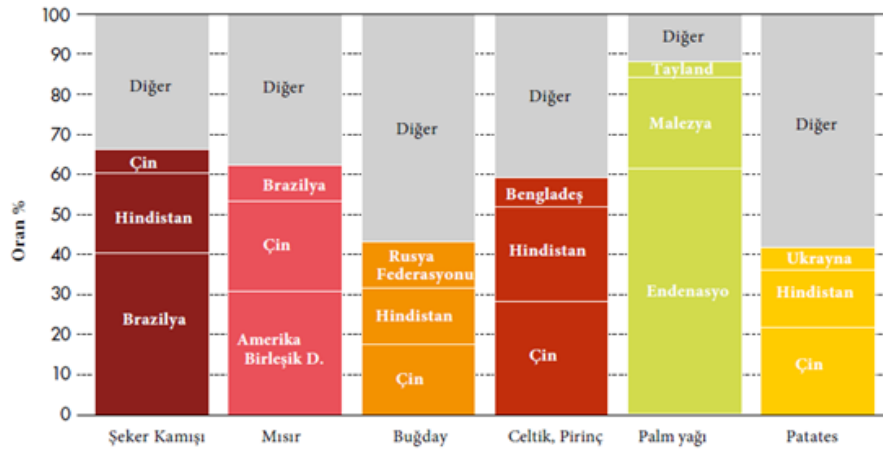

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Şekil 2.17, her ana tarım ürünü için, dünya toplamının önemli bir kısmının ilk üç üretici tarafından karşılandığını göstermektedir. 2020 yılında buğday ve patates için yüzde 40'ın biraz üzerinde, şeker kamışı, mısır ve pirinç için yaklaşık yüzde 60 ila 66, ve palm yağı meyvesi için neredeyse yüzde 90. Her ürün için,

en büyük üretici de küresel üretimin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 2020 yılında Brezilya, dünya şeker kamışı üretiminin yüzde 40'ını, Amerika Birleşik Devletleri küresel mısır üretiminin yüzde 31'ini, Çin (altı ana tarım ürününden beşinde ilk üç üretici arasında yer alan) dünya pirinç ve patates üretiminin yaklaşık yüzde 25'ini ve dünya buğday üretiminin yüzde 18'ini üretirken, palm yağı meyvesi üretiminin yüzde 61'i Endonezya'dan gelmektedir. Bu tür bir yoğunlaşma, ana üretim ülkelerindeki hasatların - ister olumlu ister olumsuz - etkilenmesi durumunda fiyatlar üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasına, özellikle de bu ülkeler üretimlerinin bir kısmını ihraç ediyorsa ortaya çıkabilecek etki daha da büyümesine yol açabilir.

Şekil 2.17 Dünya Ana Tarım Ürünleri Üretimi, Ana Üreticiler (2020)

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Çoğu ana tarım ürünü işlenmeden tüketilebilir, ancak özellikle iki ürün grubu, hem gıda hem de yakıt olarak kullanılan emtiaların üretimi için işlenmeye ihtiyaç duyar: yağlı tohumlar ve şeker ürünleri. Bu nedenle, bu ürünler beslenme ve sağlık üzerinde etkili olduğu gibi, enerji ve çevre üzerinde de etkilidir.

2000 ile 2019 yılları arasında küresel bitkisel yağ üretimi yüzde 125 artarak, 2019 yılında 208 milyon tona ulaştı. Bu, 2000 yılına göre 115 milyon ton daha fazladır. Palm yağı, hem mutlak hem de göreceli olarak en büyük artışı kaydetti. Üretimi 52 milyon ton veya yüzde 236 artarak, 2006 yılında soya yağını geride bırakarak ana bitkisel yağ üretimi haline geldi. Palm yağının biyodizel için kullanımı, bu dikkat çekici büyümenin çoğunu açıklıyor. 2019 yılında üretilen diğer ana bitkisel yağlar arasında, küresel bitkisel yağ üretiminin yüzde 12'sini oluşturan ve 2000 yılında yüzde 15 olan kanola yağı ve toplam bitkisel yağ üretiminin yüzde 10'unu oluşturan ve 2000 yılında yüzde 11 olan ayçiçeği yağı bulunmaktadır.

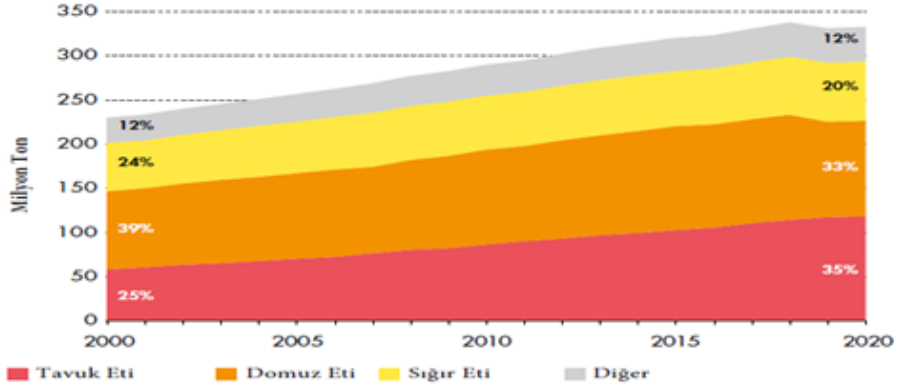
Ana bitkisel yağların üretimi, birincil ürünler gibi, birkaç ülkede yoğunlaşmış durumdadır. 2019 yılında küresel palm yağı üretiminin yüzde 84'ü iki ülkeden gelmişti.: Endonezya (%57) ve Malezya (%27).

2019 yılında, ilk üç üretici soya yağı ve ayçiçeği yağı üretiminin yüzde 63-64'ünü, kanola yağı üretiminin ise yüzde 40'ını oluşturmuştur. Çin, 2019 yılında soya yağı üretiminin ana üreticisi olup, yüzde 27 payla lider konumdayken, Amerika Birleşik Devletleri yüzde 19 payla ikinci sırada yer almıştır. Kanola ve ayçiçeği yağı için birinci ve ikinci üretici arasındaki fark çok daha azdır. Kanada, 2019 yılında dünya toplamının yüzde 17'si ile kanola yağı üretiminde önde gelen ülke olurken, Çin yüzde 13 ile hemen arkasında yer almıştır. Ukrayna, 2019 yılında küresel ayçiçeği yağı üretiminin yüzde 29'unu üretirken, Rusya Federasyonu yüzde 27 ile ikinci sırada bulunmaktadır.

2019 yılında ham şeker üretimi, 2000 yılına göre %35 artarak 179 milyon tona ulaşmıştır. Bu, 47 milyon tonluk bir artışa denk gelmektedir. Ana şeker ürünü olan şeker kamışının tropikal bölgelerde yetişmesi nedeniyle, ana üretici ülkeler de bu bölgelerde bulunmaktadır. 2019 yılında en büyük üretici ülke Hindistan olup, dünya toplamındaki payını 2000 yılındaki %15'ten 2019'da %19'a yükseltmiştir. 2002 ile 2017 yılları arasında en büyük şeker üreticisi olan Brezilya, 2018 yılında kuru hava koşulları ve etanol fiyatlarındaki artış nedeniyle şeker üretiminde düşüş yaşamıştır. Etanol fiyatlarındaki bu artış, şeker üretimini daha az karlı hale getirmiştir. Diğer ana üreticiler 2019 yılında toplam üretimin %3 ile %8 arasında bir paya sahiptir. Rusya Federasyonu ise şeker üretimi için sadece şeker pancarına bağımlıdır.

2020 yılında dünya et üretimi, 2000 yılına göre %45 oranında, yani 104 milyon ton artarak 337 milyon tona ulaştı. Birçok tür et üretimi için yetiştirilse de, 2000-2020 döneminde küresel üretimin neredeyse %90'ını sadece üç tür oluşturdu: tavuk, domuz ve sığır eti. 2020 yılında küresel üretimin %35'ini oluşturan tavuk eti, 2000 yılından bu yana hem mutlak hem de göreceli olarak en büyük büyümeyi göstermiştir (%104 artış, 61 milyon ton) ve 2020'de en çok üretilen et türü olmuştur.. Domuz eti, 2020 yılında toplamın %33'ünü temsil ederken, bu oran 2000 yılında %39 idi. Afrika domuz vebası, 2018'in sonlarında Asya ülkelerini etkilemeye başladı ve 2019 ve 2020 yıllarında da devam etti. Bu durum, 2018 ve 2019 yılları arasında dünya domuz eti üretiminde 11 milyon tonluk bir azalmaya yol açtı, en çok etkilenen ülke Çin oldu ve 2020 yılında da üretimi kısıtlamaya devam etti. Sığır etinin payı ise 2000 yılındaki %24'ten 2020 yılında %20'ye düştü.

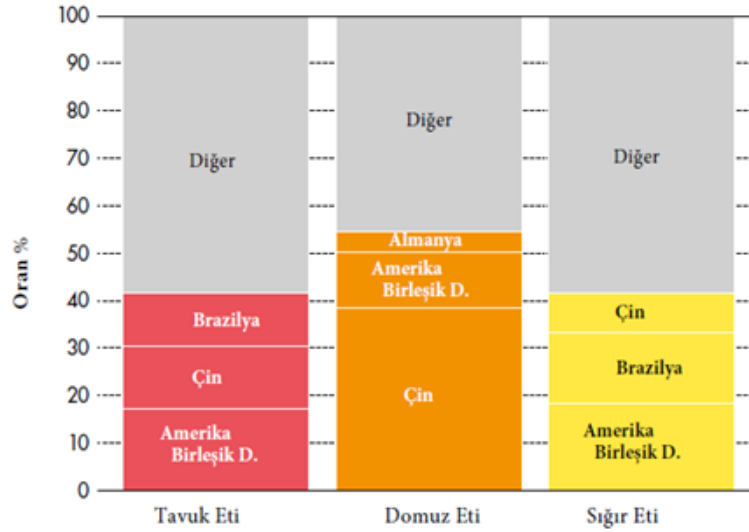
Şekil 2.18 Dünya Et Üretimi, Ana Kalemler

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Et üretimi piyasasının yoğunluğu, birincil ürünler ve bitkisel yağlar kadar güçlü değildir. Yine de 2020'de dünya domuz eti üretiminin %55'ini ve küresel tavuk ve sığır eti üretiminin %42'sini ilk üç üretici oluşturmuştur. Çin ve Amerika Birleşik Devletleri, her ana et türü için en büyük üç üretici arasında yer almaktadır. Özellikle, Çin 2020'de dünya domuz eti üretiminin %38'ini tek başına karşılamış, Amerika Birleşik Devletleri ise dünya tavuk ve sığır eti üretiminin %17 ila %18'ini üretmiştir. İki ülke arasındaki fark, Çin'deki et üretiminin çoğunlukla iç piyasa için olması, Amerikan et üretiminin önemli bir kısmının (özellikle tavuk eti durumunda) ihraç edilmesidir.

Şekil 2.19 2020 Yılında Ana Et Ürünlerinin Dünya Üretimi, Ana Ülkeler

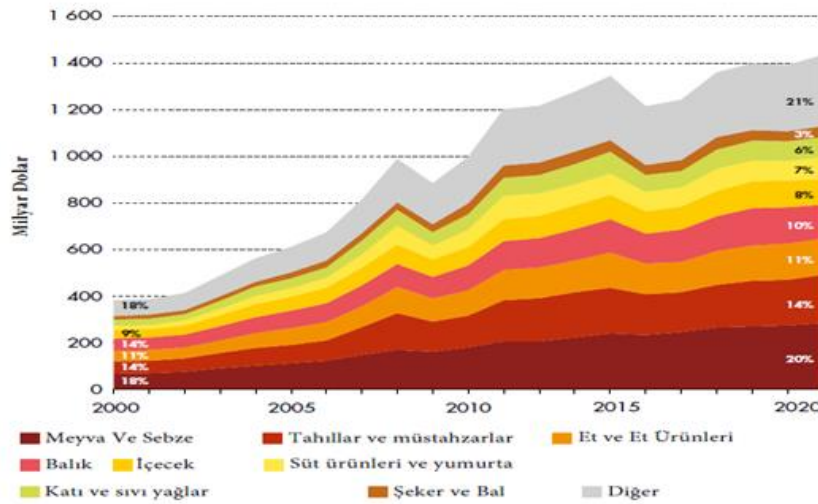

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2.1.2.2 Ticaret

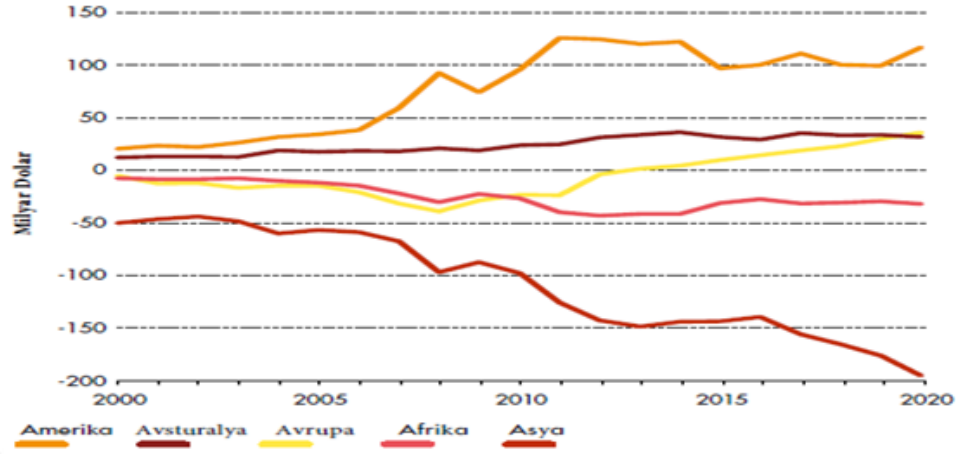
2000 ile 2020 yılları arasında, küresel gıda ihracatının parasal değeri nominal olarak yaklaşık 3.7 kat artarak, 2000 yılında yaklaşık 380 milyar ABD dolarından 2020 yılında 1.42 trilyon ABD dolarına yükselmiştir. Bu artış, tüm gıda emtia gruplarında güçlü bir şekilde görülmüştür. 2020 yılında, meyve ve sebzeler gıda ihracatının toplam değerinin %20'sini oluştururken, tahıllar ve hazırlıkları %14 ile takip etmiştir. Balık ve et her biri %10-11 oranında paya sahiptir. 2020 yılında en büyük gıda ihracatçısı %9 ile Amerika Birleşik Devletleri olmuş, ardından %6 ile Hollanda ve %5 ile Çin gelmiştir. Gıda net ticareti, ihracatın nominal değerinin ithalatından çıkarılmasıyla tanımlanır ve bu bağlamda iki bölge öne çıkmaktadır: Amerika kıtası 2020 yılında 121 milyar ABD doları fazla ile en büyük net ihracatçı olurken, Asya 197 milyar ABD doları açık ile en büyük net ithalatçı konumundadır. Okyanusya 2000-2020 dönemi boyunca net gıda ihracatçısı olarak kalmış, Afrika ise net ithalatçı olmuştur. Avrupa çoğu dönemde net gıda ithalatçısı olmasına rağmen, 2013 yılında net ihracatçı haline gelmiş ve 2020 yılında Okyanusya'yı geride bırakmıştır. 2020 yılında en büyük net ihracatçı ülkeler Brezilya (+63 milyar ABD doları), Arjantin (+23 milyar ABD doları) ve İspanya (+22 milyar ABD doları) olmuştur. Brezilya'nın gıda ihracatının büyük bir kısmını soya fasulyesinden, Arjantin'in tahıllardan ve İspanya'nın meyve ve sebzelerden elde ettiği görülmektedir. En büyük net ithalatçı ülkeler ise Çin (-114 milyar ABD doları), Japonya (-50 milyar ABD doları) ve Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı (-32 milyar ABD doları) şeklindedir. Çin ve Japonya'nın gıda ithalatında etin büyük bir paya sahip olduğunu, Birleşik Krallık'ın ise ana gıda ithalatının meyve ve sebzeler olduğunu göstermektedir.

Şekil 2.20 Dünya Gıda İhracatında Gruplara Göre Değeri

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Şekil 2.21 Bölgelere Göre Net Gıda Ticareti

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Bölgeler ve emtia grupları arasında ticaret akışları önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. En büyük bireysel akışlar, meyve ve sebzeler için gözlemlenmiş olup, Avrupa 2020 yılında 138 milyar ABD doları ithalat ve 101 milyar ABD doları ihracat yapmıştır. Asya, tahıllar ve hazırlıkları, yağlar ve yağlar, et ve et hazırlıkları, şeker ve bal için en büyük ithalatçı bölge olmuştur; içecekler, süt ürünleri ve yumurtalar, balık ve meyve ve sebzeler için ana ithalatçı Avrupa'dır. Üç emtia grubu dışında tüm gruplarda Avrupa ana ihracatçı konumundayken; yağlar ve yağlar ile balıkta Asya, şeker ve balda ise Amerika kıtası önde gelmiştir. Et ve et hazırlıkları ile tahıllar ve hazırlıkları, en büyük net ticaret açığı ve fazlasına sahip emtia gruplarıdır: Asya'nın et için ticaret açığı 59 milyar ABD doları iken, Avrupa'nın tahıllar için fazlası 37 milyar ABD dolarıdır. 2020 yılında, Asya balık dışında tüm emtia gruplarında net ithalatçı konumundayken, Afrika balık ve meyve ve sebzeler dışında tüm gruplarda net ithalatçıdır. Okyanusya 2020 yılında tüm emtia gruplarında net ihracatçıdır. Amerika kıtası ve Avrupa çoğu grupta net ihracatçı olmakla birlikte, her biri bir kategoride önemli net ithalatlar yapmıştır: Amerika kıtası içecekler için 17 milyar ABD doları açık verirken, Avrupa meyve ve sebzeler için 37 milyar ABD doları açık vermiştir.

İçecek sektöründe en fazla ihracatı yapan bölge Avrupa bölgesi olmuştur. Avrupa bölgesi aynı zamanda içecek ithalatında en fazla yapıldığı bölgedir. Avrupanın yüksek düzeydeki içecek ihracatının pazarı olarak ise Amerika kıtası olarak görülmektedir. Amerika Afrika, Asya ve Okyanusya ülkelerine göre en fazla içecek ithalatı yapan bölgedir.

Tahıllar ve kullanıma hazır hale getirilmiş ilaçlar alanında ithalatçı konumunda Asya bölgesi, ihracatçı konumunda ise Avrupa bölgesi yer almaktadır. Afrika bölgesinin ise neredeyse sıfıra yakın olan ihracat verilerine karşılık tahıl ve kullanıma hazır ilaç ithalatı son derece yüksektir. Bu alanda Amerika

bölgesinde yüksek miktar ithalat rakamlarına ulaşmasına rağmen daha yüksek bir ihracat yaptığı görülmektedir.

Süt ürünleri ve Yumurta alanındada en yüksek üretimin Avrupa bölgesinde olduğu gözlenmektedir. Avrupa yine en yüksek ihracat ve ithalat rakamlarına ulaşan bölgedir. Asyanın şimdiye kadar baktığımız diğer iki ürün grubu gibi yüksek ithalat rakamları göze çarpmaktadır. Okyanusya bölgesinin ise diğer ürün grupları arasında en yüksek ihracat kapasitesine sahip olduğu alan süt, süt ürünleri ve yumurta ürün grubu olmuştur.

Katı ve sıvı yağlar ürün grubundan Asya avrupadan daha yüksek bir miktarda ihracat ve ithalat yapmaktadır. Bu ürün grubundan Afrika bölgesinin neredeyse hi. İhracat yapmadığı ve tamamen ithalata bağlı olduğu görülmektedir. Amerika bölgesi ise ithalat ve ihracat kalemlerinde eşitlik gözlenmektedir.

Balık ürün grubunda ise avrupanın yukarıda incelediğimiz ürün grupları arasında ilk defa ithalatı ihracatını geçmiş durumdadır. Özellikle Asya bölgesinin Avrupa'nın balık ürünlerine karşı talebini karşıladığı gözlenmektedir. Amerika'nın da küçü bir miktar olsa da balık ürün üthalatına ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Balık ürün grubu ise Afrika bölgesinin ihracatının ithalatını geçtiği ender ürün grubudur.

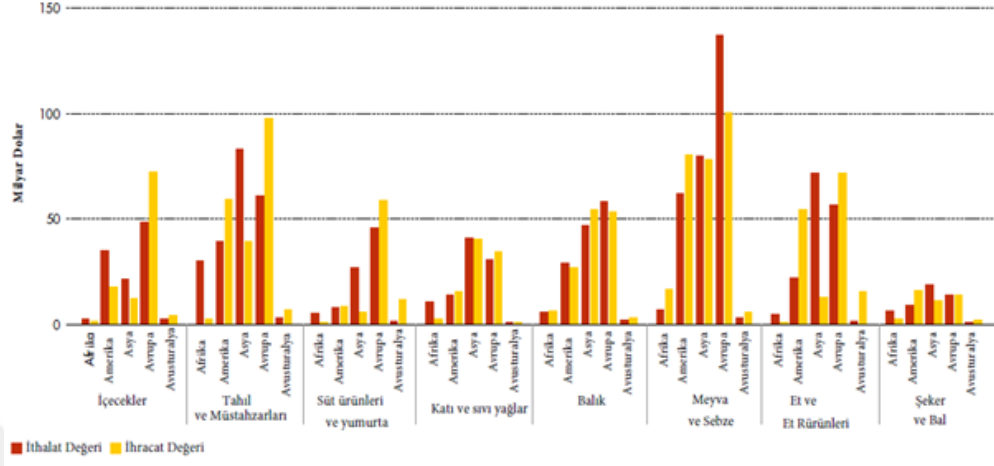
Meyve ve sebze ürün grubu bölgeler için en fazla ticareti yapılan ürün grubudur. Avrupa'nın açık ara ihracatını aşmış olan sebze meyve ithalatını Amerika bölgesinin karşıladığı görülmektedir. Afrika'nın bu ürün grubunda ise en güçlü ihracat kalemi olduğu görülmektedir. Asya bölgesinin ihracat ve ithalat miktarlarının eşitliği göze çarpmaktadır.

Et ve et ürünleri ürün grubundan Amerika bölgesinin en güçlü ihracatçı olduğu, bunu Avrupa bölgesinin takip ettiği ve Asya bölgesinin ise en büyük ve tek alıcı konumunda olduğu görülmektedir. Et ve et ürünlerinde Okyanusya bölgesi de ihracatçı durumdadır.

Bal ve şeker ürün grubu ise toplam tarım ticaretine etkisi en düşük ürün grubudur. Her bölge hemen hemen eşit miktarda ihracata ve ithalata bağlıdır.

Dünya tarım sektörü ihracatı, küresel gıda ticaretinin önemli bir parçasıdır. Hem tarım ürünlerinin ticareti hem de değer zinciri entegrasyonu açısından büyük bir rol oynamaktadır. Tarım ihracatının büyüme potansiyeli ve çeşitlilik gösteren pazarlar, sektörün gelecekteki önemini vurgulamaktadır.

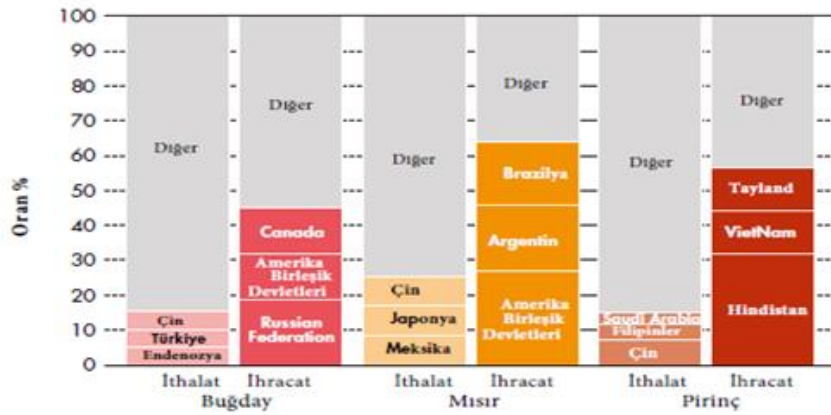
Şekil 2.22 Ana Gruplara ve Bölgelere Göre Gıda İthalat ve İhracatı (2020)

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Tahıllar için, ihracat genellikle birkaç ülkeden kaynaklanırken, ithalat daha dağıtılmış bir yapıdadır. 2020 yılında, en büyük üç ihracat ürünü, toplam ihracatın önemli bir kısmını oluşturmuştur: mısır için %64, pirinç için %57 ve buğday için %45. Buna karşılık, en büyük üç ithalat ürünü, bu emtiaların toplam ithalatının %15 ila %26'sını oluşturmuştur. Tahıllar açık ara en çok ticaret edilen emtia grubu olup, ihracat 2020 yılında rekor bir seviyeye ulaşarak 492 milyon tonu bulmuştur. Bu, 2000 yılına göre 231 milyon ton veya %88 daha fazla ve 2019 ihracatına göre 42 milyon ton (%9) daha yüksektir. 2020 yılında, buğday tekrar en çok ihraç edilen tahıl olmuş (%40), mısırdan (%39) biraz daha fazladır. Pirinç ile birlikte (%9), bu üç ürün 2020'deki tüm ihracatların %89'unu oluşturmuş, mısır ihracatı 2000 yılından bu yana pirinç (%95) ve buğdayın (%69) ihracatından çok daha hızlı bir şekilde artış göstermiş (+%134).

Şekil 2.23 Ticareti Yapılan Başlıca Tahıllar, En Büyük İthalatçılar ve İhracatçılar

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2.1.2.3 Fiyatlar

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) Gıda Fiyat Endeksi, bir gıda emtia sepetinin uluslararası fiyatlarındaki aylık değişimi ölçen bir göstergedir. Bu endeks, beş emtia grubu fiyat endekslerinin (tahıllar, süt ürünleri, et, yağlar ve şeker) 2014-2016 yılları arasındaki ortalama ihracat paylarıyla ağırlıklandırılmış ortalamasından oluşmaktadır. Ocak 2000'den itibaren 85.4 puan artarak Ağustos 2022'de 138 puana ulaşmıştır. FAO Gıda Fiyat Endeksi, özellikle pirinç ve buğday fiyatlarının rekor seviyelere ulaştığı gıda güvenliği krizi sırasında 2007/2008 yıllarında zirve yapmıştır. Gıda fiyatları, 2010 sonu ve 2011 başında (özellikle şeker ve süt ürünleri) tekrar yükselmiştir. Genel olarak, sürdürülen yüksek fiyat dönemi, önceki emtia fiyat artış ve düşüşlerine kıyasla çok daha uzun sürmüş ve fiyatların önceki seviyelere dönüşü beş yıl sonra, Ocak 2016'da gerçekleşmiştir. FAO Gıda Fiyat Endeksi, COVID-19 pandemisinin erken döneminde, emtia piyasalarında yaşanan belirsizlikleri yansıtarak düşüş göstermiştir. Ancak, Mayıs 2020 ile Mart 2022 arasında, COVID-19 pandemisinin tedarik zincirlerine etkileri, 2021'de yaşanan faaliyet ve talep artışı ve Rusya Federasyonu ile Ukrayna'dan tahıl ve bitkisel yağ ihracatındaki kesintiler gibi bir dizi faktör nedeniyle 159.7 puana, tarihinin en yüksek değerine ulaşmıştır. Daha sonra FAO Gıda Fiyat Endeksi, beş ay üst üste düşerek 138 puana gerilemiştir. Ancak bu seviye, 2007/2008 veya 2011 yıllarındaki seviyeden hala yüksektir.

FAO Gıda Fiyat Endeksi'nin genel eğilimi, sektörler arasında geniş farklılıkları maskeleyebilir. Arz ve talebin piyasa temelleri ile döviz kuru dinamikleri, uluslararası fiyatların evrimini yönlendirmektedir. 2019 başından bu yana bitkisel yağlar, tahıllar ve süt ürünleri endekslerinde en büyük artışlar görülmüştür. Yağ ve şeker endeksleri, 2020'nin ilk aylarında (COVID-19 pandemisinin uluslararası gıda piyasalarını bozması nedeniyle) keskin bir düşüş yaşamış, ardından takip eden 16 ay içinde iki katına çıkmıştır. Tahıl ve yağ endeksleri, 2022'nin ilk yarısında zirveye ulaşmıştır. Bu durum, Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasındaki savaşın, bu ana buğday ve ayçiçeği yağı ihracatçılarından gelen ihracatı azaltmasıyla ilişkilendirilmiştir. Ukrayna'nın ihracatını yeniden başlatması ve daha iyi üretim beklentileri, Ağustos 2022'ye kadar endekslerdeki düşüşe katkıda bulunmuştur.

Şekil 2.24 FAO Gıda Fiyat Endeksi, Dünya Geneli

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

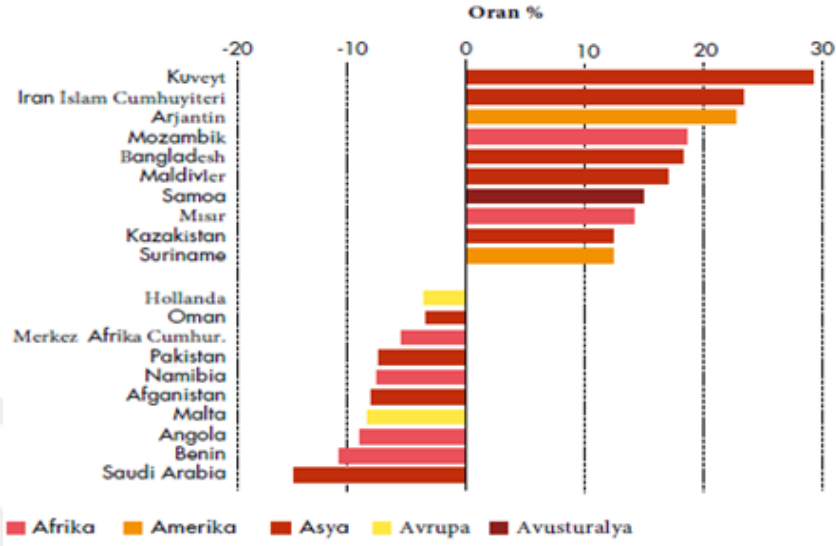
Şekil 2.25 FAO Gıda Ürünleri Fiyat Endeksi, Ana Ürünler

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Ülke düzeyinde, 2021'de tarımsal üreticiler tarafından alınan iç piyasa fiyatlarındaki değişimler, 2020'ye kıyasla Suudi Arabistan'da %-14 ile Kuveyt'te +%29 arasında değişmiştir. En büyük dalgalanmalar, ister artış ister azalış olsun, genellikle Asya ve Afrika'da gerçekleşmiştir. Üretici fiyatlarını etkileyebilecek birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında önceki yıla göre iyi veya kötü hasatlar, üretim maliyetleri, piyasa yapısı, sübvansiyon programları ve 2018'de İslam Cumhuriyeti İran'a karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar gibi dış faktörler bulunmaktadır.

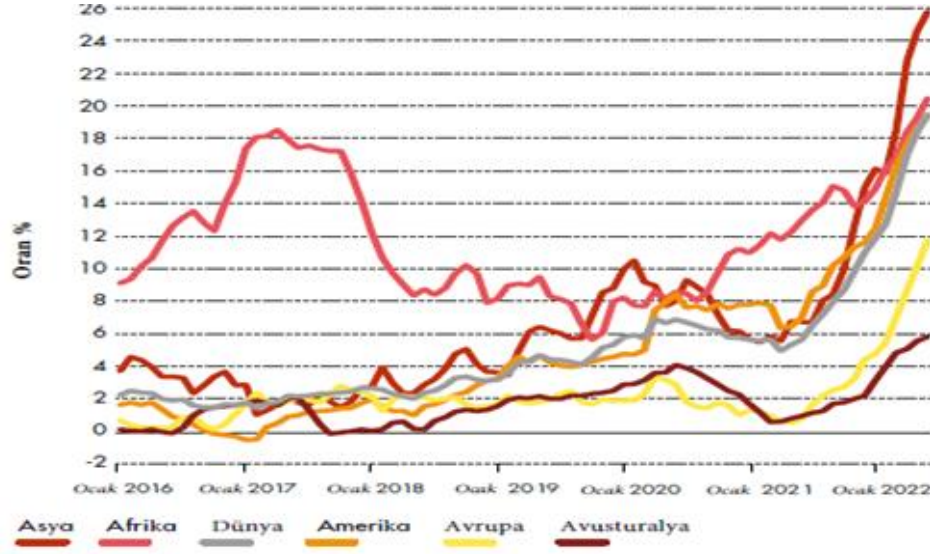
Şekil 2.26 Bölgelere Göre Gıda Fiyatlarında Yıllık Değişmeler

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

Gıda tedarik zincirinin üreticiler ve tüketiciler arasında fiyat şoklarının iletimini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bunlar, üretici fiyatlarındaki değişim oranlarının tüketici fiyatlarına göre farklı olmasını açıklayabilir. Tüketici fiyatlarındaki artış, 2022'nin ortalarında tüm bölgeler için rekor seviyelere ulaştı ve Şubat 2022'den itibaren keskin artışlar gösterdi. Dünya ortalaması, Ocak 2016'dan 2019 başlarına kadar %1,5 ile %3,4 arasında dalgalanırken, ardından Nisan 2020'de %6,9 ile zirveye ulaştı. Bu dönemde COVID-19 pandemisi dünya ekonomisini etkilemeye başladı. Daha sonra Nisan 2021'de %4,9'a yavaşça düşen oran, Haziran 2022'de %19,5'e keskin bir şekilde arttı. Asya'daki enflasyon oranı, 2019/2020'de birkaç ay hariç, 2021 başlarına kadar %6'nın altında kalmış, Nisan 2021'de %5,6'dan Haziran 2022'de %25,8'e keskin bir artış göstermiştir. Afrika, dönemin çoğu için gıda fiyatlarındaki en yüksek enflasyon oranını yaşamış, 2017'de on ay boyunca %17-18 civarında dalgalanmış ve Haziran 2022'de bu seviyenin üzerine çıkmıştır (%20,5). Amerika'da enflasyon oranı, Ocak 2017'de %-0,5'ten Mart 2020'de %5'e yavaşça artmış; takip eden 12 ay boyunca yaklaşık %8 civarında yükselmiş, daha sonra kısa bir süre düşüş göstermiş ve Haziran 2022'de %19,4'e fırlamıştır. Avrupa ve Okyanusya benzer eğilimler göstermiş, pandemi kısa bir süreliğine artışa neden olana kadar enflasyon düşük seviyelerde sabit kalmış, ardından yavaş bir düşüş ve Mart/Nisan 2021'den itibaren sürdürülebilir bir artış göstermiş ve Haziran 2022'de bölgesel rekorlara ulaşmıştır (Avrupa'da %11,8 ve Okyanusya'da %5,8).

Şekil 2.27 Bölgelere Göre Gıda Tüketici Fiyatlarında Enflasyon

Kaynak: FAO 2022 Dünya Gıda ve Tarım İstatistikleri

2.1.3 Dünya Gıda Ürünü İhracatından En Çok Geliri Elde Eden Ülkeler Analizi

Bu çalışmanın ilgili kesiminde ele alınacak ülkeler, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) istatistiklerine dayanarak, dolar bazında tarımsal ürün ihracatından en yüksek geliri sağlayan devletler olarak belirlenmiştir.

2.1.3.1 Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri, 2021 yılında tüm dünyadaki toplam tarımsal ürün ticaretinin %12.81'ini tek başına yapmaktadır. (Bkz. Ek:1)Toplam tarımsal ürün ihracatının %13.10'u ve toplam ithalatının %12.53'ü ABD tarafından yapılmaktadır. 20 yıllık dönemde ABD toplam 2.4 trilyon dolar seviyelerinde ihracat gerçekleştirmişken, 2.1 trilyon dolar seviyelerinde ihracat gerçekleştirmiştir. (Bkz. Ek:1)

2021 yılı FAO verilerine göre, Amerika Birleşik Devletleri yaklaşık 150 milyar dolarlık gıda ihracatı miktarı ile dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren ülkedir. FAO verilerine göre;

Amerika Birleşik Devletleri'nin en fazla üretim yaptığı tarım ürünü mısırdır. 2021 itibari ile yaklaşık 70 milyon tonun üzerinde üretimi vardır. Soya fasulyesi ikinci en büyük üretim kalemidir. Buğda 24 milyon ton ile üçüncü büyük üretimidir. Yem ürünleri, tavuk eti, pamut ve çeltik Amerika Birleşik Devletleri'nin en çok üretim yaptığı diğer tarımsal ürünlerdir.

Tablo 2.1 ABD'nin En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Mısır	70.041.368
Soya Fasulyesi	53.050.523
Buğday	24.014.160
Tortu ve atıkların bira yapımı veya damıtılması	11.598.520
Soya fasulyesi keki	9.833.559
Sorgum	6.644.164
Diğer yem ürünleri	4.976.407
Tavuk eti	3.616.604
Pamuk tiftiği	2.976.628
Çeltik	2.837.555

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Tablo 2.2'de görüldüğü gibi Soya Fasulyesi ABD'nin 2021 yılı itibari ile en çok gelir elde ettiği tarımsal üründür. Mısır ihracatından ABD 2021 yılında yaklaşık 19 milyar dolar gelir elde etmiştir. Sığır eti, domuz eti ve badem ABD'nin en çok ürettiği 10 ürün arasında olmamasına ramen en çok gelir elde ettiği 10 tarım ürünü arasındadır. ABD tüm tarımsal ürünlerinin ihracatından 2021 yılında 180 milyar dolar seviyelerinde gelir elde etmiştir. ABD toplam tarımsal ürün ihracatında dünyada ilk sırayı 20 yıldır taşımaktadır.

Tablo 2.2 ABD'nin En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Soya Fasulyesi	27.522.855 \$
Mısır	19.112.314 \$
Gıda müstahzarları	9.944.804 \$
Sığır eti kemiksiz	8.127.060 \$
Buğday	7.286.461 \$
Pamuk tiftiği	5.713.010 \$
Soya fasulyesi keki	4.536.968 \$
Domuz eti kemiksiz	4.426.055 \$
Tavuk eti	4.223.845 \$
Badem, kabuklu	3.381.672 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Amerika Birleşik Devletleri'nin en çok tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı yaptığı ülkeler Tablo 2.3'te verilmiştir. ABD'nin en büyük tarımsal ürün ihracat partneri Çin olmuştur. Yaklaşık 110 milyar dolar seviyelerinde tarımsal ürün ihracatı bulunmaktadır. Kanada ve Meksika ABD coğrafi komşu ülkeleridir ve en büyük 2 ve 3. İhracat partneridir. Japonya ve Güney Kore gibi gelişmiş ülkelerin yanı sıra Filipinler, Vietnam ve Kolombiya'da ABD'nin en büyük ihracat partnerli arasındadır.

Tablo 2.3 ABD'nin 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler

İhracat Yaptı Ülke	Miktar (1000\$)	İthalat Yaptığı Ülke	Miktar (1000\$)
Çin	32.442.979 \$	Meksika	38.860.948 \$
Kanada	27.090.732 \$	Kanada	31.168.962 \$
Meksika	25.472.654 \$	Fransa	7.686.330 \$
Japonya	14.248.993 \$	İtalya	6.974.259 \$
Güney Kore	9.057.433 \$	Endonezya	4.660.789 \$
Tayvan	3.893.603 \$	Brezilya	4.413.653 \$
Filipinler	3.471.577 \$	Tayland	4.306.920 \$
Vietnam	3.468.556 \$	Çin	4.219.735 \$
Kolombiya	3.301.140 \$	Kolombiya	3.686.443 \$
Endonezya	2.888.065 \$	Singapur	3.575.966 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

ABD'nin ithalat partnerinin ilk iki sırasında komşu ülkeleri olan Meksika ve Kanada yer almaktadır. Fransa ve İtalya ABD'nin Avrupa bölgesinden ithalat yaptığı en büyük parner ülkeleridir. Brezilya, Tayland, Kolombiya ve Singapur ABD'nin en büyük ithalat partnerleri listesinde ilk 10'u tamamlamaktadır. Ancak Listesinin tepesini oluşturan Kanada ve Meksika ile yaklaşık 70 milyar dolar seviyelerinde ithalat hacmi bulunmaktadır.

2.1.3.2 Hollanda

Hollanda, 2021 yılında tüm dünyadaki toplam tarımsal ürün ticaretinin %2.54'ünü tek başına yapmaktadır. (Bkz. Ek:1) Toplam tarımsal ürün ihracatının %2.66'sı ve toplam ithalatının %2,42'si Hollanda tarafından yapılmaktadır. 20 yıllık dönemde Hollanda toplam 516 milyar dolar seviyelerinde ihracat gerçekleştirmişken, 455 milyar dolar seviyelerinde ihracat gerçekleştirmiştir. (Bkz. Ek:1)

2021 yılı FAO verilerine göre, Holanda yaklaşık 94 milyar dolarlık gıda ihracatını tarım ürünleri, teknoloji ihracatı ve yeniden ihracat yaparak sağlamaktadır ve dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren ikinci ülkedir. FAO verilerine göre;

Hollanda Gıda Atıkları olarak isimlendirilen grupta 2021 yılında yaklaşık 3.3 milyon ton üretimi vardır. ABD'de olduğu gibi Hollanda için de soya fasulyesi en çok üterim yaptığı ikinci tarım ürünüdür. ABD ve Holanda arasında soya fasulyesindeki üretim farkı oldukça büyüktür. Patates üretimi ve Bira üretiminde Hollanda milyon tonların çok üzerinde yaklaşık 2 milyon ton civarındadır. Taze patatesin yanında dondurulmuş patateste Hollanda için önemli bir üretim kaynağıdır. Soğan ve Palmiye da Holanda'nın en çok üretim yaptığı 10 tarımsal ürün listesini tamamlamaktadır.

Tablo 2.4 Hollanda'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Gıda atıkları	3.285.187
Soya fasulyesi keki	2.857.498
Patates	2.363.749
Arpa birası, maltlanmış	1.886.054
Patates, dondurulmuş	1.859.457
Diğer alkolsüz kalorili içecekler	1.722.202
Soğan ve arpacık soğanı, kuru	1.690.832
Kolza veya kolza tohumu	1.597.969
Başka yerde sınıflandırılmamış gıda müstahzarları	1.477.130
Palmiye yağı	1.148.758

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Hollanda'nın 2021 itibari ile tarımsal ürün ihracatından elde ettiği gelirlere baktığımızda organik ürün ticaretinden yıllık 15 milyar dolar seviyelerinde gelir elde ettiği görülmektedir. Peynir ihracatı, tavuk eti ihracatı toplamı yaklaşık 7 milyar dolar seviyelerindedir. Bira, bebek maması ve hamur işi ürünlerinin ihracatından edilen gelirler toplamı da yine yaklaşık 7 milyar dolar seviyelerindedir. Hollanda tüm tarımsal ürünlerinin ihracatından 2021 yılında 36 milyar dolar seviyelerinde gelir elde etmiştir. Hollanda 20 yıllık dönemde tarımsal ürün ticaretinde sürekli olarak ihracat fazlası vermektedir.

Tablo 2.5 Hollanda'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Başka yerde sınıflandırılmamış ham organik malzeme	15.077.706 \$
Başka yerde sınıflandırılmamış gıda müstahzarları	5.719.979 \$
Tam yağlı inek sütünden peynir	4.435.685 \$
Gıda atıkları	2.791.436 \$
Tavuk eti	2.591.771 \$
Sığır eti kemiksiz	2.456.506 \$
Diğer alkolsüz kalorili içecekler	2.450.616 \$
Arpa birası, maltlanmış	2.193.293 \$
Bebek maması	2.165.869 \$
Hamur işi	2.126.848 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Hollanda'nın en çok tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı yaptığı ülkeler Tablo 2.6'da verilmiştir. Hollanda'nın en çok tarımsal ürün ihracatı yaptığı 10 ülke arasında 8 tanesi AB bölgesi ülke olması dikkat çekmektedir. ABD ve Çin AB bölgesi olmayan diğer iki ülke olarak ilk on sırayı tamamlamaktadır. Almanya 30 milyar doların üzerindeki seviyesi ile Hollanda'nın en büyük ihracat partneridir.

Tablo 2.6 Hollanda'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler

İhracat Yaptığı Ülke	Miktar (1000\$)	İthalat Yaptığı Ülke	Miktar (1000\$)
Almanya	30.287.841 \$	Almanya	13.816.081 \$
Belçika	12.910.804 \$	Belçika	10.074.658 \$
Fransa	10.138.881 \$	Fransa	4.850.083 \$
Büyük Britanya	9.451.335 \$	Brezilya	3.950.534 \$
İtalya	4.357.509 \$	İspanya	3.123.121 \$
Polonya	3.646.712 \$	ABD	2.510.342 \$
Çin	3.621.637 \$	İtalya	2.439.559 \$
İspanya	3.461.937 \$	Polonya	2.389.086 \$
ABD	2.813.285 \$	Ukrayna	2.167.761 \$
Danimarka	2.536.474 \$	Büyük Britanya	1.977.806 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Hollanda'nın ithalat parnerleri arasında yalnızca Brezilya ve ABD Avrupa bölgesi dışındaki ülkelerdir. Almanya ihracat partneri olduğu gibi ithalat partneri olarak da öne çıkmaktadır. Ancak Hollanda'nın Almanya'ya olan ihracatı 30 milyar dolar seviyelerinde iken Almanya'dan olan ithalatı yalnızca 13.8 milyar dolar seviyelerindedir.

2.1.3.3 Almanya

Almanya, 2021 yılında tüm dünyadaki toplam tarımsal ürün ticaretinin %2.08'ini tek başına yapmaktadır. (Bkz. Ek:1) Toplam tarımsal ürün ihracatının %1.9'u ve toplam ithalatının %2,25'i Almanya tarafından yapılmaktadır. 20 yıllık dönemde Almanya toplam 416 milyar dolar seviyelerinde ihracat gerçekleştirmişken, 516 milyar dolar seviyelerinde ihracat gerçekleştirmiştir. (Bkz. Ek:1) Almanya'nın 20 yıllık dönemde ithalat miktarı ihracatından fazla olması dikkat çekicidir.

2021 yılı FAO verilerine göre, Almanya yaklaşık 86 milyar dolarlık ihracat miktarı ile dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren üçüncü ülkedir. FAO verilerine göre;

Almaya'nın tarımsal ürün üretimine buğday üretimi ilk sırayı çekmektedir. Yıllık 7 milyon tonun üzerinde bir üretimi vardır. Buz ce Kar üretimi FAO istatistiklerine göre tarımsal ürün içerisinde yer almaktadır. Arpa ve alkolsüz içecek üretimi Almanya'nın güçlü olduğu diğer ürünleridir. Patates, soya fasulyesi Kolza tohumu, rafine şeker ve çiğ sığır sütü Almanya'nın en çok üretim yaptığı tarımsal ürünler listesinde ilk 10'u tamamlamaktadır.

Tablo 2.7 Almanya'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Buğday	7.100.100
Buz ve kar	4.134.941
Arpa	3.074.998
Diğer alkolsüz kalorili içecekler	2.380.333
Patates	1.998.604
Kolza tohumu keki	1.952.847
Gıda atıkları	1.922.945
Soya fasulyesi keki	1.828.293
Rafine şeker	1.641.849
Sığırların çiğ sütü	1.594.746

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Almanya'nın tarımsal ürün ihracatından elde ettiği gelirlere bakıldığında Gıda müstahzarları ve çikolata ürünleri ilk iki sırayı oluşturmaktadır. Bu iki üründe 2021 yılında yıllık yaklaşık 12 milyar dolar gelir elde edilmiştir. Peynir, Hamur işi ve organik ürünlerden elde ettikleri gelirde yaklaşık 10 milyar dolar seviyelerindedir. Kedi ve köpek maması, alkolsüz içecekler, buğday ve domuz eti ihracatı Almanya'nın en çok gelir elde ettiği tarımsal ürünleri oluşturmaktadır. . Almanya tüm tarımsal ürünlerinin ihracatından 2021 yılında 26 milyar dolar seviyelerinde gelir elde etmiştir. Almanya 20 yıllık dönemde tarımsal ürün ticaretinde sürekli olarak ithalat fazlası vermektedir.

Tablo 2.8 Almanya'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Başka yerde sınıflandırılmamış gıda müstahzarları	6.274.935 \$
Çikolata ürünleri	5.351.715 \$
Tam yağlı inek sütünden peynir	4.890.791 \$
Hamur işi	3.291.126 \$
Başka yerde sınıflandırılmamış ham organik malzeme	2.955.972 \$
Perakende satışa hazır köpek veya kedi maması	2.683.335 \$
Diğer alkolsüz kalorili içecekler	2.353.205 \$
Domuz eti kemiksiz, taze veya soğutulmuş	2.141.781 \$
Buğday	1.969.667 \$
Kemikli domuz eti	1.841.794 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Hollanda'nın en çok tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı yaptığı ülkeler Tablo 2.9'da verilmiştir. Almanya'nın ihracat partnerlerinden en yüksek 10 ülkenin tamamı AB bölgesindedir. Hollanda, Almanya'nın en büyük ihracat ve ithalat partneridir.

Tablo 2.9 Almanya'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler

İhracat Yaptığı Ülke	Miktar (1000\$)	İthalat Yaptığı Ülke	Miktar (1000\$)
Hollanda	13.224.696 \$	Hollanda	25.916.571 \$
Fransa	7.382.240 \$	İtalya	9.343.768 \$
İtalya	6.444.869 \$	Polonya	8.440.583 \$
Polonya	6.156.288 \$	Fransa	7.613.527 \$
Avusturya	5.933.823 \$	İspanya	7.331.744 \$
Belçika	4.466.995 \$	Belçika	6.890.777 \$
Büyük Britanya	4.456.701 \$	Avusturya	5.565.479 \$
İspanya	3.356.859 \$	Danimarka	3.189.709 \$
Danimarka	3.127.089 \$	Brezilya	2.614.164 \$
İsviçre	2.849.377 \$	Çekya	2.145.656 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Almanya'nın en fazla tarımsal ürün ithal ettiği ülkeler arasında AB bölgesinde olmayan Brezilya dikkat çekmektedir. Brezilya ile Almanya'nın 2021 yılında 2ç6 milyar dolar seviyelerinde tarımsal ürün ticareti söz konusudur.

2.1.3.4 Fransa

Fransa, 2021 yılında tüm dünyadaki toplam tarımsal ürün ticaretinin %1.99'unu tek başına yapmaktadır. (Bkz. Ek:1)Toplam tarımsal ürün ihracatının %1.40'ı ve toplam ithalatının %1.17'si Fransa tarafından yapılmaktadır. 20 yıllık dönemde Fransa toplam 553 milyar dolar seviyelerinde ihracat gerçekleştirmişken, 288 milyar dolar seviyelerinde ihracat gerçekleştirmiştir. (Bkz. Ek:1) Fransa'nın 20 yıllık dönemde ihracat miktarının ithalatından yaklaşık %50 oranında fazla olması dikkat çekicidir.

Fransa 2002 yılında dünyada toplam tarımsal ürün ihracatının %4.27'sini tek başına yapmakta idi. Bu oran yıllar içerisinde %1.40 seviyelerine kadar gerilemiş olmasına karşın, ithalat miktarı hiçbir dönem ihracatından fazla olmamıştır. 20 yıllık dönemde ihracat ortalaması ise %1.59 olduğu görülmektedir. (Bkz. Ek:1)

2021 yılı FAO verilerine göre, Fransa yaklaşık 74 milyar dolarlık gıda ihracat miktarı ile dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren dördüncü ülkedir. FAO verilerine göre;

Fransa'nın 2021 yılında üretim yaptığı tarımsal ürünler listesinin ilk üç sırasında buğday, arpa ve mısır yer almaktadır. Patetes, şeker ve kolza tohumu üretimi de en çok üretim yapılan tarımsal ürünler listesinde. Şarap ve alkolsüz içecekler üretiminde Fransa yaklaşık 3 milyon tona yaklaşmıştır.

Tablo 2.10 Fransa'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Buğday	16.090.548
Arpa	6.547.407
Mısır	4.302.971
Buz ve kar	3.856.425
Patates	2.401.316
Rafine şeker	1.528.841
Şarap	1.514.090
Kolza veya kolza tohumu	1.287.172
Diğer alkolsüz kalorili içecekler	1.250.021
Glikoz ve dekstroz	1.104.976

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Fransa'nın tarımsal ürün ihracatından elde ettiği gelirlede ise şarap ihracatı ilk sırayı çekmektedir. 2021 yılında şarap ihracatından yaklaşık 13 milyar dolar gelir elde edilmiştir. Yine alkolsüz içeceklerin ihracatından 6 milyar doların üzerinde gelir elde edilmiştir. Buğday, peynir ve hamur işi gelirleri, mısır, sığır ve arpa gelirlerinde toplamı 10 milyar doların üzerindedir. Fransa tüm tarımsal ürünlerinin ihracatından 2021 yılında 26 milyar dolar seviyelerinde gelir elde etmiştir. Fransa 20 yıllık dönemde tarımsal ürün ticaretinde sürekli olarak ihracat fazlası vermektedir.

Tablo 2.11 Fransa'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Şarap	12.924.708 \$
Alkollü içkiler, likörler ve diğer alkollü içecekler	6.003.439 \$
Buğday	4.483.928 \$
Tam yağlı inek sütünden peynir	3.391.589 \$
Başka yerde sınıflandırılmamış gıda müstahzarları	2.673.983 \$
Hamur işi	2.652.252 \$
Perakende satışa hazır köpek veya kedi maması	1.946.895 \$
Mısır	1.899.759 \$
Sığır	1.655.117 \$
Arpa	1.642.865 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Fransa'nın en çok tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı yaptığı ülkeler Tablo 2.12'de verilmiştir. Fransa'nın ihracat partnerleri ilk 10 ülke arasında 7 ülke AB bölgesinde yer almaktadır. ABD, Çin ve Japonya ise AB bölgesinde yer almayan diğer 3 ülkedir. Fransa'nın en büyük ihracat partneri ülke Belçika'dır. Belçika'yı Almanya ve ABD takip etmektedir.

Tablo 2.12 Fransa'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler

İhracat Yaptığı Ülke	Miktar (1000\$)	İthalat Yaptığı Ülke	Miktar (000\$)
Belçika	8.381.693 \$	Belçika	9.335.744 \$
Almanya	7.860.759 \$	Hollanda	9.244.544 \$
ABD	6.544.083 \$	İspanya	8.922.766 \$
Büyük Britanya	6.083.844 \$	Almanya	7.539.149 \$
İtalya	6.071.904 \$	İtalya	6.154.947 \$
İspanya	5.712.372 \$	Büyük Britanya	2.988.629 \$
Çin	5.002.711 \$	Polonya	2.349.742 \$
Hollanda	4.940.798 \$	İsviçre	1.948.855 \$
İsviçre	2.233.587 \$	Fas	1.274.451 \$
Japonya	1.392.248 \$	İrlanda	1.101.030 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Fransa'nın tarımsal ürün ticaretinde ithalat partnerlerinin ilk sırasında Belçika yer almaktadır. Fransa, Belçika ve Hollanda'dan yıllık 9 milyar doların üzerinde ithalat yapmaktadır. Fransa'nın tarımsal ürün ithalatı yaptığı ilk on ülke arasında sadece Fas AB bölgesi dışında kalmaktadır.

2.1.3.5 Brezilya

2021 yılı FAO verilerine göre, Brezilya yaklaşık 73 milyar dolarlık gıda ihracatı miktarı ile dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren beşinci ülkedir. FAO verilerine göre;

Brezilya 2021 yılında en fazla tarımsal ürün geliri elde eden beşinci ülkesi olmasının yanı sıra en fazla soya fasulyesi üretimi yapan ülkelerin başında gelmektedir. Brezilya'nın en çok üretim yaptığı tarımsal ürünlere bakıldığında şeker, mısır, tavuk eti, kahve, pamuk ve sığır eti listeyi tamamlamaktadır. Kahve üretiminde dünya liderlerinde olan Brezilya'da kahve en çok üretilen 7. Ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. **Tablo 2.13 Brezilya'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler**

Ürün	Üretim (ton)
Soya fasulyesi	86.109.785
Ham şeker kamışı veya pancar şekeri	23.996.330
Mısır	20.429.565
Soya fasulyesi keki	1.7149.123
Tavuk eti	4.201.040
Rafine şeker	3.258.894
Kahve, yeşil	2.282.845
Pamuk tiftiği	2.016.572
Soya fasulyesi yağı	1.650.954
Kemiksiz sığır eti	1.553.936

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Brezilya'nın tarımsal ürün ihracatından elde ettiği gelirlerde ise açık ara soya fasulyesi ihracatı bulunmaktadır. 2021 yılında yaklaşık 39 milyar dolar seviyelerinde ihracat geliri elde edilmiştir. En yakın ikinci gelir getiren ürün ise şeker pancarı olmuştur. Brezilya'nın kahveden elde ettiği gelir ise 6 milyar dolar seviyelerine yaklaşmış ve en fazla gelir elde ettiği 6. Tarımsal ürün olarak listeye girmiştir.

Tablo 2.14 Brezilya'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Soya fasulyesi	38.638.731 \$
Ham şeker kamışı veya pancar şekeri	7.956.493 \$
Kemiksiz sığır eti	7.951.741 \$
Soya fasulyesi keki	7.342.745 \$
Tavuk eti	6.844.400 \$
Kahve, yeşil	5.804.685 \$
Mısır	4.188.846 \$
Pamuk tiftiği	3.405.902 \$
Kemiksiz domuz eti	2.418.035 \$
Soya fasulyesi yağı	2.016.691 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Brezilya'nın en çok tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı yaptığı ülkeler Tablo 2.15'da verilmiştir. Brezilya'nın tarımsal ürün ticaretinde en büyük ihracat partneri Çin'dir. Çin ve Brezilya'nın tarımsal ürün ticaret hacmi 2021 yılında yaklaşık 49 milyar dolar seviyelerindedir.

Tablo 2.15 Brezilya'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler

İhracat Yaptığı Ülke	Miktar (1000\$)	İthalat Yaptığı Ülke	Miktar (1000\$)
Çin	37.227.341 \$	Arjantin	4.046.619 \$
ABD	4.271.100 \$	Paraguay	1.597.589 \$
Hollanda	3.942.449 \$	Uruguay	922.955 \$
İspanya	2.867.965 \$	Endonezya	786.976 \$
Tayland	2.428.187 \$	ABD	495.598 \$
Vietnam	2.249.936 \$	Şili	430.400 \$
Japonya	2.221.062 \$	Çin	407.396 \$
Almanya	1.977.136 \$	Portekiz	401.154 \$
Türkiye	1.958.548 \$	İtalya	289.527 \$
İran	1.937.991 \$	İspanya	280.671 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

2.1.3.6 Çin

2021 yılı FAO verilerine göre, Çin yaklaşık 63 milyar dolarlık ihracat miktarı ile dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren altıncı ülkedir. FAO verilerine göre;

İnsan nüfusu olarak dünyanın en büyük ve coğrafya olarak ise en büyük ülkelerinden biri olan Çin, tarımsal üretimde pirinç ile öne çıkmaktadır. Çin 2021 yılında yaklaşık 2.6 milyon ton pirinç, çeltik üretmiştir. Öğütülmüş pirinç miktarı da hesaba katılırsa bu üretim toplam 5 milyon to seviyelerine ulaşmaktadır. Sarımsak, hayvansal ve bitkisel yağlar, elmalar ve konserve sebze üretimi Çin'i diğer ülkelerden ayırmaktadır. Bu ürünler Çin için en çok üretim yaptığı tarımsal ürünler listesinde ilk 10'u tamamlamaktadır.

Tablo 2.16 Çin'in En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Pirinç, çeltik	2.615.664
Başka yerde sınıflandırılmamış gıda müstahzarları	2.522.030
Pirinç, Öğütülmüş	2.355.988
Yeşil sarımsak	1.908.890
Glutenli yem ve küspe	1.345.672
Buz ve kar	1.315.612
Hayvansal veya bitkisel katı veya sıvı yağlar	1.198.545
Gıda atıkları	1.166.242
Elmalar	1.115.904
Konserve sebzeler	1.077.815

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Çin'in tarımsal ürün ihracatından elde ettiği gelirlere bakıldığında ise yüksek pirinç üretimine rağmen pirinç ihracatından elde edilen gelirin ilk 10 arasında yer almamasıdır. Gıda müstahzarları ve organik maddeler ihracat gelirlerinde ilk iki sırayı oluşturmaktadır. En çok ürettiği ilk 10 tarımsal ürün listesinde yer almamasına rağmen çay ihracatından elde ettiği gelir yaklaşık 2.5 milyar dolar seviyelerindedir. Çin için bir diğer ilgi çekici ihracat kalemi ise alkollü ürünlerin ihracatıdır. Çin 2021 yılında alkollü içecekler ihracatında 1.5 milyar dolar seviyelerinde gelir elde etmiştir.

Tablo 2.17 Çin'in En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Gıda müstahzarları	8.529.345 \$
Ham organik madde	6.452.449 \$
Çay yaprakları	2.462.496 \$
Konserve sebzeler	2.119.833 \$
Meyve hazırlanmış	2.108.913 \$
Yeşil sarımsak	2.033.619 \$
Alkollü içkiler, likörler ve diğer alkollü içecekler	1.496.353 \$
Elmalar	1.488.430 \$
Gıda atıkları	1.413.766 \$
Hayvansal veya bitkisel katı veya sıvı yağlar	1.369.866 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

2.1.3.7 İspanya

2021 yılı FAO verilerine göre, İspanya yaklaşık 50 milyar dolarlık ihracat miktarı ile dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren yedinci ülkedir. FAO verilerine göre;

İspanya'nın tarımsal ürün üretimde dikkat çekici yanı Şarap üretiminde Fransa'da fazla üretim yapmasıdır. Şarap üretimi İspanya'nın en çok üretim yaptığı tarımsal ürünüdür. Portakal ve domuz eti üretiminde de İspanya başı çekmektedir. Bu ilk üç ürünün gastronomi temelleri dikkate alınmalıdır. Zeytinyağı, karpuz ve biber üretimi de İspanya'nın en çok üretim yaptığı tarımsal ürünleri listesinde ilk 10'un içerisinde yer almaktadır.

Tablo 2.18 İspanya'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Şarap	2.321.750
Portakallar	1.485.879
Kemikli domuz eti	1.314.515
Mandalina	1.290.163
Diğer yem ürünleri	1.205.121
Zeytinyağı	1.075.578
Karpuzlar	904.087
Kemiksiz domuz eti	900.175
Biberler	879.028
Marul ve hindiba	864.434

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

İhracat gelirleri açısından ise şaraptan daha fazla zeytin yağı ihracatından gelir elde etmesi İspanya için dikkat çekicidir. Kemikli ve kemiksiz olarak ihraç edilen domuz etinden elde edilen gelirlerin toplamı ise 7 milyar dolar seviyelerindedir.

Tablo 2.19 İspanya'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Kemikli domuz eti	3.935.920 \$
Zeytinyağı	3.883.181 \$
Şarap	3.379.547 \$
Kemiksiz domuz eti	2.498.700 \$
Ham organik madde	1.948.214 \$
Gıda müstahzarları	1.833.325 \$
Mandalina	1.706.065 \$
Biberler ve biberler	1.550.443 \$
Hamur İşi	1.435.427 \$
Portakal	1.394.824 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Brezilya'nın en çok tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı yaptığı ülkeler Tablo 2.20'da verilmiştir.

Tablo 2.20 İspanya'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler

İhracat Yaptığı Ülke	Miktar (\$)	İthalat Yaptığı Ülke	Miktar (\$)
Fransa	9.922.640 \$	Fransa	5.527.214 \$
Almanya	7.953.458 \$	Almanya	3.422.310 \$
Portekiz	5.133.242 \$	Hollanda	3.032.763 \$
Büyük Britanya	5.065.752 \$	Brezilya	2.720.756 \$
İtalya	4.882.341 \$	Portekiz	2.630.074 \$
Çin	4.077.110 \$	İtalya	2.175.443 \$
Hollanda	3.036.412 \$	Endonezya	1.671.423 \$
ABD	2.680.485 \$	Belçika	1.575.675 \$
Polonya	1.559.766 \$	ABD	1.492.747 \$
Belçika	1.490.269 \$	Polonya	1.347.516 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

2.1.3.8 Kanada

2021 yılı FAO verilerine göre, Kanada yaklaşık 49 milyar dolarlık ihracat miktarı ile dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren sekizinci ülkedir. FAO verilerine göre;

Kanada'nın buğday üretimi en büyük tarımsal ürün üretimini oluşturmaktadır. 21.5 milyon tonun üzerinde 2021 yılında üretimi vardır. Kolza tohumu üretimi Kanada'nın diğer güçlü ürünlerinin başında yer almaktadır. Mercimek, mısır ve yulaf üretimi de Kanada'nın en çok üretim yaptığı tarımsal ürünler listesinde ilk 10'u tamamlamaktadır.

Tablo 2.21 Kanada'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Buğday	21.546.478
Kolza veya kolza tohumu	8.358.212
Kolza tohumu keki	5.216.936
Soya fasulyesi	4.504.522
Arpa	3.511.700
Kolza tohumu veya kanola yağı	3.146.565
Bezelye, kuru	2.758.564
Mercimek, kuru	1.928.932
Mısır	1.688.222
Yulaf	1.631.973

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Kanada'nın en çok üretim yaptığı ürünler ile en çok ihracat geliri elde ettiği ürünler arasında bir ilişki görülmektedir. Buğda ve kolza ihracat gelirleri de üretim miktarları gibi ilk iki sırayı

oluşturmaktadır. Sığır ve domuz eti ihracatının yanı sıra çikolata ürünlerinden elde ettiklen gelir de 7 milyar doların üzerindedir.

Tablo 2.22 Kanada'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Buğday	6.636.007 \$
Kolza veya kolza tohumu	5.092.623 \$
Kolza tohumu veya kanola yağı	4.210.808 \$
Hamur İşi	3.219.719 \$
Kemiksiz sığır eti	2.664.513 \$
Kemiksiz domuz eti	2.633.297 \$
Soya fasulyesi	2.449.989 \$
Gıda müstahzarları	2.298.998 \$
Çikolata ürünleri	1.768.675 \$
Kolza tohumu keki	1.715.185 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Kanada'nın en çok tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı yaptığı ülkeler Tablo 2.23'da verilmiştir.

Tablo 2.23 Kanada'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler

İhracat Yaptığı Ülke	Miktar (\$)	İthalat Yaptığı Ülke	Miktar (\$)
ABD	32.105.922 \$	ABD	22.435.541 \$
Çin	6.627.394 \$	Meksika	2.681.683 \$
Japonya	3.954.068 \$	İtalya	1.304.469 \$
Meksika	2.131.363 \$	Fransa	1.114.214 \$
Birleşik Arap Emirlikleri	803.114 \$	Çin	941.565 \$
Güney Kore	734.731 \$	Brezilya	939.257 \$
Endonezya	716.395 \$	İspanya	559.066 \$
Bangladeş	629.697 \$	Hindistan	524.420 \$
İtalya	616.294 \$	Büyük Britanya	517.753 \$
Büyük Britanya	579.709 \$	Kolombiya	497.939 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

2.1.3.9 Belçika

2021 yılı FAO verilerine göre, Belçika yaklaşık 44 milyar dolarlık ihracat miktarı ile dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren dokuzuncu ülkedir. FAO verilerine göre;

Belçika, Hollanda ile birlikte en fazla ihracat geliri elde eden ilk 10 ülke arasında en küçük yüz ölçümüne sahip ülke olarak dikkat çekmektedir. Ancak buna rağmen elde edilen tarımsal ürün ihracat gelirlerinde ilk 10'a girmektedir. Üretim hacmine bakıldığında, patates ve bira üretimi ilk iki sıradadır. Muz

üretiminin Belçika’da 2021 yılı için 836 bin ton seviyelerinde olması dikkat çekmektedir. Çiğ süt üretimi ise ilk 10’un son sırasını tamamlamaktadır.

Tablo 2.24 Belçika’nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Patates, Dondurulmuş	2.856.476
Arpa birası	1.754.603
Gıda atıkları	1.631.301
Dondurulmuş sebzeler	1.268.189
Diğer alkolsüz kalorili içecekler	1.112.562
Malt	983.631
Muz	836.990
Patates	822.743
Gıda müstahzarları	804.504
Sığırların çiğ sütü	791.957

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Belçika’nın elde tarımsal ürün ihracatından elde ettiği gelirlere bakıldığında çikolata ürünlerinin elde ettiği gelir en fazladır. 3.5 milyar dolar seviyelerinde olan çikolata ihracatı Belçika için önemli bir gelir kalemi ve markasıdır. Yine tüm dünyada Belçika ile özdeşleşmiş hamur işi ve bira ihracatındanda Belçika toplam yıllık 4.5 milyar dolar seviyelerinde gelir elde etmiştir. Listenin son sırasını organik makkde ve işlenmemiş tütün ürünleri ihracatı oluşturmaktadır.

Tablo 2.25 Belçika’nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Çikolata ürünleri	3.533.810 \$
Hamur işi	2.588.051 \$
Gıda müstahzarları	2.348.121 \$
Patates, dondurulmuş	2.218.609 \$
Arpa birası	1.990.980 \$
Gıda atıkları	1.517.164 \$
Dondurulmuş sebzeler	1.260.532 \$
Kemikli domuz eti	1.182.617 \$
Ham organik madde	1.167.594 \$
İşlenmemiş tütün	1.050.850 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Belçika’nın en çok tarımsal ürün ihracatı ve itlahatı yaptığı ülkeler Tablo 2.26’da verilmiştir. Belçika’nın tarımsal ürün tiacaret partnerlerinin aynı coğrafya üzerinde olmaları dikkat çekmektedir.

Tablo 2.26 Belçika'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler

İhracat Yaptığı Ülke	Miktar (\$)	İthalat Yaptığı Ülke	Miktar (\$)
Fransa	10.263.929 \$	Hollanda	12532322 \$
Hollanda	10.195.211 \$	Fransa	9448970 \$
Almanya	7.146.094 \$	Almanya	5059202 \$
Büyük Britanya	4.715.090 \$	İtalya	1878884 \$
İspanya	1.636.195 \$	İspanya	1547523 \$
İtalya	1.568.438 \$	Brezilya	931010 \$
Polonya	1.501.998 \$	Polonya	830119 \$
Lüksemburg	1.448.969 \$	Fildişi Sahili	709460 \$
ABD	1.085.113 \$	Büyük Britanya	663335 \$
Çin	644.394 \$	ABD	594929 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

2.1.3.10 İtalya

2021 yılı FAO verilerine göre, İtalya yaklaşık 43 milyar dolarlık ihracat miktarı ile dünyada en fazla tarımsal ürün ihracatını gerçekleştiren onuncu ülkedir. FAO verilerine göre;

İtalya 2021 yılında en çok üretimini İspanya gibi şarap üretiminde yapmıştır. 2.2 milyon tonluk üretimin yanı sıra makarna üretimi de 2 milyon ton seviyelerindedir. Domates üretimi ve domates ezmesi (salça) üretiminde İtalya ön plana çıkmaktadır. Şarap, makarna ve domates ürünleri İtalya'nın dünya çapında marka olduğu ürünlerin başında gelmektedir.

Tablo 2.27 İtalya'nın En çok Üretim Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Şarap	2.201.170
Pişmemiş makarna	1.999.859
Buz ve kar	1.650.105
Soyulmuş domates	1.390.544
Gıda müstahzarları	1.389.474
Diğer alkolsüz kalorili içecekler	925.711
Elmalar	920.271
Domates ezmesi	750.164
Pirinç, çeltik	704.252
Pirinç, öğütülmüş	602.747

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Tarımsal ürün ihracat gelirlerinde ise şarap ihracatından İtalya 2021 yılında yaklaşık 8.2 milyar dolar seviyelerinde gelir elde etmiştir. Peynir ve makarna ihracatından yaklaşık 7 milyar dolar gelir etmiştir. İtalya çikolata ürünleri, hamur işi ve kahve ihracatından da yaklaşık 7 milyar dolar seviyelerinden gelir elde etmiştir.

Tablo 2.28 İtalya'nın En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Şarap	8.255.053 \$
Gıda müstahzarları	4.597.055 \$
Tam yağlı inek sütünden peynir	4.172.571 \$
Pişmemiş makarna	2.590.977 \$
Çikolata ürünü	2.445.360 \$
Hamur İşi	2.353.649 \$
Tütün ekstraktları ve esansları	2.161.310 \$
Ham organik madde	2.002.634 \$
Kahve	1.977.244 \$
Zeytinyağı	1.714.602 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

İtalya'nın en çok tarımsal ürün ihracatı ve ithalatı yaptığı ülkeler Tablo 2.28'da verilmiştir.

Tablo 2.26 İtalya'nın 2021 yılında Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partneri Ülkeler

İhracat Yaptığı Ülke	Miktar (\$)	İthalat Yaptığı Ülke	Miktar (\$)
Almanya	9.822.516 \$	Almanya	6.222.568 \$
Fransa	6.612.254 \$	Fransa	6.139.862 \$
ABD	6.578.611 \$	İspanya	4.690.101 \$
Büyük Britanya	4.380.687 \$	Hollanda	4.068.003 \$
Japonya	2.635.500 \$	Belçika	1.813.391 \$
Hollanda	2.334.847 \$	Polonya	1.754.549 \$
İsviçre	2.198.702 \$	Brezilya	1.741.722 \$
İspanya	2.139.616 \$	Avusturya	1.593.458 \$
Belçika	1.883.528 \$	Macaristan	1.471.618 \$
Avusturya	1.673.444 \$	Endonezya	1.215.762 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

2.1.3.11 Tarımsal Ürün Ticaretinde Önemli Paya Sahip Diğer Ülkeler

Küresel tarım ürünleri ticaretinde Endonezya, Yeni Zelanda, Meksika, Hindistan, Arjantin ve Avusturalya diğer önemli ülkelerdir. Bu ülkeler içinde yukarıda 10 ülke çalışması gibi analizler bu tez kapsamında yapılmıştır. EK 1'de bu analizlerin verileri sunulmuştur. Türkiye ile birlikte bakıldığında bu 17 ülkenin topla tarımsal ürün ticareti içindeki payı küresel tarım ticaretinin yüzde 50'sini oluşturmaktadır. Bu ülkelerin tarımsal ürün ticaretinde ortak özellikleri, EİT kuramı çerçevesinde açıklanabilmektedir.

Ülkelerin tarımsal ürün ticareti partnerlerinin gelişmişlik seviyesi ve coğrafi konumu her ülke için benzerlikler taşımaktadır. Yine bu ülkelerin tarım sektörlerinin GSYH içerisindeki paylarında sanayi ve hizmet sektörünün gerisindedir.

2.2 TÜRKİYE’NİN TARIM SEKTÖRÜNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye, coğrafi konumu, iklim çeşitliliği ve geniş arazi yapısı ile zengin bir tarım potansiyeline sahiptir. Ülke, Avrupa ve Asya kıtaları arasında bir köprü görevi görmesiyle bilinir ve bu özelliği tarım ürünleri çeşitliliği açısından da kendini gösterir. Türkiye, dünya genelinde tarım ürünleri üretiminde ve ihracatında önemli bir yere sahiptir.

2.2.1 Türkiye’de Tarımsal Yapı

Türkiye’nin tarımsal yapısını inceleyen çalışmalarda Türkiye’deki tarımsal yapı tarım işletmeleri, üretim sistemleri ve destek politikaları üzerinde durulmaktadır.

Yasemin Kuşlu’nun 2020 yılında yaptığı çalışmasında Türkiye’nin kırsal alanlarının yapısı incelenmiştir. Kuşlu’nun yaptığı araştırma ile Türkiye kırsal yapısının güncel durumunu detaylı bir şekilde incelemiştir. Arazi büyüklüğüne göre dağılım incelendiğinde, tarımsal işletmelerin önemli bir kısmının 20-49 dekarlık bir aralıkta toplandığı görülmüştür. Makineleşme eğiliminin bu grup içerisinde en yüksek seviyede olduğu saptanmıştır. İki ile beş parsel arası mülkiyet sahipliği, söz konusu büyüklük kategorisinde en üst seviyede olup, ardından altıdan dokuza kadar olan parsel sahipliği gelmektedir. Toplam tarımsal işletmeler içinde 50 dekardan daha küçük işletmelerin oranı %64,8 iken, bu işletmelerin toplam tarım arazisi içindeki payı %21,34 olarak hesaplanmıştır. İşlenebilir tarım arazilerinin %1,6’sının atıl kaldığı tespit edilmiştir. (Kuşlu, 2020)

Orhan Özçatalbaş ve Muhammad Imran’ın 2018 tarihli çalışması Türkiye tarımında aile çiftçiliğinin yapısı üzerinedir. Özçatalbaş ve Imran bulgularına göre Türkiye’de aile çiftçiliğinin GSYİH içindeki payı azalsa da tarıma dayalı sanayilere ve ihracata temel malzeme sağlama yönüyle istihdam yaratmada halen önemli bir etken olmaya devam etmektedir. Türkiye tarımının parçalı yapısı ve aile işletmeleri ağırlıklı olmasıyla dikkat çekmekte, işletmelerin %88’ini aile çiftçiliği oluşturmakta ve bu işletmelerin %32,8’ini 2 hektardan küçük küçük ölçekli çiftlikler teşkil etmektedir. Türkiye’deki aile çiftlikleri, tarım sektörünün sürdürülebilirliği için kritik önem taşısa da, bu çiftçiler; mikro kredi imkanlarının sınırlı oluşu, kooperatiflerin küçük ölçekli işletmelere yönelik etkin destek sunamaması, pazarlamada aracılardan fazlalığı ve kadın emeğinin kayıt dışılığı gibi pek çok sorunla yüz yüzedir. Ayrıca, çiftçilere destek hizmeti sunan kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği, sektörün karşı karşıya olduğu sorunları daha da artırmaktadır.(Özçatalbaş ve Imran, 2018)

Abdürkerim Sönmez'in 2022 yılında yaptığı çalışmasında arazi mülkiyeti ve arazi kullanımında yapısal kalıplar, çifti ve çiftçi olmayan toprak sahiplerinin sosyal sınıflarında ki yapısal değişimler, çiftçi ve çiftçi olmayan toprak sahipleri arasındaki servet farkı ve aile tipinin gelir ve servet miktarındaki etkisi ölçülmüştür. Buldukları sonuca göre Türk tarım yapılarının son çeyrek yüzyılda önemli yapısal değişikliklere uğradığını ve çiftçi ve tarım dışı toprak sahibi haneler arasında olduğu kadar ulusal düzeyde de gelir (ve zenginlik) açısından kalıcı ve önemli farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.(Sönmez, 2022)

Niyaz, Demirbaş ve İnan tarafından 2013 yılında yapılan çalışmada Türkiye'deki tarımsal üretim sistemleri incelenmiştir. Yazarlar çalışmasında şu sonuçlara varmıştır; Türkiye'nin tarımsal üretim sahnesinde öne çıkan uygulamaları arasında organik tarım, iyi tarım pratiği, seracılık ve hidroponik gibi topraksız tarım yöntemleri bulunmaktadır. Organik tarımın aktörleri, çeşitleri, işgal ettiği alan ve üretim hacmi geçen on yıl zarfında sürekli bir artış göstermiştir. İyi tarım pratiği, organik yöntemlere kıyasla ülkede henüz aynı yaygınlığa sahip olmamasına rağmen, son zamanlarda bu yöneme verilen önem artmaktadır. Devlet mekanizması, uzun süredir hem organik tarımı hem de iyi tarım pratiğini teşvik edici politikalar izlemektedir. Seracılık ise özellikle belirli tarım bölgelerinde gelişimini sürdürmekte ve üretilen ürünler birçok ülkeye ihracat potansiyeli taşımaktadır. (Niyaz vd. 2013)

Abdullah ve Arısoy'un 2022 yılında yaptığı araştırma Türkiye'de ki tarımı destekleme politikalarını kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Bu politikaların dünyada tarıma uygulanan destek ve teşvikler ile kıyaslayarak detaylı bir analiz yapılmıştır. Yapılan analizde, Küresel gelişmelere paralel olarak Türkiye'de tarım politikaları alanında önemli dönüşümler gerçekleşmiş olmasına rağmen, cari değerlerin yüzde 8,05'lik bir artış sergilemesine karşın, destekleme politikalarının bütçesinde beklenen düzeyde bir iyileşme gözlenmemiştir. Nitekim destek bütçesi nominal olarak 3,45 katına çıkmış, fakat reel değer bazında bu artış yalnızca 2,15 katında kalmıştır. Uygulanan tarım politikalarının neticesinde oluşan gayri safi üretim değeri içinde tarımın payı, Türkiye'de yüzde 13, ABD'de yüzde 12 ve AB'de ise yüzde 19 civarında seyretmektedir.

2018 yılı tarımsal desteklerin kompozisyonuna ilişkin verilere bakıldığında; hayvancılık desteklerinin toplam içerisindeki oranının yüzde 27, fark ödemesi desteklerinin yüzde 26, tarla bazlı desteklerin yüzde 25, diğer/telafi ödemeleri ve tarım sigortası desteklerinin her birinin yüzde 8 ve kırsal kalkınma desteklerinin yüzde 7 olduğu saptanmıştır. 2021 yılı Türkiye üretici destek tahminleri (PSE) üzerine yapılan incelemeler ise, gayri safi üretim değerinin yaklaşık yüzde 15,1'lik kısmının uygulanan tarım politikaları sayesinde elde edildiğini ortaya koymaktadır. 2010 yılında kaydedilen en yüksek PSE seviyesi, Türkiye çiftçilerinin, uluslararası ölçekte kıyaslandığında, en fazla korunma altına alınan gruplar arasında yer aldığını işaret etmektedir. Bu durum, destekleme politikalarının etkinliğini ve kapsamını değerlendirmek

açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir. Bu gözlemler, tarım politikalarının ve destek mekanizmalarının sürekli olarak gözden geçirilmesi ve yeniden yapılandırılması gerekliliğine işaret etmektedir. (Abdullah ve Arısoy, 2022)

Türkiye'nin BM Gıda Sistemleri Zirvesi kapsamında belirlediği Milli Yol Haritası, gıda sistemlerini 2030 yılına kadar dönüştürme ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne ulaşma konusunda oldukça kapsamlı ve stratejik bir yaklaşım sergilemektedir. Belirtilen 10 temel öncelik alanı ve bunlarla ilişkilendirilen 117 eylem, ülkenin gıda ve tarım politikalarının geleceğine yön verecek önemli adımları temsil etmektedir. İşte ana öncelikler ve onlarla ilgili bazı potansiyel eylemler: (Abdullah ve Arısoy, 2022)

1. Güvenli ve besleyici gıdaya adil erişim: Kentsel ve kırsal farklılıkları azaltacak beslenme programları geliştirmek. Gıda yardımı programlarının etkinliğini ve ulaşılabilirliğini artırmak.
2. Halk sağlığı ve gıda güvenliğinin iyileştirilmesi: Gıda denetim sistemlerini güçlendirme. Halk sağlığını tehdit eden gıda kaynaklı riskler için izleme ve yanıt mekanizmaları kurma.
3. Sürdürülebilir tedarik ve değer zincirlerinin teşviki: Sürdürülebilir tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması. Gıda işleme ve paketlenme süreçlerinde verimliliği artırıcı teknolojik yatırımlar.
4. Tüketici farkındalığının artırılması: Eğitim programları ve kampanyalarla sürdürülebilir tüketim bilincinin artırılması. Gıda etiketlemesinde şeffaflığın artırılması.
5. İklim değişikliğine uyumlu üretim modelleri: İklim değişikliğine dayanıklı tohum çeşitlerinin geliştirilmesi ve kullanımı. Su tasarrufu sağlayan sulama tekniklerinin benimsenmesi.
6. Su kaynaklarının verimli kullanımı: Damla sulama gibi su verimliliği yüksek sulama yöntemlerinin teşviki. Su yönetiminde entegre yaklaşımların geliştirilmesi.
7. Doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi: Orman ve su kaynaklarının korunması ve restorasyonu. Biyoçeşitliliğin korunmasına yönelik projelerin desteklenmesi.
8. Dezavantajlı gruplara yönelik politikalar: Kadın çiftçilere ve genç çiftçilere yönelik destek programlarının artırılması. Küçük ölçekli üreticilere teknik ve finansal destek sağlanması.
9. Kırsal canlılığın artırılması: Kırsal altyapı yatırımlarının güçlendirilmesi. Kırsal turizm gibi alternatif gelir kaynaklarının geliştirilmesi.
10. Gıda sistemlerinin dayanıklılığının artırılması: Acil durum gıda stoklarının yönetimi. Afet risk yönetimi ve erken uyarı sistemlerinin güçlendirilmesi.

Türkiye'nin üretim kapasitesi ve ürün çeşitliliğine baktığımızda, öne çıkan ürünlerin başında fındık gelmektedir. (Yıldırım, 2020:312-315)

1. Fındık üretiminde hem dünyadaki en çok üretimi hem de en çok ihracatı Türkiye yapmaktadır. Türkiye dünya toplam fındık üretiminin %62'sini tek başına yapmaktadır.
2. Kiraz meyvasıda Türkiye'nin üretim hacmi olarak dünyada bir numara olduğu bir başka tarımsal üründür. 2018 FAO verilerine göre Türkiye'nin kiraz üretimi 627 bin tondur.
3. İncir, yaş ve kuru olmak üzere incir üretiminde Türkiye'nin dünyanın lideri konumundadır. 2018 FAO verilerine göre incir üretimi 308 bin tondur.
4. Mercimek üretiminde Türkiye birincilik konumunu üçüncülüğe bırakmıştır. Kanada birinci sırada iken Hindistan ikinci sıradadır.
5. Domates üretiminde Türkiye dünya sıralamasında üçüncü en büyük üreticidir. Çin ilk sırada yer alırken onu Hindistan takip etmektedir. Türkiye'nin 2018'teki domates üretimi toplam 12 milyon 750 bin tondur.
6. Dünya yaş kayısı üretiminde Türkiye ilk sıradadır. 2018 rakamları ile üretim hacmi 985 bin tondur.
7. Elme üretiminde Türkiye, Çin ve Amerika'nın ardından en fazla üretim yapan üçüncü ülke konumundadır.
8. Antep fıstığı Türkiye'nin bir diğer güçlü olduğu tarım ürünüdür. Ancak antep fıstığının doğası gereği bir yıl üretim fazla bir yıl düşük olmaktadır. Bunun için Türkiye'nin yeri dünya sıralamasında üçüncülük ve ikinci arasından yıldan yıla değişmektedir.
9. Üzüm üretiminde Türkiye dünyada altıncı sıradadır.
10. Sofralık zeytin üretiminde dünya lideri olan Türkiye, zeytinyağı üretiminde İspanya, İtalya, Yunanistan ve Tunus'un gerisinde beşinci sıradadır.
11. Kavun ve Karpuz Türkiye Çin'in ardından ikinci sıradadır.
12. Yukarıda belirtilen ürünlerin dışında, ıspanak, şeker panceri, salatalıka, ayva vişne, kestane ve taze fasulye üretiminde dünyanın ilk sıralarında yer almaktadır.

2.2.2 Türkiye'de Tarım Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı

TÜİK verilerine göre Türkiye'nin 2022 yılı GSYH'sı 905 milyar dolar seviyelerindedir. 2023 yılı için beklenti ise GSYH'nın 1 trilyon dolar seviyelerini aşmasıdır. Türkiye Tarım ve Ormanlık Bakanlığının Verilerine göre tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı 2022 sonu itibari ile 6.5'tir. Aşağıdaki grafikte 2017-2022 yılları arasında tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı verilmiştir.

Tablo 2.33 Türkiye’de Tarım Sektörünün GSYH İçerisindeki Payı

Yıllar	TARIM, ORMANCILIK VE BALIKÇILIK			Döviz Kuru	TÜRKİYE	
	Milyon TL Bazında	Milyon Dolar Bazında	GSYH Payı (%)		Milyon TL Bazında	Milyon Dolar Bazında
2017	189.233	51.875	6	3,648	3.133.704	859.055
2018	217.107	46.048	5,8	4,715	3.758.774	797.221
2019	276.325	48.729	6,4	5,671	4.311.733	760.355
2020	336.623	47.817	6,7	7,04	5.048.220	717.092
2021	401.806	44.739	5,5	8,891	7.248.789	807.106
2022	969494	58.500	6,5	16,573	15.006.574	905.501

Kaynak: Tarım ve Ormanlık Bakanlığı Verileri

Dünya Bankası verileriyle göre, Türkiye’de tarım sektörü sanayi ve hizmet sektörünün gerisindedir. Hizmet ve Sanayi sektörünün GSYH içerisindeki payları %94 seviyelerindedir. 2017 yılından itibaren Türkiye’nin GSYH içerisindeki tarım sektörünün payı %6 seviyelerindedir. Bu oran yaklaşık olarak son 20 yıldır benzer seviyelerde seyretmektedir. Hizmet sektörü bu süre zarfından GSYH içerisindeki en büyük payın sahibidir.

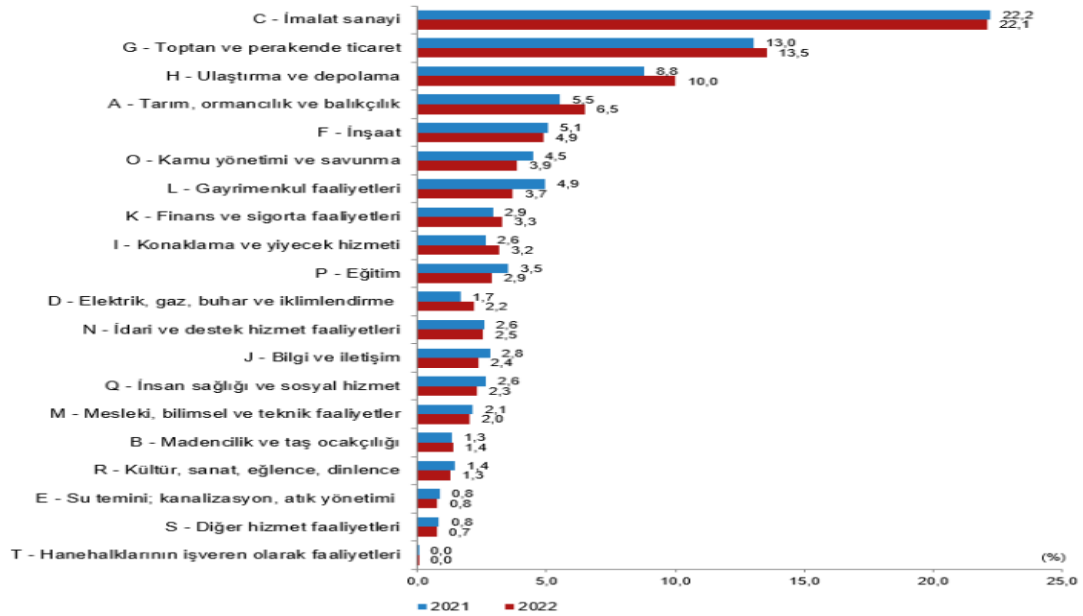
Tablo 2.34 Türkiye’nin Sektörel Olarak GSYH İçerisindeki Payları

YIL	TARIM	SANAYİ	HİZMET
2012	%7.69	%26.65	%54.00
2013	%6.68	%27.68	%53.34
2014	%6.56	%28.12	%53.83
2015	%6.87	%27.83	%53.48
2016	%6.14	%28.08	%53.99
2017	%6.04	%29.13	%53.54
2018	%5.78	%29.4	%54.47
2019	%6.41	%27.26	%56.36
2020	%6.67	%28.03	%54.2
2021	%5.54	%31.11	%52.75
2022	%6.46	%31.87	%51.2

Kaynak: Dünya Bankası Verileri

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) üretim yöntemi ile göre Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) içerisinde 2022 sonu itibari ile en yüksek payı imalat sektörü almıştır. %22’lik imalat sektörünün payını Toptan ve Perakende ticareti %13 ile takip etmektedir. Ulaştırma ve Depolama %10’luk pay ile üçüncü Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık sektörü ise %6.5 ile 4. sıradadır. Tarımın payının bir önceki yıl 2021’e göre %1’lik artış görülmektedir.

Şekil 2.28 Üretim yöntemine göre GSYH hesabında sektörlerin payları, cari fiyatlarla, 2021, 2022

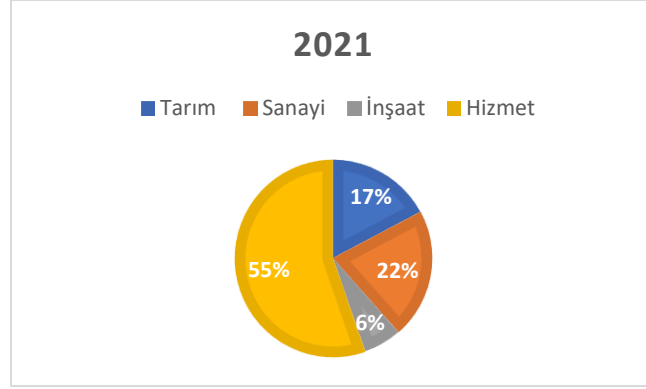
Kaynak: TÜİK

2.2.3 Türkiye’de Tarım Sektörünün İstihdamdaki Yeri ve Önemi

TÜİK verilerine göre Türkiye’de 2022 yılı itari ile işsizlik oranı %10.4’tür. Toplam işsiz sayısı 3 milyon 582 bin kişi hesaplanmıştır. İstihdam edilenlerin sektörlerine bakıldığında hizmet sektörü %56.5 ile ilk sıradadır. Hizmet sektörünü %21.7 ile sanayi sektörü %15.8 ile tarım sektörü takip etmektedir. %6’lı bir istihdam alanı inşaat sektöründe yaratılmıştır.

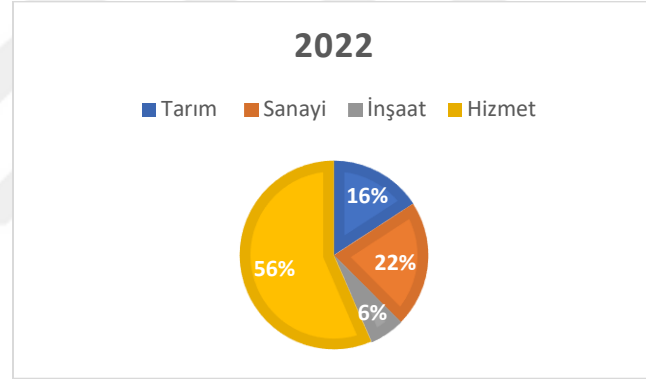
2022 yılında tarım sektöründe 4 milyon 866 bin kişi çalışmaktadır. 6 milyon 663 bin kişi sanayi sektöründe çalışmaktadır. 17 milyon 378 bin kişi ise hizmet sektöründe çalışmaktadır. İnşaat sektöründe çalışan insan sayısı ise 1 milyon 846 bin kişidir. Bir önceki yıla göre tarım sektöründe çalışan insan sayısı 82 bin kişi azalmıştır. Tarım sektöründeki istihdam sayısındaki azalma varken diğer sektörde istihdam edilen insan sayısında artış gerçekleşmiştir. Toplam istihdam içerisindeki tarım sektörünün payı ise 2021 yılına göre %1.4 puan azalmıştır.

Grafik 2.1 Türkiye’de 2021 Yılı İstihdam Verileri

Kaynak: TÜİK Verileri

Grafik 2.2 Türkiye’de 2022 Yılı İstihdam Verileri

Kaynak: TÜİK Verileri

2.2.4 Türkiye’de Tarımsal Üretimin ve Ticaretinin Özellikleri

Türkiye’2021 yılında küresel tarım ticaretinin %1.60’ını oluşturmaktadır. Gıda ürünleri ihracatında 24 milyar dolar seviyelerinde ihracat ve 20 milyar dolar seviyelerinde ithalat gerçekleşmiştir. Türkiye’nin 2002-2022 döneminde küresel tarım ticaretindeki payında ithalatın büyümesi dikkat çekmektedir. 2002 yılında ithalattaki payı %0.86 olan Türkiye, 2021 yılında ise %1.44 olarak gerçekleşmiştir. İhracatta benzer bir miktarda %1.14’ten %1.76’ya çıkmıştır.

2021 yılında Türkiye’nin toplam tarımsal ürün dış ticareti 49.3 milyar dolar seviyelerindedir. (Bkz. 3. Bölüm) FAO’nun 2021 yılı verilerine göre Türkiye’nin en çok ihraç ettiği ürünler ve miktarları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2.27 Türkiye'nin En çok İhraç Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	Üretim (ton)
Buğday ve meslin unu	3.101.709
Pişmemiş makarna	1.292.736
Mandalina	928.151
Soya fasulyesi keki	645.002
Ayçiçeği tohumu yağı, ham	623.072
Limonlar ve misket limonları	617.363
Domates	606.583
Tavuk eti	58.822
Gıda atıkları	444.446
Diğer alkolsüz kalorili içecekler	40.701

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Türkiye'nin ihraç ettiği tarım ürünleri arasında en fazla miktar buğday ve meslin unu olmuştur. Pişmemiş makar, mandalina en fazla ürettiği diğer iki üründür. İhra. Ettiği tarım ürünleri arasında alkolsüz içecekler en düşük üretime sahip olmasına rağmen ilk on sırayı tamamlamıştır. İlk on dışında Türkiye, pastacılık ürünlerinde, elmada, rafine edilmiş şekerde, sebze ve sirkelerde, mısır ve mercimek gibi ürünlerde de ihracat yapmaktadır.

Tablo 2.28 Türkiye'nin En çok Gelir Elde Ettiği Tarımsal Ürünler

Ürün	İhracat Değeri (1000\$)
Kabuklu fındık	1.292.862 \$
Buğday ve meslin unu	1.154.005 \$
Ayçiçeği tohumu yağı, ham	920.213 \$
Hazır fındık	900.730 \$
Tavuk eti	826.159 \$
Gıda müstahzarları	822.224 \$
Pasta	792.971 \$
Pişmemiş makarna	723.358 \$
Çikolata ürünleri	685.527 \$
Şekerleme	631.687 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Türkiye'nin ihracatını yaptığı tarımsal ürünlerde elde ettiği gelir toplam 2021 yılı itibari ile 21 milyar dolar seviyelerindedir. (Bkz. 3.Bölüm) bu ürünler arasında en çok geliri elde ettiği ürün kabuklu fındık ihracatıdır. Buğday ve meslin unu ikinci ay çiçeği tohumu yağı ise üçüncü en fazla gelir elde edilen üründür. Yine hazır hale getirilmiş fındıkta Türkiye için önemli ihracat kalemlerinden biridir.

İlk on sıranın dışında kalan ama en çok gelir elde edilen diğer ürünler ise, kuru üzüm, mandalina, gofret, kabuklu tavuk yumurtası, domates, soya fasulyesi yağı, kayısı, sigaralar ve pamuktur. Bu ürünlerde 2021 yılı itibari ile en fazla 550 milyon dolar ile 330 milyon dolar arasında gelirler elde edilmiştir.

Türkiye'nin tarımsal üründe ihracatına partner olan ülkeler ise Tablo 2.23 verilmiştir.

Tablo 2.29 Türkiye'nin En çok Tarımsal Ürün İhraç Ettiği Ülkeler

Ülke	İhracat Değeri (1000\$)
Irak	3.491.732 \$
Almanya	1.803.042 \$
Rusya Federasyonu	1.431.840 \$
Amerika Birleşik Devletleri	1.417.281 \$
Suriye Arap Cumhuriyeti	1.028.361 \$
İtalya	987.225 \$
Birleşik Krallık	619.588 \$
İran	597.228 \$
Hollanda	570.492 \$
İsrail	486.693 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

İlk dışında bulunana ancak Türkiye'nin en çok tarımsal ürün ihracatı diğer önemli ve başlıca ülkeler ise şunlardır; Libya, Fransa, Romanya, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Ukrayna, Poland, Cezayir ve Mısır'dır.

Tablo 2.30 Türkiye'nin En Çok İthal Ettiği Tarım Ürünleri

Ürün	Üretim (ton)
Buğday	8.877.309
Soya fasulyesi	2.493.107
Arpa	2.383.928
Mısır	2.303.899
Buğday kepeği	1.561.956
Pamuk tiftiği	1.191.084
Bira artıkları	1.064.324
Soya fasulyesi keki	910.752
Ayçiçek yağı,	909.973
Palmiye yağı	835.590

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Türkiye'nin en çok ithalat ettiği ürünlerin başında buğday gelmektedir. Soya fasulyesi, arpa, mısır ve pamuk ithalat edilen ürünler arasında olup bu ürünler aynı zamanda Türkiye'de de yetiştirilebilmektedir. Bununla birlikte ayçiçek yağı ithalatıda 1 milyon tona yakındır ve bu da Türkiye coğrafyasında yetiştirilmeye elverişli bir bitkidir.

Tablo 2.31 Türkiye'nin En Çok İthalat Harcaması Yaptığı Tarımsal Ürünler

Ülke	İhracat Değeri (1000\$)
Buğday	2.692.623 \$
Pamuklu lif	2.413.493 \$
Soya fasulyesi	1.464.087 \$
Ayçiçeği yağı	1.203.718 \$
Hurma yağı	798.193 \$
Mısır	680.343 \$
Arpa	668.605 \$
Gıda müstahzarları	648.254 \$
Ayçiçeği tohumu	542.090 \$
Doğal kauçuk	484.966 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Türkiye 2021 yılında buğday ithalatı için 2.6 milyar dolar seviyelerinde ödeme yapmıştır. Bir diğer 2 milyar doların üstündeki ithalatı pamuklu lif ürünü olmuştur. Soya fasulyesi, ayçiçek yağı ithalat değerleride 1 milyar doların üzerindedir.

Türkiye'nin Tarımsal ürün ithalatında partner olduğu ülkeler ise Tablo 2.26 'da verilmiştir.

Tablo 2.32 Türkiye'nin En çok Tarımsal Ürün İthal Ettiği Ülkeler

Ülke	İhracat Değeri (1000\$)
Rusya	4.322.304 \$
Brezilya	1.966.873 \$
Ukrayna	1.545.080 \$
Amerika Birleşik Devletleri	1.432.563 \$
Malezya	1.000.188 \$
Yunanistan	592.799 \$
Endonezya	514.961 \$
Arjantin	513.081 \$
Almanya	445.235 \$
Hollanda	443.978 \$

Kaynak: FAO Verileri (Erişim Tarihi: 03.11.2023)

Türkiye'nin ithalat partnerlerinin başında Rusya yer almaktadır. Ukrayna ve Yunanistan gibi stratejik ülkeler Türkiye'nin ithalat partnerleri arasında ilk 120'da yer almaktadır. İlk on dışında Türkiye, Bulgaristan, Kanada, Çin, Fil Dişi Sahilleri, Fransa, Romanya, Moldova, İtalya, Tayland ve Birleşik Krallık ile de yüksek miktarlarda tarım ürünü ithalatı yapmaktadır.

Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatında partner olan en büyük 10 ülke'nin milli gelir seviyeleri ve coğrafi konumları Tablo 2.33 ve Şekil 2.28'de verilmiştir.

Tablo 2.33 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İhraç Ettiği Ülkelerin GSYH Büyüklükleri

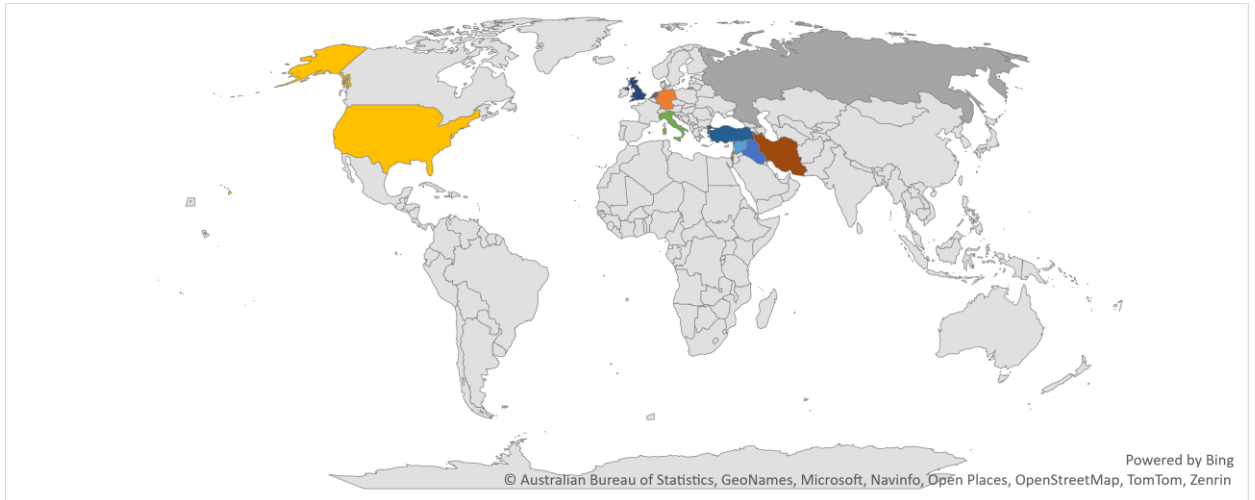
Ülke	GSYH(1000\$)	Kişi Başına Gelir (\$)
Irak	207.690.000 \$	4.770 \$
Almanya	4.260.000.000 \$	51.203 \$
Rusya Federasyonu	1.840.000.000. \$	12.593 \$
Amerika Birleşik Devletleri	23.320.000.000 \$	70.219 \$
Suriye Arap Cumhuriyeti (2020)	11.160.000 \$	961 \$
İtalya	2.010.000.000 \$	35.770 \$
Birleşik Krallık	3.120.000.000 \$	46.583 \$
İran	359.010.000 \$	4.084 \$
Hollanda	1.010.000.000 \$	57.708 \$
İsrail	488.530.000 \$	52.166 \$
Türkiye	819.030.000 \$	9.661 \$

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı (Erişim Tarihi: 24.11.2023)

İhracat partnerlerimiz içerisinde Suriye gibi düşük gelirli bir ülke dikkat çekmektedir. Suriye, 2013 yılından sonrasında Türkiye için en büyük tarımsal ürün ihracatı yaptığı 10 ülke arasına girmiştir. Bunun ile birlikte Irak'ta 2003 yılı itibarı ile bu listeye girmiştir. Almanya 20 yıllık dönemde sürekli bir şekilde en büyük ihracat partnerlerimizin başında gelmektedir. (BKZ: Ek 2)

EİT kuramının coğrafi etkilerini gösterebilmek için Türkiye'nin en büyük tarımsal ürün ihracat partneri olan ülkelerin coğrafi konumları Şekil 2.28'de verilmiştir. Bu haritaya göre sadece ABD mesafe olarak Türkiye'den uzakta kalmaktadır. Diğer ticaret partnerleri AB bölgesi ve Orta-Doğu bölgesinde yer almaktadır.

Şekil 2.28 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İhraç Ettiği Ülkelerin GSYH Büyüklüklerine Göre Ülke Konumları

Kaynak: Yazar tarafından tablo 2.29 kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatında en büyük partnerlerinin gelişmişlik seviyesi Tablo 2.34'te kıyaslanmıştır. 6 yüksek gelirli ülkeden oluşmuştur. Rusya, Türkiye ile aynı gelişmişlik seviyesine sahiptir. Suriye düşük gelirli, Irak ve İra ise düşük-orta gelirli ülkeler kategorisinde yer almaktadır.

Tablo 2.34 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İhraç Ettiği Ülkelerin Kişi Başına Gelir Seviyesi

Tarımsal Ürün İhracatına Göre Ülkelerin Kişi Başına Gelir Seviyesi						
Gelir Seviyesi	Ülke 1	Ülke 2	Ülke 3	Ülke 4	Ülke 5	Ülke 6
1.135 \$ < Düşük Gelirli	Suriye					
1.135 \$ -4.465 \$ Düşük-Orta	Irak	İran				
4.465 \$ -13.385 \$ Yüksek-Orta	Rusya Federasyonu	Türkiye				
>13.385 \$ Yüksek Gelirli	ABD	Hollanda	Almanya	Birleşik Krallık	İtalya	İsrail

Kaynak: Yazar tarafından tablo 2.33 kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatında partner olan en büyük 10 ülke'nin milli gelir seviyeleri ve coğrafi konumları Tablo 2.35 ve Şekil 2.29'de verilmiştir.

Tablo 2.35 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İthal Ettiği Ülkelerin GSYH Büyüklükleri

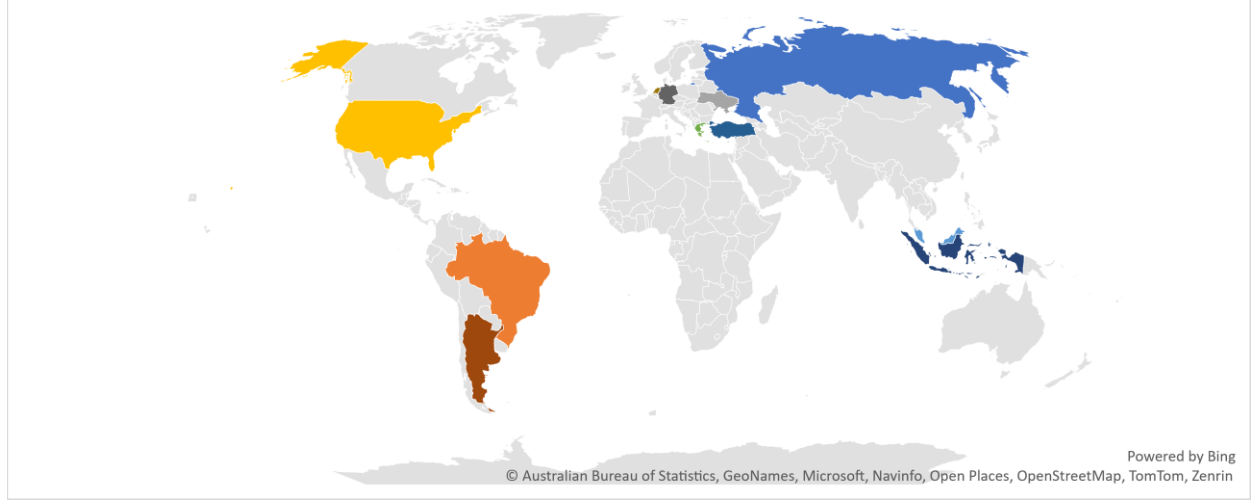
Ülke	GSYH(1000\$)	Kişi Başına Gelir (\$)
Rusya	1.840.000.000. \$	12.593 \$
Brezilya	1.650.000.000 \$	7.696 \$
Ukrayna	199.770.000 \$	4.827 \$
Amerika Birleşik Devletleri	23.320.000.000 \$	70.219 \$
Malezya	372.980.000 \$	11.109 \$
Yunanistan	214.870.000 \$	20.192 \$
Endonezya	1.190.000.000 \$	4.334 \$
Arjantin	487.230.000 \$	10.636 \$
Almanya	4.260.000.000 \$	51.203 \$
Hollanda	1.010.000.000 \$	57.708 \$
Türkiye	819.030.000 \$	9.661 \$

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı (Erişim Tarihi:24.11.2023)

Türkiye'nin tarımsal ürün ticaretindeki en büyük ithalat partneri olan ülke Rusya'dır. Brezilya ve Ukrayna diğer en büyük tarımsal ürün ithalatı yapılan ülkelerdir. 2002'den 2011 yılına kadar ve 2013 yıllarında Türkiye'nin en fazla tarımsal ürün ithal ettiği ülke ABD olmuştur. Ancak 2012 ve sonrasında (2013 hariç) Rusya en büyük tarımsal ürün tedarikçisi olarak ilk sırayı almıştır. Tahıl ürünleri ticaretinde en büyük partnerimiz olan Rusya 2007 yılından itibaren Ukrayna ise 2004 yılından itibaren ilk on listesine girmektedir. (BKZ: Ek 2)

EİT kuramının coğrafi etkilerini gösterebilmek için Türkiye'nin en büyük tarımsal ürün itilalat partneri olan ülkelerin coğrafi konumları Şekil 2.29'de verilmiştir. Bu haritaya göre ihracat partnerinin konumundan farklı bir harita ortaya çıkmaktadır. ABD'nin yanı sıra Brezilya ve Arjantin Kuzey ve Güney Amerika kıtalarında ticaret partneri olurken Yeni Zellanda ise Okyanusya kıtasında, Endonezya ise Asya kıtasında yer almaktadır.

Şekil 2.29 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İthal Ettiği Ülkelerin GSYH Büyüklüklerine Göre Ülke Konumları

Kaynak: Yazar tarafından tablo 2.232 kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin tarımsal ürün itilataında en büyük partnerlerinin gelişmişlik seviyesi Tablo 2.36'da kıyaslanmıştır. 4 yüksek gelirli ülkeden oluşmuştur. Rusya ile birlikte Arjantin, Brezilya, Ukrayna ve Malezya yüksek-orta gelir seviyesine sahip 5 ülkedir. Türkiye'de Birleşmiş Milletler'in belirlediği gelişmişlik ölçütlerine göre yüksek-orta gelir grubunda yer almaktadır. Endonezya düşük-orta gelirli ülke grubundaki tek ülkederi. Türkiye'nin tarımsal ürün ithalatındaki en büyük 10 ülke arasında düşük gelirli ülke bulunmamaktadır.

Tablo 2.36 Türkiye'nin Tarımsal Ürün İthal Ettiği Ülkelerin Kişi Başına Gelir Seviyesi

Tarımsal Ürün İthalatına Göre Ülkelerin Kişi Başına Gelir Seviyesi						
Gelir Seviyesi	Ülke 1	Ülke 2	Ülke 3	Ülke 4	Ülke 5	Ülke 6
1.135 \$< Düşük Gelirli						
1.135 \$-4.465 \$ Düşük-Orta	Endonezya					
4.465 \$-13.385 \$ Yüksek-Orta	Rusya Federasyonu	Arjantin	Türkiye	Brezilya	Ukrayna	Malezya
>13.385 \$ Yüksek Gelirli	ABD	Hollanda	Almanya	Yunanistan		

2.3 TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GEÇMİŞİ

Roger Owen ve Şevket Pamuk tarafından yazılan 20. Yy Orta-Doğu Ekonomileri Tarihi çalışmasında Türkiye’nin dış ticaret politika dönemleri 1923-1929 kuruluş dönemi, 1930-1945 devletçilik dönemi, 1946-1960 tarıma dayalı büyüme, 1961-1980 ithal ikameci sanayileşme ve 1980 sonrası liberal ekonomi politikaları olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın bu kısmında bu Türkiye’nin tarım sektörüne tarihsel olarak kısaca bakılmıştır.

2.3.1 1923-1929 Kuruluş Dönemi Tarım Politikaları

Osmanlı İmparatorluğu’nda tarım, hem temel ihtiyaçların karşılanmasında hem de üretim sürecinde uygulanan vergilendirme yoluyla ekonomiye önemli katkılar sağlayan bir sektör olarak kabul edilmekteydi. Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte, Türkiye yeni bir yönetim anlayışı ve yapısal dönüşüm vizyonuyla hareket etmeye başlamış, tarımsal üretimi teşvik etmek amacıyla vergilendirme, kredi imkanları ve toprak mülkiyeti gibi alanlarda kritik reformlar gerçekleştirmiştir. Özel mülkiyetin topraklar üzerinde genişletilmesini sağlamak için yasal düzenlemeler yapılmış ve bu sayede belirli tarım ürünlerinin üretiminin artırılması teşvik edilmiştir (Kepenç, 2012: 41).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında, ekonomik bağımsızlığını sağlamak ve kendi ekonomik yapısını oluşturmak amacıyla tarım sektörüne özel bir önem atfetmiştir. Bu bağlamda, çiftçilere destek olmak ve tarım sektörünü canlandırmak için aşar vergisini kaldırmıştır. Ayrıca, savaş sonrası barış döneminin getirdiği istikrarla birlikte tarımsal üretimde önemli bir artış sağlanmıştır. 1923 yılında Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içinde tarım sektörünün payı %40 iken, bu oran sonraki yıllarda %50’ye kadar yükselmiştir (Tokgöz, 2011: 85-90). Devlet, bir yandan tarımsal altyapı sorunlarını çözmeye yönelik çabalarını sürdürürken, diğer yandan kooperatifçilik faaliyetlerini teşvik edici politikalar geliştirmiştir. Bu politikaların sonucunda, tarımsal desteklerin artmasıyla birlikte verimlilik seviyesi hedeflenen düzeye doğru başarılı bir şekilde ilerlemiştir.

2.3.2 1930-1945 Devletçilik Dönemi

Büyük Buhran’ın üstesinden gelinmesi ve cumhuriyetçi değerlerin toplumun geneline yayılmasıyla, devletçilik politikaları tarımsal faaliyetlerin başarılı bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde, ekilen ve işlenen toprak alanlarının genişlemesi ile tarım sektöründe kayda değer bir ilerleme kaydedilmiş ve 1934 yılında temelleri atılan, 1938’de Toprak Mahsulleri Ofisi adını alacak olan kurumun

kuruluşu gerçekleşmiştir. Aynı zamanda, tarımsal ürünlerin desteklenmesiyle toplumda kurumsal bir gelişme yaşanmış ve tarım sektörüyle ilgilenen kesimler kendilerini daha güvende hissetmeye başlamıştır. Ancak, bu dönemde politikalar, kendi kendine yeterlilik ideali doğrultusunda sanayi sektörüne yönelik bir kayma göstermiş ve bu da tarımın sanayiye entegrasyonunu teşvik eden bir süreci başlatmıştır (Erbay, 2013:10).

Savaşın etkisiyle hem sanayi hem de tarım sektöründe bir gerileme yaşanmış ve bu durum, 1945 yılında topraksız ve az topraklı çiftçilerin toprak sahibi olmalarını ve geniş arazilerin daha verimli işlenmesini hedefleyen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Bu yasanın temel amacı, toprağı olmayan veya yetersiz toprağı sahip çiftçi ailelerini ve yasanın kapsamına giren diğer bireyleri, geçimlerini sağlayacak ve iş güçlerini etkin bir şekilde kullanacakları topraklarla buluşturmak ve ülke topraklarının sürekli olarak işlenmesini temin etmektir (Karluk, 2009: 179-185).

2.2.3 1946-1960 Tarıma Dayalı Büyüme Dönemi

1945 yılında Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişi, ülkenin politik yapısında yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Savaş ve ekonomik buhranın ardından Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, tarım sektörüne yönelik politikalar yeniden ivme kazanmıştır. Yeni yönetimin ilk dönem politikaları kapsamında, tarım arazilerinin genişletilmesi, kooperatifler yerine aile çiftliklerine desteklerin artırılması ve tarımsal mekanizasyonun hızlandırılması gibi adımlar atılmıştır (Tokgöz, 2011: 143-160).

1948 yılında hayata geçirilen Marshall Yardım Planı, Türkiye'nin ekonomik ve tarımsal gelişiminde kritik bir rol oynamıştır. Bu dönemde, tarımsal mekanizasyonun başlamasıyla birlikte traktör sayısında önemli bir artış yaşanmış, işlenen toprak miktarının ve buna bağlı olarak ürün hacminin artması gibi olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Ek olarak, tarım sektöründen sanayi sektörüne geçiş süreci de bu dönemde hız kazanmıştır. (Erbay, 2013:12).

Tarımsal mekanizasyonun artışı, kırsal bölgelerden kentsel alanlara göçü önceki dönemlere kıyasla hızlandırmıştır. Bu durum, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi imkanlara daha kolay erişim sağlayan kentsel nüfusun artmasına ve tarım sektöründen uzaklaşan bir toplum kesiminin oluşmasına yol açmıştır. 1950-1960 yılları arasında, devletin müdahaleci politikalarının yerini liberal yaklaşımların almasıyla tarımsal verimlilikte hızlı bir artış gözlenmiştir. Özellikle 1950 yılında, modern tarımsal girdilerin kullanımındaki artış ve fazla işgücünün diğer sektörlerle kaydırılması gibi faktörler, bu dönemde tarım ve toplumsal yapıda önemli değişikliklere işaret etmektedir. (Erbay, 2013:12).

2.3.4 1961-1980 İthal İkameci Sanayileşme Dönemi

Bu dönem, tarımsal üretimde yoğun girdi kullanımının ve mekanizasyonun ön plana çıktığı bir süreç olarak tanımlanabilir. 1963 yılında planlı ekonomiye geçişle birlikte, devletin yönlendirmesi altında "yoğun üretim" stratejisi hayata geçirilmiş ve köylülük, popülist politikalarla desteklenmiştir. Devlet tarafından uygulanan fiyat sübvansiyonları, kimyasal gübre, tarımsal ilaç ve tohumluk gibi verimliliği doğrudan etkileyen araçların kullanımını artırmıştır. Bu süreçte, kalkınma planları çerçevesinde tarımın milli gelir içindeki payı azalma eğilimi göstermiştir.(Eşiyok, 2004: 11-14)

1963 yılında başlatılan beş yıllık kalkınma planlarıyla birlikte, Türkiye'de tarım sektörünün ulusal gelir içindeki payı azalmaya başlamıştır. Bu durumun temelinde, gelişmiş ülkelerde gözlemlenen sanayi sektörünün ulusal gelirden daha büyük bir pay alması gerçeği yatmaktadır. Karluk'un (2009) yaptığı analizde, planlı ekonomi döneminde tarım sektörünün payının düşmesine rağmen, tarım sektöründe çalışan nüfusun sayısında bir artış olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu durum, tarım sektörünün yapısal dönüşüm sürecindeki çelişkileri ve zorlukları ortaya koymaktadır.

1960'ların sonlarına doğru, dünya çapında tarım üretimini artırma politikaları "Yeşil Devrim" adı altında gündeme gelmiştir. Yeşil Devrim, tarım sektöründe teknolojik yeniliklerin yoğun bir şekilde kullanılmasını ifade eder (Doğaner Gönel, 2011:211). Bu dönemde, suni gübreleme gibi faaliyetlerin artmasıyla birlikte, tarım üzerinde bazı olumsuz etkilerin de ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, uygulanan ithal ikameci politikaların tarım sektörünü daha az öncelikli hale getirmesiyle, tarım sektörü azalan bir trend izleyerek yoluna devam etmiştir.

2.4 TÜRKİYE'DE NEO-LİBERAL DÖNEM SONRASI TARIM SEKTÖRÜ

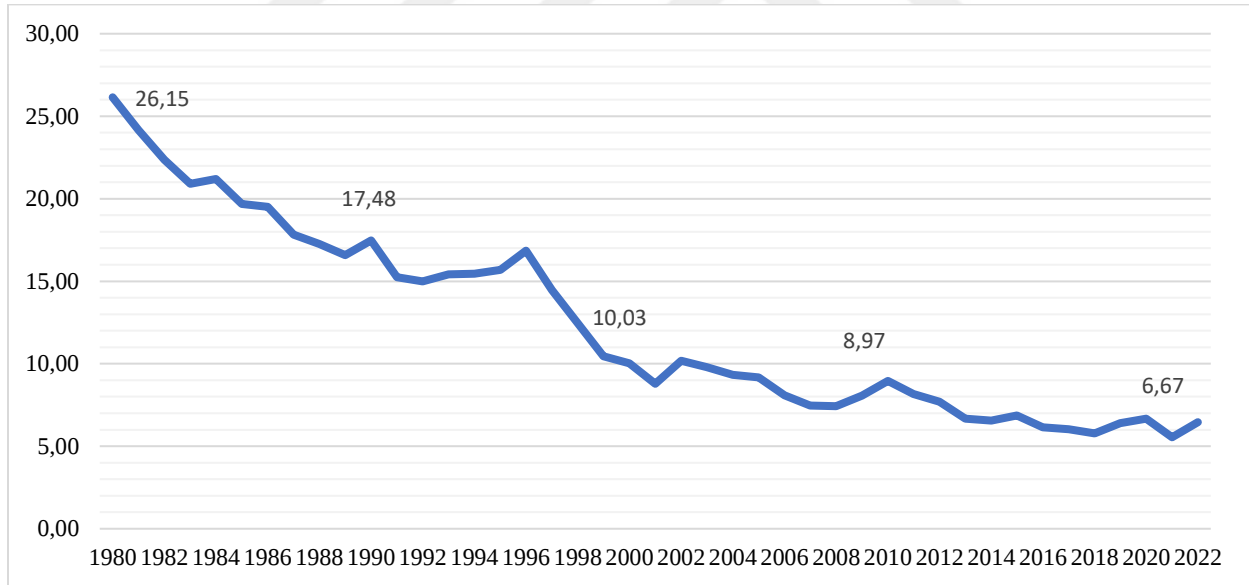
Türkiye Ekonomisi 24 Ocak 1984 kararlarından sonra karma ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Türkiye ekonomisi tarihindeki bu önemli aşamadan sonra 1995 Dünya Ticaret Örgütüne giriş, Avrupa Birliği Gümrük Birliğine giriş serbestleşme ve küreselleşme konusunda diğer önemli adımlardır. 2001 Türkiye Ekonomisi Krizi, 2008 Küresel Finans Krizi ve 2019 Covid Pandemisi Türkiye ve Dünyayı etkileyen önemli küresel gelişmelerdir.

Bu bağlamda bu bölümde Türkiye'nin neo-liberal dönemdeki tarım sektörünün ticari yapısı incelenmiştir. Neo-Liberal sistemin temel görüşleri şunlardan oluşmaktadır; (Cahill ve Konings,2019)

- Devletin piyasaya müdahalesi olmamalıdır. Kamunun yapacağı harcamalar kısıtlanmalıdır ve mali disiplin sağlanmalıdır.
- Vergi indirimleri yapılmalı ve gerçek ve tüzel kişilerin dışsal etkilerden etkilenmeleri azaltılmalıdır.
- Finans piyasalarında serbestleşme sağlanmalı ve gerekli denetleme ve düzenlemeler yapılmalıdır.
- Esnek ve dalgalı döviz kuru sistemi uygulanmalıdır.
- Uluslararası ticaret serbestleştirilmelidir.
- Devlet kurumları özelleştirilmelidir.
- Doğrudan ve dolaylı yabancı yatırımların önü açılmalıdır.

Türkiye 24 Ocak kararlarından sonra neo-liberal döneme geçiş yapmıştır. Neo-Liberal dönem sonrasının tarım sektörüne olan etkileri en belirginini, tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı hızla düşmüştür. 1980 yılında tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı %26 seviyelerinde iken 2022 yılı itibari ile bu oran %6 seviyelerine gerilemiştir.

Grafik 2.3 Türkiye'nin Tarım Sektörünün GSYH İçindeki Payı % (1980-2022)

Kaynak: Dünya Bankası Veri Seti (Erişim Tarihi: 03.12.2023)

2.4.1 Liberal Ekonomiye Geçiş Sonrası Türkiye’de Tarım Dış Ticareti

24 Ocak 1980 yılında alınan kararlar -24 Ocak Kararları- Türkiye ekonomisini uluslararası pazarlara açmış ve serbestleştirmiştir. Bu kararların sonrası tarım sektörünün etkileri de oldukça önemlidir. 1980’li yıllardan itibaren, incelenen ülkede serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesine yönelik ağırlıklı adımlar atılmıştır. Bu süreçte alınan ekonomik tedbirler, ekonomik yaşamın yeniden şekillendirilmesinde belirleyici

olmuştur. Özellikle enflasyonun kontrol altına alınması için tasarlanan önlemler, ekonominin çeşitli sektörlerini etkilemiş, bu bağlamda en çok etkilenen sektör tarım sektörü olmuştur. "Akaryakıt fiyatları, tarım ürünleri taban fiyatları ve KDV fiyatlarının enflasyonu önleyici düzeyde belirlenmesi" yönünde düzenlenen politikalar, gelecekteki tarım politikalarının temelini oluşturmaktadır ve bu kararların tarım sektörü üzerindeki etkilerine işaret etmektedir. Tarımsal girdilere sağlanan sübvansiyonların, tarım ürünleri fiyatlarının yüksek seyretmesine ve düşük faizli tarımsal kredilerin yüksek enflasyonun tetiklenmesine yol açtığı tespit edilmiştir. Alınan kararlar doğrultusunda, ihracatın artırılması hedeflenmiş; iç tüketimde kısıtlamalara gidilmiş ve tarım ürünlerinin dış alıcılar tarafından satın alınmasını kolaylaştırmak amacıyla ürün fiyatları düşük tutulmuştur. Bu durum, tarımsal gelirlerin, maaş ve ücretlerle tarım ürünlerinin taban fiyatlarının düşük seviyede tutulmasıyla sonuçlanmıştır (Bakırcı, 2007:166).

24 Ocak Kararları, Türkiye'de özellikle tarım sektöründe üretim ve ihracat gelişiminde yetersiz kalmıştır. Bu dönemde enflasyon sürekli artış göstermiş, ulusal ve uluslararası düzeyde Türk Lirası değer kaybına uğramıştır. 2000'li yılların başında enflasyon oranları tek haneli rakamlara düşmüş olsa da, 2007 yılından itibaren yeniden yükselişe geçmiş ve 2008 yılında hem ulusal ekonomik koşullar hem de uluslararası etkenler nedeniyle artışını sürdürmüştür. Uluslararası kuruluşların (IMF, Dünya Bankası vb.) dayatmalarıyla uygulanan bu politikalar, Türkiye'de çiftçilerin yoksullaşmasına ve ülkenin gıda ithalatçısı bir konuma gelmesine yol açmıştır. Birçok tarım ürününde kendi kendine yetebilen ve hatta ihracat yapabilen bir ülke konumundayken, Türkiye günümüzde artık gıda ithalatı yapmak zorunda kalan bir ülke haline gelmiştir. (Öztürk vd. 2008)

IMF ve Dünya Bankası tarafından merkezi ülkelerin yararına ve gelişmekte olan ülkelerin zararına olacak şekilde dayatılan politikalar, Türkiye'de 24 Ocak Kararları ile başlamıştır. Bu politikaların uygulanmasıyla üretim ve ihracatın gelişmesi beklenirken, gerçekte bu hedeflerin gerçekleşmediği görülmektedir. Aksine, Türkiye'de bir yandan çiftçilerin yoksullaştığı, diğer yandan ise ülkenin net gıda ithalatçısı haline gelme sürecinin hız kazandığı gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, kırsal alanlardan kentlere gerçekleşen plansız ve hızlı göç, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir sorun olarak ülkenin genelinde kentlerde de hissedilen etkiler yaratmıştır. (Öztürk vd. 2008)

2.4.2 Dünya Ticaret Örgütü Sonrası Türkiye’de Tarım Dış Ticareti

Türkiye 25 Şubat 1995 tarihli yayınlanan Resmi Gazete ile Dünya Ticaret Örgütüne üye olmuştur. Türkiye, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurucu üyelerinden biri olarak, DTÖ'nün anlaşma ve uzlaşmalarından doğan tüm taahhütleri yerine getirmekte ve bildirim yükümlülüklerini takip etmektedir. Ayrıca, DTÖ çerçevesindeki çeşitli anlaşmaların öngördüğü yasal düzenlemeleri hayata geçirmektedir. Bu

bağlamda, Türkiye'nin yürüttüğü dış ticaret mevzuatı çalışmalarında, DTÖ anlaşmalarından kaynaklanan taahhütler ve yükümlülükler.

Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması (DTÖ), uluslararası tarımsal ticaretin önündeki engelleri azaltma amacıyla getirilen düzenlemelerle önemli bir adım olarak görülmektedir. Ancak, bu Anlaşma dünya tarım ticaretine beklenen adil ve serbest ortamı tam anlamıyla sağlayamamıştır. Bunun temel nedenleri arasında, Gelişmiş Ülkelerin (GÜ'lerin) sadece söylem düzeyinde kalan serbestleşme çabaları ve Anlaşma kapsamında Gelişmekte Olan Ülkeler'e (GOÜ'ler) tanınan ayrıcalıkların yetersizliği yer almaktadır. Çerçeve Karar'da da GOÜ'lere yönelik olarak geniş çaplı ayrıcalıklar bulunmamaktadır. Bu durum, DTÖ TA'nın tarımsal ticaretteki adil ve serbest ticaret hedeflerine ulaşmada etkin olamadığını göstermektedir.(Ay ve Yapar, 2005:21)

1980 yılından itibaren Türkiye'de tarım sektörü, giderek daha fazla ihmal edilmiş bir konuma gelmiştir. Destekleme alımı kapsamındaki ürün sayısı ve destekleme fiyat seviyeleri zamanla azalmış, bazı destek türleri, örneğin girdi sübvansiyonları, uygulamadan kaldırılmış ve yerlerine doğrudan gelir desteği (DGD) sistemi gibi yeni mekanizmalar getirilmiştir. Ayrıca, tarımsal Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) özelleştirilmesi yönünde çalışmalar devam etmektedir. Bu tür uygulamalar, IMF ile yapılan tarım reformu anlaşmalarına ve Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması'na (DTÖ TA) uyum çabaları olarak değerlendirilmektedir. "Sanayileşen bir ülkede tarımın yeri yoktur" gibi bir mantıkla yürütülen serbestleştirme çabaları, aslında tarım sektörünü korumasız bırakmak anlamına gelmektedir. (Ay ve Yapar, 2005:21)

2.4.3 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Türkiye’de Tarım Dış Ticareti

2007 yılında ABD ekonomisinde, finans ve sigorta, gayrimenkul, inşaat ve madencilik sektörleri başta olmak üzere dört ana sektörün büyüme hızlarının yavaşlaması, genel ekonomik büyümenin de aynı yönde yavaşlamasına yol açmıştır. Bu reel sektörler, mortgage krizinden doğrudan olumsuz etkilenmiştir. Faiz oranlarındaki değişiklikler, kredi piyasasında daralıcı bir etki yaratmış, yatırımcıların risksiz kazanç arayışları, düşük maliyetli ve kolay kredi olanaklarına bağlı olarak tüketicilerin aşırı borçlanmalarına ve kontrolsüz kredi genişlemelerine sebep olmuştur. Bu durum, finansal sistemin kırılganlığını artırmıştır. ABD'deki subprime borçlularının ödeme gücünün çökmeye başlamasıyla tetiklenen kriz, bu kırılganlıkların etkisiyle büyüyerek küresel bir krize dönüşmüştür.

2008-2009 döneminde, küresel krizin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bir zamanda, Türkiye ekonomisi genelinde ciddi bir küçülme yaşanırken, tarım sektöründe ise bir büyüme trendi gözlemlenmiştir.

Bu durum, küresel krizin tarım sektörünün gelişimine doğrudan etki ettiği iddiasını desteklememektedir. Türkiye'nin "kendi kendine yeterli ülke" olarak tanımlanan tarım sektörüne bakıldığında, tarımsal ithalatın genellikle tarımsal ihracattan fazla olduğu görülmektedir. Özellikle 2008 yılında, döviz kurlarının olumsuz etkisiyle tarım ürünleri ithalatı, ihracatın neredeyse iki katına çıkmıştır. Bu durum, doğrudan küresel krize bağlanamasa da, Türk tarımı açısından ciddi yapısal sorunların varlığını ortaya koymaktadır. (Erçakar, 2010)

Ayrıca, 2000 yılında toplam ihracatın %6'sını oluşturan tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatı, 2008 yılında %3 seviyelerine düşmüş ve 2009 yılında tekrar %4 seviyelerine yükselmiştir. Öte yandan, aynı dönemlerde ithalat rakamlarına bakıldığında, 2000 yılında tarım ve hayvancılık ürünleri ithalatının toplam ithalat içindeki oranı %3.6 iken, 2008 yılında %3.1 ve 2009 yılında %3.3 seviyelerinde kalarak genel eğilimini koruduğu görülmektedir. . (Erçakar, 2010)

2.4.4 Covid-19 Pandemisi Sonrası Türkiye’de Tarım Dış Ticareti

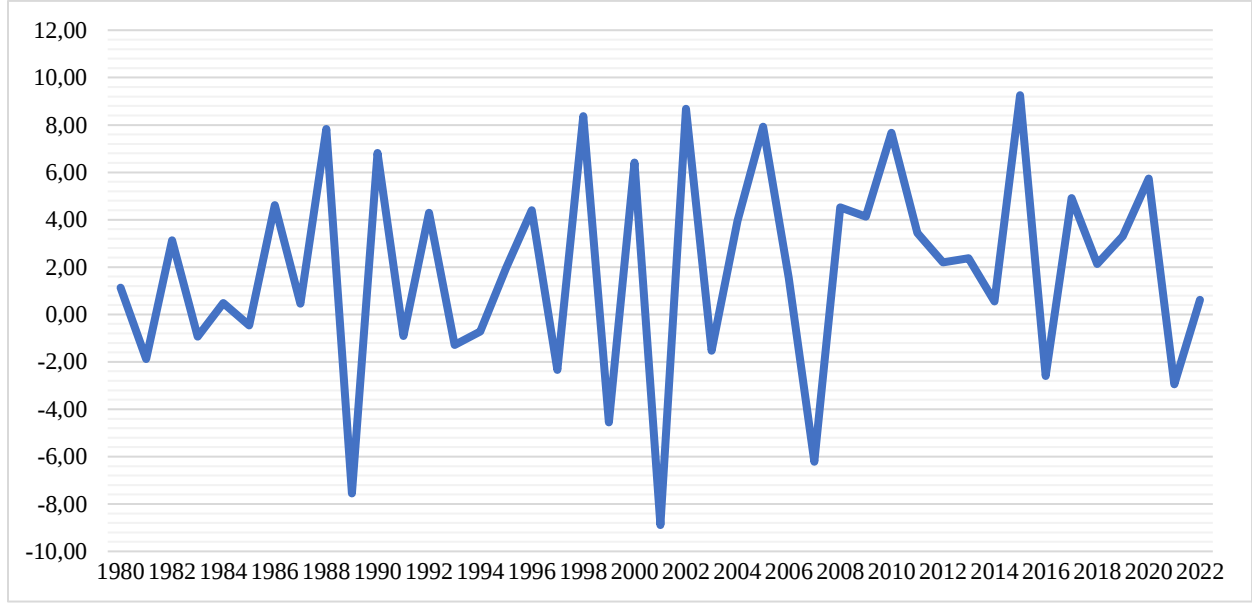
Covid-19, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilmiştir. Pandemi; dünyada birden fazla ülkede ve kıtada, çok geniş bir alanda yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel isimdir. DSÖ verilerine göre, Covid-19 pandemisinde 2 milyon 210 bin kişi hayatını kaybederken 275 milyon kişiye Covid-19 tanısı koyuldu. (WorldBank) Bu dönemde alınan önlemler ve yaşamın kısıtlanması ile birlikte çalışma hayatı olumsuz etkilendi. Lojistik ve tarımda üretimin aksamasıyla gıda teminin de küresel boyutta engeller oluştu.

Covid-19 pandemisi tarım sektöründe gıda güvenliği ve sürdürülebilirlik konularını gündeme getirmiştir. Gıda güvenliğinin sağlanmasında, gıdanın ekonomik olarak erişilebilir olması kritik bir faktördür. Gıdanın ekonomik erişilebilirliği, bireylerin kullanılabilir gelir düzeyleri, gıda fiyatlarının seviyesi ve yoksulluk oranı gibi değişkenler ile değerlendirilebilir. Bu bağlamda, gıda fiyatlarının yüksek olması veya bireylerin düşük harcanabilir gelire sahip olması, gıda güvenliğinin sağlanmasını zorlaştıran temel etkenler arasında yer alır (Eşürk ve Ören, 2014).

COVID-19 süreci boyunca Türkiye'nin karşılaştığı önemli sorunlardan biri, gıda fiyatlarını düşürememesidir. Global düzeyde gıda fiyatları genel olarak düşüş eğilimindeyken, Türkiye'de gıda fiyatları artış trendine girmiştir. Ülkede, hem gıda tüketici fiyat endeksi hem de tarım ürünleri üretici fiyat endeksi sürekli bir artış eğilimi sergilemiştir. Bu durum, Türkiye'de gıda maliyetlerinin pandemi sürecinde önemli bir ekonomik sorun oluşturduğunu göstermektedir. Türkiye'de 2020 Ocak-2020 Haziran dönemlerinde gıda fiyatlarında yaşanan değişimler tüketici fiyat endeksi bazında incelendiğinde, Mart ayında yüzde 1,95, Nisan ayında yüzde 2,53 ve Mayıs ayında ise yüzde 0,24 oranında bir artış gözlemlenmiştir. Buna karşılık,

tarım ürünleri üretici fiyat endeksi Şubat ayında yüzde 2,5 ve Mart ayında yüzde 1,8 artış gösterirken, Nisan ayında yüzde 0,5'lik bir düşüşün ardından Mayıs ayında yüzde 0,8 oranında artmıştır. Bu veriler, gıda tüketici fiyat endeksinde görülen artışların, tarımsal ürün üretici fiyat endeksi ile karşılaştırıldığında daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, tüketicilerin gıda maddelerine ödedikleri fiyatların, üreticilerin elde ettiği fiyatlardan daha hızlı arttığını işaret etmektedir. (Aydın ve Güner, 2020:13)

Grafik 2.4 Türkiye'nin Tarım Sektörünün Yıllara Göre Büyüme Oranı % (1980-2022)

Kaynak: Dünya Bankası Veri Seti (Erişim Tarihi: 03.12.2023)

Türkiye’de tarım sektörünü 1980 sonra yaşanan gelişmelerden sürekli olarak etkilenmiştir. Tarım sektörünün yapısı gereği, hem ekonomik gelişmelerden hem de coğrafi gelişmelerden etkilenmektedir. Türkiye’de tarım sektörü 1980 sonrası dönemde 1989 ,2001,2007, 2016 ve 2021 yıllarında negatif büyüme yaşamıştır. Türkiye 40 yıllık dönemde tarım sektöründe istikrarlı bir büyüme yakalayamamıştır.

24 Ocak kararları ile yeni bir döneme başlayan Türkiye’de, neo-liberal dönemin olumlu veya olumsuz etkileri tarım sektöründede görülmüştür. Bir çok düzenleme ve politika ile verimlilik ve üretim arttırılmaya çalışılmıştır. Neo-Liberal fikirlerin vaad ettiği gelişmişlik ve kalkınma hedeflenmiş ancak başarısı tartışmalıdır. Küresel olarak tarım sektöründe artan nüfus, salgın hastalıklar, küresel iklim krizi, gıda güvenliği gibi başlıklar gittikçe önemli konular haline gelmeye başlamıştır. Gelişmiş ülkeler sanayileşerek zenginleştikleri halde tarım sektörlerini de geliştirmişlerdir. Türkiye ise üretim potansiyeli olarak dünyanın önde gelen tarımsal ürün üreticilerinden biri olarak tarım sektöründe henüz küresel bir aktör olmayı ve istikrarlı olmayı başaramadığı görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN 2002-2022 YILLARI ARASI TARIM SEKTÖRÜNÜN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET KURAMI İLE ANALİZİ

3.1 ÇALIŞMADA KULLANILAN VERİLER VE MODEL

Yapılan çalışma 2002-2022 yılları arasında Türkiye’nin tarım ticaretini incelemektedir. Tarım ürünlerinin belirlenmesinde GTİP kodlarından Tarım sektörüne ait mal grupları belirlenmiştir. GTİP, Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu’nun kısaltmasıdır. Tarife cetvelinin yerine kullanılan GTİP kodları 21 bölüm ve 96 fasıldan oluşan bir sınıflandırma listesidir. Türkiye GTİP Kodları ve ürünler aşağıdaki gibidir;

- (01-05) Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler
- (06-14) Yaş Meyva ve Sebze, Diğer Bitkisel Ürünler
- (15) Bitkisel ve Hayvansal Yağlar
- (16-24) Gıda Ürünleri, İçecekler ve Tütün Ürünleri
- (25-27) Mineral Maddeler
- (28-38) Kimya
- (39-40) Plastik ve Kauçuk Ürünler
- (41-43) Çantalar, Saraciye Ürünleri, Deriler ve Kürkler
- (44-46) Apaç ve Ahşap Eşya, Sepetçi ve Hasırcı Eşyası
- (47-49) Kağıt ve Karton Ürünleri, Odun Hamuru
- (50-63) Tekstil, Hazır Giyim ve Ev Tekstili
- (64-67) Ayakkabılar, Başlıklar, Şemsiyeler, Bastonlar, Yapma Çiçekler
- (68-70) Taş, Mermer, Alçı vb. Maddelerden Eşya, Seramik Ürünler, Cam Eşya
- (71) Mücevherat, Kıymetli Metaller ve Taşlar
- (72-83) Metaller ve Metal Eşya
- (84-85) Makinalar, Elektronik Ürünler ve Elektrik Malzemeleri
- (86-89) Nakil Vasıtaları
- (97) Antikalar, Koleksiyon Eşyası ve Sanat Eserleri
- (90-92) Medikal Ürünler, Ölçü Aletleri, Saatler, Müzik Aletleri
- (93) Silahlar ve Mühimmat

- (94-96) Mobilyalar, Yatak Takımları, Aydınlatma Ürünleri, Spor Malzemeleri, Oyuncaklar ve Çeşitli Eşya

Gtip Kodları arasında Tarım sektörü ile ilgili olan;

1. (01-05) Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler
2. (06-14) Yaş Meyva ve Sebze, Diğer Bitkisel Ürünler
3. (15) Bitkisel ve Hayvansal Yağlar
4. (16-24) Gıda Ürünleri, İçecekler ve Tütün Ürünleri
5. (28-38) Kimya (Sadece 29,33,35 ve 38 nolu ürünler)
6. (41-43) Çantalar, Saraciye Ürünleri, Deriler ve Kürkler (Sadece 41 ve 43 nolu ürünler)
7. (50-63) Tekstil, Hazır Giyim ve Ev Tekstili (Sadece 50,51,52 ve 53 nolu ürünler)

Ürünler araştırmaya dahil edilmiştir. Bu ürün grupları içerisinde toplam 34 farklı ürün grubu ve toplam tarım ürünleri ticareti incelenmiştir. Bu ürünlerin bilgileri aşağıdaki verilmiştir;

- **Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler**

- (01) Canlı Hayvanlar
- (02) Etler ve Yenilen Sakatat
- (03) Balıklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar ve Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar
- (04) Süt Ürünleri; Kuş ve Kümes Hayvan Yumurtaları; Tabii Bal; Diğer Yenilebilir Hayvansal Menşeli Ürünler
- (05) Tarifinin Başka Yerinde Yer Almayan Hayvansal Menşeli Ürünler

- **Yaş Meyva ve Sebze, Diğer Bitkisel Ürünler**

- (06) Canlı Ağaçlar ve Diğer Bitkiler; Yumrular, Kökler ve Benzerleri; Kesme Çiçekler ve Süs Yaprakları
- (07) Yenilen Sebzeler ve Bazı Kök ve Yumrular
- (08) Yenilen Meyvalar ve Yenilen Sert Kabuklu Meyvalar; Turunçgillerin ve Kavunların ve Karpuzların Kabukları
- (09) Kahve, Çay, Paraguay Çayı ve Baharat
- (10) Hububat
- (11) Değirmencilik Ürünleri; Malt; Nişasta; İnülin; Buğday Gluteni
- (12) Yağlı Tohum ve Meyvalar; Muhtelif Tane, Tohum ve Meyvalar; Sanayide ve Tıpta Kullanılan Bitkiler; Saman ve Kaba Yem
- (13) Lak; Sakız, Reçine ve Diğer Bitkisel Özsu ve Hülasalar
- (14) Örülmeye Elverişli Bitkisel Maddeler; Tarifinin Başka Yerinde Belirtilmeyen Bitkisel Ürünler

- **Bitkisel ve Hayvansal Yağlar**

(15) Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ve Bunların Parçalanma Ürünleri; Hazır Yemeklik Katı Yağlar; Hayvansal ve Bitkisel Mumlar

- **Gıda Ürünleri, İçecekler ve Tütün Ürünleri**

(16) Et, Balık, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar veya Diğer Su Omurgasızlarının Müstahzarları

(17) Şeker ve Şeker Mamülleri

(18) Kakao ve Kakao Müstahzarları

(19) Hububat, Un, Nişasta veya Süt Müstahzarları; Pastacılık Ürünleri

(20) Sebzeler, Meyvalar, Sert Kabuklu Meyvalar ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzalar

(21) Yenilen Çeşitli Gıda Müstahzarları

(22) Meşrubat, Alkollü İçecekler ve Sirke

(23) Gıda Sanayiinin Kalıntı ve Döküntüleri; Hayvanlar İçin Hazırlanmış Kaba Yemler

(24) Tütün ve Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler

- **Kimya**

(29) Organik Kimyasal Ürünler

(33) Uçucu Yağlar ve Rezinoitler; Parfümeri, Kozmetik veya Tuvalet Müstahzarları

(35) Albüminoid Maddeler; Değişikliğe Uğramış Nişasta Esaslı Ürünler; Tutkallar; Enzimler

- **Çantalar, Saraciye Ürünler, Deri ve Kürkler**

(41) Ham Postlar, Deriler ve Köseleler

(43) Kürkler ve Taklit Kürkle; Bunların Mamülleri

- **Tekstil, Hazır Giyim ve Ev Tekstili**

(50) İpek

(51) Yapağı ve Yün, İnce ve Kaba Hayvan Kılı; At Kılından İplik ve Dokunmuş Mensucat

(52) Pamuk

(53) Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler; Kağıt İpliği ve Kağıt İpliğinden

Yukarıda Yer alan ürün ve ürün gruplarının verileri; Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığından alınmıştır.

Çalışmada analize dahil edilen ürünlere ilişkin veriler Birleşmiş Milletler veri tabanı olan “COMTRADE”den alınmıştır. 2002-2022 yılları için bu ürün gruplarının her birine ilişkin ihracat ve ithalat verileri çekilmiştir. Verilerde, Türkiye’nin tüm dünya ile olan ihracat ve ithalat rakamları hesaplama katılmış, ülkelere ayrılmamıştır.

3.2 ÇALIŞMADA KULLANILAN YÖNTEM

Çalışmada, Türkiye'nin Tarım Sektöründeki Endüstri-Arası yada Endüstri-İçi ticaret durumunu Glubell-Lloyd endeksi ile analiz edilmiştir. Bu endeks, çalışmanın birinci bölümündeki literatür araştırmasında incelenmiştir. Endeks, toplam ihracat ve ithalat miktarının, ihracat miktarının ithalat miktarından farkının mutlak değerine oranı ile bu oranın 1'den çıkarılması ile hesaplanır.

$$GL = 1 - [IX - MI / X+M]$$

Formülde bulunan,

X=İhracat Miktarı

M=İthalat Miktarı'nı göstermektedir.

Çalışmada İhracat ve İthalat miktarları dolar cinsinden kullanılmıştır. Tablolarda yer alan hesaplamalarda Toplam, ihracat ile ithalatın toplamını, Fark, İhracatın ile İthalatın farkının mutlak değerini ve EİT, Endüstri için Ticaret endeksini göstermektedir. Endeks 1'e yakın olduğu durumlarda Endüstri-İçi Ticaret, 0'a yakın olduğunda ise Endüstri-Arası Ticaret durumu söz konusudur.

İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

3.3 ANALİZ ve BULGULAR

3.3.1 Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler Grubuna (01-05) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi

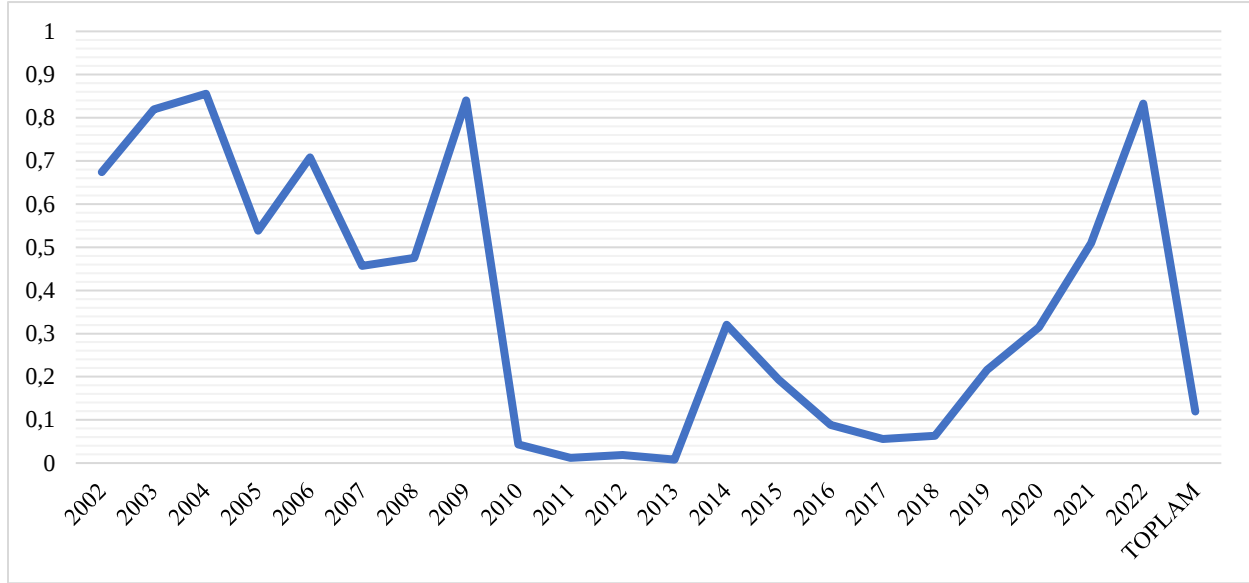
Tablo 3.1 GTİP Ürün Grubu (01) Canlı Hayvan Ticareti EİT Analiz

Yıl	İhracat	İthalat	Toplam	Fark	EİT
2002	31.332.991	15.932.182	47.265.173	15.400.809	0,674162
2003	8.216.816	11.845.450	20.062.266	3.628.634	0,819131
2004	7.311.226	9.781.787	17.093.013	2.470.561	0,855464
2005	5.179.715	14.074.270	19.253.985	8.894.555	0,538041
2006	8.515.188	15.545.974	24.061.162	7.030.786	0,707795
2007	7.078.446	23.920.567	30.999.013	16.842.121	0,456688
2008	12.922.246	41.447.705	54.369.951	28.525.459	0,475345
2009	24.365.750	33.664.037	58.029.787	9.298.287	0,839767
2010	7.322.183	333.080.206	340.402.389	325.758.023	0,043021
2011	6.214.947	1.028.120.815	1.034.335.762	1.021.905.868	0,012017
2012	8.142.136	852.073.894	860.216.030	843.931.758	0,01893
2013	13.463.929	3.346.448.315	3.359.912.244	3.332.984.386	0,008014
2014	26.720.290	139.890.691	166.610.981	113.170.401	0,320751
2015	34.472.551	322.768.198	357.240.749	288.295.647	0,192993
2016	27.913.652	603.821.781	631.735.433	575.908.129	0,088371
2017	34.672.803	1.212.193.548	1.246.866.351	1.177.520.745	0,055616
2018	57.965.812	1.767.909.258	1.825.875.070	1.709.943.446	0,063494
2019	84.612.024	700.574.492	785.186.516	615.962.468	0,215521
2020	83.406.467	446.859.435	530.265.902	363.452.968	0,314584
2021	106.121.167	310.235.425	416.356.592	204.114.258	0,509761
2022	129.006.111	180.905.402	309.911.513	51.899.291	0,832535
TOPLAM	724.956.450	11.411.093.432	12.136.049.882	10.686.136.982	0,119472

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Canlı Hayvan (01) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında yaklaşık 725 milyon dolarlık ihracatı ve yaklaşık 11,5 milyar dolarlık ithalatı yaptığı anlaşılmaktadır. Toplam dış ticaret miktarı yaklaşık 12.2 milyar doları bulurken ithalat ihracat farkı ise yine yaklaşık 10.6 milyar dolar seviyelerindedir. Toplamda Türkiye'nin (01) ürün grubuna göre hesaplanan EİT endeksi ise 0.11 seviyelerindedir. Bu hesaplama ile, (01) ürün grubundan Türkiye için Endüstri-Arası Ticaret durumu söz konusudur. Endüstri-Arası Ticarete Türkiye'nin ithalatçı konumunda olduğu görülmektedir.

Grafik 3.1 GTİP Ürün Grubu (01) Canlı Hayvan Ticareti EİT Analiz

Kaynak: Tablo 3.1’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Özellikle 2010 yılından Covit-19 pandemisi dönemine kadar canlı hayvan ithalatında bir patlamanın yaşandığı anlaşılmaktadır. Covit-19 pandemisinde süresince canlı hayvan ithalatı gözle görülür biçimde düşmüştür. 2018 yılında 1.7 milyar dolar seviyelerinde olan canlı hayvan ithalatı takip eden yılda 700 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak Covit-19 pandemisinin asıl hissedildiği yıl olan 2020 yılında ithalata bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 40 oranında azalmıştır. 2021’de ise azalma eğilimi devam etmiş ve 2009 yılındaki seviyelerine geri dönmüştür. 2022 yılında EİT oranı ilgili ürün grubu için 0.83 seviyelerine yükselmiş olsada 20 yıllık toplam EİT oranı 0.11 olarak hesaplanmıştır.

Grafiktende anlaşılabacağı üzere 2010 yılı Canlı hayvan ithalatında Türkiye için bir kırılma noktası olduğunu göstermektedir. Buna karşın 2002-2009 yılları arasında ise (01) ürün grubunda Türkiye için Endüstri-İç Ticaret söz konusu iken 2010’lu yıllar Türkiye’nin bu ürün grubundan ithalatçı konumuna geldiği görülmektedir. 2010 yılında sonra çiftçileri desteklemek için ortaya atılan politikalarda Türkiye canlı hayvan ürün grubunda ithalatçı konumunu değiştirememiştir. Son yıllarda ithalat miktarı azalsa dahi 20 yıllık dönemde yaklaşık 10 milyar dolar seviyelerinde ticaret açığı saptanmıştır. 2002 yılında canlı hayvan ürün grubunda 15 milyar dolar ticaret fazlası veren Türkiye, 2022 yılında 51 milyar dolar seviyelerinde ticaret açığı vermiştir. Türkiye bu ürün grubunda uluslararası piyasalarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildir. Canlı hayvan ticareti uluslararası rekabeti açık durumdadır. Türkiye’nin ana gıda ürün gruplarından biri olan canlı hayvan ticaretinde kendi iç talebini kendi imkanları ile karşılayamadığı görülmektedir.

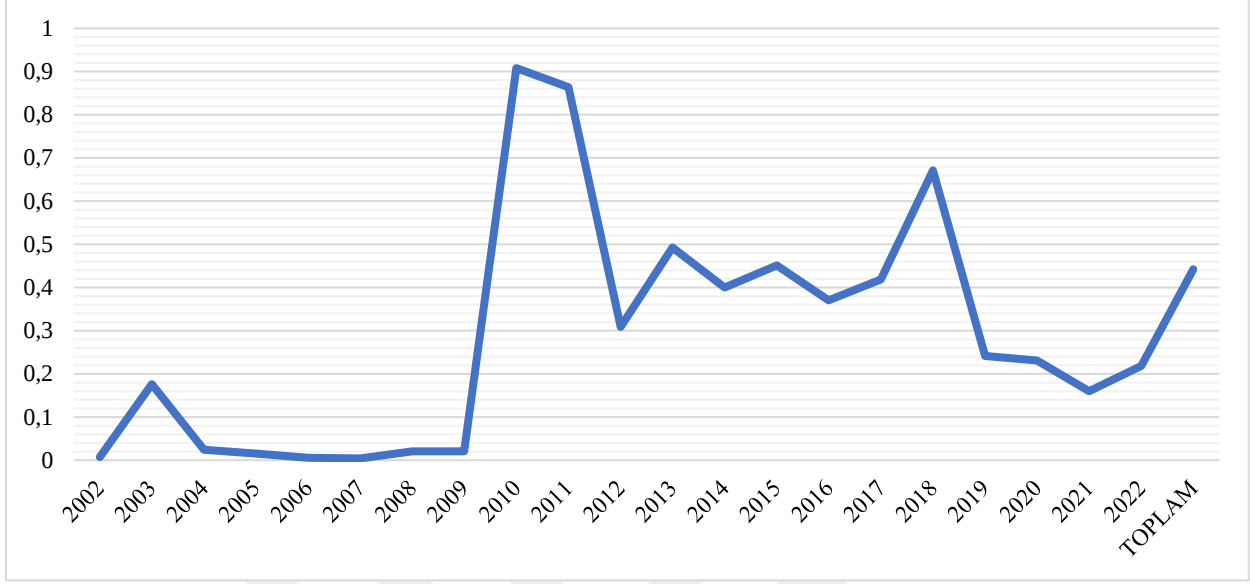
Tablo 3.2 GTİP Ürün Grubu (02) Etler ve Yenilen Sakatat Ticareti EİT Analiz

YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	13.588.789	50.598	13.639.387	13.538.191	0,007419
2003	18.719.906	1.805.000	20.524.906	16.914.906	0,175884
2004	22.487.408	276.939	22.764.347	22.210.469	0,024331
2005	36.217.241	276.940	36.494.181	35.940.301	0,015177
2006	29.468.042	85.511	29.553.553	29.382.531	0,005787
2007	46.517.826	96.779	46.614.605	46.421.047	0,004152
2008	89.123.615	905.877	90.029.492	88.217.738	0,020124
2009	154.895.600	1.600.020	156.495.620	153.295.580	0,020448
2010	208.012.017	250.174.222	458.186.239	42.162.205	0,90798
2011	390.254.778	513.600.334	903.855.112	123.345.556	0,863534
2012	532.488.628	97.179.080	629.667.708	435.309.548	0,308668
2013	727.255.482	237.749.931	965.005.413	489.505.551	0,492743
2014	830.059.984	207.458.515	1.037.518.499	622.601.469	0,399913
2015	474.847.683	138.221.240	613.068.923	336.626.443	0,450916
2016	415.294.930	94.385.122	509.680.052	320.909.808	0,37037
2017	597.677.392	157.965.584	755.642.976	439.711.808	0,418096
2018	640.590.239	323.554.412	964.144.651	317.035.827	0,671174
2019	639.752.273	87.677.226	727.429.499	552.075.047	0,24106
2020	569.937.558	74.285.855	644.223.413	495.651.703	0,230621
2021	878.930.223	76.364.636	955.294.859	802.565.587	0,159877
2022	1.148.991.224	140.576.967	1.289.568.191	1.008.414.257	0,218022
TOPLAM	8.465.110.838	2.404.290.788	10.869.401.626	6.060.820.050	0,442396

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Etler ve Yenilen Sakatat (02) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında toplam 8.5 milyar dolara yakın ihracatının ve 2. 4 milyar dolar seviyesinde ithalatının olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin bu ürün grubundan toplam dış ticareti 10 milyar dolar seviyesinde iken bunun %80 civarında ihracattan kaynaklandığı görülmektedir. 6 milyar dolar seviyelerinde ihracatın ithalattan fazla olmasına rağmen tamamı ile Türkiye'nin ihracatçı konumunda olduğundan söz edemeyiz. 20'yıllık dönemde Endüstri-Arası Ticaretten söz edebiliriz. Her ne kadar ihracat seviyemiz yüksek olsa dahi Etler ve yenilen sakatat ürün grubunda aynı zamanda ithalatçı konumundayız.

Grafik 3.2 GTİP Ürün Grubu (02) Etler ve Yenilen Sakatat Ticareti EİT Analiz

Kaynak: Tablo 3.2’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafiktende görüleceği üzere, 2010 yılında bir kırılma meydana gelmiş,tamamı ile ihracatçı olduğumuz konumdan ithalatta yaptığımız yüksek bir oranda Endüsti-Arası Ticaret söz konusu olmuştur. Veriler incelediğimizde, 2010 yılında bir önceki yıla göre 248 milyon dolar fazla ithalat yapılmıştır. 2002-2009 yılları arasında yapılan toplam ithalattan daha fazlasını tek bir yıl içerisinde 2010 yılı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu trend 2011 yılında devam ettiyse de 2012 itibari ile benzer patlama ihracatımız da görülmüş ve ithalat değerlerimiz 2022 gelen süreç içerisinde gittikçe azalmıştır. Eğer 2010 ve 2011 yıllarında yaptığımız büyük ithalat miktarı olmasa idi, (02) ürün grubunda Türkiye’nin tam anlamıyla bir ihracatçı ülke olduğu ve EİT’in söz konusu olduğundan bahsedebilirdik.

Canlı hayvan ürün grubunda 2010 ve 2011 yıllarında yaşanan ithalat patlamasının etler ve yenilen sakatat ticaretinde de görüldüğü anlaşılmaktadır. Birbiri ile bağlantılı olan bu iki ürün grubunda canlı hayvan ithalatının etler ve sakatat ticaretinide etkilediği anlaşılmaktadır. Bu ürün grubunda (2) Türkiye’nin uluslararası piyasalara karşı karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmaktadır. Bu karşılaştırmalı üstünlük 2009 yılına kadar tam olarak belirgindir. Ancak canlı hayvan ithalatının patlama yaşandığı 2010 yılından sonra bu ürün grubundada uluslararası rekabet ile karşı karşıyadır.

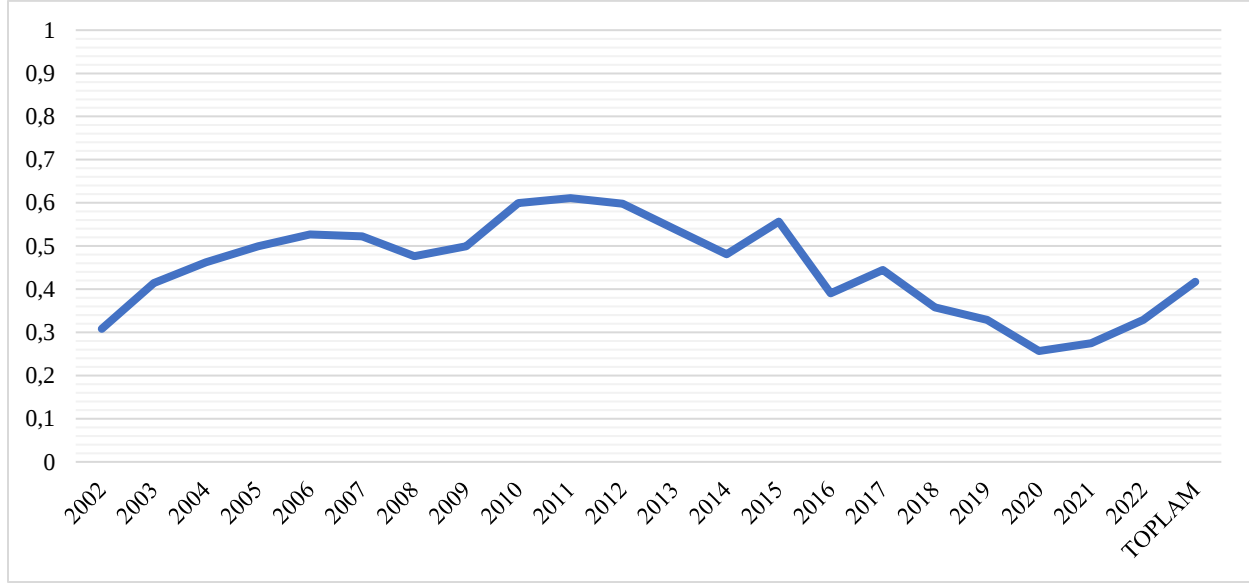
Tablo 3.3 GTİP Ürün Grubu (03) Balıklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar ve Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar Ticareti EİT Analiz

YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	103.057.173	18.754.783	121.811.956	84.302.390	0,30793
2003	124.842.223	32.636.120	157.478.343	92.206.103	0,414484
2004	180.513.989	54.240.304	234.754.293	126.273.685	0,462103
2005	206.039.936	68.558.341	274.598.277	137.481.595	0,499336
2006	233.385.315	83.415.006	316.800.321	149.970.309	0,526609
2007	273.077.508	96.632.063	369.709.571	176.445.445	0,522746
2008	383.297.348	119.768.842	503.066.190	263.528.506	0,476155
2009	318.055.912	105.914.621	423.970.533	212.141.291	0,499632
2010	312.927.792	133.829.563	446.757.355	179.098.229	0,599115
2011	395.311.639	173.886.517	569.198.156	221.425.122	0,610988
2012	413.746.656	176.496.516	590.243.172	237.250.140	0,598047
2013	523.970.219	193.653.090	717.623.309	330.317.129	0,539707
2014	634.282.730	200.855.912	835.138.642	433.426.818	0,481012
2015	650.199.574	250.602.234	900.801.808	399.597.340	0,556398
2016	747.704.407	181.475.801	929.180.208	566.228.606	0,390615
2017	802.182.434	229.166.876	1.031.349.310	573.015.558	0,444402
2018	886.893.350	193.329.933	1.080.223.283	693.563.417	0,357944
2019	969.006.304	190.707.394	1.159.713.698	778.298.910	0,328887
2020	1.014.566.150	149.433.324	1.163.999.474	865.132.826	0,256758
2021	1.299.704.705	206.813.910	1.506.518.615	1.092.890.795	0,274559
2022	1.549.461.111	304.635.736	1.854.096.847	1.244.825.375	0,328608
TOPLAM	12.022.226.475	3.164.806.886	15.187.033.361	8.857.419.589	0,416777

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Balıklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar ve Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar (03) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, 2002-2022 yılları arasında Türkiye'nin yaklaşık 12 milyar dolarlık ihracatının ve 3.1 milyar dolarlık ithalatının olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin 2002 yılından bu yana 20 yıllık dönemde ihracat miktarı sürekli olarak artmıştır. Toplam dış ticaret değeri 15 milyar doları geçmiştir. Artış miktarı ihracat kadar olmasa da ithalat miktarımızda ilgili period içerisinde sürekli olarak artmıştır. Cari işlemler hesabımıza 8.8 milyar dolarlık artı katkı yapan bu ürün grubunda EİT endeksine göre Türkiye'nin dünya ile yaptığı dış ticarete EAT durumu daha fazladır. Yıllar içerisinde EİT endeksi en iyi performansını 2020 yılında 0.25 ile en düşük performansını ise 2011 yılında 0.61 ile göstermiştir.

Grafik 3.3 GTİP Ürün Grubu (03) Balıklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar ve Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar Ticareti EİT Analiz

Kaynak: Tablo 3.3’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere bu ürün grubunda ithalat ve ihracatımıza ilişkin bir kırılma görülmektedir. İstikrarlı bir süreç söz konusudur. Ancak 2011, 2015 ve 2022 yıllarında ithalatta yaşanan 50 milyon ve 100 milyon dolarlık ani artışların sebepleri araştırılmalıdır. Türkiye’nin ihracat lehine güçlü oluşu bu ürün grubunda toplamda 0.41 EİT hesaplanmıştır. Bu endüstri arası ticarete daha yakın olmasına rağmen tam bir endüstri arası ticaretten ve karşılaştırmalı üstünlükten söz etmek söz konusu değildir.

İlgili ürün grubunda tüketici tercihleri etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ana besin gruplarından olan balık ve suda yaşayan canlı hayvanların ticaretinde Türkiye’nin kendi iç piyasasının talebini karşılayabilme potansiyeli bulunmaktadır. Fakat uluslararası piyasalarda daha fazla rekabetçi olmak ve gelir elde etmek için bu ürün grubunda ürün farklılaştırması ya da maliyetleri azaltacak yatırımlar ile karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunabilir.

Üç tarafı denizlerle çevrili bir coğrafi konuma sahip olan Türkiye’nin bu ürün grubunda uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilecek potansiyeli bulunmaktadır. Bu ürün grubundaki ticaret partnerlerimiz araştırılıp oradaki tüketici tercih ve gelir seviyelerine göre bu ürün grubunda yatırımlar yapılabilir.

Tablo 3.4 GTİP Ürün Grubu (04) Süt Ürünleri; Kuş Ve Kümes Hayvanlarının Yumurtaları; Tabii Bal; Yenilebilir Hayvansal Menşeli Ürünler Ticareti Eit Analizi

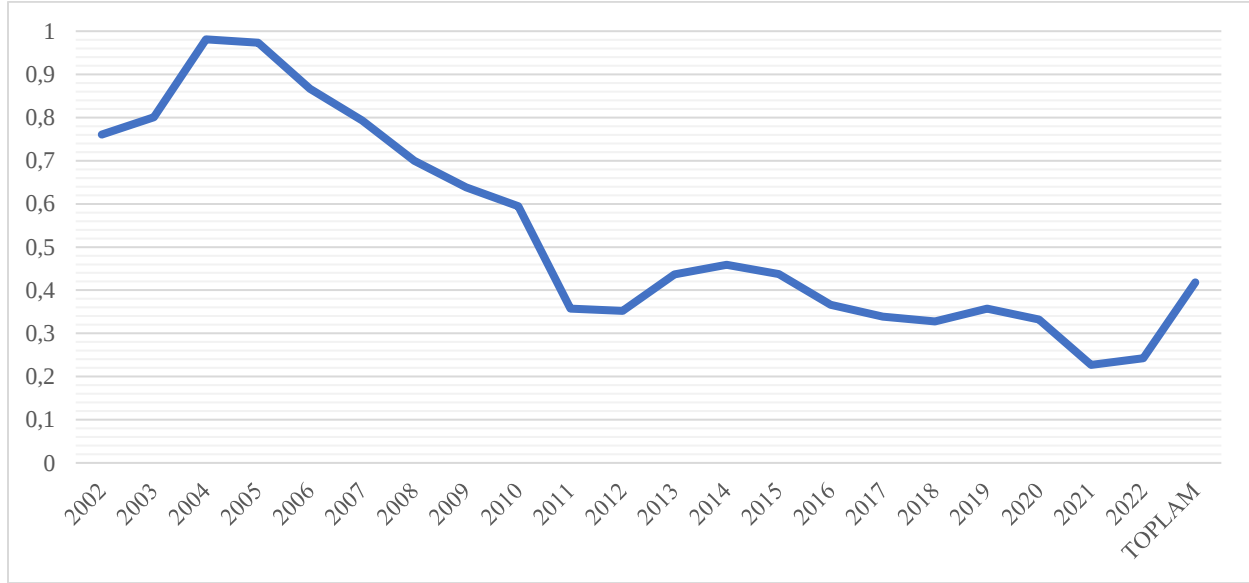
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	60.777.525	37.271.143	98.048.668	23.506.382	0,760258
2003	78.441.739	52.343.286	130.785.025	26.098.453	0,800448
2004	66.224.930	68.775.518	135.000.448	2.550.588	0,981107
2005	79.885.476	75.786.903	155.672.379	4.098.573	0,973672
2006	101.926.062	77.967.420	179.893.482	23.958.642	0,866818
2007	168.442.049	110.655.262	279.097.311	57.786.787	0,792951
2008	235.931.551	127.031.449	362.963.000	108.900.102	0,699969
2009	249.877.057	117.049.479	366.926.536	132.827.578	0,638
2010	303.466.273	128.277.022	431.743.295	175.189.251	0,594228
2011	484.057.362	105.212.176	589.269.538	378.845.186	0,357094
2012	545.560.219	116.608.720	662.168.939	428.951.499	0,352202
2013	674.138.946	188.390.811	862.529.757	485.748.135	0,436833
2014	755.971.963	225.054.565	981.026.528	530.917.398	0,458814
2015	557.653.655	156.031.274	713.684.929	401.622.381	0,437255
2016	621.946.435	139.542.007	761.488.442	482.404.428	0,366498
2017	723.901.876	147.801.108	871.702.984	576.100.768	0,339109
2018	781.118.129	153.176.325	934.294.454	627.941.804	0,327897
2019	686.689.167	149.539.867	836.229.034	537.149.300	0,357653
2020	612.868.443	121.894.956	734.763.399	490.973.487	0,331794
2021	858.579.585	109.919.960	968.499.545	748.659.625	0,22699
2022	977.555.810	134.713.990	1.112.269.800	842.841.820	0,242233
TOPLAM	9.625.014.252	2.543.043.241	12.168.057.493	7.081.971.011	0,417987

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Süt Ürünleri; Kuş ve kümes Hayvanları, Tabii bal, Yenilebilir hayvansal Menşeli Ürünler (4) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, 2002-2022 yılları arasında yaklaşık 9.7 milyar dolara yakın bir ihracat ve 2.5 milyar dolar seviyelerinde ithalat yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplam dış ticaret, 12.1 milyar dolara ulaşırken bunun büyük bir kısmının ihracat odaklı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de bu ürün grubuna ilişkin yatırım ve büyüme politikası yaptığı anlaşılmaktadır. 2002 yılında 23 milyon dolar seviyelerinde olan, 2004 yılında ise bu farkın 2.5 milyon dolar seviyelerine düşen ihracat ithalat farkı 20 yıllık dönemin sonunda 842 milyon dolar seviyelerine yükselmiştir. Bu ürün grubunda hem ticaret hacmi artmış hemde yapısı gereği karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bir duruma gelmiştir.

Grafik 3.4 GTİP Ürün Grubu (03) Süt Ürünler; Kuş Ve Kümes Hayvanlarının Yumurtaları; Tabii Bal; Yenilebilir Hayvansal Menşeli Ürünler Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.4’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, 2002 yılından itibaren EİT’ten EAT’e doğru değişen dış ticaret söz konusudur. 2002 yılında EİT endeksi 0,76, 2003 yılında 0,8 ve 2004 yılında 0,9 ile neredeyse eşitlenmiş duruma gelen ihracat ve ithalat miktarı takip eden yıllar içerisinde ihracat lehine değişmiştir. 2021 yılında 0.22 EİT endeks oranı ile bu ürün grubunda ihracat ithalatın 7 katına ulaşmıştır. 2015 yılında ihracat miktarında ani bir düşüş olmasına karşın aynı düşüş ithalat miktarında da görülmektedir. 2015 yılı bu ürün grubu için ayrıca incelenmelidir. 2015 yılından sonra ithalat miktarı 2022 yılına kadar dahi 2015 seviyesine gelememişken, ihracat miktarı 2015’te yaşanan düşüşün hemen ardından 2016’da 2015 seviyelerini geçmiş ve 2022 yılına kadar 2015 yılındaki seviyesine bir daha hiç düşmemiştir.

Ana besin gruplarından olan bu ürün grubunda Türkiye’nin kendi iç talebini karşılama kapasitesi bulunmaktadır. Uluslararası piyasalar ile rekabet durumundan karşılaştırmalı üstünlük durumuna gelen bu üründe, yıllık ticaret fazlası yakın zamanda 1 milyar doların üzerine çıkma eğilimi bulunmaktadır. Türkiye’nin sahip olduğu coğrafya bu ürün grubunda uluslararası piyasaların taleplerini karşılayabilecek potansiyel vardır. Bu ürün grubunda markalaşma ve teknolojik yatırımlar ile uzun vadede çok daha büyük ihracat getirileri elde etmek mümkündür.

Tablo 3.5 GTİP Ürün Grubu (05) Diğer Hayvansal Menşeli Ürünler Ticareti Eit Analizi

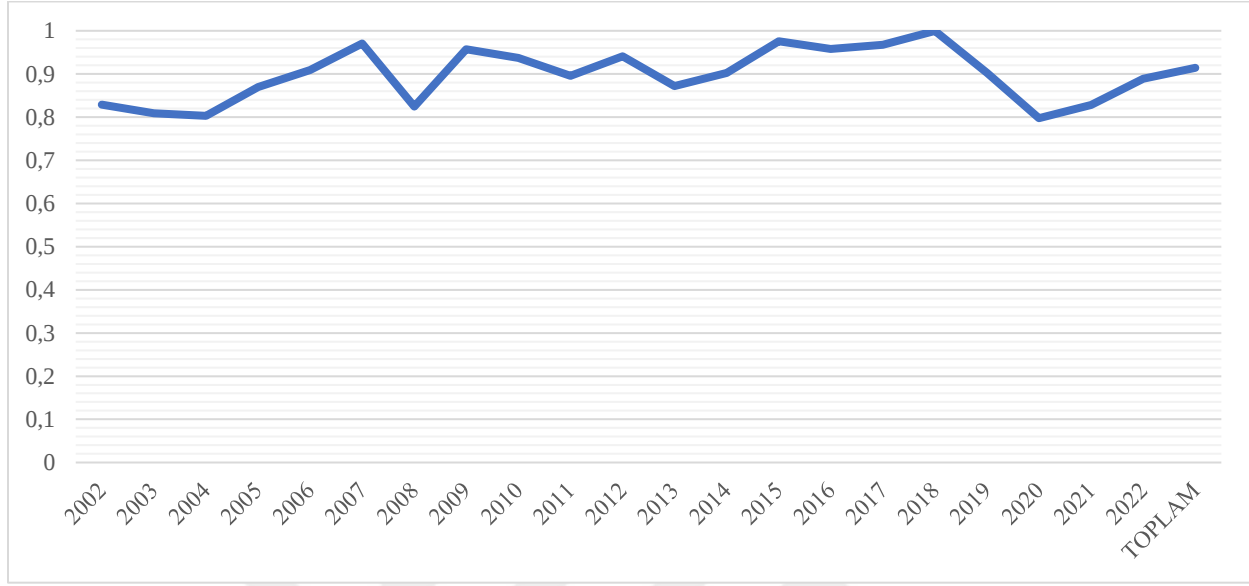
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	37.649.517	26.640.332	64.289.849	11.009.185	0,828757
2003	48.704.660	33.056.808	81.761.468	15.647.852	0,808616
2004	47.545.731	31.920.313	79.466.044	15.625.418	0,80337
2005	40.638.387	31.252.535	71.890.922	9.385.852	0,869443
2006	33.610.651	28.021.259	61.631.910	5.589.392	0,90931
2007	34.628.882	32.649.583	67.278.465	1.979.299	0,97058
2008	40.669.647	28.540.140	69.209.787	12.129.507	0,824743
2009	31.530.761	28.953.645	60.484.406	2.577.116	0,957392
2010	33.746.777	38.273.283	72.020.060	4.526.506	0,937149
2011	45.899.404	56.550.997	102.450.401	10.651.593	0,896032
2012	56.834.887	50.507.244	107.342.131	6.327.643	0,941052
2013	64.096.085	49.578.037	113.674.122	14.518.048	0,872284
2014	74.503.197	61.236.423	135.739.620	13.266.774	0,902263
2015	54.821.903	52.252.915	107.074.818	2.568.988	0,976008
2016	51.519.033	47.342.103	98.861.136	4.176.930	0,95775
2017	55.382.471	59.107.781	114.490.252	3.725.310	0,967462
2018	60.573.168	60.608.049	121.181.217	34.881	0,999712
2019	67.631.010	55.627.735	123.258.745	12.003.275	0,902617
2020	79.219.702	52.550.079	131.769.781	26.669.623	0,797604
2021	98.416.503	69.607.652	168.024.155	28.808.851	0,828543
2022	102.998.345	82.426.833	185.425.178	20.571.512	0,889058
TOPLAM	1.160.620.721	976.703.746	2.137.324.467	183.916.975	0,91395

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Diğer Hayvansal Menşeli Ürünler (05) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, (01-05) ürün grupları arasında en düşük toplam ihracat ve ithalat miktarına ulaşılan ürün grubudur. Bu ürün grubunda tamamı ile bir EİT durumu söz konusudur. Toplam dış ticaret hacmi 2 milyar doları üstünde olda ihracat ithalat farkı yalnızca 183 milyon dolar civarındadır. Bu ürün grubunu özelinde, ürün grubunun içerisindeki mallara baktığımızda, evcil domuz veya yaban domuzu, kuş tüyü, kemik ve boynuz içi kemikler, fil dişi, kaplumbağa , balina dişi gibi ürünler yer almaktadır.

Bu ürün grubunun içerisinde, evcil veya yaban domuzu, kuşların tüyü yada ince tüylü deri, kemikler ya daboyunuz içi kemikler, fildişi, kaplumbağa kabuğu, sığır spermleri ve balık döküntüleri gibi hayvansal ürünler yer almaktadır.

Grafik 3.5 GTİP Ürün Grubu (05) Diğer Hayvansal Menşeli Ürünler Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.5’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüldüğü üzere, 2002 yılından bu döneme EİT endeksinde büyük sapmalar olmamıştır. Dönemlik kısa süreli ticaret artışı ve azalışları görüldüğü bu durum iklim şartlarına ya da o dönemlerde meydana gelen talep kısılmasına bağlı olabilir. Bu ürün grubuna ilişkin ticaret yapan hem Türkiye içi yerleşik hem de Türkiye dışındaki uluslararası firmaların ticaret yapısı ve markalaşma seviyesi incelenebilir.

Bu ürün grubunda markalaşma derecesi, tüketici tercihleri ve ülkelerin gelişmiş seviyesi etkili olabilir. Uluslararası piyasalar araştırılarak yapılacak analizler ile ve Türkiye’nin bu ürünlere karşı talebi incelenerek bu ürün grubuna ilişkin yeni politikaalar geliştirilebilir. 20 yıllık dönemde en fazla 28 milyon doları seviyelerinde ticaret fazlası olduğu görülmektedir. Bu da Covid-19 pandemisinin en etkili şekilde hissedildiği 2020 yılında yaşanmıştır. Bu ürün grubunu küresel krizlerden etkilenme durumu ya da Türkiye’nin potansiyeline ilişkin araştırılması gereken bir diğer husustur. Covid-19 pandemisinin etkili olduğu 2020 ve 2021 yıllarında ticaret fazlası rekoru kıran bu ürün grubunda Covid-19 pandemisi sonrasında ilk yılı olan 2022’de ticaret fazlasının tekrar azaldığı görülmektedir.

3.3.2 Bitkisel Ürünler Grubuna (06-15) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi

Tablo 3.6 Gtip Ürün Grubu (06) Canlı Ağaç ve Diğer Bitkiler; Yumurtalar, Kökler ve Benzeri; Kesme Çiçekler ve Süs Yaprakları Ticareti EİT Analizi

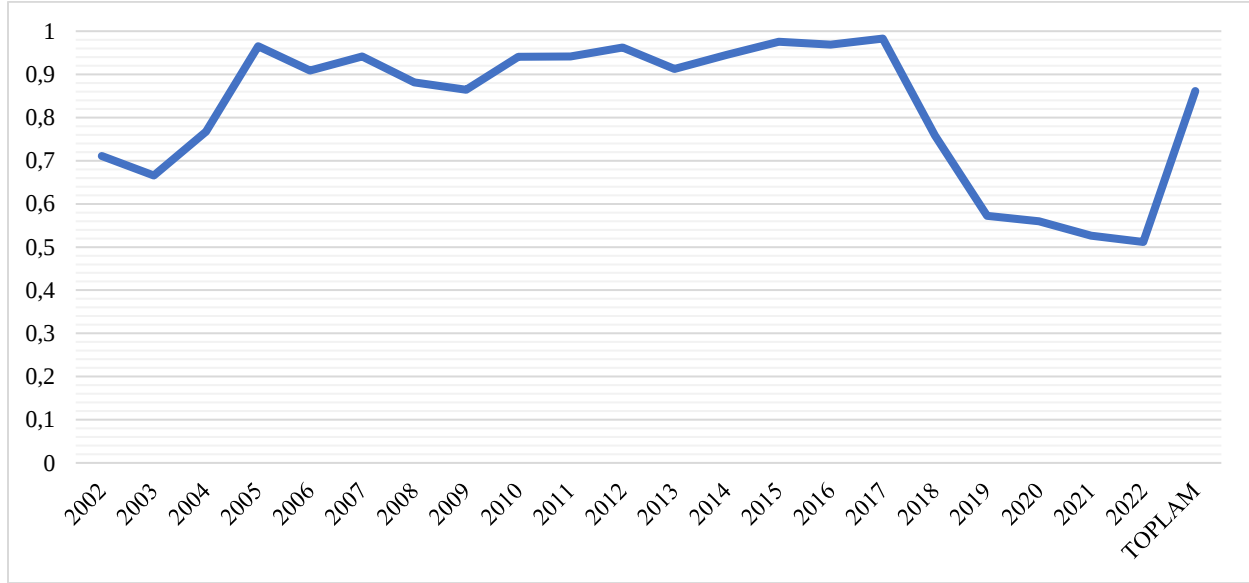
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	22.299.399	12.288.290	34.587.689	10.011.109	0,710559
2003	31.485.587	15.699.079	47.184.666	15.786.508	0,665431
2004	37.748.063	23.504.520	61.252.583	14.243.543	0,767462
2005	36.229.707	33.812.466	70.042.173	2.417.241	0,965489
2006	40.522.792	48.620.950	89.143.742	8.098.158	0,909156
2007	46.446.965	52.224.671	98.671.636	5.777.706	0,941445
2008	45.524.426	57.749.804	103.274.230	12.225.378	0,881622
2009	48.613.256	37.019.031	85.632.287	11.594.225	0,864605
2010	56.053.428	49.757.042	105.810.470	6.296.386	0,940494
2011	75.956.612	67.584.242	143.540.854	8.372.370	0,941673
2012	73.028.456	67.716.041	140.744.497	5.312.415	0,962255
2013	78.116.615	93.117.509	171.234.124	15.000.894	0,912395
2014	83.498.349	93.255.070	176.753.419	9.756.721	0,9448
2015	78.028.405	81.939.382	159.967.787	3.910.977	0,975551
2016	82.431.882	87.789.757	170.221.639	5.357.875	0,968524
2017	86.144.521	83.243.061	169.387.582	2.901.460	0,982871
2018	100.172.626	61.191.675	161.364.301	38.980.951	0,758429
2019	107.415.054	43.034.440	150.449.494	64.380.614	0,572078
2020	106.768.498	41.498.755	148.267.253	65.269.743	0,559783
2021	148.886.707	53.222.964	202.109.671	95.663.743	0,526674
2022	138.251.881	47.535.229	185.787.110	90.716.652	0,511717
TOPLAM	1.523.623.229	1.151.803.978	2.675.427.207	371.819.251	0,861024

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Canlı Ağaç ve Diğer Bitkiler;Yumurtalar, Kökler ve Diğer Benzeri, Kesme Çiçekler ve Süs Yapraklar (06) ürün grubuna ilişkin çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki toplam ihracatı 1.5 milyar dolara geçmiş iken ithalatı da yakın bir seviye olarak 1.1 milyar dolar civarındır. Toplam dış ticaretimiz 2.6 milyar dolar olurken ihracat ve ithalat farkı ihracat lehine 371 milyon dolar civarındır. 2015 yılından itibaren ithalat azalış trendi göstermektedir. İhracat ise en keskin düşüşü 2022 yılında gerçekleştirmiştir.

Lale Soğanı, Gül Soğanı, Karanfil, Orkide, Ananas fidanı, Kestane, Fıstık Camı gibi ürünlerden oluşan bu ürün grubunda grafikte de görüleceği üzere EİT durumu söz konusudur. Her ne kadar 2018 yılı itibari ile EİT ticaret oranı düşüp, ihracat lehine Türkiye için gelişme göstermiştir.

Grafik 3.6 Gtip Ürün Grubu (06) Canlı Ağaç ve Diğer Bitkiler; Yumurtalar, Kökler ve Benzeri; Kesme Çiçekler ve Süs Yaprakları Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.6’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüldüğü üzere, 2016 yılından sonra ticaretin yapısında değişiklik meydana gelmiştir. 2016’dan 2017’ye geçiş ile birlikte ticaret fazlası verilme eğilimi başlamıştır. 2022’ye gelindiğinde bu trend devam etmektedir. 2021 yılında 95 milyon dolar seviyelerinde ticaret fazlası vermiş ve 2022 yılındada bu miktar 90 milyon dolar seviyeleri ile devam etmektedir.

20 yıllık toplam EİT endeksi 0.86 olarak hesaplanmıştır. Bu endüstri içi ticaretin yapıldığı bir ürün olduğu anlamını taşımaktadır. Ancak 2016 sonrası ortaya çıkan ticaret biçimi bu eğilimi değiştirmeye doğru devam etmektedir. Endüstri içi ticaretin etkilerini anlayabilmek için bu ürün grubunda ihracat ve ithalat partnerleri incelenebilir. Türkiye’nin bu ürün grubunda uyguladığı yeni üretim tekniklerinin varlığı yada uluslararası piyasalarda bu ürüne ilişkin talep yapısı incelenebilir.

Özellikle Türkiye’nin gündemine belediyelerin çevre düzenlemeleri kapsamında çok gelen bu ürün grubunda destek ve teşvikler ön plana çıkmaktadır. Toplam ticaret hacmi diğer tarım ürünleri grupları ile karşılaştırıldığında çok yüksek olmasa da büyüyen ticaret fazlası Türkiye’nin lehinedir. 2002 yılından itibaren sadece 3 yılda ihracat miktarı bir önceki yıla göre azalmıştır. Bu azalış çok dikkat çekici büyüklükte değildir. İklim şartları ile ilişkili olarak üretimden kaynaklı olabileceği söylenebilir.

Tablo 3.7 Gtip Ürün Grubu (07) Yenilen Sebzeler Ve Bazı Kök Ve Yumrular Ticareti Eit Analizi

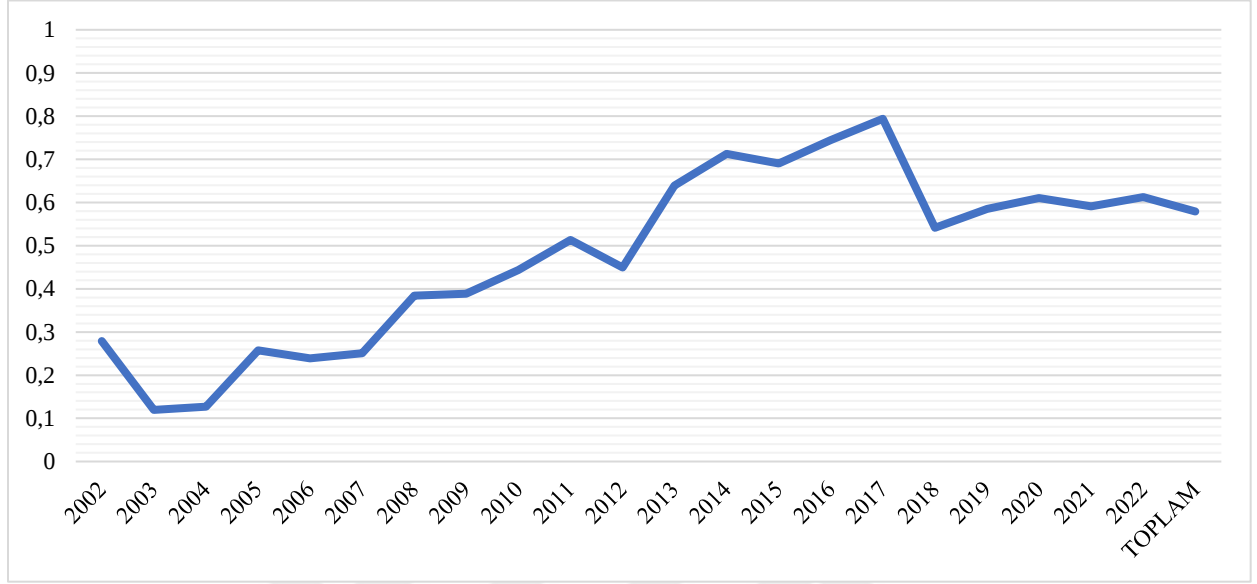
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	321.776.045	52.141.398	373.917.443	269.634.647	0,278893
2003	473.336.426	30.089.934	503.426.360	443.246.492	0,119541
2004	485.740.071	32.943.219	518.683.290	452.796.852	0,127026
2005	533.202.887	78.794.611	611.997.498	454.408.276	0,2575
2006	706.556.057	95.963.072	802.519.129	610.592.985	0,239155
2007	861.384.524	123.610.312	984.994.836	737.774.212	0,250987
2008	95.258.328	400.250.355	495.508.683	304.992.027	0,384487
2009	1.020.545.571	246.209.210	1.266.754.781	774.336.361	0,388724
2010	1.107.483.134	315.398.001	1.422.881.135	792.085.133	0,443323
2011	1.070.414.033	369.260.138	1.439.674.171	701.153.895	0,512977
2012	966.062.696	280.314.820	1.246.377.516	685.747.876	0,449807
2013	1.202.384.467	565.245.658	1.767.630.125	637.138.809	0,639552
2014	1.337.173.282	739.666.379	2.076.839.661	597.506.903	0,7123
2015	1.259.694.979	663.999.106	1.923.694.085	595.695.873	0,690338
2016	1.322.955.562	783.911.691	2.106.867.253	539.043.871	0,744149
2017	1.287.246.150	847.274.130	2.134.520.280	439.972.020	0,793878
2018	1.246.491.475	462.924.505	1.709.415.980	783.566.970	0,541617
2019	1.270.826.779	525.542.064	1.796.368.843	745.284.715	0,585116
2020	1.434.771.489	630.446.283	2.065.217.772	804.325.206	0,610537
2021	1.748.932.455	733.913.824	2.482.846.279	1.015.018.631	0,591187
2022	2.111.359.118	931.880.093	3.043.239.211	1.179.479.025	0,612426
TOPLAM	21.863.595.528	8.909.778.803	30.773.374.331	12.953.816.725	0,579058

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Yenile Sebzeler ve Bazı Kök ve Yumrular (07) ürün gurubuna ilişkin çalışmada, Türkiye'nin 2002-20022 yılları arasında toplam ihracatı yaklaşık 22 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise aynı dönem içerisinde 9 milyar dolara yaklamıştır. Toplam dış ticaret 30 milyar doları aşmış iken ihracat ithalat farkı ihracat lehine 13 milyar dolara yaklaşmaktadır. 2008 yılı haricinde 20 yıllık dönemde her yıl için ihracat ithalattan fazla olmuştur. 2008 yılında yaşanan ithalat patlaması ise dikkate değerdir. Bunun nedenleri sonuç kısmında belirtilecektir.

Türkiye'nin coğrafi özellikler ve iklim yapısı gereğince en güçlü üretim kapasitesinin olduğu tarımsal ürün gruplarında biri sebzelerdir. 2009 yılından itibaren takip eden her yıl 1 milyar doların üzerinde ihracat söz konusudur. (2012 hariç). 2022 yılında ihracat değeri 2 milyar doların üzerine çıkmıştır. Ancak bu ürün grubunda ithalatın yükselme eğilimi bulunmaktadır.

Grafik 3.7 Gtip Ürün Grubu (07) Yenilen Sebzeler Ve Bazı Kök Ve Yumrular Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.7’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, bu ürün grubunda endüstri arası ticaret yapısı endüstri içi ticaret yapısına doğru dönüşmektedir. Artan ihracat geliri ile birlikte ithalat ödemeleride yükselmektedir. 2017 yılında EİT oranı olarak en yüksek oran hesaplanmıştır. 20 yıllık toplam EİT endeksi 0.57 olarak hesaplanmış olsa da 2002 yılından 2007 yılına kadar bu oran 0.1 ile 0.25 arasında değişmekte olduğu görülmektedir. Andak 2013 yılından itibaren EİT endeksi 0.70 seviyelerini aşmıştır. Yine dalgalı bir seyir izlese de EİT oranı son 10 yıldır 0.5 ile 0.8 arasında değişiklik göstermektedir.

Türkiye’nin tarım sektöründe planlı dönemini bırakıp serbest piyasa şartlarına bıraktığı tarımsal ürünleri üretim ve ticaretinde en büyük etkiyi gören ürün gruplarından biri sebzeler ürün grubudur. Türkiye’nin bu ürün grubunda ticaret yaptığı ülkeler incelenebilir. Bu ülkelerin gelir seviyeleri ve coğrafi konumu gibi faktörler bu ürün grubunda ticaret politikaları geliştirilmesine ümkan verebilir.

Ana besin gruplarından biri olan bu ürün grubunda (7) ekonomik serbestleşme ve küreselleşmenin etkisi görülmektedir. Tüketici tercihleri organik ve genetiği değiştirilmiş ürünler gibi bazı sebeplerden ötürü değişiklik göstermeye başlamıştır. Dolayısı ile bu ürün grubundaticaret partnerleri ile birlikte piyasa yapısı analiz edilerek Türkiye’nin ticaret fazlası vermesi sağlanabilir.

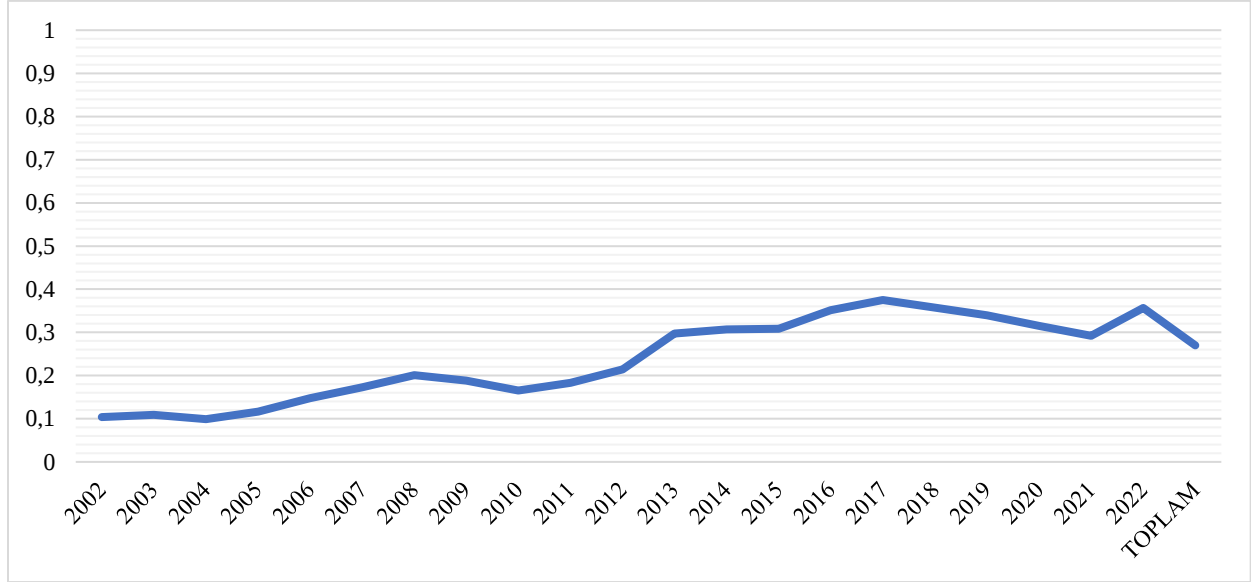
**Tablo 3.8 Gtip Ürün Grubu (08) Yenilen Meyvalar Ve Yenilen Sert Kabuklu Meyvalar;
Turunçgillerin Ve Kavunların Ve Karpuzların Kapukları Ticareti EİT Analizi**

YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	1.192.851.770	65.110.452	1.257.962.222	1.127.741.318	0,103517
2003	1.391.984.138	80.341.375	1.472.325.513	1.311.642.763	0,109135
2004	1.902.514.952	99.080.326	2.001.595.278	1.803.434.626	0,099001
2005	2.501.037.224	154.306.719	2.655.343.943	2.346.730.505	0,116224
2006	2.388.332.979	189.998.574	2.578.331.553	2.198.334.405	0,147381
2007	2.670.618.466	252.576.312	2.923.194.778	2.418.042.154	0,172808
2008	2.855.301.853	319.241.382	3.174.543.235	2.536.060.471	0,201126
2009	3.001.898.239	312.391.529	3.314.289.768	2.689.506.710	0,188512
2010	3.490.879.291	315.153.470	3.806.032.761	3.175.725.821	0,165607
2011	3.908.880.186	393.504.242	4.302.384.428	3.515.375.944	0,182924
2012	3.806.415.947	457.223.135	4.263.639.082	3.349.192.812	0,214476
2013	4.243.759.004	740.472.937	4.984.231.941	3.503.286.067	0,297126
2014	4.730.483.111	857.322.479	5.587.805.590	3.873.160.632	0,306855
2015	4.785.956.469	872.349.737	5.658.306.206	3.913.606.732	0,308343
2016	4.253.436.073	906.891.913	5.160.327.986	3.346.544.160	0,351486
2017	4.380.057.704	1.010.728.966	5.390.786.670	3.369.328.738	0,374984
2018	4.344.425.004	944.726.279	5.289.151.283	3.399.698.725	0,357232
2019	4.589.456.037	938.450.873	5.527.906.910	3.651.005.164	0,339532
2020	4.830.425.328	904.029.150	5.734.454.478	3.926.396.178	0,315297
2021	5.367.314.161	918.572.290	6.285.886.451	4.448.741.871	0,292265
2022	4.943.277.655	1.073.578.092	6.016.855.747	3.869.699.563	0,356857
TOPLAM	75.579.305.591	11.806.050.232	87.385.355.823	63.773.255.359	0,270207

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Yenilen Meyvalar ve Yenilen Sert Kabuklu Mevalar; Turunçgillerin, Kavunların ve Karpuzların Kapukları (08) ürün grubuna iliskine çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki toplam ihracatı 75 milyar dolar seviyesini aşmıştır. Aynı dönemde ithalatı ise 11.8 milyar dolar seviyesinde meydana gelmiştir. İhracat ve ithalat farkı 63.7 milyar dolar ile Türkiye'nin en fazla gelir ettiği ürün gruplarından biri olduğu görülmektedir. 2017 ve 2022 yılları dışında hiçbir zaman Türkiye'nin bu ürün grubunda ithalatı 1 milyar dolar seviyesini aşmamıştır. İhracat ise 2002 yılından beri sürekli olarak atmıştır.

Grafik 3.8 Gtip Ürün Grubu (08) Yenilen Meyvalar Ve Yenilen Sert Kabuklu Meyvalar; Turunçgillerin Ve Kavunların Ve Karpuzların Kapukları Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.8’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

EİT endeksine göre Türkiye (08) ürün grubunda ihracatan yana EAT yapmaktadır. Grafikte’de görüleceği üzere 20 yıllık sürede Türkiye’nin EİT endeksi 0,27 seviyelerindedir. Bir önceki ürün grubunda ifade edilen serbestleşmenin etkisi meyvalar ürün grubunda aynı şekilde etkili olmamıştır. Türkiye’nin 2000 yıllık dönemde toplam ticaret fazlası 63 milyar doları aşmış ve yıllık ortalama 3 milyar dolara yakın ticaret fazlası verilmeye başlanmıştır.

Üretim kapasitesi, coğrafi özellikleri olarak çokçeşitli meyva üretme potansiyeline sahip olan Türkiye, bu ürün grubunda uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. 2022 yılında ilk kez ithalat miktarı 1 milyar dolar seviyelerini aşmıştır. Covit-19 pandemisinde ithalat miktarı azalırken ihracat miktarının artış göstermesi incelenmeye değerdir. Ancak covit-19 pandemisinin etkilerinin aaldığı yıl olan 2022’de ihracat azalmış ve ithalat artmış olması farklı endenler ile açıklanabilir.

Tablo 3.9 Gtip Ürün Grubu (09) Kahve, Çay, Paraguay Çayı Ve Baharat Ticareti Eit Analizi

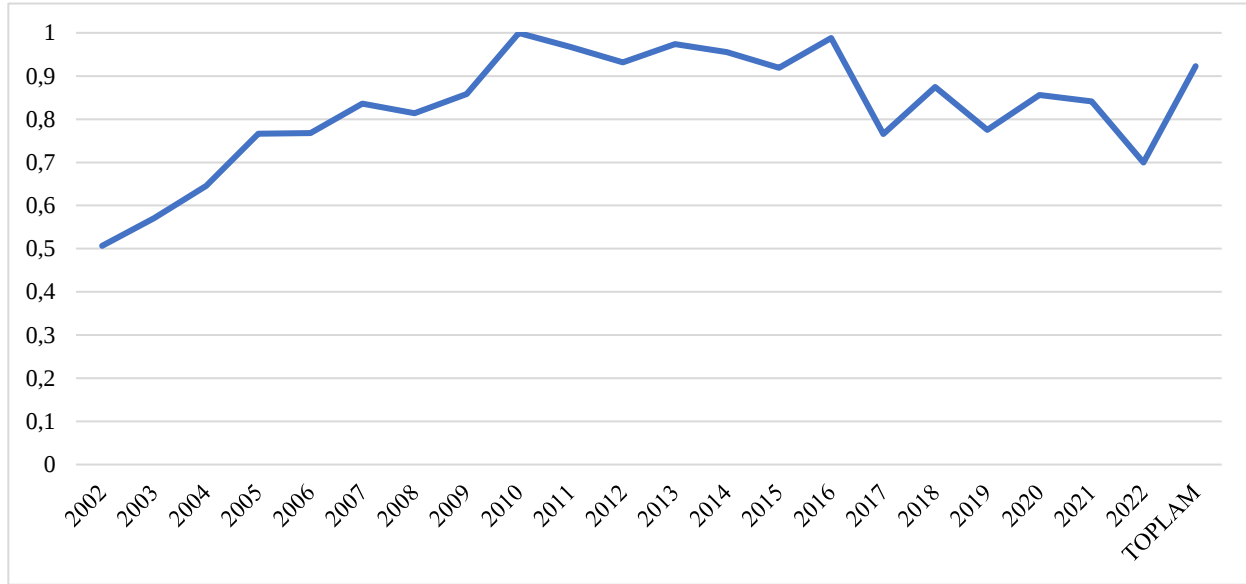
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	67.355.731	22.849.612	90.205.343	44.506.119	0,506613
2003	61.130.070	24.407.514	85.537.584	36.722.556	0,570685
2004	64.041.022	30.500.806	94.541.828	33.540.216	0,645234
2005	64.358.642	39.957.432	104.316.074	24.401.210	0,766084
2006	70.616.403	44.039.848	114.656.251	26.576.555	0,768207
2007	94.671.088	68.036.356	162.707.444	26.634.732	0,836303
2008	105.959.203	72.743.828	178.703.031	33.215.375	0,814131
2009	97.416.248	73.271.483	170.687.731	24.144.765	0,858544
2010	103.446.571	103.376.207	206.822.778	70.364	0,99966
2011	110.494.599	118.020.446	228.515.045	7.525.847	0,967066
2012	118.694.083	136.176.677	254.870.760	17.482.594	0,931406
2013	185.148.517	175.646.477	360.794.994	9.502.040	0,973664
2014	205.282.680	187.841.355	393.124.035	17.441.325	0,955634
2015	198.044.999	232.937.359	430.982.358	34.892.360	0,91904
2016	232.089.988	237.675.108	469.765.096	5.585.120	0,988111
2017	221.559.549	357.053.516	578.613.065	135.493.967	0,76583
2018	225.642.229	290.204.064	515.846.293	64.561.835	0,874843
2019	211.134.637	333.450.357	544.584.994	122.315.720	0,775396
2020	257.132.120	343.748.662	600.880.782	86.616.542	0,855851
2021	271.280.419	373.912.683	645.193.102	102.632.264	0,840928
2022	285.673.271	530.759.243	816.432.514	245.085.972	0,699809
TOPLAM	3.251.172.069	3.796.609.033	7.047.781.102	545.436.964	0,922609

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Kahve, Çay, Paraguay Çayı ve Baharat (09) ürün grubunda ilişkin yapılan çalışmada, EAT durumunun söz konusu olduğu hesaplanmıştır. Türkiye 2002-2022 yılları arasında 3.2 milyar dolar ihracat yaparken, ithalatı 3.7 milyar dolar seviyelerindedir. İhracat ve ithalat farkı yalnızca 545 milyon dolardır. EİT endeksi ise 0,92 ile Türkiye'nin hem ihracatçı hem İthalatçı olduğunu göstermektedir. 20 yıllık dönem incelendiğinde bazı yıllar ihracatın bazı yıllar ise ithalatın fazla olduğu görülmektedir.

Türkiye ilgili ürün grubunda endüstri içi ticaret konumundadır. 20 yıllık dönem incelendiğinde 2010 yılı itibarı ile 20 yıllık ortalama EİT endeksinin yakalandığı görülmektedir. 2010 yılında EİT endeksi en yüksek seviyesi olan 0.99 seviyelerindedir. Türkiye çay üretim ve tüketiminde önde gelen ülkelerden biri olmasına karşın bu ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildir.

Grafik 3.9 Gtip Ürün Grubu (09) Kahve, Çay, Paraguay Çayı Ve Baharat Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.9’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, bu ürün grubunda (09) endüstri içi ticaret yapısı 20 yıllık dönemde her yıl gittikçe gelişmiştir. 2002 yılında ticaret hacmi çok düşük miktardır. Ancak 2002’de 2009 a kadar Türkiye bu ürün grubunda sürekli olarak ticaret fazlası vermiştir. Bununla birlikte EİT endeksi sürekli yükselmektedir. 2002 yılında 44 milyon seviyelerinde olan ticaret fazlası Türkiye için 20 yıllık dönemdeki en fazla ticaret fazlası verdiği miktardır 2022 yılında ise ticaret açığı 245 milyon dolar seviyelerindedir. Türkiye için bu ürün grubunda serbestleşme ve küreselleşme ile birlikte uluslararası fiyat ve kalite ile rekabet ettiği anlaşılmaktadır.

Türkiye’nin kişi başına düşen milli geliri 2002-2013 arasında sürekli artmıştır, 2013 ve 2022 yılları arasında kişi başına milli gelir seviyesinde aşağı ve yukarı yönlü hareketler olmuştur. Dolayısı ile bu ürün grubunun geliş seviyesi ile olan ilişkisi incelenmelidir. Bu ilişkide uluslararası firmaların ve Türkiye’de yerleşik ulusal firmaların rekabet gücü araştırılabilir. Aynı zamanada markalaşma ve pazarlama teknikleri, çok uluslar firmaların Türkiye’de yatırım yapması gibi etkenler de bu ürünün ithalatı üzerinde etkili olmuş olabilir.

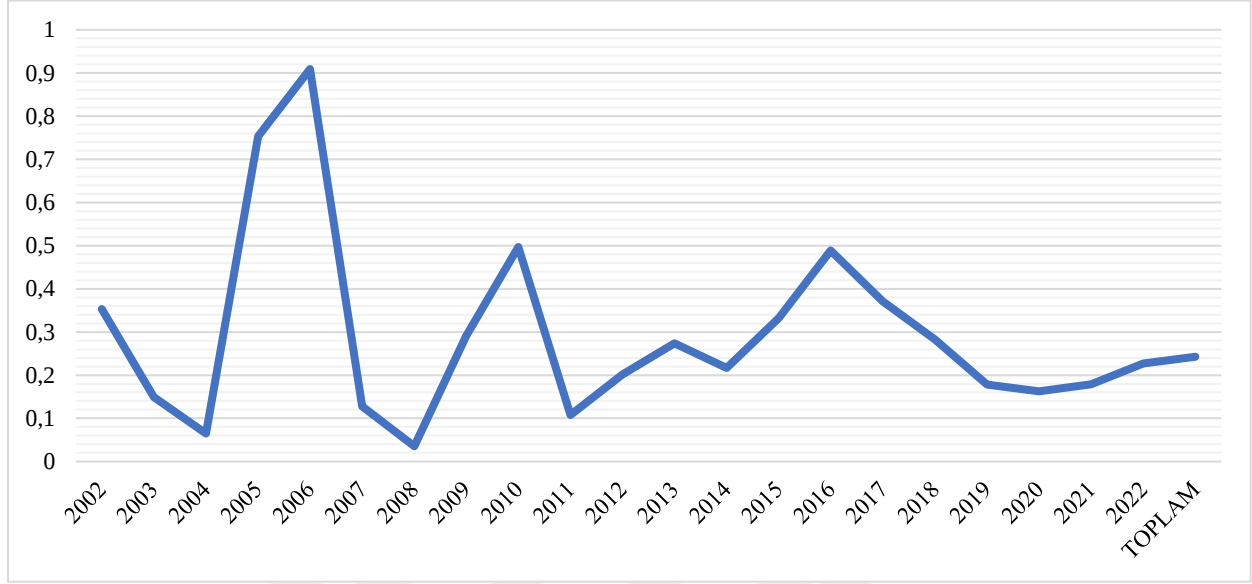
Tablo 3.10 Gtip Ürün Grubu (10) Hububat Ticareti Eit Analizi

YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	80.474.494	375.605.412	456.079.906	295.130.918	0,352896
2003	56.164.408	696.673.600	752.838.008	640.509.192	0,149207
2004	17.463.377	520.559.885	538.023.262	503.096.508	0,064917
2005	114.646.326	189.574.542	304.220.868	74.928.216	0,753705
2006	200.962.994	167.468.602	368.431.596	33.494.392	0,909089
2007	66.603.129	973.235.794	1.039.838.923	906.632.665	0,128103
2008	38.411.843	2.137.329.298	2.175.741.141	2.098.917.455	0,035309
2009	204.618.415	1.202.124.468	1.406.742.883	997.506.053	0,290911
2010	349.248.052	1.056.747.186	1.405.995.238	707.499.134	0,496798
2011	110.113.452	1.931.748.039	2.041.861.491	1.821.634.587	0,107856
2012	170.357.869	1.514.663.522	1.685.021.391	1.344.305.653	0,202203
2013	320.928.660	2.024.838.238	2.345.766.898	1.703.909.578	0,273624
2014	313.391.844	2.579.985.891	2.893.377.735	2.266.594.047	0,216627
2015	353.947.257	1.774.529.019	2.128.476.276	1.420.581.762	0,332583
2016	456.753.438	1.412.651.883	1.869.405.321	955.898.445	0,488662
2017	450.488.213	1.979.039.231	2.429.527.444	1.528.551.018	0,370844
2018	380.457.677	2.309.499.394	2.689.957.071	1.929.041.717	0,282873
2019	345.165.190	3.522.624.413	3.867.789.603	3.177.459.223	0,178482
2020	289.969.935	3.281.062.555	3.571.032.490	2.991.092.620	0,162401
2021	416.431.868	4.248.703.112	4.665.134.980	3.832.271.244	0,178529
2022	688.542.028	5.368.590.882	6.057.132.910	4.680.048.854	0,227349
TOPLAM	5.425.140.469	39.267.254.966	44.692.395.435	33.842.114.497	0,242777

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Buğday, yulaf, arpa, mısır, pirinç ürünlerinden oluşan Hububat (10) mal grubuna ilişkin yapılan çalışma oldukça dikkat çekicidir. Bu ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2006 yılından sonra ithalat lehine EİT yaptığı anlaşılmaktadır. Özellikle 2007 yılında ithalatta yaşanan patlama sonrasında ithalat miktarı 2022'ye kadar sürekli artmış ve hiçbir zaman 1 milyar doların altına düşmemiştir. Türkiye'nin (10) ürün grubundaki toplam ihracatı 5.4 milyar dolar seviyelerinde iken ithalatı toplam 40 milyar dolara yaklaşmıştır. Toplam dış ticaret hacmi 45 milyar dolar iken ithalat ihracat farkı 34 milyar dolar seviyelerindedir. Özellikle Hububatın tarihteki doğum yeri olarak bilinen Mezapotamya ve Anadolu toprakları için Türkiye'nin ithalat miktarı dikkate değerdir.

Grafik 3.10 Gtip Ürün Grubu (10) Hububat Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.10’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, zaman zaman Türkiye’nin bu ürün grubundaki ihracatında artışlar olsa dahi ithalatı sürekli artmış ve EİT endeksi 20 yıllık dönem için 0,24 olarak hesaplanmıştır. Türkiye’nin yurtdışına en büyük döviz transferi yaptığı ürün grubunun başında (10) ürün grubu gelmektedir. 2005, 2010 ve 2016 yıllarında EİT endeksi içi bazı kırılmalar olduğu anlaşılmaktadır.

Bu ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, dahilide işleme rejiminden faydalınarak tahıl ithalatının yüksek boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Ürün grubu (11) de analizi yapılan unlu mamullerin ihracatında Türkiye ticaret fazlası verirken, tahıl ürünlerinde yüksek miktarda ticaret açığı vermektedir. Tahıllar ana ürün gruplarının başında gelmektedir. Türkiye’nin ithalat partnerleri listesindeki ilk iki sıra çok uzun zamandır Rusya ve Ukrayna olmuştur. Rusya ve Ukrayna Türkiye’nin tahıl ürünleri ticaretini yaptığı ana iki ülkedir.

Planlı ekonomiden serbet piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte Türkiye Tahıl ürünlerini uluslararası rekabete açmıştır. Türkiye coğrafyası gereği yüksek miktarda tahıl üretimi yapmaya müsait olmasına rağmen üretim maliyetleri uluslararası fiyatların üzerindedir. İthalat ihracat işleminden daha karlı noktaya gelmiştir. Türkiye tahıl ürünleri ithalatına bağımlı bir ülke konumuna gelmiştir.

Tablo 3.11 Gtip Ürün Grubu (11) Malt, Nişasta, İnülin, Buğday Gluteni Ticareti Eit Analizi

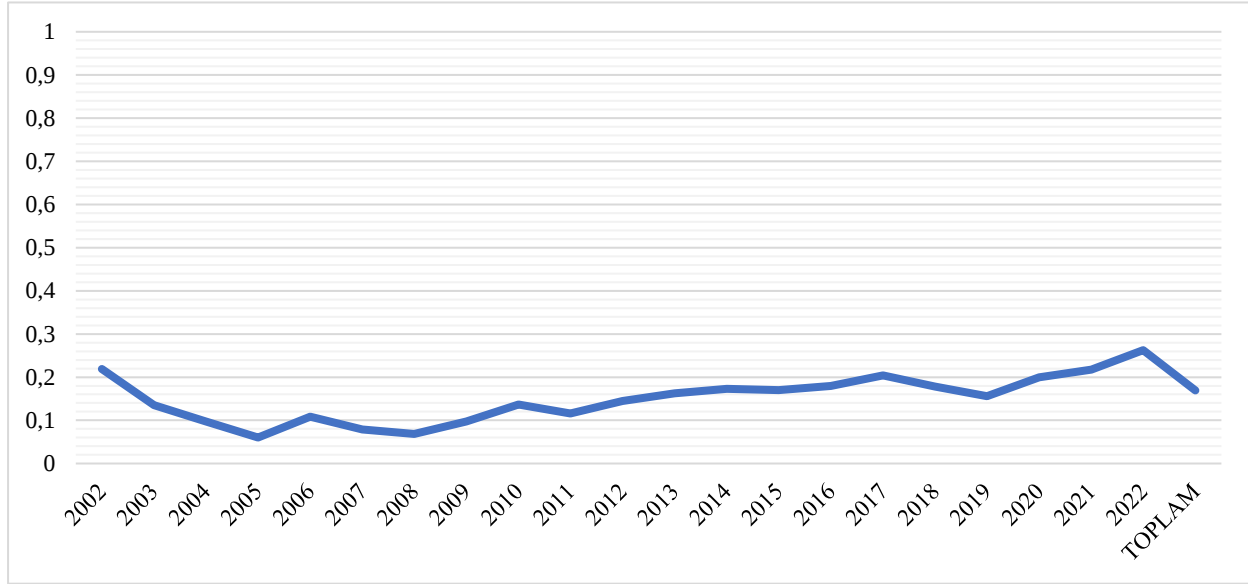
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	76.343.840	9.391.861	85.735.701	66.951.979	0,219089
2003	139.967.633	10.155.812	150.123.445	129.811.821	0,135299
2004	235.211.709	12.022.435	247.234.144	223.189.274	0,097255
2005	483.571.666	14.998.169	498.569.835	468.573.497	0,060165
2006	321.802.666	18.415.713	340.218.379	303.386.953	0,108258
2007	504.658.363	20.787.103	525.445.466	483.871.260	0,079122
2008	715.656.395	25.231.981	740.888.376	690.424.414	0,068113
2009	665.317.246	33.926.383	699.243.629	631.390.863	0,097037
2010	720.213.093	52.782.117	772.995.210	667.430.976	0,136565
2011	1.098.379.709	67.454.457	1.165.834.166	1.030.925.252	0,115719
2012	1.020.557.585	79.723.274	1.100.280.859	940.834.311	0,144914
2013	1.115.721.136	98.611.010	1.214.332.146	1.017.110.126	0,162412
2014	1.130.686.867	106.823.013	1.237.509.880	1.023.863.854	0,172642
2015	1.176.367.969	109.085.566	1.285.453.535	1.067.282.403	0,169723
2016	1.282.691.986	126.762.633	1.409.454.619	1.155.929.353	0,179875
2017	1.259.457.255	143.410.099	1.402.867.354	1.116.047.156	0,204453
2018	1.291.571.158	126.444.593	1.418.015.751	1.165.126.565	0,17834
2019	1.309.020.836	110.573.584	1.419.594.420	1.198.447.252	0,155782
2020	1.187.771.130	131.694.355	1.319.465.485	1.056.076.775	0,199618
2021	1.439.693.364	175.765.228	1.615.458.592	1.263.928.136	0,217604
2022	1.900.663.041	287.292.438	2.187.955.479	1.613.370.603	0,262613
TOPLAM	19.075.324.647	1.761.351.824	20.836.676.471	17.313.972.823	0,169063

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Malt, Nişasta, İnülin ve Buğday Gluteni (11) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki ihracatı 19 milyar doları aşmıştır. İthalatı ise 1.7 milyar dolar seviyelerinde olduğu görülmektedir. Toplam dış ticaret hacmi 20.8 milyar dolar iken ihracat ve ithalat farkı 17.7 milyar dolar seviyelerindedir. Türkiye'nin ihracatının ithalatından yaklaşık 8 kat fazla olduğu bu ürün grubunda EİT endeksi 0,16 olarak hesaplanmıştır. EAT ihracat lehine Türkiye için gerçekleşmiştir.

Bu ürün grubu (11) ile bir önceki ürün grubu (10) birbirleri ile bağlantılı haldedir. Türkiye un ve unlu mamülleri ihracatında dünyada en önde gelen ülkelerdendir. Tahıl ürünlerinin dahilide işleme rejimi kapsamına işlenip ihracat malı haline dönüştürüldüğü görülmektedir.

Grafik 3.11 Gtip Ürün Grubu (11) Malt, Nişasta, İnülin, Buğday Gluteni Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.11’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, bu ürün grubunda Türkiye uluslararası piyalarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. 2002-2022 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde bu eğilim aynı şekilde devam etmektedir. 2002 yılında 85 milyon dolar seviyelerinde olan ticaret hacmi 2022 de 2 milyar dolar seviyesini aşmıştır. 2022 yılında 1.6 milyar dolar seviyelerinde olan ticaret fazlası 20 yıllık dönemin en fazlasıdır. 2011 yılından itibaren ihracat miktarı her yıl 1 milyar dolar seviyelerini aşmıştır. 2022’de 1.9 milyar dolar seviyelerine gelmiş ve çok yakın zamanda 2 milyar dolar seviyelerini de aşması beklenmektedir.

Tarımsal ürünleri incelerken ürünlerin gıda ve imalat sanayisine olan etkilerinin de gör önüne almak gereklidir. Bu ürün grubunda (11) gıda sanayisi ön plana çıkmaktadır. Tahıl ürünleri işlenerek un ve makarna olarak dünyaya ihracat edilmektedir. Türkiye dünyada un ve unlu mamüllerinin de en önde olması ticaret fazlası olarak 20 yılda 17 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Tüm tarım ürünlerine bakıldığında sebze ve meyve ihracatının ardından unlu mamüllerin geldiği görülmektedir.

Türkiye unlu mamüllerin ihracatında 2013 yılından beri dünya lideri konumundadır. Ticaret fazlası verilen en büyük tarımsal ürünlerin başında gelmektedir.

Tablo 3.12 Gtíp Ürün Grubu (12) Yağı Tohum Ve Meyvalar; Muhtelif Tane, Tohum Ve Meyvalar; Sanayiide Ve Tıpta Kullanılan Bitkiler; Saman Ve Kaba Yem Ticareti Eit Analizi

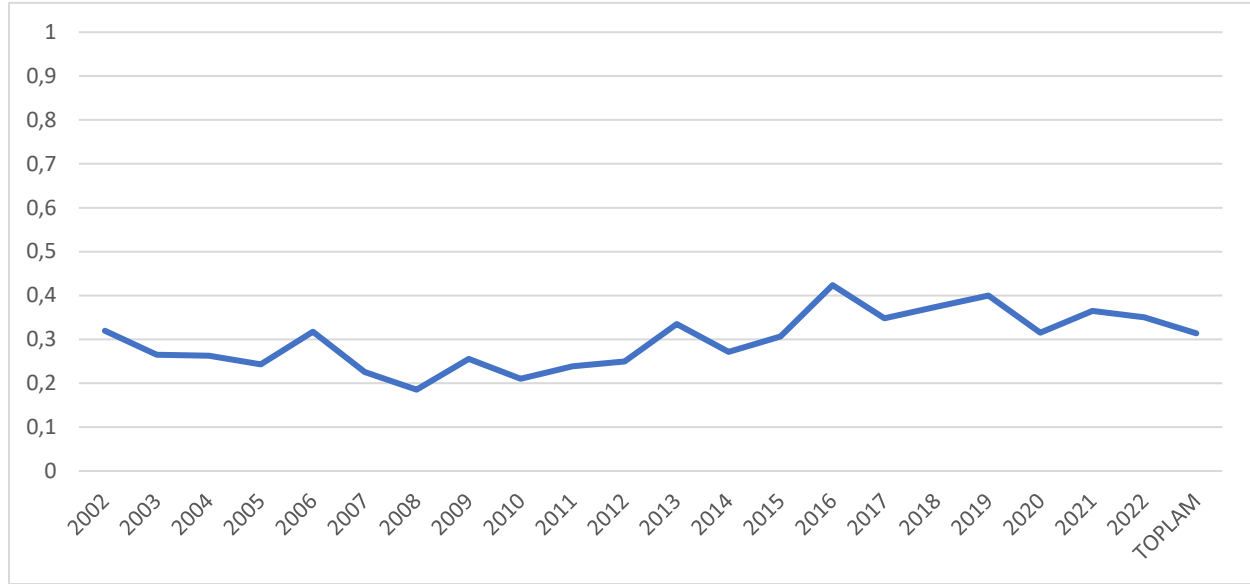
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	51.010.580	268.239.159	319.249.739	217.228.579	0,319565
2003	73.323.079	479.435.980	552.759.059	406.112.901	0,265299
2004	80.261.145	530.499.079	610.760.224	450.237.934	0,262824
2005	96.606.721	697.714.220	794.320.941	601.107.499	0,243244
2006	116.198.318	615.993.673	732.191.991	499.795.355	0,317398
2007	129.699.256	1.020.282.042	1.149.981.298	890.582.786	0,225568
2008	149.712.874	1.464.811.744	1.614.524.618	1.315.098.870	0,185458
2009	154.652.058	1.054.493.235	1.209.145.293	899.841.177	0,255804
2010	182.886.815	1.558.752.892	1.741.639.707	1.375.866.077	0,210017
2011	229.737.154	1.697.104.676	1.926.841.830	1.467.367.522	0,23846
2012	238.304.130	1.670.780.486	1.909.084.616	1.432.476.356	0,249653
2013	347.230.495	1.727.139.962	2.074.370.457	1.379.909.467	0,334782
2014	364.158.096	2.316.562.465	2.680.720.561	1.952.404.369	0,271687
2015	365.795.086	2.021.294.925	2.387.090.011	1.655.499.839	0,306478
2016	496.674.066	1.848.584.978	2.345.259.044	1.351.910.912	0,423556
2017	409.699.437	1.946.461.426	2.356.160.863	1.536.761.989	0,347769
2018	452.778.248	1.966.338.084	2.419.116.332	1.513.559.836	0,374334
2019	527.641.500	2.111.193.745	2.638.835.245	1.583.552.245	0,399905
2020	446.383.559	2.383.436.554	2.829.820.113	1.937.052.995	0,315485
2021	579.045.559	2.593.948.726	3.172.994.285	2.014.903.167	0,364984
2022	701.422.155	3.306.898.897	4.008.321.052	2.605.476.742	0,349983
TOPLAM	6.193.220.331	33.279.966.948	39.473.187.279	27.086.746.617	0,313794

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Yağı Tohum ve Meyvalar, Muhtelif Tane, Tohum ve Meyvalar, Sanayiide ve Tıpta Kullanılan Bitkiler, Saman ve Kaba Yem (12) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılların arasında yaptığı ithalat ihracatının 5 katına yakındır. Toplam ihracat miktarı 6.1 milyar dolar seviyelerinde iken toplam ithalat ise 33.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. EİT endeksi ithalat lehine 0,31 olarak hesaplanmıştır. Bu oran Türkiye'nin bu ürün grubunda EAT yaptığını göstermektedir. Toplam dış ticaret miktarı 40 milyar dolara yaklaşmışken, ithalat ve ihracat farkı 27 milyar dolar seviyelerindedir.

Bu ürün grubunda sanayiide ve tıpta kullanılan tarımsal ürünlerde bulunmaktadır. Soya fasulyesi tohumu, yer fıstığı, kolza tohumu, ayçiçeği tohumu, hint yağı tohumu gibi çok çeşit ürünler yer almaktadır. Bu ürünler hem ekimlik hemde imalat sanayisi ve tıp sanayisi için kullanılmaktadır.

Grafik 3.12 Gtip Ürün Grubu (12) Yağlı Tohum Ve Meyvalar; Muhtelif Tane, Tohum Ve Meyvalar; Sanayiide Ve Tıpta Kullanılan Bitkiler; Saman Ve Kaba Yem Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.12’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, bu ürün grubunda EİT endeksi endüstri arası ticarete daha yakındır. Bu endüstri arası ticaretin yapısı ithalat lehinedir. Türkiye bu ürün grubunda uluslararası piyasada ithalatçı konumundadır. 2002 ve 2022 yılları arasında Türkiye’nin EİT endeksi ortalama seviyesinde seyretmiştir. 2002 yılında EİT endeksi 0.31 seviyelerinde iken 20 yılın ortalaması yine aynı seviye olan 0.31’dir.

Bu ürün grubu için Türkiye’nin ithalatçı olma durumu 20 yıldır aynıdır. 20 yıllık dönemde 27 milyar dolar seviyelerinde ticaret açığı vermiştir. Bu ürün grubundan hem tüketim hem de sanayi için kullanılan ürünlere yönelik tüketici tercihler ve talep esnekliği incelenebilir. Bu durumda bu ürün grubuna ilişkin Türkiye tarım politikası geliştirebilir. Ancak bu ürün grubu için 20 yıllık dönemde değişikliğin yaşanmadığı görülmektedir.

Tablo 3.13 Gtip Ürün Grubu (13) Lak; Sakız, Reçine Ve Diğer Bitkisel Özsu Ve Hülasalar Ticareti Eit Analizi

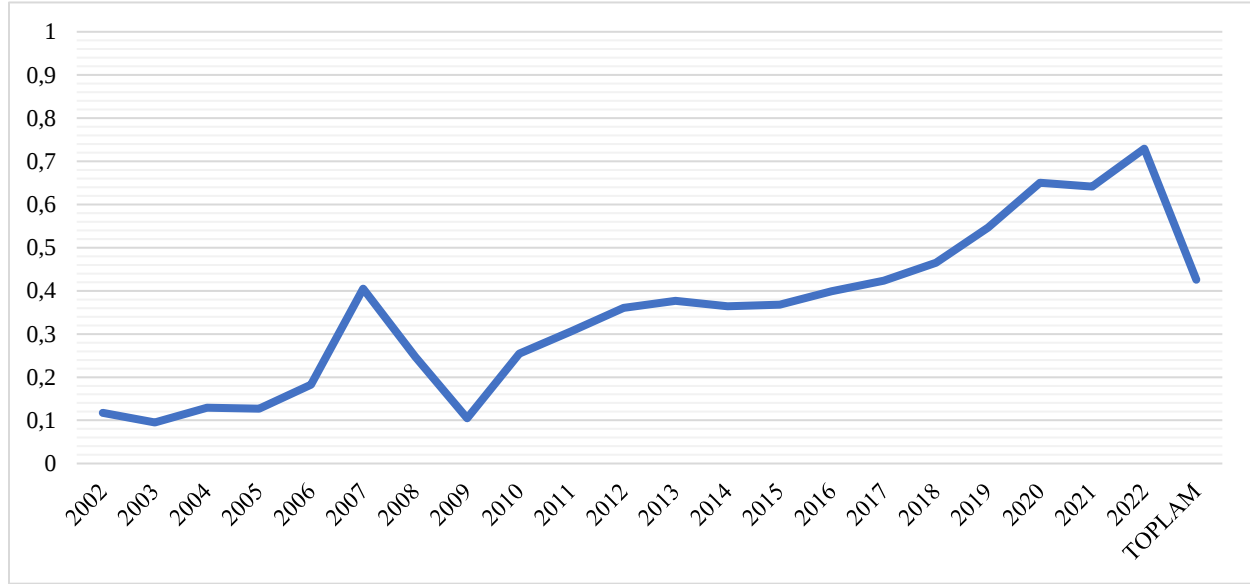
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	1.571.195	25.267.967	26.839.162	23.696.772	0,117082
2003	1.899.979	38.065.489	39.965.468	36.165.510	0,095081
2004	2.849.371	41.297.054	44.146.425	38.447.683	0,129087
2005	2.615.363	38.570.417	41.185.780	35.955.054	0,127003
2006	3.038.186	30.220.957	33.259.143	27.182.771	0,182698
2007	5.454.407	21.470.455	26.924.862	16.016.048	0,405158
2008	3.617.619	25.678.598	29.296.217	22.060.979	0,246968
2009	1.525.151	27.558.634	29.083.785	26.033.483	0,10488
2010	4.683.288	32.121.884	36.805.172	27.438.596	0,254491
2011	6.635.835	36.700.059	43.335.894	30.064.224	0,306251
2012	8.403.186	38.258.755	46.661.941	29.855.569	0,360173
2013	10.607.420	45.701.947	56.309.367	35.094.527	0,376755
2014	9.782.882	43.905.071	53.687.953	34.122.189	0,364435
2015	9.195.373	40.805.919	50.001.292	31.610.546	0,367805
2016	10.754.663	43.140.694	53.895.357	32.386.031	0,399094
2017	11.997.793	44.699.251	56.697.044	32.701.458	0,423225
2018	16.279.063	53.723.668	70.002.731	37.444.605	0,465098
2019	19.122.490	50.843.751	69.966.241	31.721.261	0,54662
2020	28.924.580	60.004.907	88.929.487	31.080.327	0,650506
2021	36.850.066	78.105.356	114.955.422	41.255.290	0,641119
2022	47.585.477	82.912.872	130.498.349	35.327.395	0,729289
TOPLAM	243.393.387	899.053.705	1.142.447.092	655.660.318	0,426091

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Lak, Sakız, Reçine ve Diğer Bitkisel Özsu ve Hülasalar (13) ürün grubuna ilişkin çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki toplam ihracatı 243 milyon dolar seviyelerinde iken toplam ithalatı 899 milyon seviyelerindedir. Toplam dış ticaret 1.1 milyar doları aşmış ve ithalat ihracat farkı 655 milyon dolar olmuştur. İlgili dönemde ithalat 3 kat artmışken ihracat ise yaklaşık 50 kat artmıştır. EİT endeksi 0,42 olarak ithalat lehine hesaplanmıştır. Ancak Türkiye'nin bu ürün grubundaki ihracat artışı dikkate değerdir.

Bu ürün grubuna ilişkin toplam ticaret hazminin düşük olduğu görülmektedir. 20 yıllık dönemde toplam ticaret açığı 650 milyon dolar seviyelerindedir. Bu ürün grubuna ilişkin dikkat çeken detay ise 2018 ve sonrasında başlayan ihracat eğilimidir.

Grafik 3.13 Gtip Ürün Grubu (13) Lak; Sakız, Reçine Ve Diğer Bitkisel Özsu Ve Hülasalar Ticareti

Kaynak: Tablo 3.13’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte de görüleceği üzere, EAT yıllar içerisinde EİT yönünde ilerleme kayıtlı etmiştir. 2007-2009 arası hızlı bir şekilde düşen ihracat 2010 yılı itibari ile toplamış ve yıllar içerisinde giderek artmıştır. En yüksek ihracat rakamına 2022 yılında ulaşılmıştır.

Bu ürün grubunun içerisinde, arap zımkı, afyon, haşhaş sapı konsantresi, vanilya yağ reçineleri gibi sanayi içi kullanılan ürünler yer almaktadır. 2018 yılında başlayan ihracat artış eğilimi 2022 yılına kadar hızla devam etmiştir. 2010 sonrası ithalat artış miktarı giderek azalmış ve Türkiye ithalatçı durumunu değiştirme eğilimi göstermiştir. Endüstri arası ticaret yapısı 2010 yılı ve sonrasında orasal olarak endüstri içi ticaret yapısına doğru evrilme eğilimindedir.

2001 yılında EİT endeksi 0.11 seviyesine ile tam endüstri arası ticaret konumuna çok yakınken 2022 yılında EİT endeksi 0.79 ile tam endüstri içi ticaret seviyesine yaklaşmıştır. Bu değişim üretim kapasitesinin artması, devlet politikası ve uluslararası piyasalarda yeni pazarların açılması ile açıklanabilir.

Tablo 3.14 Gtip Ürün Grubu (14) Örölmeye Elverişli Bitkisel Maddeler; Tarifenin Başka Yerinde Belirtilmeyen Bitkisel Ürünler Ticareti Eit Analizi

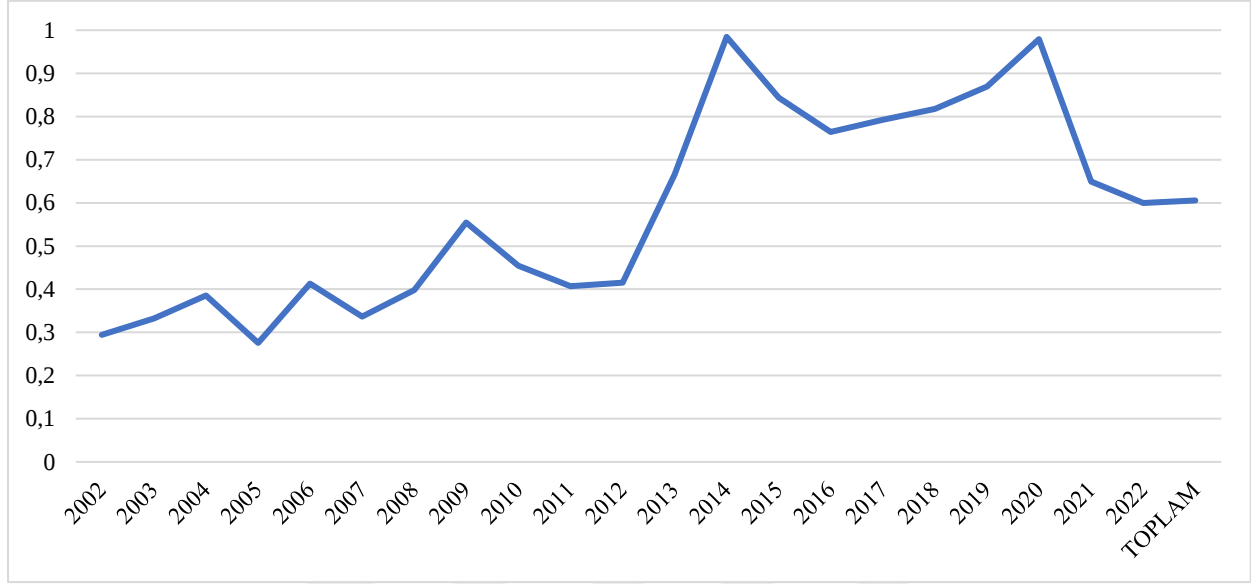
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	10.411.990	1.797.670	12.209.660	8.614.320	0,294467
2003	16.889.241	3.362.821	20.252.062	13.526.420	0,332097
2004	15.563.205	3.713.306	19.276.511	11.849.899	0,385267
2005	17.082.653	2.730.204	19.812.857	14.352.449	0,275599
2006	13.357.356	3.473.344	16.830.700	9.884.012	0,412739
2007	18.320.206	3.710.451	22.030.657	14.609.755	0,336844
2008	19.774.393	4.919.703	24.694.096	14.854.690	0,398452
2009	11.133.678	4.271.095	15.404.773	6.862.583	0,554516
2010	23.340.118	6.860.118	30.200.236	16.480.000	0,454309
2011	32.852.032	8.392.943	41.244.975	24.459.089	0,40698
2012	28.417.205	7.445.221	35.862.426	20.971.984	0,41521
2013	20.764.506	10.336.169	31.100.675	10.428.337	0,664691
2014	13.225.508	12.823.364	26.048.872	402.144	0,984562
2015	18.054.983	13.176.070	31.231.053	4.878.913	0,84378
2016	17.939.896	11.100.759	29.040.655	6.839.137	0,764498
2017	21.202.171	13.912.269	35.114.440	7.289.902	0,792396
2018	14.377.679	9.944.263	24.321.942	4.433.416	0,817719
2019	13.238.134	10.181.542	23.419.676	3.056.592	0,869486
2020	13.389.657	13.951.089	27.340.746	561.432	0,979465
2021	33.306.758	16.018.688	49.325.446	17.288.070	0,64951
2022	38.289.391	16.385.943	54.675.334	21.903.448	0,599391
TOPLAM	410.930.760	178.507.032	589.437.792	232.423.728	0,605686

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Örölmeye Elverişli Bitkisel Maddeler; Tarifenin Başka Yerinde Belirtilmeyen Ürünler (14) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki toplam ihracatı ithalatından fazladır. Toplam ihracat yaklaşık 411 milyon dolar seviyelerinde ike ithalat ise 178 milyon seviyelerinde gerçekteşmiştir. Toplam dış ticaret hacmi 589 milyon doları aşmış durumdadır. EİT endeksi 20 yıllık dönem süresinde 0,60 olarak hesaplanmıştır.

Bu ürün grubunun içerisinde, bambu, hint kamışı, kamışlar, sazlar, sepetçi söğüdü, rafya, temizlenmiş, beyazlatılmış veya boyanmış hububat saptarı yer almaktadır. Toplam ticaret hacmi 20 yıllık dönemde 580 milyon dolar seviyelerindedir. 2002 yılında toplam ticaret hacmi 12 milyon dolar seviyelerinde iken 2022 yılında 54 milyon dolar seviyelerine çıkmıştır.

Grafik 3.14 Gtip Ürün Grubu (14) Örölmeye Elverişli Bitkisel Maddeler; Tarifenin Başka Yerinde Belirtilmeyen Bitkisel Ürünler Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.14’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte göröleceğı üzere ihracat lehine EİT durumu söz konusu iken 2009-2013 yılları arasındaki 4 yıllık sürede ithalat iki katına çıkmıştır ve EAT durumu 2013-2020 yılları arasında gerçekleşmiştir. 2021-2022 yıllarında ithalatta çok düşük bir miktarda artış söz konusu olmuş ihracat ise 5 milyon dolara yakın artmıştır.

Bu ürün grubunda EİT endeksinde ilk sıçrama 2009 yılında yaşanmıştır. 2009 yılında ithalat o dönemki rakamlara göre yüzde elli oranında artmıştır. Ancak EİT endeksinin en büyük sıçramayı yaptığı yıl 2014 yılı olmuştur. Bu sıçramanın temel sebebi ihracat miktarındaki yüzde 30’luk ani düşüştür. Bu düşüşün ardında ihracat 2011 yılındaki seviyesine geldiğı bir sonraki ilk yıl 2021 yılı olmuştur. 2022 yılında ithalat rekoru olan 16.3 milyon dolara ulaşmıştır.

Bu ürün grubunda ticaret hacmi 20 yıllık dönemde sürekli olarak büyümüştür. Ancak ticaretin yapısında 20 yıllık dönemde istikrarsızlık göze çarpmaktadır.

Tablo 3.15 Gtip Ürün Grubu (15) Hayvansal Ve Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar Ve Bunların Parçalanma Ürünleri; Hazır Yemeklik Katı Yağlar, Hayvansal Ve Bitkisel Mumlar Ticareti EİT Analizi

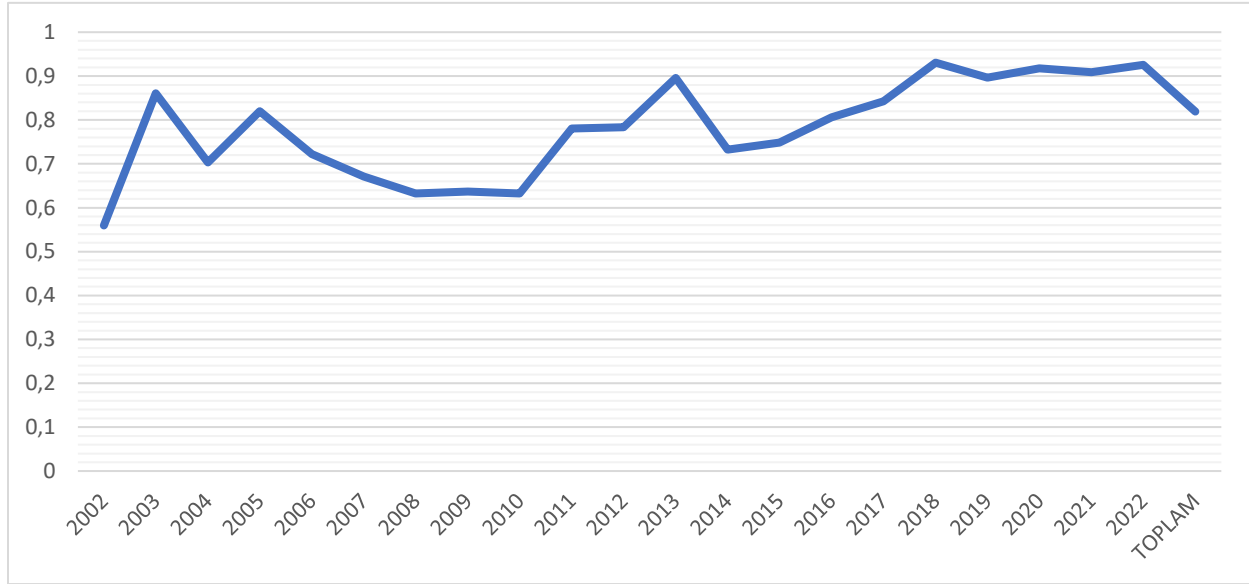
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	156.285.568	402.304.760	558.590.328	246.019.192	0,559571
2003	347.173.540	459.251.993	806.425.533	112.078.453	0,861018
2004	277.048.692	511.211.249	788.259.941	234.162.557	0,702937
2005	502.910.813	723.862.355	1.226.773.168	220.951.542	0,819892
2006	512.916.653	907.115.952	1.420.032.605	394.199.299	0,722401
2007	401.667.071	795.785.855	1.197.452.926	394.118.784	0,670869
2008	766.003.338	1.657.559.956	2.423.563.294	891.556.618	0,63213
2009	511.000.021	1.094.194.540	1.605.194.561	583.194.519	0,636683
2010	458.235.709	990.266.486	1.448.502.195	532.030.777	0,632703
2011	1.026.172.879	1.602.447.199	2.628.620.078	576.274.320	0,780769
2012	1.200.982.873	1.865.299.351	3.066.282.224	664.316.478	0,783348
2013	1.472.715.550	1.815.836.114	3.288.551.664	343.120.564	0,895662
2014	1.209.864.853	2.092.825.722	3.302.690.575	882.960.869	0,732654
2015	1.059.066.387	1.770.477.769	2.829.544.156	711.411.382	0,748577
2016	1.129.178.923	1.673.456.364	2.802.635.287	544.277.441	0,805798
2017	1.099.749.743	1.512.044.855	2.611.794.598	412.295.112	0,842141
2018	1.057.899.998	1.215.596.381	2.273.496.379	157.696.383	0,930637
2019	1.009.157.956	1.241.596.776	2.250.754.732	232.438.820	0,896728
2020	1.386.488.943	1.636.115.215	3.022.604.158	249.626.272	0,917414
2021	2.080.808.276	2.499.341.957	4.580.150.233	418.533.681	0,90862
2022	3.538.977.379	4.104.937.771	7.643.915.150	565.960.392	0,925959
TOPLAM	21.204.305.165	30.571.528.620	51.775.833.785	9.367.223.455	0,819081

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ve Bunların Parçalanma Ürünleri; Hazır Yemeklik Katı Yağlar, Hayvansal ve Bitkisel Mumlar (15) ürün grubuna ilişkin çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında toplam ihracatı 21 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. İthalatı ise 30.5 milyar doları aşmıştır. Toplam dış ticaret hacmi 51 milyar dolardan fazla gerçekleşmiştir. İthalat ve ihracat farkı ise 10 milyar dolara yakındır. EİT endeksi 0,81 olarak hesaplanmış ve bu ürün grubunda EİT durumu tespit edilmiştir.

Bu ürün grubunda, sığıri koyun ve keçilerin yağları, sınaî amaçlar için kullanılan sıvı donyağı, balıkların ve deniz memelilerinin katı ve sıvı yağları, paça yağları, sıvı kemik yağı gibi ürünler bulunmaktadır. Ayrıca bu ürün grubunda Türkiye'nin üretiminde güçlü olduğu zeytin yağı grubunda yer almaktadır.

Grafik 3.15 Gtip Ürün Grubu (15) Hayvansal Ve Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar Ve Bunların Parçalanma Ürünleri; Hazır Yemeklik Katı Yağlar, Hayvansal Ve Bitkisel Mumlar Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.15’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, bu ürün grubunda tam endüstri içi ticarete yakın bir ticaret yapısı vardır. 2011 yılından itibaren bu ürün grubunda hem ihracat hem ithalat 1 milyar dolar seviyesini aşmıştır. 2022 yılı ithalat için rekor yılı olmuştur. 4 milyar dolar seviyesi ithalat rekorudur. Aynı durum ihracat içinde geçerlidir. 2022 yılında ihracat miktarı ilk defa 3 milyar dolar seviyesini aşmıştır. Bu da Türkiye için bu ürün grubunda ihracat rekoru demektir.

Serbesleşme politikasının en keskin etkilerinde biri bu ürün grubunda görülmektedir. 2002 yılında EİT endeksi 0.55 seviyelerindedir. 2003 ile birlikte EİT endeksi istikrarlı bir şekilde tam endüstri içi ticaret seviyesine doğru yaklaşmaktadır. En yüksek EİT endeksi hesaplaması 2018 yılında ikinci en yüksek ise 2022 yılında olduğu hesaplanmıştır.

Bu ürün grubuna ilişkin en dikkat çeken ürün zeytin yağıdır. Zeytin yağı Türkiye’nin ege bölgesi ile özdeşleşmiş ve Yunanistan, İtalya ve İspanya gibi ülkeler ile birlikte dünyanın en büyük zeytin üreticilerinin başında Türkiye gelmektedir. Bu ürün grubunda ticaret açığının nedenleri ve zeytin yağı ihracatının buradaki payı araştırmaya değerdir. Hatta zeytin yağı ithalatı ihracat ile karşılaştırılıp yeni araştırma alanları yaratılabilir.

3.3.3 Gıda Sanayi Ürünleri Grubuna (16-24) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi

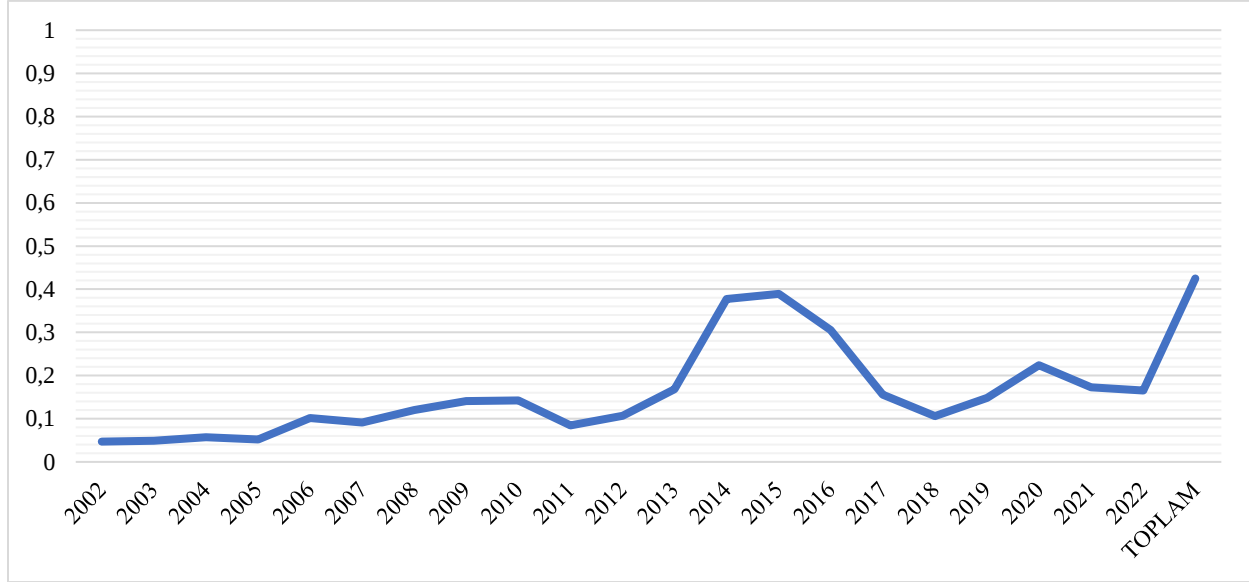
Tablo 3.16 Gtip Ürün Grubu (16) Et, Balık, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar Veya Diğer Su Omurgasızlarının Müstahzarları Ticareti EİT Analizi

YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	20.981.460	504.968	21.486.428	20.476.492	0,047003
2003	31.661.237	797.425	32.458.662	30.863.812	0,049135
2004	35.633.165	1.049.074	36.682.239	34.584.091	0,057198
2005	42.299.747	1.136.048	43.435.795	41.163.699	0,052309
2006	31.999.664	1.710.549	33.710.213	30.289.115	0,101486
2007	37.306.551	1.782.430	39.088.981	35.524.121	0,091199
2008	38.763.197	2.473.606	41.236.803	36.289.591	0,119971
2009	39.998.158	3.035.822	43.033.980	36.962.336	0,14109
2010	55.772.886	4.266.780	60.039.666	51.506.106	0,142132
2011	65.445.907	2.888.717	68.334.624	62.557.190	0,084546
2012	74.529.868	4.200.464	78.730.332	70.329.404	0,106705
2013	99.604.347	9.150.520	108.754.867	90.453.827	0,168278
2014	111.034.690	25.848.264	136.882.954	85.186.426	0,37767
2015	92.252.124	22.269.210	114.521.334	69.982.914	0,388909
2016	79.886.541	14.387.800	94.274.341	65.498.741	0,305233
2017	113.018.066	9.562.127	122.580.193	103.455.939	0,156014
2018	135.190.357	7.576.692	142.767.049	127.613.665	0,106141
2019	128.166.362	10.240.774	138.407.136	117.925.588	0,14798
2020	128.265.926	16.143.113	144.409.039	112.122.813	0,223575
2021	191.289.471	18.066.364	209.355.835	173.223.107	0,17259
2022	268.386.704	24.217.506	292.604.210	244.169.198	0,165531
TOPLAM	1.577.317.230	425.477.451	2.002.794.681	1.151.839.779	0,424884

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Et, Balık, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar ve Diğer Su Omurgasızlarının Müstahzarları (16) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki toplam ihracatı 1.5 milyar dolar, ithalatı ise 425 milyar dolar seviyelerindedir. Toplam dış ticaret hacmi 2 milyar doların biraz üstünde iken ihracat ve ithalat farkı 1.1 milyar dolar seviyelerindedir. EİT endeksi yapılan hesaplamalara göre 20 yıllık dönemde 0,42 çıkmıştır. İhracatın ithalattan fazla olduğu bu ürün grubunda 2002 yılındaki EİT endeksi 0,04 ile en düşük seviyesindedir.

Grafik 3.16 Gtip Ürün Grubu (16) Et, Balık, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar Veya Diğer Su Omurgasızlarının Müstahzarları Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.16’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu ürün grubunda, işlenmiş et ürünleri olarak salam, sosise ve konserve ürünleri, balık ve deniz ürünleri olarak işlenmiş ve konserve balık ürünleri, karides ve yengeç, kalamar ve mürekkep balığı gibi ürünler yer almaktadır.

Grafikte görüleceği üzere, Türkiye 2013 yılına kadar ihracat tarafında tam endüstri içi ticaret yapısının hakim olduğu anlaşılmaktadır. 2002 yılında EİT endeksi 0,04 seviyelerindedir. 2014 yılında EİT endeksi 0.30’un üzerine çıkmıştır. 2014 ve 2015 yıllarında ithalatta büyük bir sıçrama görülmektedir. 2014 yılı ithalat miktarının en fazla olduğu yıldır. 2014 yılına en yakın yıl ise 2022 yılıdır. 2016 ve 2019 yılları arasında ithalat miktarında belirgin bir düşüş söz konusudur. İhracat ise aynı hızla artmasa dahi 2015 ve 2016 yılları haricinde sürekli olarak yükselmiştir.

Bu ürün grubunu incelerken 2014 ve 2015 yılları ayrıca incelenebilir. Bu yıllarda meydana gelen üretim, fiyatlar, talep yada diğer hususlar araştırılarak bu ürün grubunun yapısı incelenebilir.

Tablo 3.17 Gtip Ürün Grubu (17) Şeker Ve Şeker Mamulleri Ticareti Eit Analizi

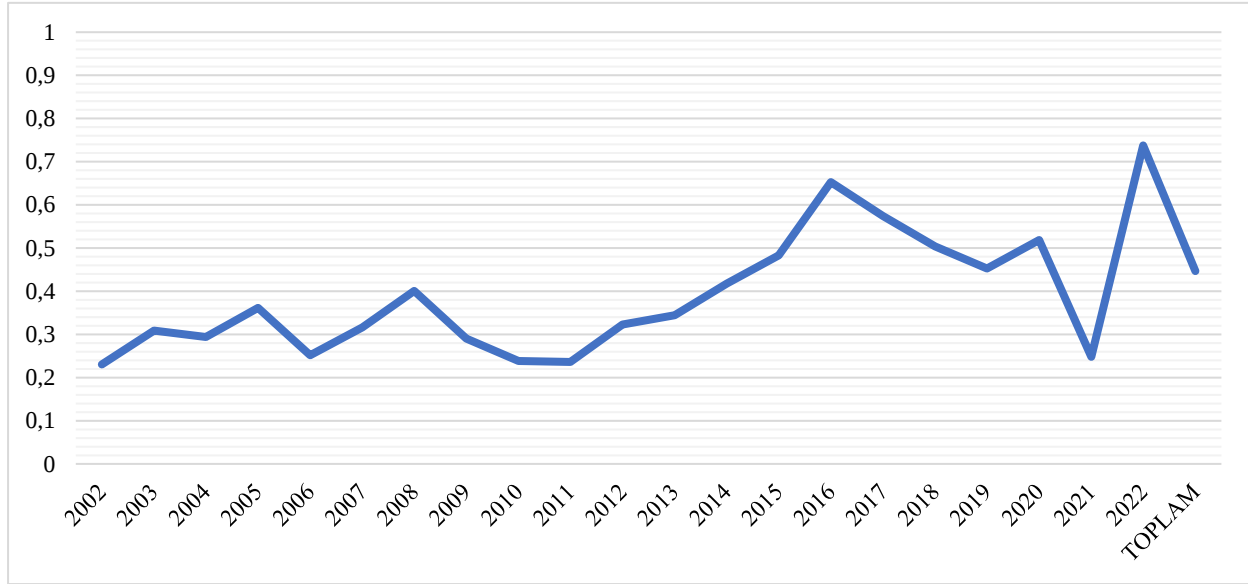
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	149.956.477	19.522.460	169.478.937	130.434.017	0,230382
2003	186.971.588	34.095.371	221.066.959	152.876.217	0,308462
2004	217.803.094	37.520.044	255.323.138	180.283.050	0,293902
2005	202.307.284	44.671.454	246.978.738	157.635.830	0,361743
2006	274.446.256	39.449.544	313.895.800	234.996.712	0,251354
2007	297.454.304	55.918.603	353.372.907	241.535.701	0,316485
2008	346.598.867	86.840.488	433.439.355	259.758.379	0,400704
2009	294.187.939	50.013.833	344.201.772	244.174.106	0,290608
2010	387.420.855	52.452.754	439.873.609	334.968.101	0,23849
2011	474.168.442	63.464.336	537.632.778	410.704.106	0,236088
2012	504.689.437	97.260.862	601.950.299	407.428.575	0,323152
2013	634.233.881	132.040.888	766.274.769	502.192.993	0,344631
2014	692.234.898	182.840.870	875.075.768	509.394.028	0,417886
2015	568.848.294	181.226.458	750.074.752	387.621.836	0,483222
2016	544.551.433	264.041.657	808.593.090	280.509.776	0,653089
2017	619.670.037	249.654.930	869.324.967	370.015.107	0,574365
2018	630.593.076	212.488.926	843.082.002	418.104.150	0,504077
2019	641.105.911	187.586.311	828.692.222	453.519.600	0,452729
2020	670.794.889	234.853.887	905.648.776	435.941.002	0,518642
2021	993.552.163	140.476.492	1.134.028.655	853.075.671	0,247748
2022	1.070.145.129	625.466.810	1.695.611.939	444.678.319	0,737748
TOPLAM	10.401.734.254	2.991.886.978	13.393.621.232	7.409.847.276	0,446763

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Şeker ve Şeker Mamulleri (17) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki ihracatı 10.4 milyar dolar seviyelerindedir. Aynı dönemdeki ithalat ise yaklaşık 3 milyar dolar seviyelerindedir. Toplam dış ticaret hacmi 13.3 milyar dolar seviyelerinde iken, dış ticaret fazlası ihracat lehine 7.4 milyar dolar seviyelerindedir.

(17) ürün grubuna ilişkin yapılan Endüstri-İç Ticaret analizinde EİT oranı 0.44 çıkmıştır. 2002 yılından itibaren ihracatın ithalattan sürekli olarak fazla verdiği görülmektedir. EİT oranının en düşük olduğu yıl 0.23 ile 2010 ve 0.24 ile 2021 yıllardır. 2016 yılı ise EİT oranının 0.65 ile en yüksek olduğu yıl olduğu görülmektedir.

Grafik 3.17 Gtip Ürün Grubu (17) Şeker Ve Şeker Mamulleri Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.17’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu ürün grubunun içerisinde, tahin helvası ve lokum, kakao içermeye şeker masülleri, suni bal, inülün şurubu, laktoz şurubu, pancar şekeri ve fiyet mamalar gibi ürünler bulunmaktadır.

Grafikte görüleceği üzere 2010 yılından beri EİT endeksinde bir eğilim değişimi söz konusudur. 2010 yılında 50 milyon dolar seviyelerinde olan ithalat 2012 de yaklaşık iki katı artış göstermiştir. Acak ithalatta bir diğer eğilim değişimi covit-19 pandemisiin etkili olduğu 2021 ve pandemi sonrası ilk dönem olan 2022 yıllarıdır. 2021 yılında ithalat bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 40 azalma gösterirken bir sonraki sene 3 katından fazla artış göstermiştir. Bu değişkenlikler bu ürün grubu özelinde ayrıca incelenebilir.

Türkiye bu ürün grubunda 20 yıldır ihracatçı durumunu sürdürmektedir. 2022 yılında ilk kez ihracat geliri 1 milyar dolar seviyelerini aşmıştır. EİT endeksi 2016 ve 2022 yıllarında 0.60’ın üzerindedir. 20 yıllık dönemde Türkiye bu ürün grubundan 7 milyar dolardan fazla ticaret fazlası vermiştir.

Bu ürün grubunda tahin helvası ve lokum gibi ürünler Türkiye’nin geleneksel tatlılarıdır. Özellikle lokum tüm dünya çağında marka haline gelmiş bir üründür. Bu ürün grubu bazında lokum ticareti ayrıca araştırılabilir ve ekonomik katkısı ve potansiyeli araştırılabilir.

Tablo 3.18 Gtip Ürün Grubu (18) Kakao Ve Kakao Müstahzarları Ticareti Eit Analizi

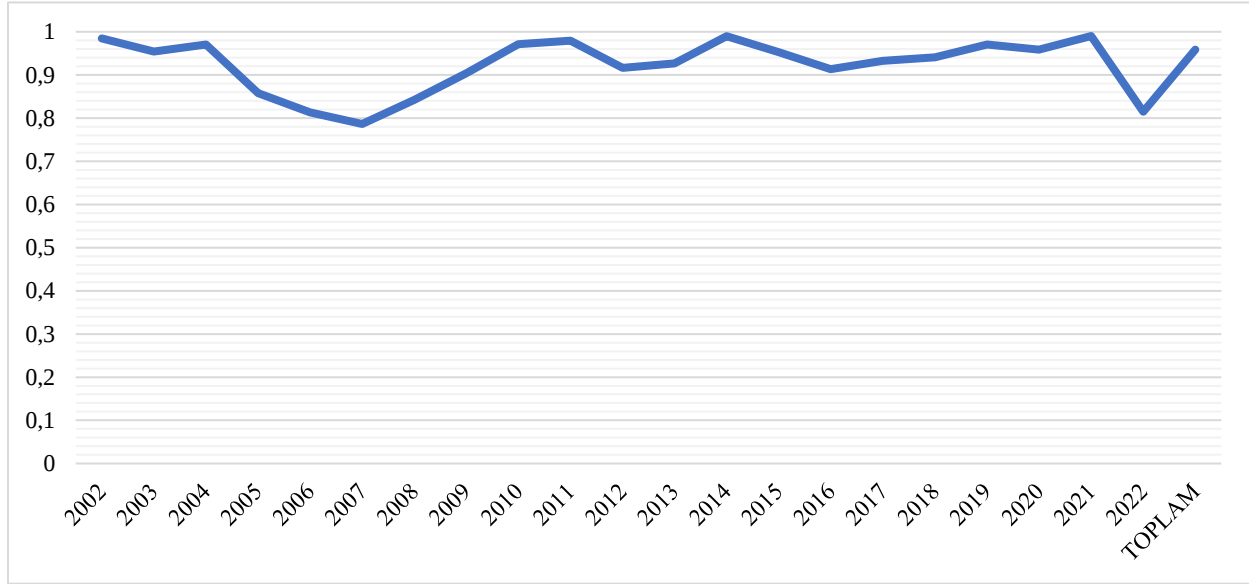
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	103.818.265	107.109.474	210.927.739	3.291.209	0,984397
2003	181.426.454	198.899.937	380.326.391	17.473.483	0,954057
2004	231.784.442	218.425.586	450.210.028	13.358.856	0,970328
2005	243.687.704	183.151.030	426.838.734	60.536.674	0,858174
2006	271.733.389	186.325.286	458.058.675	85.408.103	0,813543
2007	364.299.759	236.100.040	600.399.799	128.199.719	0,786476
2008	390.622.359	284.165.822	674.788.181	106.456.537	0,842237
2009	371.682.803	306.350.859	678.033.662	65.331.944	0,903645
2010	430.927.617	406.759.346	837.686.963	24.168.271	0,971149
2011	509.920.207	489.528.398	999.448.605	20.391.809	0,979597
2012	550.006.297	465.047.851	1.015.054.148	84.958.446	0,916302
2013	615.984.564	531.976.239	1.147.960.803	84.008.325	0,92682
2014	642.274.281	629.699.438	1.271.973.719	12.574.843	0,990114
2015	559.681.970	615.180.112	1.174.862.082	55.498.142	0,952762
2016	482.572.372	573.857.622	1.056.429.994	91.285.250	0,913591
2017	527.272.693	603.755.782	1.131.028.475	76.483.089	0,932377
2018	608.143.828	539.891.065	1.148.034.893	68.252.763	0,940548
2019	665.813.361	627.713.384	1.293.526.745	38.099.977	0,970546
2020	653.017.738	708.979.385	1.361.997.123	55.961.647	0,958912
2021	775.495.630	760.407.292	1.535.902.922	15.088.338	0,990176
2022	942.579.275	648.038.131	1.590.617.406	294.541.144	0,814826
TOPLAM	10.122.745.008	9.321.362.079	19.444.107.087	801.382.929	0,958785

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Kakao ve Kakao Müstahzarları (18) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, EİT analizine göre Türkiye 2002-2022 yılları arasında EAT yapmaktadır. Bu ürün grubunda toplam ihracat ve ithalat miktarı birbirini oldukça yakındır. 10 milyar dolar seviyesinin biraz üstünde bir ihracat ve 10 milyar dolardan biraz altında bir ithalat durumu söz konusudur. Toplam dış ticaret hacmi 20 milyar dolar seviyelerinde yaklaşmış iken, ihracat miktarı ithalat miktarından 801 milyon dolar kadar fazladır. 20 yıllık süre zarfında sadece 4 sefer ithalat ihracattan fazla olarak gerçekleşmiştir. Ancak her yıl ihracat ve ithalat rakamları birbirine oldukça yakındır.

Bu ürün grubu, Türkiye'nin en yüksek EİT endeks oranına sahip tarımsal ürünlerinin başında gelmektedir. 2002 ve 2022 yılları arasında bu ürün grubuna yönelik ticaret hareketleri endüstri içi ticaret biçimindedir.

Grafik 3.18 Gtip Ürün Grubu (18) Kakao Ve Kakao Müstahzarları Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.18’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, EİT endeksi 20 yıllık dönemde tam endüstri içi ticarete çok yakın ilerlemektedir. 2001, 2014 ve 2021 en yüksek EİT endeksinin hesaplandığı yıllardır. Toplam 19 milyar doları aşkın ticaret hacminin gerçekleştiği bu ürün grubunda Türkiye’nin ihracatı 800 milyon dolar seviyelerinde daha fazladır. 2022 yılında 20 yıllık dönem içerisindeki en düşük EİT endeksi hesaplanmıştır. 2022 yılında ihracat artmış ithalat ise azalmıştır. 2008 yılından sonra en büyük ticaret fazlası 2022 yılında verilmiştir.

Bu ürün grubunda tüketici tercihleri etkili olmaktadır. Burada Türkiye’nin kakao ithalatında çikolata üretimi yaparak sattığı anlaşılabılır. Türkiye çikolata üretiminde ve ticaretinde dünyanın en büyük beş ülkesinden biridir.

Bununla birlikte Türkiye en çok çikolata tüketen 3 ülke konumundadır. İngiltere ve İrlanda’nın çikolata tüketimi Türkiye’den fazladır. Yapılan araştırmalarda Türkiye’de çikolata tüketiminin kişi başına yıllık 1,5 kg seviyelerinde olduğu gösteriliyor.

Türkiye’nin uluslararası piyasalar ile rekabet edebileceği çikolata firmaları bulunmaktadır. Bu firmaların ürün farklılaştırma stratejileri, pazarları ve fiyatlarının genel durumu araştırılabilir.

Tablo 3.19 Gtip Ürün Grubu (19) Hububat, Un, Nişasta Veya Süt Müstahzarları; Pastacılık Ürünleri Ticareti Eit Analizi

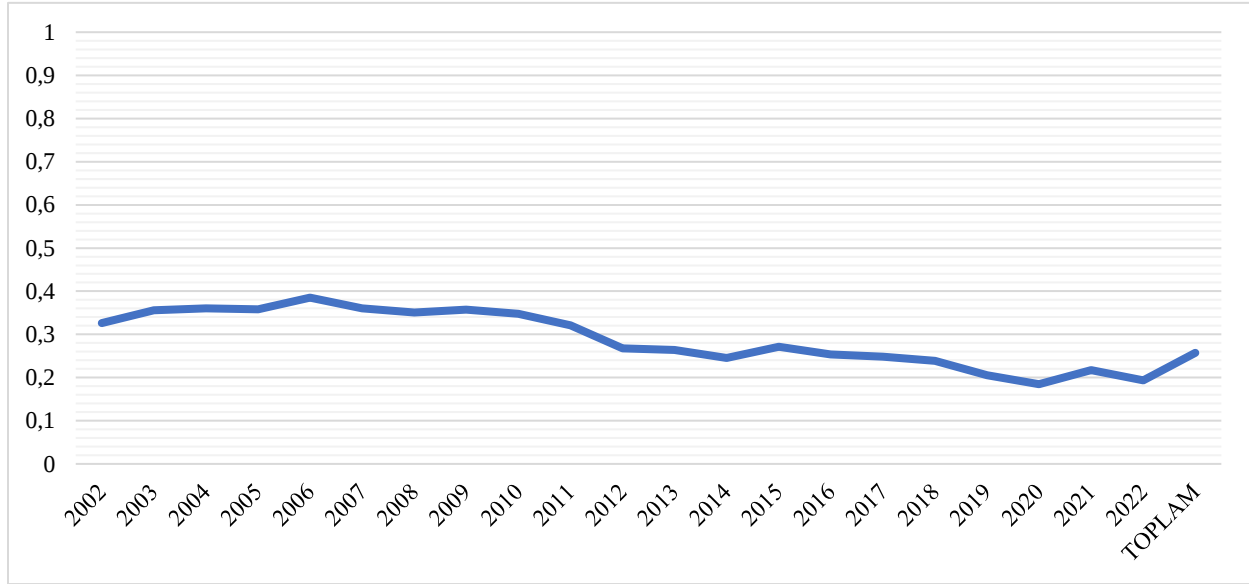
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	165.536.991	32.266.567	197.803.558	133.270.424	0,326249
2003	239.008.932	51.776.251	290.785.183	187.232.681	0,356113
2004	304.125.134	66.881.757	371.006.891	237.243.377	0,360542
2005	348.443.660	76.008.360	424.452.020	272.435.300	0,358148
2006	401.958.628	95.866.149	497.824.777	306.092.479	0,38514
2007	532.908.150	116.988.008	649.896.158	415.920.142	0,360021
2008	711.938.566	151.282.199	863.220.765	560.656.367	0,350506
2009	678.128.499	147.458.404	825.586.903	530.670.095	0,357221
2010	804.479.272	169.328.471	973.807.743	635.150.801	0,347766
2011	1.037.189.870	198.335.113	1.235.524.983	838.854.757	0,321054
2012	1.234.702.228	190.740.873	1.425.443.101	1.043.961.355	0,267623
2013	1.551.286.746	236.069.068	1.787.355.814	1.315.217.678	0,264155
2014	1.666.163.956	233.343.395	1.899.507.351	1.432.820.561	0,245688
2015	1.516.026.355	237.844.918	1.753.871.273	1.278.181.437	0,271223
2016	1.511.386.334	219.161.451	1.730.547.785	1.292.224.883	0,253286
2017	1.626.997.557	230.424.749	1.857.422.306	1.396.572.808	0,248112
2018	1.765.830.495	239.001.882	2.004.832.377	1.526.828.613	0,238426
2019	1.912.227.380	219.126.715	2.131.354.095	1.693.100.665	0,205622
2020	2.079.037.013	211.420.010	2.290.457.023	1.867.617.003	0,184609
2021	2.168.272.512	263.864.238	2.432.136.750	1.904.408.274	0,216981
2022	2.627.286.188	282.049.486	2.909.335.674	2.345.236.702	0,193893
TOPLAM	24.882.934.466	3.669.238.064	28.552.172.530	21.213.696.402	0,25702

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Hububat, Un, Nişasta veya Süt Müstahzarları; Pastacılık Ürünleri (19) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında toplam ihracatın ithalattan yaklaşık 8 kat daha fazla olduğu görülmektedir. EİT oranı 0.25 olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin ilgili dönemde (19) ürün grubunda toplam ihracatı 25 milyar dolar seviyelerine yaklaşmıştır. Toplam ithalatı ise 3.6 milyar dolar seviyelerindedir.

Bu ürün grubundaki ürünler gıda sanayisinde kullanılmaktadır. Türkiye bu ürün grubunda uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğe yakın bir ticaret yapısına sahiptir. EİT endeksi 0,25 olarak hesaplanmıştır ve 20 yıllık dönemde giderek düşme eğilimi göstermektedir.

Grafik 3.19 Gtip Ürün Grubu (19) Hububat, Un, Nişasta Veya Süt Müstahzarları; Pastacılık Ürünleri Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.19’da hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafiktende (19) görüleceği üzere, EİT oranı yıllar içerisinde aynı düzeylerde hareket etmiştir. Türkiye’nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu bir ürün grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. EİT oranı 2020’de en düşük seviyesi olan 0.18 olarak hesaplanmıştır. En yüksek oranı ise 2004 yılında 0.36 olarak hesaplanmıştır.

Bu ürün grubunda ihracat düzenli olarak artma göstermektedir. Tek istisna yıl 2009 ve 2022 yılıdır. Bu iki yılda hem küresel finans krizinin hemen arkasında gelmekte hemde covit-19 pandemisinin ardından gelmektedir. Bu ürün grubuna ilişkin bu krizlerden etkilenme nedenleri araştırılabilir. 2011 yılında Türkiye’nin bu ürün grubundaki ihracatı 1 milyar dolar seviyesini ilk kez aşmıştır. 2020 itibari ile ise yıllık ihracat miktarı 2 milyar dolar seviyesini aşmıştır.

Türkiye’nin endsütri arası ticaret durumunda olan bu ürün grubunda ticaret partnerleri ve bu ülkelerin tüketici tercihleri araştırılabilir. Bu ürünlerin dahili işleme rejimi kapsamında neler üretildiği araştırılabilir.

Tablo 3.20 Gtíp Ürün Grubu (20) Sebzeler, Meyvalar, Sert Kabuklu Meyvalar Ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzarlar Ticareti EİT Analizi

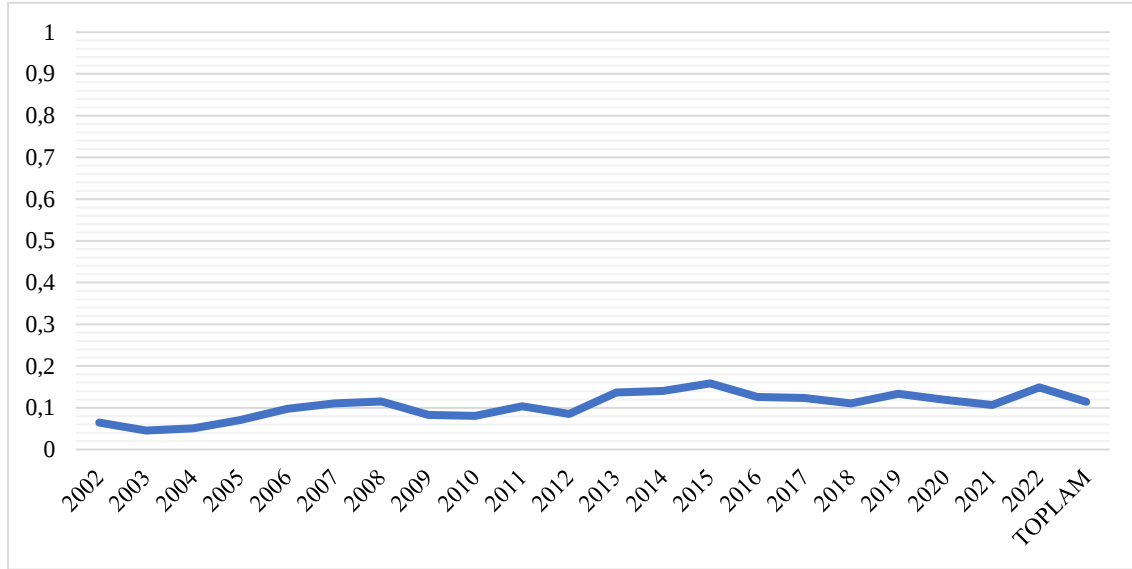
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	516.492.217	17.304.529	533.796.746	499.187.688	0,064836
2003	671.357.218	15.607.875	686.965.093	655.749.343	0,04544
2004	980.423.105	25.445.788	1.005.868.893	954.977.317	0,050595
2005	1.281.469.555	46.933.746	1.328.403.301	1.234.535.809	0,070662
2006	1.119.941.732	57.178.432	1.177.120.164	1.062.763.300	0,09715
2007	1.314.079.059	76.998.559	1.391.077.618	1.237.080.500	0,110703
2008	1.441.032.082	87.946.638	1.528.978.720	1.353.085.444	0,11504
2009	1.276.305.219	55.024.294	1.331.329.513	1.221.280.925	0,082661
2010	1.491.356.186	62.915.232	1.554.271.418	1.428.440.954	0,080958
2011	1.653.519.723	90.360.535	1.743.880.258	1.563.159.188	0,103632
2012	1.722.133.892	76.972.627	1.799.106.519	1.645.161.265	0,085568
2013	1.889.698.855	138.887.640	2.028.586.495	1.750.811.215	0,13693
2014	2.181.170.453	164.986.762	2.346.157.215	2.016.183.691	0,140644
2015	2.276.189.565	195.847.532	2.472.037.097	2.080.342.033	0,15845
2016	1.924.885.124	129.575.910	2.054.461.034	1.795.309.214	0,126141
2017	1.953.512.158	128.516.022	2.082.028.180	1.824.996.136	0,123453
2018	1.977.088.933	115.679.210	2.092.768.143	1.861.409.723	0,110551
2019	2.088.256.486	149.155.030	2.237.411.516	1.939.101.456	0,133328
2020	2.364.551.740	149.123.996	2.513.675.736	2.215.427.744	0,11865
2021	2.695.915.469	151.318.040	2.847.233.509	2.544.597.429	0,106291
2022	3.079.617.694	248.142.041	3.327.759.735	2.831.475.653	0,149135
TOPLAM	35.898.996.465	2.183.920.438	38.082.916.903	33.715.076.027	0,114693

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Sebzeler, Meyvalar, Sert Kabuklu Meyvalar ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzarlar (20) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, 2002-2022 yılları arasında Türkiye'nin en fazla gelir elde ettiği ürün gruplarının başında gelmektedir. İlgili dönem ve ürün grubunda Türkiye 20 yıllık sürede yaklaşık 36 milyar dolar ihracat yapmışken, yalnızca 2.1 milyar dolarlık bir ithalatı göze çarpmaktadır.

Türkiye'nin ihracat tarafında endüstri arası ticaret yaptığı bu ürün grubunda EİT endeksi 20 yıllık ortalama 0.22 hesaplanmıştır. Bu tam endüstri arası ticaret desenine çok yakın bir orandır. Bu ürün grubunda yer alan ürünler Türkiye'nin coğrafi konumu ve iklim şartları gereğince üretim kapasitesinin yüksek olduğu ürünlerdir.

Grafik 3.20 Gtip Ürün Grubu (20) Sebzeler, Meyvalar, Sert Kabuklu Meyvalar Ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzarlar Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.20’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafiktende (20) görüleceği üzere, ihracat lehine bir EİT durumu söz konusudur. İhracat ithalatın yaklaşık 17 katıdır. Toplam dış ticaret hacmi 38 milyar doların biraz üzerinde iken ihracat ithalattan 33 milyar dolar seviyelerinde daha fazladır. Türkiye’nin bu ürün grubu ayrıca incelenmelidir.

Bu ürün grubunda yer alan ürünlerin başlıcaları şunlardır; hıyar ve kornişonlar, zeytinler, biberler ve soğanlar, patatesler, domatesler, mantar ve lahana, taze fasulye, bezelye, mısın, enginar, zencefil, tropikal meyvalar, portakallar, kiraz, çilek ahududu gibi ürünlerdir.

Bu ürün grubunda Türkiye uluslararası piyalara karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. 20 yıllık dönemde Türkiye bu üstünlüğünü istikrarlı bir şekilde korumuştur. 2022 yılında ihracat miktarı ilk kez 3 milyar dolar seviyelerini aşmıştır. İthalat ise 200 milyon dolar seviyelerindedir. Yıllık ticaret fazlası ortalama 1.2 milyar dolar seviyelerindedir. 2005 yılından itibaren Türkiye düzenli olarak 1 milyar doların üzerinde ihracat yapmaktadır. 2016, 2017 ve 2018 yıllarında ihracat 2015 yılına göre düşmüştür. Ancak 2020 itibari ile 2015 seviyesini aşmış ve yüksek ihracat eğilimi devam etmektedir.

Tablo 3.21 Gtip Ürün Grubu (21) Yenilen Çeşitli Gıda Müstahzarları Ticareti Eit Analizi

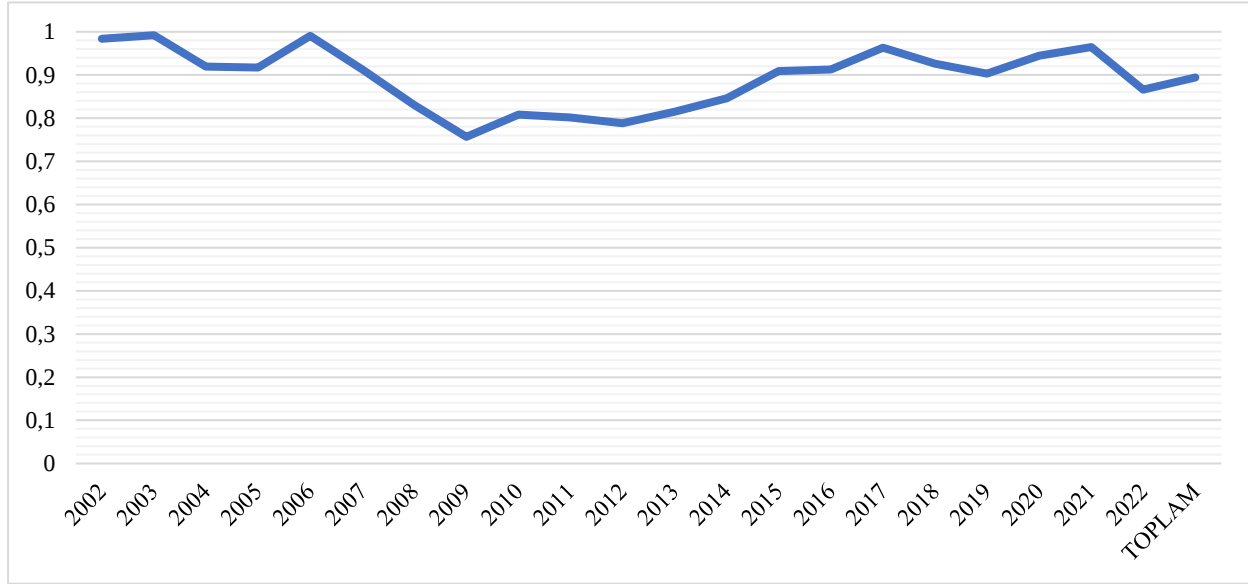
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	129.078.238	133.240.776	262.319.014	4.162.538	0,984132
2003	159.716.091	157.192.062	316.908.153	2.524.029	0,992035
2004	194.285.655	228.186.319	422.471.974	33.900.664	0,919756
2005	235.660.255	278.245.606	513.905.861	42.585.351	0,917134
2006	325.668.240	331.822.394	657.490.634	6.154.154	0,99064
2007	437.292.358	366.972.881	804.265.239	70.319.477	0,912567
2008	545.692.197	387.175.561	932.867.758	158.516.636	0,830076
2009	541.312.912	329.421.695	870.734.607	211.891.217	0,756652
2010	554.691.656	375.926.259	930.617.915	178.765.397	0,807907
2011	715.532.577	478.560.190	1.194.092.767	236.972.387	0,801546
2012	717.680.223	467.088.501	1.184.768.724	250.591.722	0,788489
2013	820.515.175	564.309.790	1.384.824.965	256.205.385	0,814991
2014	841.722.065	617.285.617	1.459.007.682	224.436.448	0,846172
2015	741.509.098	618.108.805	1.359.617.903	123.400.293	0,909239
2016	741.588.829	622.286.272	1.363.875.101	119.302.557	0,912527
2017	737.021.715	684.945.006	1.421.966.721	52.076.709	0,963377
2018	802.422.654	691.656.053	1.494.078.707	110.766.601	0,925863
2019	763.786.326	629.262.591	1.393.048.917	134.523.735	0,903432
2020	809.339.020	724.382.569	1.533.721.589	84.956.451	0,944608
2021	877.811.679	817.260.439	1.695.072.118	60.551.240	0,964278
2022	1.040.771.202	794.841.415	1.835.612.617	245.929.787	0,866023
TOPLAM	12.733.098.165	10.298.170.801	23.031.268.966	2.434.927.364	0,894277

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Yenilen Çeşitli Gıda Müstahzarları (21) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında yaptığı ticaret EAT olarak analiz edilmiştir. İhracat ve ithalat miktarı birbirine oldukça yakındır. EİT oran 0.89 olarak hesaplanmıştır. 2009 ve 2012 yıllarında EİT oranı 0.75 olarak hesaplanarak en düşük seviyesindedir. Genel olarak bu ürün grubunda hem ithalatçı hem de ihracatçı olan bir Türkiye olduğu görülmektedir.

Bu ürün grubunda Türkiye için tam endüstri içi ticaret yapısına çok yakın olduğu hesaplanmıştır. Bu ürün grubunda yer alan ürünlerin uluslararası piyasalardaki rekabet ve tüketici tercihleri incelenebilir. Aynı zamanda bu ürün grubuna ilişkin üretim potansiyelide incelenebilir.

Grafik 3.21 Gtip Ürün Grubu (21) Yenilen Çeşitli Gıda Müstahzarları Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.21’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafiktende (21) görüleceği üzere yıllar içerisinde EİT oranı 1’e oldukça yakın ilerlemiştir. İlgili dönem ve ürün grubunda Türkiye’nin toplam ihracatı 12.7 milyar dolar seviyelerinde iken ithalatı da 10.2 milyar dolar seviyelerindedir. İhracat lehine ihracat ithalat farkı 2 milyar doların biraz üstündedir. Toplam dış ticaret hacmi ise 23 milyar doları aşmıştır.

Bu ürün grubunda 2005 yılından sonra EİT ticaret endeksinin düştüğü gözükmemektedir. İhracat hızlı bir şekilde artarken ithalat aynı hızla artmamaktadır. Ancak 20 yıllık ortalama 0.89 ile Türkiye’nin tüm tarımsal ürün ticaretinin endeksine yakındır. Tarımsal ürün ticaretinin genel yapısı ile bu ürün grubunun genel yapısı birbirine çok yakındır.

20 yıllık dönemde toplam ticaret hacmi 23 milyar dolar seviyelerindedir. 2 milyar dolar ticaret fazlası ortaya çıkmıştır. 2021 yılında ihracat ve ithalat seviyesi birbirine çok yakın ve EİT endeksi 0.96 ile en yüksek seviyesindedir. 2022 yılındaki ise ihracat sıçrama yapmış ithalat ise azalmıştır.

Tablo 3.22 Gtip Ürün Grubu (22) Meşrubat, Alkollü İçecekler Ve Sirke Ticareti Eit Analizi

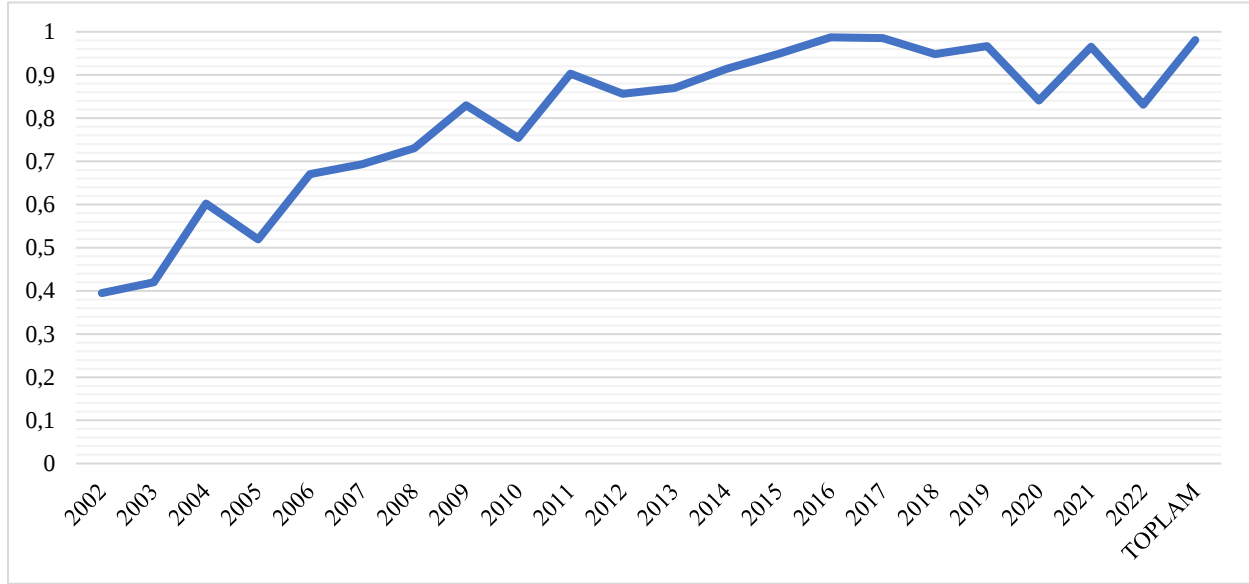
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	42.175.849	10.372.952	52.548.801	31.802.897	0,394793
2003	70.428.982	18.715.886	89.144.868	51.713.096	0,419898
2004	113.695.919	48.981.640	162.677.559	64.714.279	0,602193
2005	148.627.272	52.122.038	200.749.310	96.505.234	0,519275
2006	147.176.693	74.178.785	221.355.478	72.997.908	0,670223
2007	174.556.810	92.569.341	267.126.151	81.987.469	0,693076
2008	194.316.446	111.785.320	306.101.766	82.531.126	0,73038
2009	180.747.924	128.229.448	308.977.372	52.518.476	0,830025
2010	229.517.658	138.968.780	368.486.438	90.548.878	0,754268
2011	258.721.349	212.983.875	471.705.224	45.737.474	0,903038
2012	285.733.834	213.851.762	499.585.596	71.882.072	0,856117
2013	314.109.046	408.401.634	722.510.680	94.292.588	0,869493
2014	356.303.095	423.121.793	779.424.888	66.818.698	0,914272
2015	330.976.751	366.300.767	697.277.518	35.324.016	0,94934
2016	298.981.669	306.776.655	605.758.324	7.794.986	0,987132
2017	326.264.167	335.795.158	662.059.325	9.530.991	0,985604
2018	368.423.790	332.285.370	700.709.160	36.138.420	0,948426
2019	362.144.765	338.823.689	700.968.454	23.321.076	0,96673
2020	338.347.475	466.496.612	804.844.087	128.149.137	0,840778
2021	451.995.660	484.498.231	936.493.891	32.502.571	0,965293
2022	547.908.070	770.379.082	1.318.287.152	222.471.012	0,831242
TOPLAM	5.541.153.224	5.335.638.818	10.876.792.042	205.514.406	0,981105

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Meşrubat, Alkollü İçecekler ve Sirke (22) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında 2012 yılından sonra ihracatından fazla ithalat yapması dikkat çekmektedir. 2012 yılına kadar, 10 yıllık dönemde Türkiye' ihracatçı konumunda olsada EİT oranı yalnızca 2002 ve 2003 yıllarında 0.39-0.40 ile en düşük seviyelerindedir. İlerleyen yıllarda EİT oranı gittikçe armakta ve ilgili ürün grubu içi Türkiye'nin EAT durumuna geldiği görülmektedir. Özellikle 2016 yılında ihracat ve ithalat arasında çok düşük bir miktar fark vardır.

Bu ürün grubunda 2005 sonrası hızla değişen ticaret yapısı göze çarpmaktadır. 2002 tarihinde endüstri arası ticaret yapısına daha yakın olan ticaret yıllar içerisinde gittikçe endüstri içi ticaret yapısına dönüşüm göstermiştir. 2013 yılında ithalatla yaşanan büyük sıçrama sonrasında ilk kez 2022 yılında ithalat ihracatı tamamı ile geçmiştir. Türkiye için 2022 yılında ticarat açığı 222 milyon dolar gibi bir tutara bir yıl içerisinde çıkmıştır.

Grafik 3.22 Gtip Ürün Grubu (22 Meşrubat, Alkollü İçecekler Ve Sirke Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.22’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafiktente anlaşılabacağı üzere Türkiye’nin bu ürün grubundaki yönü yıllar içerisinde değişmiştir. Bunun nedenleri ayrıca analiz edilmelidir. Türkiye’nin (22) ürün grubundaki toplam dış ticaret hacmi 10 milyar dolar seviyelerindedir. İthalat ihracat farkı ise yalnızca 205 milyon dolar olduğu görülmektedir.

Bu ürün grubu içerisinde yer alan ürünlerin ticareti tüketici tercihi ve markalaşma ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu ürün grubu içerisinde, su, gazozların yanı sıra, alkolsüz bira, şarap, viski, köpüklü şarap, etil alkol, konyak, brendi, rom, cin ve votka gibi alkollü içkiler yer almaktadır. EİT endeksi 20 yıllık dönemde 0.39’dan 0.90’a kadar çıkmıştır.

2002-2012 yılları arasındaki on yıllık dönemde Türkiye bu ürün grubuna ilişkin malların ticaretinde ticaret fazlası vermektedir. 2012’den sonra ise 2018 yılı dışında hiçbir dönem ticaret fazlası verilmemiştir. Yabancı menşeli alkol çeşitlerinin tüketiminin arttığı ifade edilebilir. Türkiye’de uygulanan hem yerel markalara hem uluslararası markaların alkollü içecek üretimlerine yönelik vergilendirme politikası bu dönüşümün sebebi olabilir. Yerel ürünlerden daha çok uluslararası piyasalarda markalaşmış ve kalitesini kanıtlamış ürünleri tercih etmek tüketici davranışı haline gelmiş olabilir. Bu hususta incelemeler ve araştırmalar yapılabilir. Ticaret açığı eğiliminin büyüyerek devam etmesi durumunda Türkiye’nin cari açık miktarı gittikçe büyüyecektir.

Tablo 3.23 Gtíp Ürün Grubu (23) Gıda Sanayiinin Kalıntı Ve Döküntüleri; Hayvanlar İçin Hazırlanmış Kaba Yemler Ticareti EİT Analizi

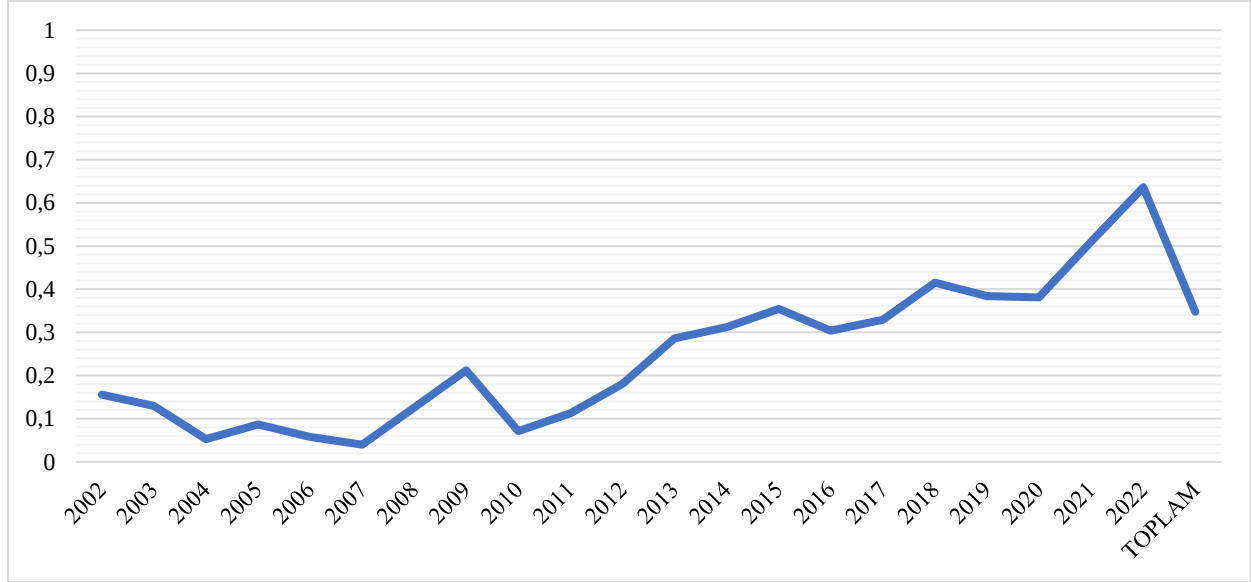
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	12.142.567	144.045.339	156.187.906	131.902.772	0,155487
2003	13.831.736	199.854.821	213.686.557	186.023.085	0,129458
2004	10.927.970	401.412.035	412.340.005	390.484.065	0,053005
2005	15.435.325	341.386.335	356.821.660	325.951.010	0,086516
2006	9.448.257	316.076.294	325.524.551	306.628.037	0,058049
2007	11.156.162	548.122.348	559.278.510	536.966.186	0,039895
2008	52.128.716	772.971.477	825.100.193	720.842.761	0,126357
2009	65.867.154	556.349.118	622.216.272	490.481.964	0,211718
2010	27.335.234	739.079.521	766.414.755	711.744.287	0,071333
2011	50.979.707	856.288.043	907.267.750	805.308.336	0,112381
2012	131.101.395	1.320.910.695	1.452.012.090	1.189.809.300	0,180579
2013	287.188.038	1.717.447.902	2.004.635.940	1.430.259.864	0,286524
2014	271.359.687	1.468.557.664	1.739.917.351	1.197.197.977	0,311923
2015	262.313.178	1.219.208.509	1.481.521.687	956.895.331	0,354113
2016	256.028.858	1.430.171.175	1.686.200.033	1.174.142.317	0,303676
2017	341.401.607	1.733.166.146	2.074.567.753	1.391.764.539	0,32913
2018	418.234.298	1.597.916.450	2.016.150.748	1.179.682.152	0,414884
2019	404.818.590	1.703.848.735	2.108.667.325	1.299.030.145	0,383957
2020	415.413.740	1.766.507.431	2.181.921.171	1.351.093.691	0,380778
2021	701.087.341	2.047.233.187	2.748.320.528	1.346.145.846	0,510193
2022	1.151.663.659	2.468.537.808	3.620.201.467	1.316.874.149	0,636243
TOPLAM	4.909.863.219	23.349.091.033	28.258.954.252	18.439.227.814	0,347491

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Gıda Sanayiinin Kalıntı ve Döküntüleri; Hayvanlar için Hazırlanmış Kaba Yemler (23) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında toplam ihracatı 4.9 milyar dolar seviyelerinde iken ithalatı yaklaşık 5 katı kadardır. İlgili ürün grubunda toplam ithalat 23 milyar dolardan fazladır. İthalat ihracat farkı 18.4 milyar dolar olarak gerçekleşirken toplam dış ticaret hacmi ise 28.2 milyar dolar seviyelerindedir.

Bu ürün grubunda en dikkat çeken ürün kedi ve köpek mamasıdır. Ancak sadece kedi ve köpek mamasının ticaretinin tablodan verilen değerleri tek başına oluşturması olanaksızdır. Ancak yine de bu durum incelenebilir. Bu ürünün ticaret yapısında dönüşüm eğilimi olduğu söylenilebilir.

Grafik 3.23 Gtip Ürün Grubu (23) Gıda Sanayiinin Kalıntı Ve Döküntüleri; Hayvanlar İçin Hazırlanmış Kaba Yemler Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.23’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte (23) görüleceği üzere 2010 yılından sonra Türkiye’nin ilgili mal grubundaki ihracat rakamları artış göstermektedir. Yapılan analizde EİT oranı ortalama 0,34 olarak hesaplanmıştır. Ancak 2004 yılında EİT oranının 0,05 olarak hesaplandığı göz önüne alınırsa, bu ürün grubunda EİT ticaretten EAT ticaret yönünde gelişmeler gözlemlenmiştir. Covid-19 pandemisinin hemen ardından 2022 yılında bu ürün grubundaki ihracat 1 milyar doları 20 yıllık süre içerisinde ilk defa aşmıştır.

Türkiye bu ürün grubunda 2002 yılından itibaren sürekli olarak ticaret açığı vermektedir. 20 yıllık dönemin oluşturduğu toplam ticaret açığı 18 milyar doların üzerindedir. Özellikle 2010 ve 2011 yıllarında ihracat neredeyse bitme noktasında olduğu görülmektedir. Ancak 2012 tarihi sonrasında ihracatta büyük bir büyüme söz konusudur. En son 2021 ve 2022 yıllarında ihracat miktarında büyük bir sıçrama gözlenmektedir. 2022 yılında ihracat ilk kez 1 milyar dolar seviyelerini aşmıştır.

Bu ürün grubuna ilişkin yapılan incelemede devlet politikasını etkisi araştırılabilir. 2010 ve 2011 yılları sonra ihracatta yaşanan büyüme eğiliminin sebepleri teşvikler boyutunda incelenebilir. Uluslararası piyasalarında talep durumu ve Türkiye’nin üretim kapasitesi bu incelemeye daha iyi bir açıklık getirebilir.

Tablo 3.24 Gtip Ürün Grubu (24) Tütün Veya Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler Ticareti Eit Analizi

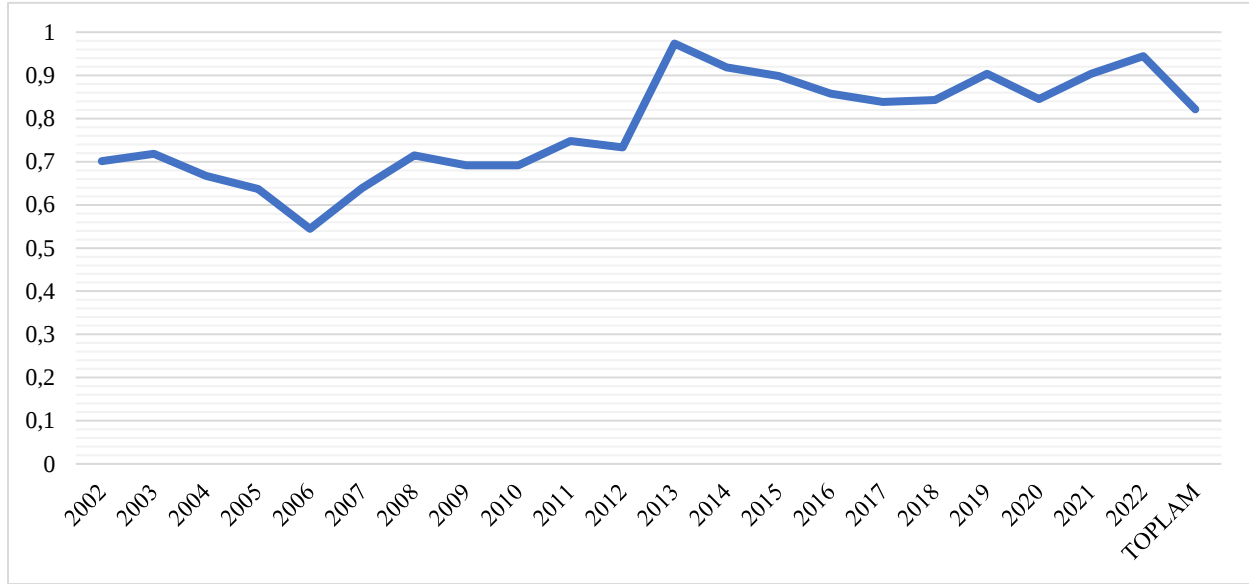
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	385.348.424	207.915.778	593.264.202	177.432.646	0,700921
2003	418.808.612	234.878.391	653.687.003	183.930.221	0,718626
2004	477.848.312	239.278.012	717.126.324	238.570.300	0,667325
2005	590.046.671	275.503.963	865.550.634	314.542.708	0,636598
2006	684.890.372	256.262.660	941.153.032	428.627.712	0,544572
2007	643.798.895	302.125.467	945.924.362	341.673.428	0,638794
2008	704.549.605	391.693.703	1.096.243.308	312.855.902	0,714611
2009	757.498.976	400.124.187	1.157.623.163	357.374.789	0,691286
2010	697.027.416	368.273.876	1.065.301.292	328.753.540	0,691399
2011	670.625.355	400.500.310	1.071.125.665	270.125.045	0,747812
2012	842.431.916	487.427.233	1.329.859.149	355.004.683	0,733051
2013	1.064.951.771	1.122.459.417	2.187.411.188	57.507.646	0,97371
2014	1.365.169.901	1.158.503.217	2.523.673.118	206.666.684	0,918109
2015	969.272.564	790.378.041	1.759.650.605	178.894.523	0,898335
2016	1.015.772.659	763.052.134	1.778.824.793	252.720.525	0,857928
2017	952.389.163	687.776.415	1.640.165.578	264.612.748	0,838667
2018	1.013.111.925	738.503.735	1.751.615.660	274.608.190	0,843226
2019	909.792.974	749.937.077	1.659.730.051	159.855.897	0,903686
2020	909.214.016	665.338.917	1.574.552.933	243.875.099	0,845115
2021	781.679.062	643.848.027	1.425.527.089	137.831.035	0,903312
2022	841.089.643	752.760.590	1.593.850.233	88.329.053	0,944581
TOPLAM	16.695.318.232	11.636.541.150	28.331.859.382	5.058.777.082	0,821446

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Tütün veya Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler (24) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki ihracat ve ithalat miktarı birbirine yakındır. İhracat ithalattan 5 milyar dolar seviyelerinde daha fazladır. Yapılan analizde EİT oranı 0.82 çıkmıştır. İlgili ürün grubunda 20 yıllık dönemde Türkiye'nin toplam iracatı 16.6 milyar dolar seviyelerinde ve ithalatı 11.6 milyar dolar seviyelerindedir. Toplam dış ticaret hacmi 28.3 milyar dolar seviyelerinde olduğu görülmektedir.

Türkiye kişi başına tütün tüketimi ortalamalarını göre dünyanın bir numaralı ülkesidir. İklim koşulları ve coğrafi yapısı gereği Türkiye'nin belli bölgelerinde tütün yetiştirilmektedir. Bu ürün grubunun ticaretinde Türkiye ticaret fazlası vermesine karşın uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğundan söz etmek mümkün değildir.

Grafik 3.24 Gtip Ürün Grubu (24) Tütün Veya Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.24’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, Türkiye’nin tütün ve tütün ürünleri ticaretinin eğilimi endüstri içi ticarete doğru ilerlemektedir. 20 yıllık ortalama EİT endeksi 0.82 olarak hesaplanmıştır. EİT endeksinde endüstri içi ticaret yönüne doğru eğilime en büyük neden 2013 yılıdır. 2013 yılında bir önceki yıla göre ithalat 2.5 kat kadar artmıştır. Aynı yıl hem ihracat hem ithalat 1 milyar dolar seviyelerini aşmıştır. 2013 ve 2014 yılındaki 1 milyar dolar sınırı 2016 ve 2018 yılında ihracat lehine aşılmış olsada 20 yıllık dönemde ne ihracat ne ihalat bu dönemler haricinde 1 milyar dolar seviyesini aşmamıştır.

Toplam ticaret hacmi 28 milyar doların üzerindedir. İhracatın ithalattan farkı 5 milyar dolar seviyelerindedir. 2022 yılında EİT endeksi 0.94 olarak hesaplanmıştır. Bu 2013 yılından sonraki en büyük EİT endeks oranıdır. Türkiye’nin bu ürün grubunda piyasasını uluslararası rekabete açtığını göstermektedir. 2005 yılında ihracat ithalatın yaklaşık 2 katı seviyelerinde iken 2022 yılında ithalat ihracattan %10 kadar daha azdır. Bu ürün grubunda endüstri içi ticaret eğiliminin devam etmesi beklenebilir.

Bu ürün grubunda üreticilere ve üretim kapasitesine ilişkin bir inceleme yapılabilir. İklim şartları ve tüketici tercihleride bu ürün grubunun ticaret yapısını analiz etmede yararlı olacaktır.

3.3.4 Kimya Ürünleri Grubuna (29-33-35-38)) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi

Tablo 3.25 Gtip Ürün Grubu (29) Organik Kimya Ticareti Eit Analizi

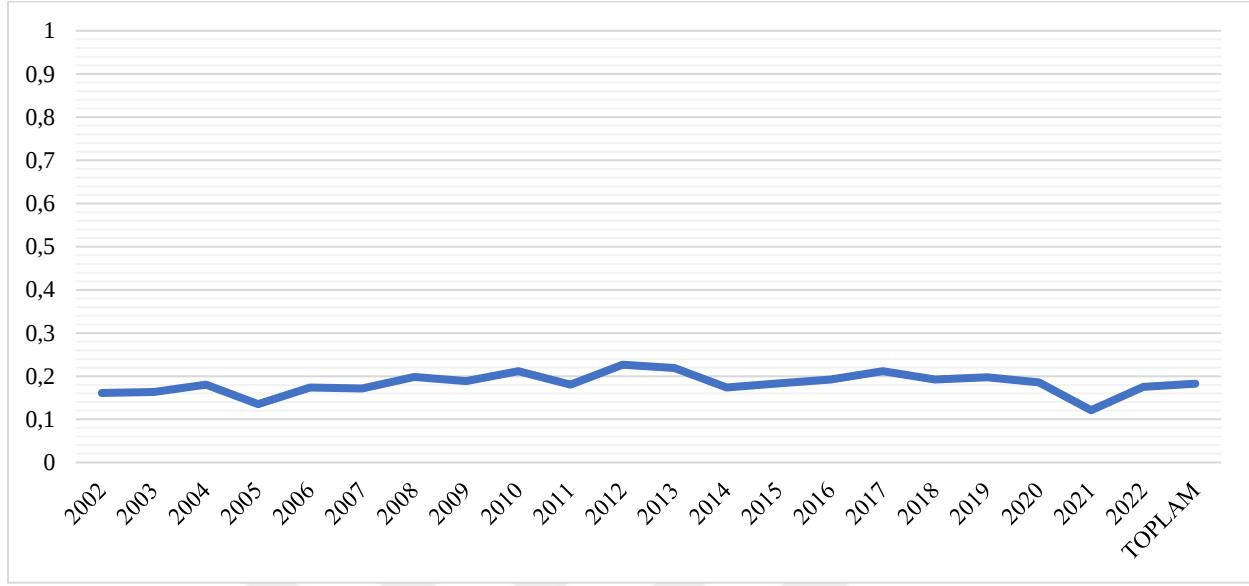
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	164.913.821	1.883.829.071	2.048.742.892	1.718.915.250	0,16099
2003	206.991.079	2.329.916.159	2.536.907.238	2.122.925.080	0,163184
2004	298.290.295	3.014.817.973	3.313.108.268	2.716.527.678	0,180067
2005	255.320.588	3.528.019.974	3.783.340.562	3.272.699.386	0,134971
2006	345.973.129	3.637.716.021	3.983.689.150	3.291.742.892	0,173695
2007	374.383.191	3.995.870.928	4.370.254.119	3.621.487.737	0,171332
2008	486.560.187	4.421.327.974	4.907.888.161	3.934.767.787	0,198277
2009	347.697.738	3.341.722.446	3.689.420.184	2.994.024.708	0,188484
2010	520.499.181	4.400.234.322	4.920.733.503	3.879.735.141	0,211553
2011	545.360.824	5.504.434.997	6.049.795.821	4.959.074.173	0,180291
2012	646.889.024	5.064.621.139	5.711.510.163	4.417.732.115	0,226521
2013	676.735.631	5.515.175.756	6.191.911.387	4.838.440.125	0,218587
2014	578.296.715	6.088.657.388	6.666.954.103	5.510.360.673	0,173482
2015	496.082.496	4.920.096.570	5.416.179.066	4.424.014.074	0,183185
2016	490.471.077	4.611.286.222	5.101.757.299	4.120.815.145	0,192275
2017	684.930.284	5.785.632.274	6.470.562.558	5.100.701.990	0,211707
2018	696.584.198	6.551.548.156	7.248.132.354	5.854.963.958	0,192211
2019	652.706.777	5.965.253.034	6.617.959.811	5.312.546.257	0,197253
2020	602.028.253	5.888.509.343	6.490.537.596	5.286.481.090	0,18551
2021	602.028.253	9.341.410.731	9.943.438.984	8.739.382.478	0,121091
2022	1.068.281.703	11.119.673.824	12.187.955.527	10.051.392.121	0,175301
TOPLAM	10.741.024.444	106.909.754.302	117.650.778.746	96.168.729.858	0,182592

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Kimya ürünleri ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin en büyük ticaret açığı verdiği tarımsal ürün grubu olduğu anlaşılmıştır. GTİP kodu ile ayrılan kimya ürünlerinin içerisinde tarımsal ürün kullanılarak elde edilen kimyasallar bulunmaktadır. Bu ürün grubunun 20 yıllık EİT endeksi 0.18 olarak hesaplanmıştır. 20 yıllık dönemde Türkiye 10 milyar dolar seviyelerinde ihracat yapmıştır. Aynı dönemde ithalat miktarı ise 106 milyar dolar seviyelerindedir. Toplam ticaret hacmi 117 milyar dolar olurken Türkiye'nin bu ürün grubuna ilişkin ticaret açığı 96 milyar dolar seviyelerindedir. Bu 20 yıllık dönemde ortalama her yıl yaklaşık 5 milyar dolar seviyelerinde ticaret açığı verildiği anlamını taşımaktadır.

Bu ürün grubunda yer alan ürünler organik kimyasal ürünlerdir ve sanayi içi kullanılır. Bu ürünün ithalatının kullanım alanları araştırılarak ekonomik etkisi incelenebilir.

Grafik 3.25 Gtip Ürün Grubu (29) Organik Kimya Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.25’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, Türkiye 20 yıllık 2002-2022 dönemleri arasında tam endüstri arası ticaret seviyesine yakın bir noktadadır. Bu ürün grubunda Türkiye tam ithalatçı pozisyonundadır. 20 yıllık dönemde 2002 yılında ticaret açığı 1 milyar doların üzerindedir. En büyük ticaret açığı ise 2022 yılında görülmüştür. 10 milyar dolar seviyelerini aşmıştır.

Özellikle covit-19 pandemisinin etkili olduğu 2020 ve 2021 yıllarında ithalatta önceki yıllara oranla daha büyük bir artış gözlenmiştir. 2022 yılı bu eğilimin devam ettiği yıldır. Aynı zamanda 2022 yılında ihracat miktarı ilk kez 1 milyar dolar seviyesini aşmıştır.

Bu ürün grubu özelinde ticaret yapısı ayrıca incelenebilir. Türkiye bu ürün grubu ticaretinde uluslararası piyasaların alıcısı konumundadır. Yıllık ortalama 5 milyar dolar seviyelerinde ticaret açığı vermiştir. Ayrıca ithalattaki artış eğilimi sürmektedir. Bu ürün grubunun ürünlerini kullanılarak elde edilen yeni ürünlerdeki tüketici talebi araştırılabilir. Bu piyasa ilişkin uluslararası firmalar ve ticaret partnerleri araştırılarak hangi ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu hakkında incelemeler yapılabilir.

Tablo 3.26 Gtip Ürün Grubu (33) Uçucu Yağlar ve Rezinoitler; Parfümeri, Kozmetik veya Tuvalet Müstahzarları Ticareti Eit Analizi

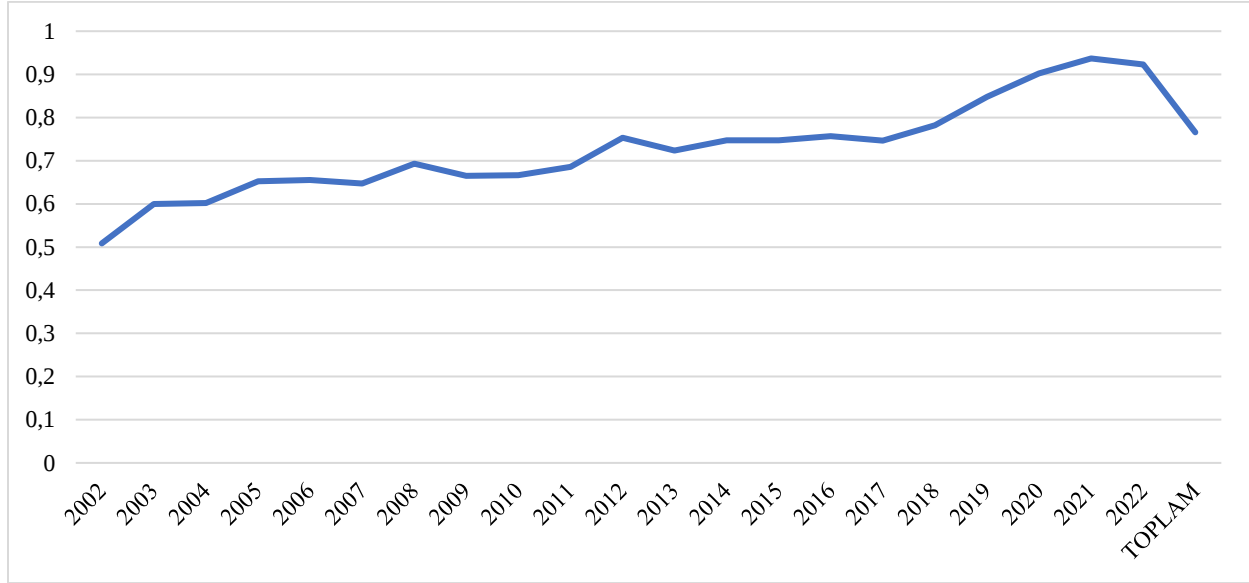
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	98.884.559	290.109.856	388.994.415	191.225.297	0,508411
2003	153.502.581	358.095.509	511.598.090	204.592.928	0,600091
2004	203.186.977	471.572.761	674.759.738	268.385.784	0,60225
2005	256.755.116	530.726.196	787.481.312	273.971.080	0,652092
2006	306.865.764	629.134.319	936.000.083	322.268.555	0,655696
2007	361.008.019	754.549.865	1.115.557.884	393.541.846	0,647224
2008	448.351.574	844.664.520	1.293.016.094	396.312.946	0,693497
2009	418.311.349	839.860.379	1.258.171.728	421.549.030	0,664951
2010	492.006.938	984.293.208	1.476.300.146	492.286.270	0,666541
2011	558.717.006	1.071.449.335	1.630.166.341	512.732.329	0,685472
2012	621.208.189	1.027.870.291	1.649.078.480	406.662.102	0,7534
2013	806.222.732	1.422.909.805	2.229.132.537	616.687.073	0,723351
2014	870.720.468	1.460.254.848	2.330.975.316	589.534.380	0,747087
2015	775.068.155	1.298.848.440	2.073.916.595	523.780.285	0,747444
2016	768.849.461	1.263.598.968	2.032.448.429	494.749.507	0,756575
2017	823.549.043	1.382.893.548	2.206.442.591	559.344.505	0,746495
2018	870.070.845	1.353.915.500	2.223.986.345	483.844.655	0,782443
2019	928.425.109	1.261.362.083	2.189.787.192	332.936.974	0,847959
2020	953.268.965	1.160.537.890	2.113.806.855	207.268.925	0,901945
2021	1.111.705.235	1.261.528.202	2.373.233.437	149.822.967	0,93687
2022	1.344.770.246	1.570.365.524	2.915.135.770	225.595.278	0,922612
TOPLAM	13.171.448.331	21.238.541.047	34.409.989.378	8.067.092.716	0,76556

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Bu ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin ticaret eğilimi 20 yıllık dönemde endüstri içi ticarete doğru bir dönüşüm yaşandığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin 20 yıllık dönemdeki toplam ihracatı 13 milyar dolar seviyelerinin üzerindedir. Aynı dönemdeki ithalatı ise 21 milyar dolar seviyesini geçmiştir. Toplam ticaret hacmi 34 milyar dolar ve Türkiye'nin ticaret açığı 8 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir.

Bu ürün grubunda bulunan ürünlerin başlıcaları, parfüm yapımında kullanılan yağlar, bunlar arasında portakaldan elde edilen yağlar, limondan elde edilen yağlar, gülünden elde edilen yağlar, kekik ve biberiye yağları, kolanyalar, makyaj malzemeleri, saç spreyi, traş losyonları gibi bireylerin hijyen ve estetik için kullandığı ürünlerdir. Bu ürün grubunda hem Türkiye'de yerleşik hem uluslararası bir çok firma bulunmaktadır. Rekabet seviyesinin yüksek olduğu bir ürün grubudur. Türkiye'nin de bu rekabet içerisindeki ticaretinin payı yıllar içerisinde sürekli olarak artmıştır.

Grafik 3.26 Gtip Ürün Grubu (33) Uçucu Yağlar ve Rezinoitler; Parfümeri, Kozmetik veya Tuvalet Müstahzarları Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.26’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, EİT endeksi 2002 yılından itibaren endüstri içi ticaret yapısına doğru dönüşmektedir. Özellikle 2020, 2021 ve 2022 yıllarında Türkiye’nin ihracatı ithalat miktarına oldukça yaklaşmıştır. Sırası ile bu yılların EİT endeksi 0.90, 0.93 ve 0.92 olmuştur. 2002 yılında EİT endeksi 0.50 seviyelerinde iken düzenli olarak endeks yükselmiştir.

Bu ürün grubunda Türkiye’nin ihracat miktarını arttırması ve ithalat miktarının belli bir seviyede sabit kalması incelenebilir. Türkiye bu ürün grubuna ilişkin uluslararası piyasalarda müşteri bulmakta ve avantaj elde etmektedir. 2022 yılında ihracatın miktarı bir önceki yılın ithalat miktarını geçmiştir. Bu eğilim bu ürün grubunda üretim yapan firmaların yapısı incelenerek anlaşılabilir. Uluslararası firmaların Türkiye’ye yaptığı yeni yatırımlar Türkiye’nin üretim gücünü arttırmış ve uluslararası firmaların pazarlama stratejilerinin avantajlarından faydalanmış olabilir.

Tablo 3.27 Gtip Ürün Grubu (35) Albiminoid Maddeler; Değişikliğe Uğramış Nişasta Esaslı Ürünler; Tutkalla; Enzimler Ticareti Eit Analizi

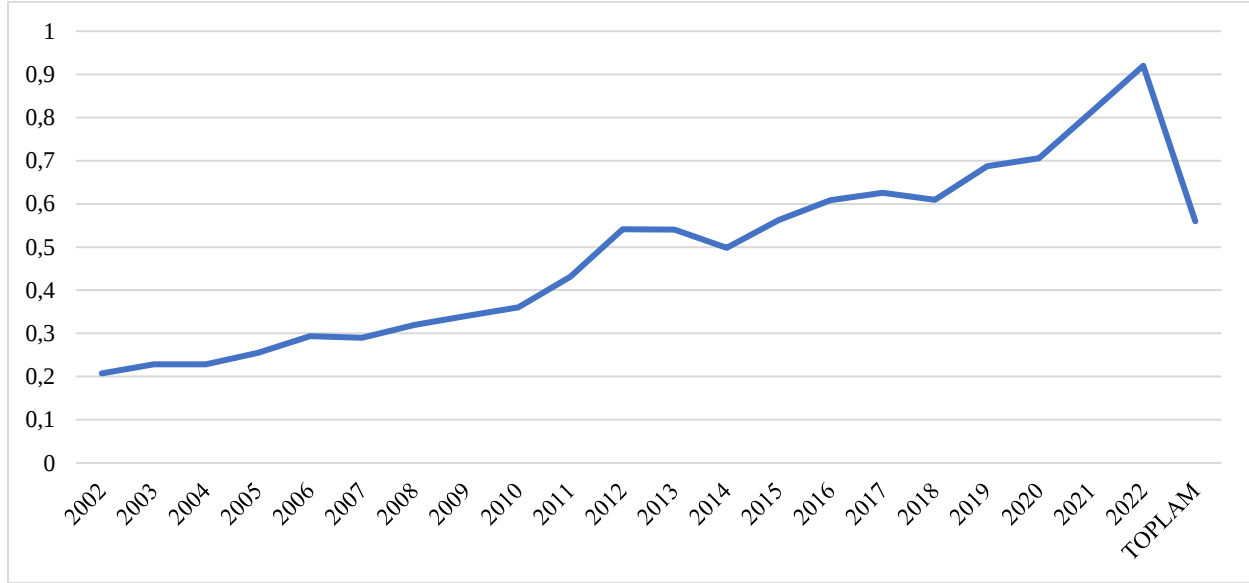
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	13.854.519	119.747.682	133.602.201	105.893.163	0,2074
2003	19.558.520	151.601.958	171.160.478	132.043.438	0,22854
2004	25.580.822	198.739.536	224.320.358	173.158.714	0,228074
2005	34.606.141	236.788.087	271.394.228	202.181.946	0,255025
2006	44.828.651	260.625.399	305.454.050	215.796.748	0,293521
2007	55.333.607	326.579.566	381.913.173	271.245.959	0,289771
2008	70.604.456	371.630.110	442.234.566	301.025.654	0,319308
2009	75.111.835	366.536.496	441.648.331	291.424.661	0,340143
2010	94.365.153	429.274.234	523.639.387	334.909.081	0,36042
2011	135.571.389	492.772.908	628.344.297	357.201.519	0,431519
2012	183.443.560	494.949.712	678.393.272	311.506.152	0,540818
2013	199.079.082	537.338.621	736.417.703	338.259.539	0,540669
2014	184.281.867	555.469.891	739.751.758	371.188.024	0,498226
2015	183.112.182	467.570.622	650.682.804	284.458.440	0,562831
2016	192.050.808	438.778.529	630.829.337	246.727.721	0,608884
2017	213.751.366	469.788.646	683.540.012	256.037.280	0,625425
2018	201.101.520	458.546.040	659.647.560	257.444.520	0,609724
2019	235.350.627	449.553.251	684.903.878	214.202.624	0,687252
2020	250.994.161	460.344.408	711.338.569	209.350.247	0,705695
2021	340.488.421	497.758.975	838.247.396	157.270.554	0,812382
2022	494.982.110	581.096.946	1.076.079.056	86.114.836	0,919974
TOPLAM	3.248.050.797	8.365.491.617	11.613.542.414	5.117.440.820	0,559356

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Bu ürün grubuna ilişkin yapılan incelemede, Türkiye ticaret açığı vermektedir. 20 yıllık dönemde toplam ithalat 3 milyar seviyelerindedir. Toplam ithalat ise 8 milyar dolar seviyelerindedir. Toplam dış ticaret hacmi 11 milyar dolar, toplam ticaret açığı ise 5 milyar dolar seviyelerindedir. Ancak ticaret yapısının eğilimi değişmektedir. 2002 yılında ithalatçı konumunda olan Türkiye yıllar içerisinde ihracat miktarını arttırmıştır. Ürün grubu 33 ile benzer bir dönüşümü olduğu gözlenmektedir.

Tarımsal ürünlerden üretilen ancak kimyasal ürün kategorisi altında yer alan, GTİP kodu 33 ve 35, ürünlerinin ticaretinde yaşanan dönüşüm eğilimi dikkat çekicidir. Bu iki ürün grubu özelinde sektörel gelişmeleri, devlet politikalarını ve uluslararası yatırımlar araştırılıp incelenebilir. Giderek azalan ticaret açığı Türkiye için olumludur. Ancak bunun sebepleri araştırılmalıdır.

Grafik 3.27 Gtip Ürün Grubu (35) Albiminoid Maddeler; Değişikliğe Uğramış Nişasta Esaslı Ürünler; Tutkalla; Enzimler Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.27’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, Türkiye’nin ticaret yapısı değişmektedir. 2002 yılında EİT endeksi 0.20 olarak hesaplanmıştır. Ticaret açığı 105 milyon dolar seviyelerindedir. 5 yıl süre ile Türkiye 0.20 EİT endeksi seviyesini korumuştur. 5 yıllık bu sürekliliğin ardından 3 yıl boyunca 0.30 seviyeleri ve 1 yıl 0.40 seviyelerinin ardından EİT endeksi 0.50 seviyelerini görmüştür. 4 yıl boyunca 0.50 seviyeleri, 4 yıl boyunca 0.60 seviyelerinde ilerleyen ticaretin yapısı yine hızlı bir dönüşümle 3 yıl içerisinde 0.90 seviyelerini aşmıştır.

İhracattaki hızlı büyüme eğilimi hızlı bir şekilde devam etmektedir. Türkiye’nin çok kısa bir zaman içerisinde ihracatçı konuma gelmesi beklenebilir. Covid-19 pandemisine 250 milyon dolar ihracat ile giren Türkiye, Covid-19 pandemisinin sonu olan 2022 yılında yaklaşık iki katı ihracat miktarı ile 500 milyon dolara ulaşmıştır. 2022 yılı 20 yıllık dönem içerisindeki en az ticaret açığı verilen yıldır.

Ürün grubu 33 ve 35 özellikle incelenmelidir. Bu dönüşümün temel sebepleri araştırılarak sebepleri öğrenilmelidir.

Tablo 3.28 Gtip Ürün Grubu (38) Mutelif Kimyasal Maddeler Ticareti Eit Analizi

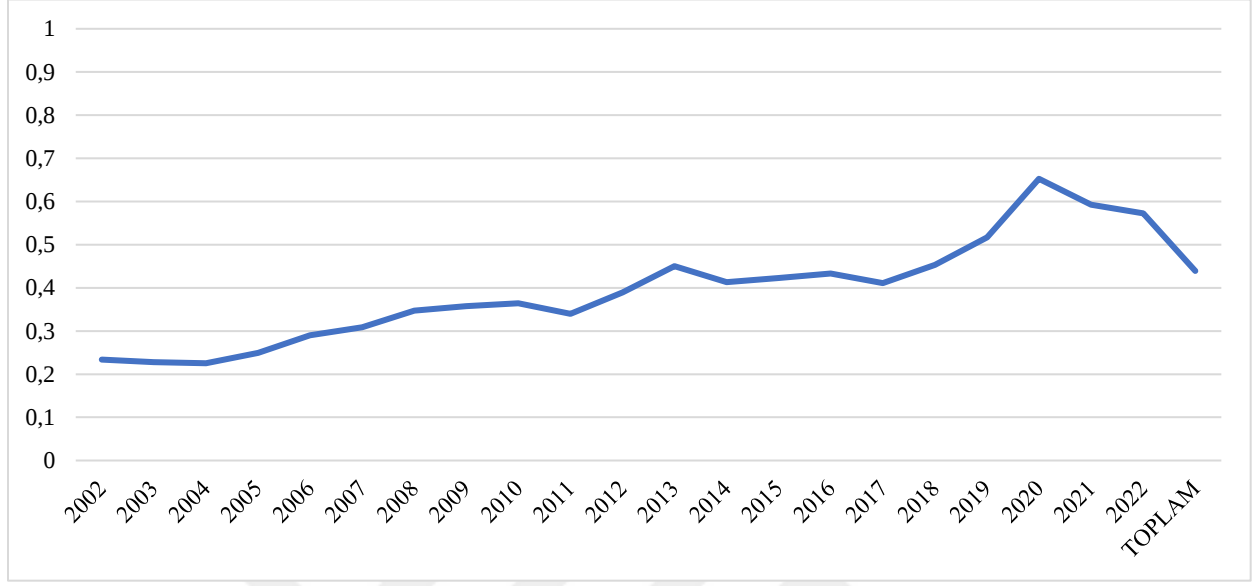
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	76.818.685	579.859.812	656.678.497	503.041.127	0,233961
2003	95.565.767	743.088.275	838.654.042	647.522.508	0,227903
2004	121.882.615	960.110.069	1.081.992.684	838.227.454	0,225293
2005	160.869.006	1.131.470.389	1.292.339.395	970.601.383	0,248958
2006	220.295.401	1.299.242.644	1.519.538.045	1.078.947.243	0,28995
2007	280.222.164	1.537.151.880	1.817.374.044	1.256.929.716	0,308381
2008	364.258.172	1.732.921.441	2.097.179.613	1.368.663.269	0,347379
2009	320.298.129	1.473.007.440	1.793.305.569	1.152.709.311	0,357215
2010	399.775.422	1.795.444.922	2.195.220.344	1.395.669.500	0,364224
2011	451.639.326	2.204.854.048	2.656.493.374	1.753.214.722	0,340027
2012	496.882.481	2.053.156.279	2.550.038.760	1.556.273.798	0,389706
2013	625.987.827	2.156.375.101	2.782.362.928	1.530.387.274	0,449968
2014	597.604.042	2.294.815.437	2.892.419.479	1.697.211.395	0,413221
2015	552.405.327	2.060.930.712	2.613.336.039	1.508.525.385	0,422759
2016	563.930.717	2.039.464.925	2.603.395.642	1.475.534.208	0,433227
2017	575.361.198	2.224.580.078	2.799.941.276	1.649.218.880	0,410981
2018	688.552.540	2.350.528.646	3.039.081.186	1.661.976.106	0,453132
2019	764.584.288	2.194.315.090	2.958.899.378	1.429.730.802	0,516803
2020	1.157.492.131	2.390.222.913	3.547.715.044	1.232.730.782	0,652528
2021	1.221.380.473	2.902.663.246	4.124.043.719	1.681.282.773	0,592322
2022	1.411.176.979	3.515.833.261	4.927.010.240	2.104.656.282	0,572833
TOPLAM	11.146.982.690	39.640.036.608	50.787.019.298	28.493.053.918	0,43897

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Bu ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin ticaret açığı verdiği anlaşılmaktadır. Türkiye 20 yıllık dönemde toplam 11 milyar seviyelerinde ihracat yapmış ve 40 milyar dolara yakın ithalat yapmıştır. Toplam ticaret hacmi 50 milyar doların üzerindedir. Ticaret açığı ise 28 milyar dolar seviyelerindedir.

Bu ürün grubu için dikkat çeken detay, ürün grupları 33 ve 35 olduğu gibi ticaret yapısında bir dönüşüm yaşanmaktadır. Ancak bu eğilimin hızı 33 ve 35 kadar hızlı değildir. Son 3 ürün grubu incelemesinde Türkiye'nin organik kimya ürünlerine ilişkin uluslararası piyasalardaki pozisyonunun değişmekte olduğu söylenebilir. Bu hususta devlet politikası geliştirilmişse özellikle incelenebilir.

Grafik 3.28 Gtip Ürün Grubu (38) Mutelif Kimyasal Maddeler Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.28’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, Türkiye’nin bu ürün grubundaki ticaret yapısı 2004 yılından itibaren dönüşmeye başlamıştır. Covit-19 pandemisinin başlangıç yılı olan 2020’de en büyük ihracat sıçraması yaşanmıştır. 2019 yılında 0.51 olarak hesaplanan EİT endeksi bir sonraki yıl 0.65’e yükselmiştir. Ancak ihracatın yükselme eğilimi 2004 yılından itibaren istikrarlı şekilde sürmektedir.

Bu ürün grubunda ithalat 2011 yılından sonraki 10 yılda 2 milyar dolar seviyelerini yavaş yavaş aşmıştır. 2022 ile birlikte ithalat miktarı 3 milyar doların üzerine çıkmıştır. 20 yıllık ortalama EİT endeksi 0.43 olarak hesaplanmıştır. Bu oranın Türkiye için bir süre daha benzer seviyede izleyebileceği yorumu yapılabilir.

3.3.5 Çantalar, Saraciye Eşyası, Deriler ve Kürkler Ürünler Grubuna (41-43) Göre Endüstri İçi Ticaret Analizi

Tablo 3.29 Gtip Ürün Grubu (41) Ham Postlar, Deriler ve Köseleler Ticareti Eit Analizi

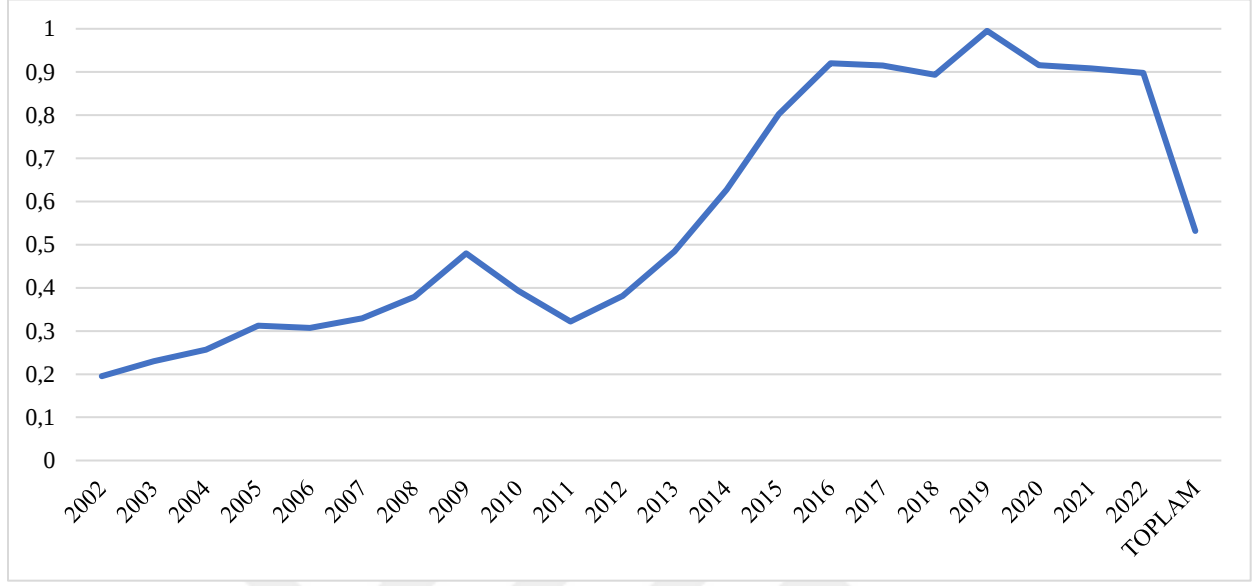
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	67.218.456	621.002.097	688.220.553	553.783.641	0,19534
2003	79.901.480	615.130.197	695.031.677	535.228.717	0,229922
2004	84.628.970	575.275.412	659.904.382	490.646.442	0,256489
2005	87.540.543	473.372.431	560.912.974	385.831.888	0,312136
2006	102.611.612	566.317.622	668.929.234	463.706.010	0,306794
2007	120.162.021	609.641.649	729.803.670	489.479.628	0,3293
2008	121.070.629	518.293.169	639.363.798	397.222.540	0,378722
2009	93.630.629	296.794.061	390.424.690	203.163.432	0,479635
2010	115.730.895	473.295.261	589.026.156	357.564.366	0,392957
2011	138.608.139	722.179.029	860.787.168	583.570.890	0,32205
2012	161.316.692	684.593.970	845.910.662	523.277.278	0,381404
2013	222.400.537	696.331.054	918.731.591	473.930.517	0,484147
2014	243.893.015	533.277.066	777.170.081	289.384.051	0,627644
2015	202.834.444	302.882.542	505.716.986	100.048.098	0,802166
2016	208.799.970	245.130.302	453.930.272	36.330.332	0,919965
2017	229.885.447	272.769.328	502.654.775	42.883.881	0,914685
2018	235.371.499	291.700.014	527.071.513	56.328.515	0,893129
2019	234.076.143	231.903.681	465.979.824	2.172.462	0,995338
2020	155.983.870	184.607.643	340.591.513	28.623.773	0,915959
2021	253.123.288	210.491.038	463.614.326	42.632.250	0,908044
2022	259.994.102	318.890.611	578.884.713	58.896.509	0,898259
TOPLAM	3.418.782.381	9.443.878.177	12.862.660.558	6.025.095.796	0,531582

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Bu ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin ticaret yapısının değişme eğilimde olduğu görülmektedir. 20 yıllık dönemde Türkiye'nin toplam ihracat 3 milyar doları aşmıştır. Bu ürün grubuna ilişkin ithalatı ise 10 milyar dolar seviyelerine yakındır. Toplam ticaret hacmi 12.8 milyar dolar seviyelerinde iken ticaret açığı 6 milyar dolar seviyelerindedir.

Bu ürün grubunda yer alan ürünler tekstil sanayisinde kullanılmaktadır. Türkiye dünyada en güçlü tekstil üreticilerinden biridir. Dahilide işleme rejimi kullanılarak ihalat yapılsada bu durumun özellikle 2014 sonrası değiştiği görülmektedir. Türkiye bu ürün grubunda ihracat seviyesini gittikçe arttırmıştır. 2002 yılında 553 milyon dolar seviyelerinde olan ticaret açığı 2022 yılında 58 milyon dolara kadar düşmüştür.

Grafik 3.29 Gtip Ürün Grubu (41) Ham Postlar, Deriler ve Köseleler Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.29'de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, bu ürün grubunda ticaretin yapısı keskin bir şekilde değişmiştir. 20 yıllık ortalama EİT endeksi 0.53 olarak hesaplanmıştır. Ancak 2015 sonrası EİT endeksi sürekli olarak 0.90 seviyelerinin üzerindedir. İthalat miktarı gittikçe azalmakta ihracat miktarı ise gittikçe yükselmektedir.

Bu ürün grubuna ilişkin sektörün yapısı incelenebilir. Ticaret yapısının değişmesindeki en büyük etkenlerin neler olduğu araştırılmaya değerdir. 2015 yılı bu araştırmaya başlamak için önemli bir dönemi temsil etmektedir. Türkiye'nin tekstil sektöründeki büyüklüğü göz önüne alındığında bu ürün grubuna ilişkin gelişmeler dikkate değerdir.

Tablo 3.30 Gtíp Ürün Grubu (43) Kürkler ve Taklit Kürkler; Bunların Mamulleri Ticareti Eit Analizi

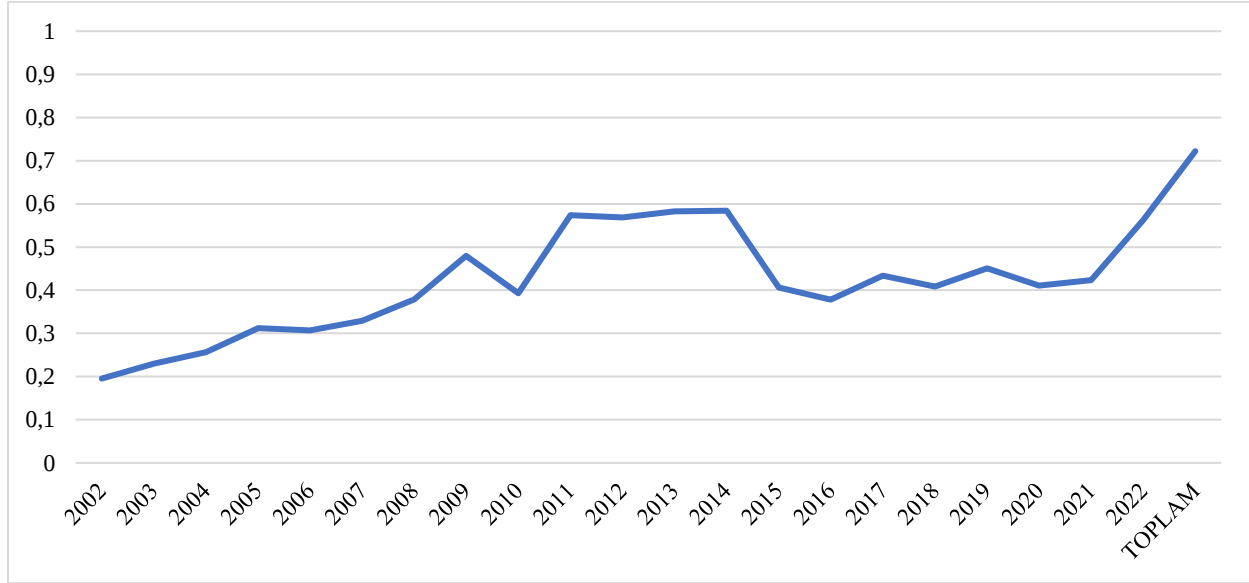
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	67.218.456	621.002.097	688.220.553	553.783.641	0,19534
2003	79.901.480	615.130.197	695.031.677	535.228.717	0,229922
2004	84.628.970	575.275.412	659.904.382	490.646.442	0,256489
2005	87.460.543	473.372.431	560.832.974	385.911.888	0,311895
2006	102.611.612	566.317.622	668.929.234	463.706.010	0,306794
2007	120.162.021	609.641.649	729.803.670	489.479.628	0,3293
2008	121.070.629	518.293.169	639.363.798	397.222.540	0,378722
2009	93.630.629	296.794.061	390.424.690	203.163.432	0,479635
2010	115.730.895	473.295.261	589.026.156	357.564.366	0,392957
2011	261.902.531	105.347.518	367.250.049	156.555.013	0,57371
2012	273.936.601	108.814.777	382.751.378	165.121.824	0,568592
2013	290.219.028	119.372.141	409.591.169	170.846.887	0,582884
2014	242.131.490	99.896.581	342.028.071	142.234.909	0,584143
2015	138.457.015	35.331.077	173.788.092	103.125.938	0,4066
2016	124.747.593	29.057.000	153.804.593	95.690.593	0,377843
2017	156.903.604	43.445.254	200.348.858	113.458.350	0,433696
2018	174.552.053	44.820.636	219.372.689	129.731.417	0,408625
2019	161.764.054	47.081.704	208.845.758	114.682.350	0,450875
2020	101.824.465	26.341.415	128.165.880	75.483.050	0,411052
2021	152.955.824	41.023.291	193.979.115	111.932.533	0,422966
2022	163.098.960	63.821.779	226.920.739	99.277.181	0,562503
TOPLAM	3.114.908.453	5.513.475.072	8.628.383.525	2.398.566.619	0,722014

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Bu ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin ticaret yapısında dönüşüm gözlenmektedir. Türkiye'nin bu ürün grubunda 20 yıllık dönemdeki toplam ihracatı 3 milyar seviyelerindedir. Toplam ithalatı ise 5.5 milyar dolar seviyelerindedir. Toplam ticaret hacmi8.6 milyar dolar ticaret açığı ise 2.3 milyar dolar seviyelerindedir.

Bu ürün grubunda dikkat çeken belirti, 2002 yılından itibaren sürekli olarak ticaret hacminin düşüş göstermesidir. Hem ithalat miktarı hem de ihracat miktarı sürekli azalmaktadır. Ticaret hacminde yaşanan bu daralma ticaret yapısının değişmesine neden olduğu söylenebilir. 2002 yılında 688 milyon dolar seviyesinde olan toplam ticaret hacmi 2022 yılında 226 milyon dolara kadar düşmüştür. Covit-19 pandemisinin en kuvvetli olduğu yıl olan 2020 yılında ise toplam ticaret hacmi 128 milyon dolar seviyelerine düşmüştür.

Grafik 3.30 Gtip Ürün Grubu (43) Kürkler ve Taklit Kürkler; Bunların Mamulleri Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.29’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır

Grafikte görüleceği üzere, Türkiye’nin bu ürün grubuna ilişkin ticaretinde 20 yıllık ortalama EİT endeksi 0.72 hesaplanmıştır. Bu ürün grubunda ticaret hacmi gittikçe düştüğü göz önüne alındığında bu ürün grubunun ticaret yapısında geleceğe yönelik tahminlerde bulunmak oldukça zordur.

Bu ürün grubunda küresel anlamda hayvan hakları ve çevreci aktivitelerin söylemlerinin etkili olduğu söylenebilir. Tüketicilerin talep olarak kürk ve benzeri ürünleri hayvan haklarından ötürü tüketmeyi tercih etmediği anlaşılmaktadır. Küresel anlamda bu ürün grubunun tamamına ilişkin yapılacak inceleme ile bu konu hakkında daha kesin yorumlar yapılabilir.

3.3.6 Dokumaya Elverişli Bitkisel ve Hayvansal Ürünler Grubuna (50-53) Göre Endüstri içi Ticaret Analizi

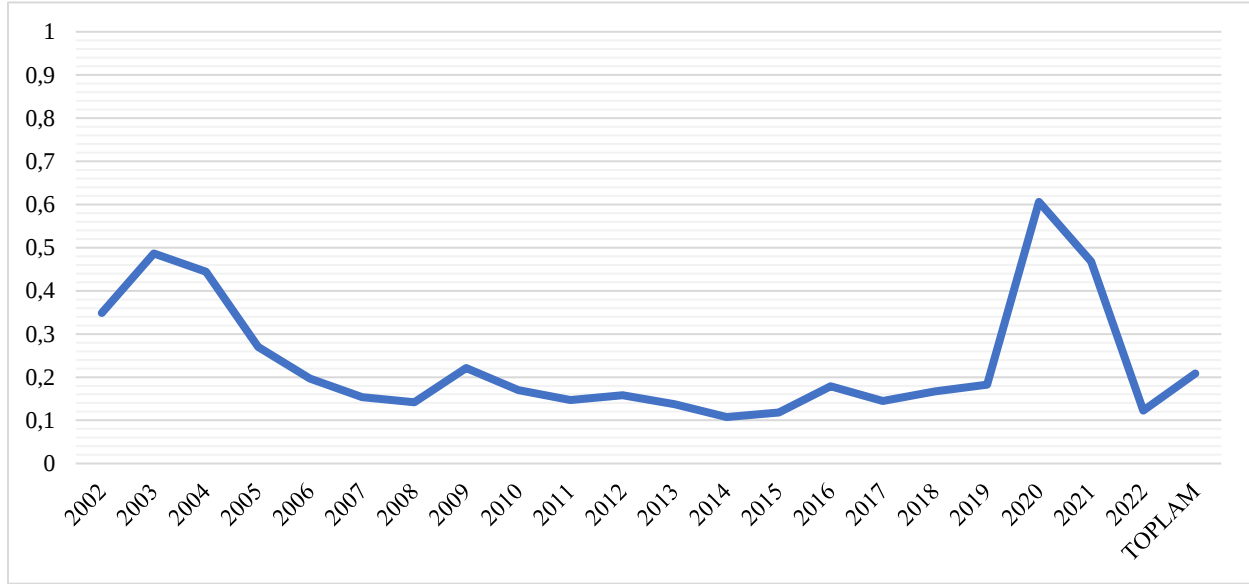
Tablo 3.31 Gtíp Ürün Grubu (50) İpek Ticareti Eit Analizi

YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	1.955.227	9.259.895	11.215.122	7.304.668	0,348677
2003	3.628.123	11.285.323	14.913.446	7.657.200	0,486557
2004	6.090.911	21.343.830	27.434.741	15.252.919	0,444029
2005	4.557.186	29.207.491	33.764.677	24.650.305	0,269938
2006	3.336.906	30.634.380	33.971.286	27.297.474	0,196454
2007	3.279.624	39.479.898	42.759.522	36.200.274	0,153399
2008	3.394.561	44.539.002	47.933.563	41.144.441	0,141636
2009	4.076.968	32.764.595	36.841.563	28.687.627	0,221324
2010	3.699.805	39.864.949	43.564.754	36.165.144	0,169853
2011	3.538.409	44.647.119	48.185.528	41.108.710	0,146866
2012	3.017.069	35.053.734	38.070.803	32.036.665	0,158498
2013	3.421.263	46.272.698	49.693.961	42.851.435	0,137693
2014	2.754.248	48.448.901	51.203.149	45.694.653	0,107581
2015	2.432.469	38.729.716	41.162.185	36.297.247	0,118189
2016	3.403.531	34.597.855	38.001.386	31.194.324	0,179127
2017	2.661.073	34.177.141	36.838.214	31.516.068	0,144474
2018	3.141.818	34.461.777	37.603.595	31.319.959	0,167102
2019	3.141.818	31.272.074	34.413.892	28.130.256	0,18259
2020	9.093.545	20.916.414	30.009.959	11.822.869	0,606035
2021	5.924.363	19.387.509	25.311.872	13.463.146	0,468109
2022	1.677.082	25.623.226	27.300.308	23.946.144	0,122862
TOPLAM	78.225.999	671.967.527	750.193.526	593.741.528	0,208549

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

İpek (50) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki toplam ihracatı 78 milyon doların biraz üzerinde iken toplam ithalatı yaklaşık 678 milyon dolar seviyelerindedir. Toplam dış ticaret hacmi 750 milyon dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. İthalat ihracat farkı ise 593 milyon doları seviyelerindedir. 2019 yılından itibaren hem ithalat hem ihracatta azalma söz konusudur. Bunda Covid-19 pandemisinin etkisi olabilir. Ancak 20 yıllık period içerisinde ithalat miktarı her zaman ihracattan daha büyüktür.

Grafik 3.31 Gtip Ürün Grubu (25) İpek Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.25’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

İlgili ürün grubuna ilişkin yapılan analizde EİT oranı ithalat lehine 0.20 olarak hesaplanmıştır. Grafikte (50) görüleceği gibi 2002-2003 ve 2004 yıllarında sonra Covid-19 pandemi dönemine kadar EİT oranı 0.10 ile 0.20 arasında değişmektedir. Covid-19 pandemisi ile birlikte EİT oran 0.60 kadar yükselse de pandemi sonrası ilk yıl olan 2022’de oran tekrar 0.20 seviyelerine geri gelmiştir.

İpek ürün grubu ilişkin yapılan çalışmada Türkiye, ithalatçı konumundadır. 2002,2003 ve 2004 yıllarında ihracat miktarı sırası ile yükselirken, 2005 yılı itibari ile azalmış ve belli bir standartta devam etmiştir. Covid-19 pandemisinin küresel ekonomiyi etkilediği 2020 ve 2021 yıllarında Türkiye’nin ipek ihracatı belirgin bir şekilde artmıştır. 2020 yılındaki ihracat miktarı bir önceki seneye göre 3 kat artmıştır. Aynı dönemlerde ithalatta azalmıştır. Ancak pandemi sonrası ilk dönem olan 2022’de 20 yıllık ortalama seviyelerine tekrar yaklaşmıştır.

İpek üretiminde covid-19 pandemisinin etkili olduğu söylenebilir. Ancak küresel üretim ile Türkiye’de gerçekleşen üretimin karşılaştırılması yapılabilir. Hangi etkenlerin Türkiye’nin ihracatını arttırdığına ve ithalatını azalttığına bakılabilir.

Tablo 3.32 Gtíp Ürün Grubu (51) Yapağı Ve Yün, İnce Veya Kaba Hayvan Kılı Ticareti EİT Analizi

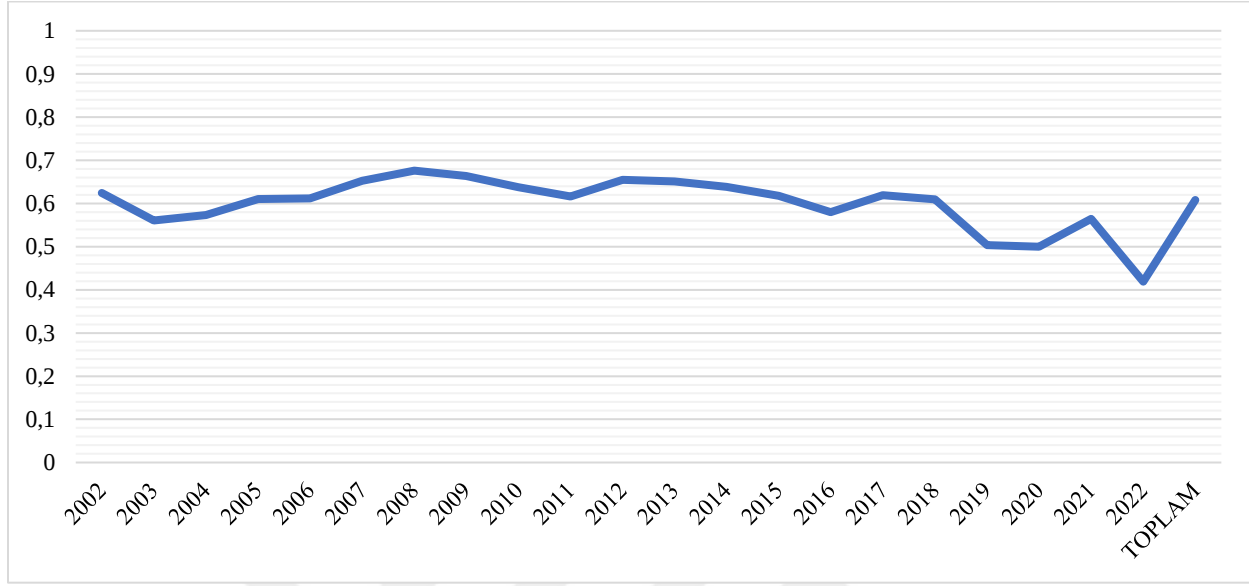
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	118.459.295	261.186.350	379.645.645	142.727.055	0,624052
2003	132.832.655	341.140.266	473.972.921	208.307.611	0,560507
2004	167.571.857	417.437.609	585.009.466	249.865.752	0,572886
2005	180.201.943	410.378.887	590.580.830	230.176.944	0,610253
2006	185.032.882	420.055.470	605.088.352	235.022.588	0,61159
2007	228.992.203	472.748.002	701.740.205	243.755.799	0,652641
2008	233.042.781	456.321.703	689.364.484	223.278.922	0,676109
2009	152.937.716	308.114.437	461.052.153	155.176.721	0,663429
2010	173.218.765	369.955.325	543.174.090	196.736.560	0,637802
2011	204.156.193	458.349.403	662.505.596	254.193.210	0,616315
2012	195.287.681	401.514.261	596.801.942	206.226.580	0,654447
2013	189.397.831	392.505.536	581.903.367	203.107.705	0,65096
2014	187.668.841	400.484.903	588.153.744	212.816.062	0,638163
2015	147.747.473	330.747.493	478.494.966	183.000.020	0,617551
2016	116.193.581	284.782.809	400.976.390	168.589.228	0,579553
2017	143.016.709	318.733.893	461.750.602	175.717.184	0,619454
2018	149.762.884	341.800.823	491.563.707	192.037.939	0,609333
2019	94.090.936	279.640.681	373.731.617	185.549.745	0,503521
2020	68.043.096	204.269.802	272.312.898	136.226.706	0,499742
2021	87.870.725	223.559.947	311.430.672	135.689.222	0,564304
2022	88.646.628	334.547.618	423.194.246	245.900.990	0,418941
TOPLAM	3.244.172.675	7.428.275.218	10.672.447.893	4.184.102.543	0,607953

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Yapağı ve Yün, İnce veya Kaba Hayvan Kılı (51) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki toplam ihracatı 3.2 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalatı ise 7.4 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Toplam dış ticaret hacmi 10.6 milyar dolar seviyelerinde iken ithalat ihracat farkı 4.1 milyar dolar seviyelerinde oluşmuştur. EİT oranı 0.60 olarak hesaplanmıştır. Grafikte (51) görüleceği üzere 20 yıllık dönemde bu ürün grubuna ait ticaret istikrar göstermektedir. 2022 yılında en düşü EİT oranı olan 0.41 dışında oran sürekli olarak 0.60 seviyelerinde seyir etmiştir.

Türkiye tekstil üretiminde dünyanın en büyük üreticilerinden biridir. Tekstil sanayisi ile ilişkili bu ürün grubunda Türkiye ithalatçı pozisyonundadır. Canlı hayvan ithalatının çok yüksek olduğu Türkiye'de ürün grubu 51'in içerisinde bulunan ürünlerinde ithalatı oldukça yüksektir.

Grafik 3.32 Gtip Ürün Grubu (51) Yapağı Ve Yün, İnce Veya Kaba Hayvan Kılı Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.26’da hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, Türkiye’nin ilgili ürün grubundaki ticaret yapısı endüstri içi ticaret yapısına yakın olsa da henüz tam bir uluslararası piyasalara Türkiye’nin ürettiği ürünlerinin girdiği söylenemez. 20 yıllık dönemde ortalama EİT endeksi 0.60 olarak hesaplanmıştır. En yüksek EİT endeksi 2008 yılında gerçekleşmiştir. Ancak 2008 yılında ticaret yapısında belirgin bir değişiklik saptanamamıştır.

20 yıllık dönemdeki toplam ticaret hacmi 10 milyar doların üzerindedir. Bu ürün grubuna ilişkin covid-19 pandemisinin etkileri görülmektedir. 2020 ve 2021 yıllarında bir önceki yıllara göre ticaret hacmi düşmüştür. 2022 yılında gerçekleşen 245 milyon dolar seviyelerindeki ticaret hacmi 20 yıllık dönemde en yüksek ikinci ticaret miktarıdır. En yüksek ticaret hacmine ulaşılan yıl 2011 yılı olmuştur. 2022 ve 2011 yıllarının ticaret hacim farkları ise yalnızca 9 milyon dolar seviyelerindedir.

Bu ürün grubunda 20 yıllık dönemde ticaret yapısında covid-19 pandemisi dışında küresel olaylar ve ülke politikalarının etkisine sair bir bulguya rastlanmamıştır.

Tablo 3.33 Gtip Ürün Grubu (52) Pamuk Ticareti Eit Analizi

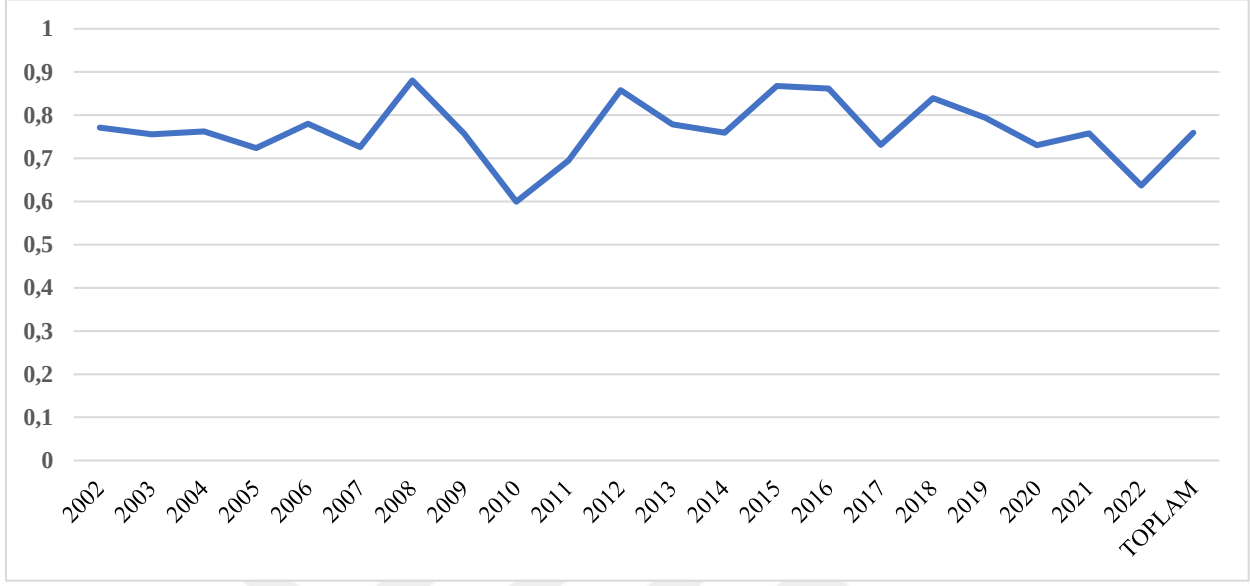
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	811.264.295	1.293.241.430	2.104.505.725	481.977.135	0,770978
2003	997.277.870	1.641.454.246	2.638.732.116	644.176.376	0,755877
2004	1.219.990.788	1.982.196.913	3.202.187.701	762.206.125	0,761973
2005	1.179.568.762	2.079.290.810	3.258.859.572	899.722.048	0,723915
2006	1.337.306.265	2.090.188.963	3.427.495.228	752.882.698	0,78034
2007	1.611.317.183	2.829.538.715	4.440.855.898	1.218.221.532	0,725679
2008	1.833.650.110	2.331.905.528	4.165.555.638	498.255.418	0,880387
2009	1.278.471.642	2.098.706.666	3.377.178.308	820.235.024	0,757124
2010	1.449.153.653	3.385.752.843	4.834.906.496	1.936.599.190	0,599455
2011	1.922.073.273	3.608.859.926	5.530.933.199	1.686.786.653	0,695027
2012	1.785.531.841	2.377.563.348	4.163.095.189	592.031.507	0,857791
2013	1.969.225.101	3.088.097.539	5.057.322.640	1.118.872.438	0,778762
2014	1.933.573.806	3.158.280.577	5.091.854.383	1.224.706.771	0,759477
2015	1.768.360.461	2.306.789.333	4.075.149.794	538.428.872	0,867875
2016	1.785.274.701	2.358.159.584	4.143.434.285	572.884.883	0,861737
2017	1.743.171.981	3.024.277.426	4.767.449.407	1.281.105.445	0,731281
2018	1.905.462.605	2.634.227.225	4.539.689.830	728.764.620	0,839468
2019	1.732.346.680	2.629.327.025	4.361.673.705	896.980.345	0,79435
2020	1.463.451.504	2.543.330.843	4.006.782.347	1.079.879.339	0,730487
2021	2.265.699.974	3.714.927.093	5.980.627.067	1.449.227.119	0,75768
2022	2.263.973.991	4.842.014.355	7.105.988.346	2.578.040.364	0,637202
TOPLAM	34.256.146.486	56.018.130.388	90.274.276.874	21.761.983.902	0,758935

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Pamuk (52) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki toplam pamuk ihracatı 34 milyar doları aşmıştır. Aynı dönemde Pamuk ithalatı ise 56 milyar doları aştığı görülmektedir. Toplam dış ticaret hacmi 56 milyar dolar iken ithalatın ihracattan farkı 21 milyar dolar seviyelerindedir. 2004 yılından itibaren her yıl hem ihracat hem ithalat 1 milyar doların üzerinde gerçekleşmektedir. 2021 yılında ve 2022 yıllarında ihracat ilk kez yıllık 2 milyar dolar seviyesini aşmışken, ithalatta 2005'de itibaren hiçbir zaman 2 milyar doların altına düşmemiştir.

Pamuk tekstil sektörünün en önemli ham maddelerinin başında gelmektedir. Türkiye dünyanın en büyük tekstil üreticilerinden biri olarak hem yerli üretime hemde ithalata ihtiyaç duymaktadır. Pamuk ithalatının etkileri, mamul mal olarak deperlendirilen ve ticareti yapılan ürünlerin ekonomiye olan katkıları bakımından incelenebilir.

Grafik 3.33 Gtip Ürün Grubu (52) Pamuk Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.27’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Pamuk ticaretine ilişkin yapılan analizde EİT oranı 0.75 olarak hesaplanmıştır. Grafikte (52) görüleceği üzere sadece 2008-2010 yılları arasında bir kırılma görülürken, Pamuk ticaretinin ilgili dönemde istikrarlı şekilde devam ettiği görülmektedir.

Bu ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye’nin toplam ticaret yapısı tam endüstri içi ticaret seviyelerine yakındır. Hem Türkiye’de üretilen yerli ürünlerin dünya piyasalarında rekabetçi olabildiği hem de iç talebi karşılayabilmek için ithalata ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ürün grubunda hem 2008 küresel finans krizinin etkileri hemde covid-19 pandemisinin etkileri gözlenmektedir. İki kriz döneminde de ticaret yapısında değişiklik göze çarpmaktadır.

2008 küresel finans krizi döneminde, bu ürün grubunda Türkiye’nin toplam ticaret hacmi bir önceki yıla göre azalmıştır. 2009 yılında ticaret hacminde toparlanma görülmemiş ancak 2010 ve sonrası dönemde ticaret kendini eski seviyelerinin üzerine çıkarmıştır. Covid-19 pandemisinin en güçlü görüldüğü 2020 yılında da Türkiye’nin bu ürün grubuna ilişkin ticaret hacmi azalmış ancak hemen bir sonraki yıl hızlı bir şekilde toparlanma ve artış gözlenmiştir.

Tablo 3.34 Gtip Ürün Grubu (53) Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler Ticareti EİT Analizi

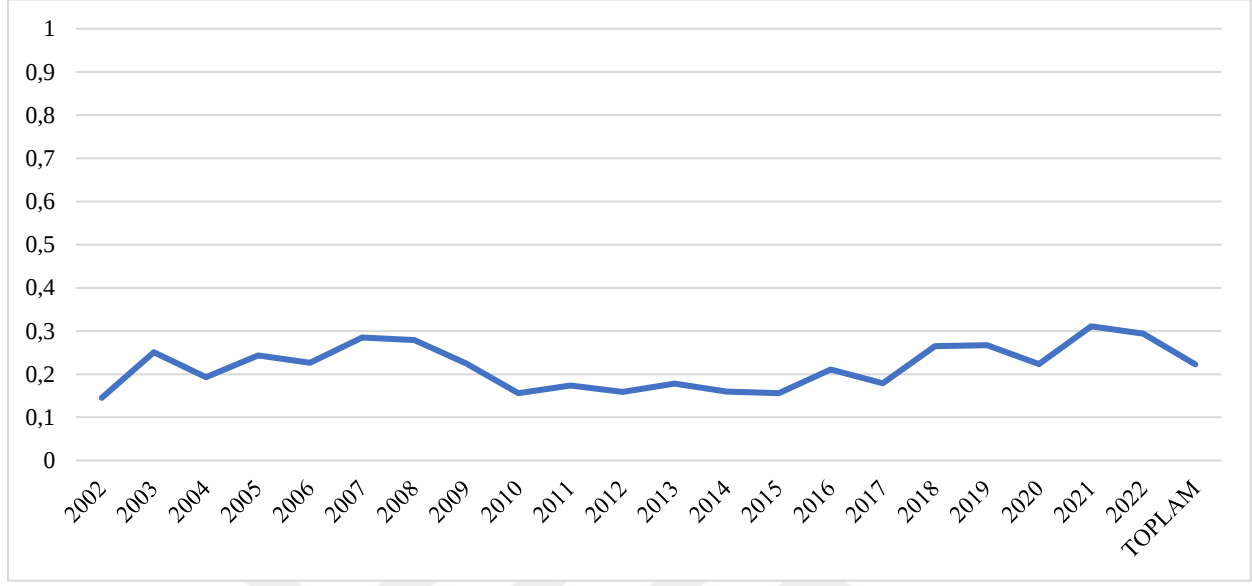
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	6.521.314	83.339.521	89.860.835	76.818.207	0,145143
2003	15.812.895	110.202.478	126.015.373	94.389.583	0,250968
2004	17.585.365	164.816.266	182.401.631	147.230.901	0,19282
2005	25.092.112	181.001.837	206.093.949	155.909.725	0,243502
2006	24.595.810	192.825.116	217.420.926	168.229.306	0,226251
2007	31.316.645	188.510.995	219.827.640	157.194.350	0,28492
2008	29.471.589	181.818.735	211.290.324	152.347.146	0,278968
2009	18.561.323	146.315.388	164.876.711	127.754.065	0,225154
2010	21.755.318	256.952.650	278.707.968	235.197.332	0,156116
2011	24.795.614	260.728.387	285.524.001	235.932.773	0,173685
2012	23.733.263	274.955.623	298.688.886	251.222.360	0,158916
2013	25.914.499	265.373.143	291.287.642	239.458.644	0,177931
2014	24.414.930	282.046.808	306.461.738	257.631.878	0,159334
2015	21.593.155	255.557.342	277.150.497	233.964.187	0,155823
2016	28.319.852	240.325.262	268.645.114	212.005.410	0,210835
2017	31.637.245	322.507.532	354.144.777	290.870.287	0,178668
2018	40.764.097	266.921.218	307.685.315	226.157.121	0,264973
2019	48.716.915	316.019.977	364.736.892	267.303.062	0,267135
2020	45.138.038	359.665.539	404.803.577	314.527.501	0,223012
2021	65.394.285	355.393.872	420.788.157	289.999.587	0,310818
2022	65.713.807	381.868.629	447.582.436	316.154.822	0,293639
TOPLAM	636.848.071	5.087.146.318	5.723.994.389	4.450.298.247	0,222519

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023 tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler (53) ürün grubuna ilişkin yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki ihracatı miktarı 636 milyon dolar seviyelerinde olmuştur. İthalat miktarı ise 5 milyar doların az miktar üzerindedir. Toplam dış ticaret hacmi 5.7 milyar dolar iken ithalat ihracat farkı 4.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yapılan analizde EİT oranı 0.22 olarak hesaplanmıştır. Yalnızca 2021 yılında EİT oranı 0.30'un üzerine çıkmıştır. İlgili dönemde diğer yıllarda oran her zaman için 0.10 ile 0.30 arasındadır. Türkiye'nin ticaret açığı verdiği bir diğer ürün grubudur.

Bu ürün grubunda, diğer tekstil ile ilişkili ham madde sağlayan tarımsal ürünler gibi Türkiye için ticaret açığı verdiği bir diğer ürün grubudur. Tekstil, hazır giyim ve ek tekstili olarak belirlenen GTİP 50 ve içerisindeki ürünlerin ticaretinde Türkiye 20 yıllık dönemde sürekli olarak ticaret açığı vermiştir.

Grafik 3.34 Gtip Ürün Grubu (53) Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler Ticareti Eit Analizi

Kaynak: Tablo 3.28’de hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere, Türkiye bu ürün grubundaki ticaretinde tam endüstri arası ticaret seviyesine yakın bir noktadadır. Belli dönemlerde EİT endeksi yükselmiş belli dönemlerde de azalmış olsada 20 yıllık ortalama EİT endeksi tüm ticaretin yapısını açıklamaktadır. 20 yıllık ortalama EİT endeksi 0.22 seviyelerinde olduğu hesaplanmıştır.

Bu ürün grubunun içerisinde, keten, kendir ve bunların iplikleri gibi ürünler bulunmaktadır. Tekstil sektörünün önemli girdilerinden oluşan bu ürün grubunun ticaretinde küresel gelişmelerin etkisine rastlanmamıştır. 2010 ile 2016 arası aynı miktarlarda ihracat ve ithalattan oluşan bu ticaret yapısında 2021 ve 2022 ihracat tarafında bir artışın yaşandığı gözlenmiştir. İthalattaki bir artış ise covid-19 pandemisi dönemlerinde yaşanmıştır.

3.3.7 Tüm Tarım Ürünleri Gruplarının Toplamına İlişkin Endüstri içi Ticaret Analizi

Tablo 3.35 Türkiye'nin 2002-2022 Arası Tüm Tarımsal Ürün Gruplarına İlişkin Ticaretinin EİT Analizi

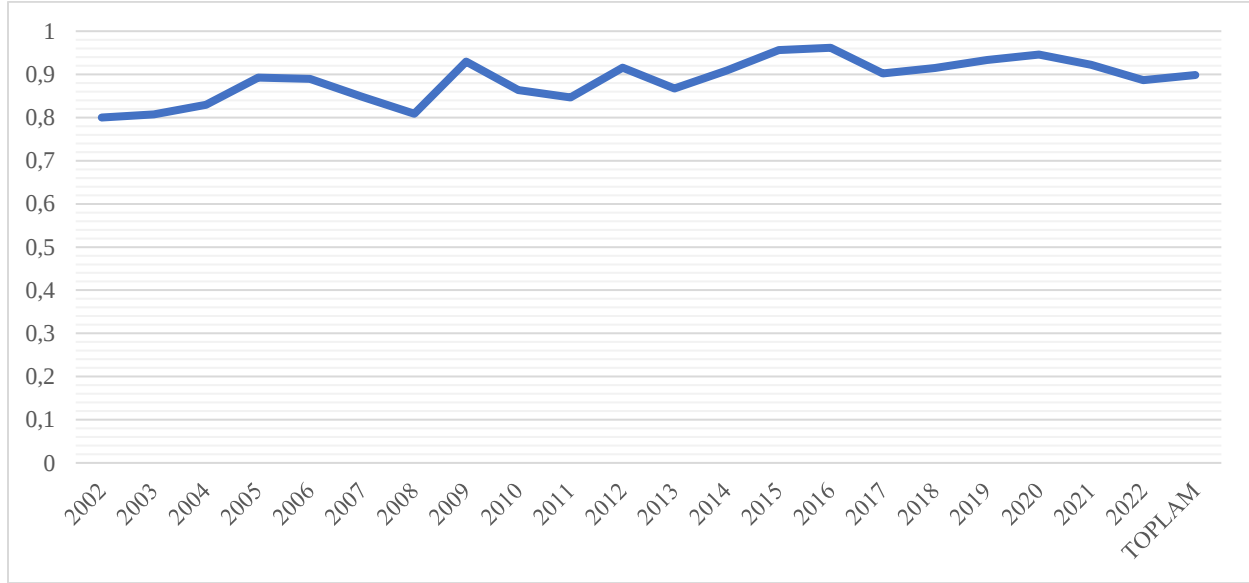
YIL	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM	FARK	EİT
2002	5.179.425.722	7.768.506.273	12.947.931.995	2.589.080.551	0,800039
2003	6.630.462.745	9.798.032.888	16.428.495.633	3.167.570.143	0,80719
2004	8.238.489.257	11.619.092.776	19.857.582.033	3.380.603.519	0,829758
2005	10.100.172.170	12.537.057.237	22.637.229.407	2.436.885.067	0,892351
2006	10.721.930.925	13.378.273.504	24.100.204.429	2.656.342.579	0,889779
2007	12.328.296.912	16.756.964.429	29.085.261.341	4.428.667.517	0,847735
2008	13.694.281.402	20.181.260.827	33.875.542.229	6.486.979.425	0,808506
2009	13.503.902.505	15.549.265.039	29.053.167.544	2.045.362.534	0,929599
2010	15.426.409.346	20.291.183.693	35.717.593.039	4.864.774.347	0,863799
2011	18.673.840.462	25.436.119.467	44.109.959.929	6.762.279.005	0,846695
2012	19.642.252.047	23.257.060.738	42.899.312.785	3.614.808.691	0,915737
2013	23.286.476.985	30.413.260.697	53.699.737.682	7.126.783.712	0,867285
2014	24.711.858.084	29.691.326.335	54.403.184.419	4.979.468.251	0,908471
2015	22.681.310.349	24.764.318.912	47.445.629.261	2.083.008.563	0,956097
2016	22.286.980.044	24.067.024.726	46.354.004.770	1.780.044.682	0,961599
2017	23.243.834.625	28.286.503.156	51.530.337.781	5.042.668.531	0,902142
2018	24.241.639.270	28.742.640.301	52.984.279.571	4.501.001.031	0,91505
2019	24.581.184.893	28.093.041.165	52.674.226.058	3.511.856.272	0,933329
2020	25.517.323.144	28.453.003.304	53.970.326.448	2.935.680.160	0,945606
2021	31.107.971.644	36.359.562.625	67.467.534.269	5.251.590.981	0,922161
2022	37.033.817.169	45.962.199.030	82.996.016.199	9.416.720.257	0,88654
TOPLAM	392.587.690.502	481.649.866.320	874.237.556.822	89.062.175.818	0,898126

Kaynak: İhracat ve İthalat Verileri Birleşmiş Milletler Veri Tabanı'ndan (COMTRADE) alınmıştır. Erişim Tarihi:20.08.2023'tür. Toplam, Fark ve EİT endeksi yazar tarafından hesaplanmıştır. İhracat ve İthalat verileri dolar cinsinden gösterilmektedir.

Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki 20 yıllık sürede toplam tarım ürünleri ihracatı 392 milyar doları aşmıştır. Aynı dönemdeki ithalatı ise 481 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe Türkiye ticaret açığı vermiştir. İhracatın ithalattan farkı yaklaşık 89 milyar dolar seviyelerindedir. Emek yoğun sektör olarak tarım sektöründe 20 yıllık dönemde 89 milyar dolarlık ticaret açığı mevcuttur.

Türkiye'nin tarım sektörüne ilişkin yapılan çalışmada, canlı hayvan, meyve ve sebze ve diğer bitkisel ürünler, bitkisel ve hayvansal yağlar, gıda ürünleri, organik kimya ürünleri ve tekstil sanayisinde kullanılan tarımsal ürünler olmak üzere derinlemesine incelenmiştir. Türkiye'nin meyve ve sebze ihracatı ve tahıl ürünlerinde dahili de işleme rejimi kapsamında üretilen ürünlerinin ihracatı dışında çoğu üründe ithalat yapılmaktadır.

Grafik 3.35 Türkiye'nin 2002-2022 Arası Tüm Tarımsal Ürün Gruplarına İlişkin Ticaretinin EİT Analizi

Kaynak: Tablo 3.29'da hesaplanan EİT oranının grafik ile gösterimidir. Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu bağlamda yapılan EİT analizinde EİT oranı 0.89 çıkmıştır. Bu hususta Türkiye'nin tarım sektörü için Endüstri-İçi Ticaret yaptı hesaplanmıştır. 20 yıllık dönemde EİT istikrarlı bir şekilde devam etmektedir. Özellikle 2015 yılında 0.95 ile en yüksek EİT oranı hesaplanmıştır. 2009 yılında Türkiye'nin tarım sektöründeki ihracatı ithalatından yalnızca yaklaşık 2 milyar dolar seviyelerinde azdır. Bu çalışmada, GTİP kodları çerçevesinde incelenen tarım sektörünün 38 ürün grubunda 89 milyar dolarlık ticaret açığı hesaplanmıştır.

Organik kimya ürün grubunun Türkiye'nin EİT endeksine büyük etkisi vardır. Organik kimya ürünlerinde 100 milyar doların üzerindeki ithalat miktarı, toplam tarımsal ürün ithalatının tek başına yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Bu ürün grubuna ilişkin ayrıca bir çalışma yapılması, ticaret yapısının anlaşılmasında önemli olacaktır.

Türkiye'nin tüm tarım sektörü DTÖ tarafından belirlenen tarımsal ürünler ayrımına göre yapılmıştır. Bu çalışmanın kapsamı tüm tarımsal ürünlerin ticaretini araştırmaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, sonuç ve tartışma bölümünde derinlemesine ele alınmıştır. Türkiye dünyanın en büyük tarımsal ürün ticareti yapan ülkelerinden biri olarak ticaret açığı vermesi dikkate değer bir husustur. Türkiye'nin üretim kapasitesinin yanı sıra küreselleşmenin Türkiye tarım ticaretini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Küreselleşme, günümüz ekonomik düzenini anlamak için önemli bir kavramdır. Uluslararası ticaretin büyümesi ve gelişmesinde en önemli politikalardan biridir. Küresel ticarete engellerin kaldırılması fikri ülkelerin zenginliklerini ve ticaretlerinin yapısını değiştirmiştir. Uluslararası ticaretin temellerini oluşturan Adam Smith'ten günümüze ticaret yapısı hızla değişmiştir.

Adam Smith, uluslararası ticaretin karşılıklı gelişme ve ülkelere fayda sağlayacağını varsayarken, açıkladığı teorinin üzerinden 250 yıl geçmiştir. Bu 250 yılda endüstri devrimiyle üretim patlaması yaşanmış ve hammaddeye olan ihtiyaç ile birlikte pazar arayışları da artmıştır. 19. Yy başında iki büyük dünya savaşı yaşayan milletler, küreselleşme fikri ve refah arayışı çerçevesinde anlaşılmışlardır. 1945 Bretton Woods sisteminin kabulü ile IMF, Dünya Bankası ve GATT küresel boyutta otoritesi olan kuruluşlar ve anlaşmalar küresel ekonominin karar merkezleri olmuştur.

Yalnızca politik gelişmeler değil, bilim ve teknolojinin hızlı gelişmesi ticareti açıklayan teorilerin ve politikalarında değişmesine ve yeneiden araştırılmasına neden olmuştur. Bilim, teknoloji ve politik gelişmeler son 80 yılın ticari yapısını incelerken, klasik dış ticaret teorilerinin açıklayamadığı konuların araştırılmasına imkan vermiştir. Bu yeni teorilerin başlıcaları, nitelikli iş gücü, monopolcü rekabet, teknoloji açığı, ürün dönemleri, ölçek ekonomileri, tercihlerde benzerlik teorilerinin yanı sıra bu çalışmanın ana konusu olan endüstri içi ticaret teorileridir.

Bu çalışma 2002-2022 yılları arasında Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretini incelemektedir. Bu çalışma, Türkiye'nin 2001-2002 yıllarında yaşadığı ekonomik ve siyasi krizi sonrası 20 yıllık dönemdeki tarım sektörünü inceleyen ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Bu 20 yıllık dönem küresel ekonomide önemli gelişmelerinde yaşandığı bir dönemdir. İlk neo-liberal ekonomiye geçiş ve küreselleşmenin yaygınlaşmasında gelişmekte olan ülke ekonomilerinin yaşadığı krizlerden sonrasını incelemektedir. 90'lı yıllarda meydana gelen Asya ekonomileri krizleri, Meksika ve Arjantin krizi ve Rusya krizleri ile birlikte Türkiye'nin yaşadığı 2001 krizinde bunlardan biridir. Karma ekonomi modelinden serbest piyasa ekonomisine geçişte yaşanan sorunlar ile Türkiye'de mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Diğer önemli bir husus ise 2008 küresel finans krizidir. 2008 küresel finans krizinden kurtuluş parasal bolluşma ve devlet müdahalesi ile sağlanmıştır. Bu durum parasal genişlemeyi beraberinde getirmiş ve 2008 sonrası küresel ekonomi yenei bir döneme girmiştir.

2008 küresel finans krizinden beklenilenden hızlı toparlanması parasal genişlemenin getirdiği yeni sorunlar ile birlikte olmuştur. Bunu takiben Covit-19 pandemisi hem küresel ekonomiyi hem de tarım sektörünün önemini derinden etkilemiştir. Covit-19 pandemisi tarım sektöründe gıda güvenliği ve sürdürülebilirlik, tarımda verimlilik ve küresel iklim krizi tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Covit-19 pandemisinin tarım sektöründeki etkileri yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak 2022 yılında yaşanan küresel gelişmeler tarım sektörünü etkilemeye devam etmektedir. 2022’de başlayan Ukrayna-Rusya savaşı, 2023’de Afrika kıtasında meydana gelen doğal afetler ve Türkiye’de meydana gelen deprem felaketi tarım sektörüne ilişkin tartışmaları devam ettirmiştir.

1945-1995 yılları arasında GATT (Gümrük Tarifleri Anlaşması) ile küresel ekonomide kuralları belirlenen tarım sektörü 1995 sonrası Dünya Ticaret Örgütü ile belirlenmeye devam etmiştir. Ne var ki 1999 DTÖ Seattle toplantısı protestolar sebebi ile yapılamamış ve DTÖ’nin son toplantısı olan 2002 Doha ise tarım sektörüne ilişkin kuralların ana anlaşmazlık noktası olması sebebi ile küresel boyutta DTÖ etkisini kaybetmiştir. Dolayısı ile 2002-2022 arası dönemi incelerken Türkiye’nin DTÖ’nün kurallarından bağımsız kendi destek, teşvik ve diğer politikalarının sonuçlarını görmekte mümkündür.

Endüstri içi ticaret teorisi benzer talep ve arz yapılarına sahip ülkelerin ticaretini açıklamaya çalışan bir teoridir. Endüstri içi ticaret yapısının nedenleri arasında ülkeye, mala ve piyasa ögün nedenler bulunmaktadır. Bu araştırma kapsamında ilk ortaya çıkan sonuç ve tartışma endüstri içi ticaret teorisinin ortaya çıkış sonucu olan nedenler Türkiye’nin tarım sektörü üzerinde gözlenmektedir. Türkiye’nin 2002-2022 yılları arasındaki tarım sektörüne ilişkin ticaret endeksi tam endüstri içi ticarete yakın bir seviye olan 0.89 olarak hesaplanmıştır. Türkiye’nin tarım ürünleri ticaretinde ticaret partnerlerinin gelişmişlik seviyesi, coğrafi konumu ve faktör yoğunlukları hem endüstri içi ticaret teorisi ile tutarlıdır hemde gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerin yapısı ile benzerdir.

Türkiye’nin en tarım ürünleri ihracatı yaptığı 10 ülkenin 6’sı yüksek gelir grubunda bulunan ve sanayileşmiş ülkelerdir. İthalat partnerlerinde ise 5 ülke yüksek gelir grubundan, 5 ülke ise Türkiye ile benzer gelir grubu olan yüksek-orta gelir grubundandır. Türkiye’nin 1980’den günümüze GSYH’sı içerisindeki tarımın payı her yıl gittikçe düşmüştür.

Yapılan çalışmanın sonuçları gösteriyor ki, 24 Ocak 1980 kararları sonrasında Türkiye tarımda uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan politikasından vazgeçmiş ve sektörünü uluslararası rekabete açmıştır. Bu tercih edilen yok dünyanın en gelişmiş ülkelerinde de görülmektedir. Dünyanın en gelişmiş ülkelerinin GSYH’ları içerisindeki tarım sektörünün payı hizmet ve sanayi sektörlerinin çok gerisindedir.

Ancak tarım ürünleri ihracat gelirlerine bakıldığında en çok gelir elde edilen ülkeler yine en zengin ülkelerdir. Bu bağlamda Türkiye teknolojik yatırım ve markalaşma ile bu ülkeler arasına girecek potansiyeli vardır. Türkiye neo-liberal dönem sonrası sanyileşme ve hizmet sektörünün gelişimine bağlı bir ülke politikası uygulamaktadır. Küresel boyutta tarım alanında karşılaştırmalı üstünlük gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin politikası olarak kalmaktadır.

Dikey ve yatay ticaret şeklinde gerçekleşen endsütri içi ticaret, rekabet ve tüketici tercihlerine göre şekillenmektedir. Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasında tarım ürünleri ihracat geliri ithalat gelirinden sadece 80 milyar dolar seviyelerinde azdır.. Bu rakam 20 yıllık dönemde ortalama yıllık 4 milyar dolar ticaret açığı anlamına gelmektedir. Oysa ki cari açık problemi kronikleşen Türkiye 2022 yılında sadece turizm sektöründe 51 milyon turist ağırlayarak yaklaşık 5 milyar dolar gelir elde etmiştir. Kaldı ki turizm sektörünün potansiyeli budan çok daha fazladır. Dolayısı ile kalkınmada tarımdan vazgeçilmesi gelişmiş ülkelerin bie politikası olurken -Türkiye'de buna ayak uydurmuştur- tarım sektöründen daha fazla gelir elde etmek teknolojik yatırım ve markalaşma ile mümkündür. Hollanda teknolojik yatırımları, İtalya, İspanya ve Fransa ise markalaşma becerileri ile örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışma kapsamında ortaya çıkan bir diğer sonuç ve tartışma, tarım sektöründe ürün bazlı olarak Türkiye'nin durumudur. Bu araştırma kapsamında, Türkiye'deki tarım ürünleri, canlı hayvanlar, yaş meyve ve sebze ve diğer bitkiler, bitkisel ve hayvansal yağlar, gıda ürünleri, içecekler ve tütün ürünleri, organik kimya ürünleri, kürkler, tekstil, hazır giyim ve ev tekstili ürünleri ayrı ayrı üncelenmiştir.

Canlı hayvan ticaretinde Türkiye 2002-2022 yılları arasında büyük değişimler yaşamıştır. 2000'li yılların başında endüstri içi ticaret yapısına sahip ticaret 2009 yılından sonra endüstri arası ticarete dönmüştür. Türkiye'nin bu ürün grubunda ticaret politikaları ticaret açığı vermektedir. Ancak bu ürün grubunda yer alan etler, balık ve kabuklu hayvanlar, süt ürünleri ve kümes havyanları ticaretinde ticaret fazlası vermektedir. Genel olarak bu ürün grubunda endüstri içi ticaret yapısı gözlenmektedir.

Yenilen sebze ve meyvelerde Türkiye uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Ticaret yapısı endüstri arası ticaret biçimindedir. Bununla birlikte hububatların işlenmesi ile elde edilen ürünlerde de Türkiye uluslararası piyasalara ihracat yapmaktadır. ancak hububat ticareti kendi başına ilgili ürün grubu içerisindeki en büyük ticaret açığının verildiği ürün grubudur.

Türkiye'nin organik kimyasal ürünlerin ticaretinde büyük ticaret açığı vermektedir. Toplam tarım endüstrisinin 3'te 1'i kimsayal ürünlerin ticaretinden kaynaklanmaktadır. Bu ürün grubu dışarıda bırakılırsa, Türkiye 20 yılda 50 milyar dolar seviyelerinde ticaret fazlası vermişken, kimya ürünlerinin hesaba katılması ile ticaret açığı 80 milyar seviyelerine ulaşmaktadır.

2002-2022 yılların arasında Türkiye'nin tarım sektörüne ilişkin ticaretinde tam endsütri içi ticaret yapısına yakın bir endeks olan 0.89 bulunmuştur. 20 yıllık dönemde Türkiye bu ortalamasını her sene göstermiştir. İlgili dönemde bir kırılmaya rastlanmamıştır. Türkiye liberal ekonomiye geçiş sonrasında küresel ekonomide görülen süreçlerinin benzerini tarım sektöründe yaşamıştır. Türkiye 20 yıllık dönemde tarım alanında uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildir.

Bu çalışmanın son sonuç ve tartışması ise kürese ticaret boyutunda ele alınmalıdır. Tarım sektöründe gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerin en fazla ihracat geliri elde eden ülkelere dönüşmesi dikkate değerdir. Bunun en temel sebebinin teknoloji ve nitelikli iş gücü kaynaklı olması araştırılmalı ve tartışılmalıdır. Türkiye neo-liberal politikalar geçiş döneminden sonra tarım sektöründe planlı dönemi bırakmış ve piyasasını uluslararası rekabete açmıştır. Ancak tarım ürünlerinin hem insan hayatının idamesi için önemi hemde sanayiye sağladığı hammadde gücü gereği politikalarının yeniden belirlenmesi gerekmektedir. Küresel gelişmiş ekonomilerde hizmet sektörünün GSYH içerisindeki payı gittikçe artmaktadır. Ancak bu ülkeler sahip oldukları güçlü şirketler ile sanayi yatırımlarını geliştirmekte olan ve gelişmemiş ülkelere kaydırırken yüksek karlılıkları devam etmektedir. Türkiye bu seviye güçlü bir sanayiye sahip olmamasına rağmen en güçlü sektörünün hizmet sektörü olması tartışılmaya değerdir. Bu bağlamda Türkiye'nin gelişme ve kalkınma hedeflerinde tarım sektörünün payının GSYH içerisindeki payının en düşük sektör olmasının nedenleri anlaşılmalı da uzun dönemde siyasi ve ekonomik krizlere dayanıklılığını arttırmak için tarımın önemi göz ardı edilmemelidir. Tarım sektöründe görülen istihdam sayısındaki azalma ve üretimin diğer engellerinin giderilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Hizmet sektöründeki hızlı büyüme Türkiye için henüz erkendir.

Sonuç olarak bu çalışmada, endüstri içi ticaret kuramının ortaya atılış nedenlerinin halen geçerli olduğu sınırlanmıştır. Türkiye'nin tarım potansiyeli sınırlanmış ve çözüm teknoloji ve markalaşmada bulunmuştur. Küresel ticatte en zengin ülkelerin tarım sektöründeki başarısı da, nitelikli iş gücü gibi faktör verimliliğini artırmanın etkileri ve geliştirmekte olan ülkelerin tarıma destek ve teşvik politikalarında başarısızlıkları elde edilen bulgular neticesinde tartışılabilir. Bununla Avrupa Yeşil Mutabakatı 2019 yılında imzalanmış ve ticaretin geleceği için önemli bir değişim olacağı ortadadır. Bu çerçevede tarımsal ürün ticaretinin nasıl değişeceği gelecek için incelenmelidir.

KAYNAKLAR

- Abdullahi, A.A., Arısoy, H. (2022), “Evaluation of Turkey’s Agricultural Support Policies in Terms of World Trends. *Selcuk Journal of Agriculture and Food Sciences*, 36/4: 72–78. doi:10.15316/SJAFS.2022.081
- Aggarwal, S., Chakraborty, D. (2017), “Determinants of India’s Bilateral Intra-industry Trade over 2001–2015: Empirical Results”, *South Asia Economic Journal*, 18/2: 296-313. doi:10.1177/1391561417713127
- Aquino, A. (1978), “Intra-Industry Trade and Inter-Industry Specialization as Concurrent Sources of International Trade in Manufactures”, *Review of World Economics*, 114/2: 275-296. doi:10.1007/BF02696475
- Aslan, N. (2020), *Uluslararası Ticaret Teorileri ve Politikaları*, İstanbul: Umutepe Yayınları.
- Ay, A., Yapar, S. (2005), “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13: 57-80.
- Aydın, A., Güner, A. (2020), “Covid-19 Salgınının Tarım Sektörü ve Gıda Güvenliği Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi Ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3/2: 155-171.
- Azhar, A., Elliott, R., Milner, C. (1998), "Static and Dynamic Measurement of Intra-Industry Trade and Adjustment: A Geometric Reappraisal", *Review of World Economics*, 134/3: 404-422. doi:10.1007/BF02707924
- Azhar, A.K.M., Elliott, R. (2001), "The Geometry of Inter and Intra Industry Trade", *Economics Bulletin*, 28/6.
- Bakırcı, M. (2007), *Türkiye’de Kırsal Kalkınma: Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar*, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Balassa, B. (1966), “Planning in an Open Economy”, *Kyklos*, 19: 385-410. doi:10.1111/j.1467-6435.1966.tb00831.x
- Banik, N., Das, K. Ch. (2014), “The Location Substitution Effect: Does it Apply for China?” *Global Business Review*, 15/1: 59-75. doi:10.1177/0972150913515595

- Bernhofen, D. M. (2002), "Intra-Industry Trade in Homogeneous Products". P. J. Lloyd & Hyun-Hoon Lee (Ed.), *Frontiers of Research in Intra-Industry Trade*. Palgrave Macmillan: 49-66. doi:10.1057/9780230285989_4
- Bhattacharyya, M., Banerjee, A. (2004), "Integration of Global Capital Market: An Empirical Exploration", *International Journal of Theoretical and Applied Finance*, 7: 385-405. doi:10.1142/S0219024904002529
- Bhattacharyya, R. (2005), "Economic Development and Intra-industry Trade in the Republic of Korea", *Journal of Economic Integration*, 20/4: 809–831.
- Botric, V. (2013), "Determinants of Intra-Industry Trade Between Western Balkans and EU-15: Evidence from Bilateral Data", *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research (IJBESAR)*, 6/2: 7-23.
- Brander, J. A. (1981), "Intra-industry Trade in Identical Commodities", *Journal of International Economics*, 11/1: 1-14. doi:10.1016/0022-1996(81)90041-6
- Brühlhart, M. (1994), "Marginal Intra-Industry Trade: Measurement and Relevance for the Pattern of Industrial Adjustment", *Review of World Economics*, 130/3: 600-613. doi: 10.1007/BF02707615
- Brühlhart, M. (2002), "Marginal Intra-Industry Trade: Towards a Measure of NonDisruptive Trade Expansion", P. J. Lloyd and H. H. Lee (Ed.), *Frontiers of Research in Intra-industry Trade*, New York: Palgrave Macmillan: 109–130.
- Cole, M.A., Elliott, R.J.R. (2003), "Determining the Trade–Environment Composition Effect: The Role of Capital, Labor and Environmental Regulations", *Journal of Environmental Economics and Management*, 46/3: 363-383. doi:10.1016/S0095-0696(03)00021-4.
- Dixit, A. K., Stiglitz, J. E. (1977), "Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity", *American Economic Review*, 67/3: 297-308.
- Doğaner, G.F. (2010), *Kalkınma Ekonomisi*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Doruk, Ö.T. (2015), "Intra Industry Trade and R&D Intensity: An Empirical Assessment for Turkey", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 210/2015: 52-57. doi:10.1016/j.sbspro.2015.11.328
- Eaton, J., Kierzkowski, H. (1984), "Oligopolistic Competition, Product Variety, Entry Deterrence, and Technology Transfer", *The RAND Journal of Economics*, 15/1: 99-107. doi:10.2307/3003672

- Erbay, R. (2013), “Ekonomik Kalkınmada Tarımın Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4: 1-5.
- Erçakar, M. E. (2010), “Küresel Kriz Öncesi ve Sonrasında Tarım Kesimine Bakış”, *Journal of Management and Economics Research*, 8/14: 93-104.
- Eşiyok, A. (2004). *Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörü: Gelişmeler, Sorunlar, Tespitler Ve Tarımsal Politika Önerileri*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Cilt II.
- Eştürk, Ö., Ören, M. N. (2014), “Türkiye’de Tarım Politikaları Ve Gıda Güvencesi”, *Yüzüncü Yıl University Journal Of Agricultural Sciences*, 24/2: 193-200. doi:10.29133/Yyutbd.235933
- Falvey, R. (1981), “Commercial Policy and Intra-industry Trade”, *Journal of International Economics*, 11/4: 495-511.
- Falvey, R. (1981), “Commercial Policy and Intra-industry Trade”, *Journal of International Economics*, 11/4: 495-511. doi:10.1016/0022-1996(81)90031-3
- Falvey, R., Kierzkowski, H. (1987), “Product Quality, Intraindustry Trade and (Im)Perfect Competition”. H. Kierzkowski (Ed.), *Protection and Competition in International Trade: Essays in Honor of W.M. Corden*, Oxford: Basil Blackwell: 143-162.
- Feng, X. (2018), “Effect of Intra-industry trade on skill premium in manufacturing in China”, *China Economic Review*, 47: 206-218. doi:10.1016/j.chieco.2017.08.011
- Food and Agriculture Organization of the United Nations [FAO]. (2023) “Faostat Datas”. https://www.fao.org/faostat/en/#rankings/major_partners_exports
- Greenaway, D. (1987), “The New Theories of Intra-industry Trade”, *Bulletin of Economic Research*, 39/2: 95-120.
- Greenaway, D. (Ed.), (1985), *Current Issues in International Trade*, London: Red Globe Press. doi:10.1007/978-1-349-24563-5
- Greenaway, D., Hine, R., Milner, C., Elliott, R. (1994), "Adjustment and the Measurement of Marginal Intra-Industry Trade", *Review of World Economics*, 130/2: 418-427. doi:10.1007/BF02707717
- Greenaway, D., Milner, C. (1981), “Trade Imbalance Effects in the Measurement of Intra-Industry Trade”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 117/4: 756–762.

- Greenaway, D., Milner, C. (1987), "On the Measurement of Intra-Industry Trade", *Economic Journal*, 93/372: 900-908. doi:10.2307/2232755
- Grubel, H.G., Lloyd, P.J. (1971), "The Empirical Measurement of Intra-Industry Trade", *Economic Record*, 47: 494-517. doi:10.1111/j.1475-4932.1971.tb00772.x
- Grubel, H.G., Lloyd, P.J. (1975), *Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*, London: Macmillan Press.
- Hamilton, C., Kniest, P. (1991), "Trade Liberalization, Structural Adjustment and Intra-Industry Trade: A Note", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127: 356-367. doi:10.1007/BF02707991
- Heckscher, E. (1919), "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income", *Ekonomisk Tidskrift*, 21, 497-512.
- Heckscher, E. [1919] (1949), "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income", *Ekonomisk Tidskrift*, 21: 497-512. Reprinted as Chapter 13 in A.E.A. (1949), *Readings in the Theory of International Trade*, Philadelphia: Blakiston Co.: 272-300.
- Helpman, E. (1981), "International Trade in The Presence of Product Differentiation, Economies of Scale and Monopolistic Competition: A Chamberlin-Heckscher-Ohlin Approach", *Journal of International Economics*, 11/3, 305-340. doi:10.1016/0022-1996(81)90001-5
- Karluk, R. (2009), *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Keesing, D. B. (1966), "Labor Skills and Comparative Advantage", *The American Economic Review*, 56/1-2: 249-258.
- Keesing, D.B. (1966), "Labor Skills and Comparative Advantage", *The American Economic Review*, 56/1/2: 249-58.
- Kenen, P.B., (1968), "Toward a More General Theory of Capital and Trade", P.B. Kennen & R. Lawrence (Ed), *The Open Economy*, London: Colombia University Press.
- Kol, J., Mennes, L.B.M. (1989), "Corrections for Trade Imbalance – A Survey", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 125/4: 703-717.
- Krugman, P. R. (1979), "Increasing Returns, Monopolistic Competition, And International Trade", *Journal of International Economics*, 9/4: 469-479. doi:10.1016/0022-1996(79)90017-5

- Kuşlu, Y. (2020), "The Study on Components of the Rural Structure in Turkey", *Journal of Agricultural Economics and Rural Development*, 6/3: 899-906.
- Lancaster, K. (1966), "A New Approach to Consumer Theory", *Journal of Political Economy*, 74/2: 132-157.
- Lancaster, K. (1980), "Intra-Industry Trade Under Perfect Monopolistic Competition", *Journal of International Economics*, 10/2: 151-175.
- Lee, H-H., Sohn, C-H. (2004), "South Korea's Marginal Intra-Industry Trade and the Choice of Preferential Partners", *Asian Economic Papers*, 3/3: 94–116. doi:10.1162/1535351054825265
- Linder, S.B. (1961), *An Essay on Trade and Transformation*. New York, John Wiley.
- Loertscher, R., Wolter, F. (1980), "Determinants of intra-industry trade: Among countries and across industries," *Review of World Economics*, 116/2: 280-293. doi:10.1007/BF02696856
- Loertscher, R., Wolter, F. (1980), "Determinants of Intra-Industry Trade Among Countries and Across Industries", *Review of World Economics*, 116/2: 280-293.
- Menon, J., Dixon, P. B. (1997), "Intra-industry Versus Inter-industry Trade: Relevance for Adjustment Costs", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 133/ 1: 164-169. doi:10.1007/BF02707682
- Michaely, M. (1962), *Concentration in International Trade*, Amsterdam: North-Holland.
- Niyaz, Ö.C., İnan, İ.H. (2016), "Türkiye’de Gıda Güvencesinin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi", *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13/2: 1-7. doi:10.25308/aduziraat.293375
- Ohlin, B. (1933), *Inter-Regional and International Trade*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Owen, R, Pamuk, Ş. (2002), *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Özçatalbaş, O., Imran, M. (2017), "Current Situation and Importance of the Family Farming in Agriculture of Turkey", *Modern Agricultural Science and Technology*, 3/3-4: 1-9. doi:10.15341/mast(2375-9402)/02.03.2017/001
- Öztürk, Ş., Nas, F., İçgöz, E. (2008), "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2: 15-32.
- Pomfret, R. (1987), "On the Division of Labour and International Trade: or Adam Smith’s Explanation of Intra-Industry Trade", *Journal of Economic Studies*, 13/4: 55-62. doi: 10.1108/eb002633

- Posner, M. V. (1961), “International Trade and Technical Change”, *Oxford Economic Papers*, 13/3: 323-341. doi: 10.1093/oxfordjournals.oep.a040877
- Ramakrishnan, A., Varma, P. (2014), “Do Free Trade Agreements Promote Intra-Industry Trade? The Case of India and Its FTAs”, *International Journal of Trade and Global Markets*, 7: 129-144. doi:10.1504/IJTGM.2014.062855
- Ricardo, D. (1817), “On the Principles of Political Economy and Taxation (John Murray, London)”. Sraffa, P. (Ed.), *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Cambridge: Cambridge University Press: Vol 1, 1951.
- Roy, A. G. (2017), “Economic Globalization and Gender Equality: A Case Study of India”, *Journal of Advances in Economics and Finance*, 2/2: 117-126.
- Sawyer, W.C., Sprinkle, R.L., Tochkov, K. (2010), “Patterns and Determinants of Intra-Industry Trade in Asia”, *Journal of Asian Economics*, 21/5: 485-493. doi:10.1016/j.asieco.2010.04.001
- Seyidoğlu, H. (2013), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shahbaz, M., Leita, N. C., Butt, M. S. (2012), “Pakistan Intra-industry Trade: A Panel Data Approach”, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2/2: 225-232.
- Shaked, A., Sutton, J. (1984), “Involuntary Unemployment as a Perfect Equilibrium in a Bargaining Model”, *Econometrica*, 52/6: 1351–1364. doi:10.2307/1913509
- Siddiqui, K. (2018), “David Ricardo’s Comparative Advantage and Developing Countries: Myth and Reality”, *International Critical Thought* 8/3: 426-452. doi: 10.1080/21598282.2018.1506264
- Smith, A. (1776), *The Wealth of Nations*, London: W. Strahan and T. Cadell.
- Sönmez, A. (2023), “Class, Family, Income and Wealth: Farming and Non-Farming Landowners in the Occupational and Social Class Orders in Turkey”, *İnsan ve Toplum*, 13/2: 84-159. doi:10.12658/M0694
- Stolper W.F., Samuelson P. A. (1941), “Protection and Real Wages” *Review of economic Studies*, 9/1: 58-73. doi:10.2307/2967638
- Stolper, W.F., Samuelson, P.A. (1941). “Protection and Real Wages”, *The Review of Economic Studies*, 9/1: 58–73. doi:10.2307/2967638

- Tarım ve Ormancılık Bakanlığı (2023), “Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Değerleri”.
<https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYH.pdf>
- Tharakan, P., Kerstens, B. (1995), “Does North-South Horizontal Intra-Industry Trade Really Exist? An Analysis of The Toy Industry”, *Review of World Economics*, 131/1: 86-105.
- Thom, R., McDowell, M. (1999), “Measuring Marginal Intra-Industry Trade”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135: 48-61. doi:10.1007/BF02708158
- Tokgöz, D. E. (2011), “Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1: 6-14.
- Türkcan, K., Ateş, A. (2011), “Vertical Intra-industry Trade and Fragmentation: An Empirical Examination of the US Auto-parts Industry”, *The World Economy*, 34: 154-172. doi:10.1111/j.1467-9701.2010.01316.x
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2022), “Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2022”, (TÜİK 49664). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2022-49664#:~:text=%C3%9Cretim%20y%C3%B6ntemiyle%20Gayrisafi%20Yurt%20%C4%B0%C3%A7i,milyar%20717%20milyon%20TL%20oldu.>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2023), “İşgücü İstatistikleri, 2022”.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390#:~:text=%C4%B0%C5%9Fsizlik%20oran%C4%B1%20%10%2C4%20seviyesinde,%10%2C4%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.>
- Ünsal, E. (2005), *Uluslararası İktisat*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Veeramani, C. (2002), “Intra-Industry Trade of India: Trends and Country-Specific Factors”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138/3: 509-533. doi:10.1007/BF02707952
- Veeramani, C. (2009), “Trade Barriers, Multinational Involvement and Intra-Industry Trade: Panel Data Evidence from India”, *Applied Economics*, 41/20: 2541-2553. doi:10.1080/00036840701235688
- Verdoorn, P.J. (1960), “The Intra-Block Trade of Benelux”. Robinson, E.A.G. (Ed.), *Economic Consequences of the Size of Nations*, London: Macmillan & Co.: 291-332.
- Vernon, R. (1966), “International Investment and International Trade in the Product Cycle”, *Quarterly Journal of Economics*, 80/2: 190-207.

- Vernon, R. (1972), *The Economic and Political Consequences of Multinational Enterprise: An Anthology*, Massachusetts, US: Harvard Business School Publications.
- Vona, S. (1991), “On the measurement of intra-industry trade: Some further thoughts”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127: 678–700. doi:10.1007/BF02707415
- WorldBank. (2023). “GDP per capita (current US\$)”.
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
- Xing, Y.Q. (2007), “Foreign Direct Investment and China’s Bilateral Intra-Industry Trade with Japan and the US”, *Journal of Asian Economics*, 18: 685-700. doi:10.1016/j.asieco.2007.03.011
- Yıldırım, A. E. (2022), *Üretme, Tüket. İthalat-Siyaset- Rant Kısılacında Tarım*, İstanbul: Sia Yayınevi.
- Yılmaz, Ş. E. (2016), *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi* (4. Baskı), Ankara: Efil Yayınevi.
- Kepenek, Y. (2012), *Türkiye Ekonomisi* (25. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.

EKLER

EK 1: 2002-2022 YILLARI ARASI DÜNYADA VE SEÇİLİ ÜLKELERDE TARIMSAL ÜRÜN TİCARETİ

Tarım Ticareti (milyar dolar)			
	İhracat	İthalat	Toplam
2002	330.090	355.400	685.490
2003	377.810	409.670	787.480
2004	430.030	468.840	898.870
2005	461.400	497.140	958.540
2006	523.810	547.260	1.071.070
2007	637.080	670.360	1.307.440
2008	786.340	833.960	1.620.300
2009	694.220	725.410	1.419.630
2010	802.480	825.700	1.628.180
2011	996.110	1.034.680	2.030.790
2012	1.027.170	1.048.640	2.075.810
2013	1.070.030	1.077.810	2.147.840
2014	1.096.390	1.119.560	2.215.950
2015	1.000.140	1.033.710	2.033.850
2016	1.002.370	1.025.300	2.027.670
2017	1.080.440	1.101.120	2.181.560
2018	1.120.940	1.147.540	2.268.480
2019	1.122.460	1.150.570	2.273.030
2020	1.156.760	1.187.350	2.344.110
2021	1.375.820	1.408.440	2.784.260
Toplam	17.091.890	17.668.460	34.760.350

ABD						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	57.157	17,32%	49.173	13,84%	106.331	15,51%
2003	63.542	16,82%	54.229	13,24%	117.771	14,96%
2004	65.440	15,22%	60.443	12,89%	125.883	14,00%
2005	67.190	14,56%	66.294	13,34%	133.484	13,93%
2006	75.489	14,41%	73.942	13,51%	149.430	13,95%
2007	94.951	14,90%	80.795	12,05%	175.746	13,44%
2008	120.769	15,36%	88.899	10,66%	209.668	12,94%
2009	103.066	14,85%	79.925	11,02%	182.991	12,89%
2010	121.595	15,15%	89.257	10,81%	210.853	12,95%
2011	145.452	14,60%	106.224	10,27%	251.676	12,39%
2012	149.250	14,53%	113.297	10,80%	262.547	12,65%
2013	152.229	14,23%	115.618	10,73%	267.847	12,47%
2014	158.723	14,48%	123.083	10,99%	281.806	12,72%
2015	141.216	14,12%	125.541	12,14%	266.757	13,12%
2016	143.392	14,31%	126.921	12,38%	270.313	13,33%
2017	146.163	13,53%	133.722	12,14%	279.886	12,83%
2018	148.761	13,27%	142.365	12,41%	291.127	12,83%
2019	145.301	12,94%	145.925	12,68%	291.226	12,81%
2020	153.717	13,29%	150.537	12,68%	304.255	12,98%
2021	180.256	13,10%	176.476	12,53%	356.732	12,81%
Toplam	2.433.660	14,24%	2.102.665	11,90%	4.536.328	13,05%

Hollanda						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	11.906	3,61%	8.926	2,51%	20.832	3,04%
2003	14.155	3,75%	10.958	2,67%	25.113	3,19%
2004	15.388	3,58%	11.618	2,48%	27.006	3,00%
2005	16.111	3,49%	12.404	2,50%	28.515	2,97%
2006	18.171	3,47%	13.465	2,46%	31.636	2,95%
2007	22.078	3,47%	17.474	2,61%	39.552	3,03%
2008	25.099	3,19%	23.753	2,85%	48.851	3,01%
2009	22.090	3,18%	19.981	2,75%	42.071	2,96%
2010	23.758	2,96%	21.136	2,56%	44.894	2,76%
2011	29.037	2,92%	27.105	2,62%	56.142	2,76%
2012	29.048	2,83%	27.325	2,61%	56.373	2,72%
2013	31.944	2,99%	29.005	2,69%	60.949	2,84%
2014	33.254	3,03%	29.703	2,65%	62.957	2,84%
2015	28.320	2,83%	25.401	2,46%	53.721	2,64%
2016	28.955	2,89%	25.937	2,53%	54.892	2,71%
2017	30.765	2,85%	28.201	2,56%	58.966	2,70%
2018	33.041	2,95%	29.519	2,57%	62.560	2,76%
2019	32.819	2,92%	29.416	2,56%	62.234	2,74%
2020	34.056	2,94%	30.557	2,57%	64.613	2,76%
2021	36.601	2,66%	34.059	2,42%	70.660	2,54%
Toplam	516.593	3,02%	455.944	2,58%	972.537	2,80%

TÜRKİYE						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	3.763	1,14%	3.044	0,86%	6.807	0,99%
2003	4.909	1,30%	4.134	1,01%	9.043	1,15%
2004	6.002	1,40%	4.577	0,98%	10.579	1,18%
2005	7.749	1,68%	4.758	0,96%	12.507	1,30%
2006	7.997	1,53%	5.058	0,92%	13.055	1,22%
2007	9.084	1,43%	7.098	1,06%	16.182	1,24%
2008	10.664	1,36%	10.102	1,21%	20.765	1,28%
2009	10.531	1,52%	7.549	1,04%	18.081	1,27%
2010	11.890	1,48%	9.721	1,18%	21.611	1,33%
2011	14.351	1,44%	13.351	1,29%	27.702	1,36%
2012	15.092	1,47%	12.489	1,19%	27.580	1,33%
2013	18.076	1,69%	15.322	1,42%	33.398	1,55%
2014	19.540	1,78%	16.931	1,51%	36.471	1,65%
2015	18.036	1,80%	14.075	1,36%	32.110	1,58%
2016	17.575	1,75%	13.846	1,35%	31.421	1,55%
2017	18.152	1,68%	16.144	1,47%	34.296	1,57%
2018	18.782	1,68%	15.945	1,39%	34.726	1,53%
2019	19.109	1,70%	16.164	1,40%	35.273	1,55%
2020	19.958	1,73%	16.801	1,42%	36.760	1,57%
2021	24.252	1,76%	20.264	1,44%	44.516	1,60%
Toplam	275.512	1,61%	227.372	1,29%	502.884	1,45%

Fransa						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	14.084	4,27%	7.939	2,23%	22.023	3,21%
2003	16.688	2,12%	9.252	2,26%	25.940	3,29%
2004	17.933	2,00%	10.037	2,14%	27.970	3,11%
2005	18.700	1,95%	10.374	2,09%	29.073	3,03%
2006	20.643	1,93%	10.493	1,92%	31.135	2,91%
2007	23.316	1,78%	13.082	1,95%	36.398	2,78%
2008	27.196	1,68%	16.442	1,97%	43.638	2,69%
2009	22.835	1,61%	14.076	1,94%	36.911	2,60%
2010	26.647	1,64%	14.169	1,72%	40.816	2,51%
2011	32.894	1,62%	17.083	1,65%	49.977	2,46%
2012	31.941	1,54%	15.803	1,51%	47.744	2,30%
2013	34.588	1,61%	17.266	1,60%	51.854	2,41%
2014	33.482	1,51%	17.719	1,58%	51.201	2,31%
2015	30.533	1,50%	15.931	1,54%	46.465	2,28%
2016	29.472	1,45%	16.686	1,63%	46.158	2,28%
2017	31.728	1,45%	17.038	1,55%	48.765	2,24%
2018	34.185	1,51%	17.438	1,52%	51.623	2,28%
2019	34.415	1,51%	17.016	1,48%	51.430	2,26%
2020	33.735	1,44%	14.126	1,19%	47.861	2,04%
2021	38.870	1,40%	16.414	1,17%	55.284	1,99%
Toplam	553.884	1,59%	288.383	1,63%	842.267	2,42%

İtalya						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	7.065	2,14%	6.629	1,87%	13.693	2,00%
2003	8.280	2,19%	7.551	1,84%	15.831	2,01%
2004	9.432	2,19%	9.029	1,93%	18.461	2,05%
2005	9.981	2,16%	8.950	1,80%	18.931	1,98%
2006	11.081	2,12%	9.727	1,78%	20.808	1,94%
2007	12.927	2,03%	11.442	1,71%	24.368	1,86%
2008	15.077	1,92%	13.559	1,63%	28.636	1,77%
2009	13.245	1,91%	11.193	1,54%	24.438	1,72%
2010	14.166	1,77%	11.601	1,40%	25.767	1,58%
2011	16.499	1,66%	14.467	1,40%	30.967	1,52%
2012	16.760	1,63%	12.660	1,21%	29.421	1,42%
2013	18.424	1,72%	13.531	1,26%	31.955	1,49%
2014	19.280	1,76%	14.280	1,28%	33.559	1,51%
2015	17.694	1,77%	12.982	1,26%	30.676	1,51%
2016	18.258	1,82%	12.448	1,21%	30.707	1,51%
2017	19.973	1,85%	12.595	1,14%	32.568	1,49%
2018	21.139	1,89%	12.837	1,12%	33.976	1,50%
2019	22.166	1,97%	12.756	1,11%	34.921	1,54%
2020	23.513	2,03%	13.094	1,10%	36.607	1,56%
2021	27.218	1,98%	15.158	1,08%	42.377	1,52%
Toplam	322.177	1,88%	236.490	1,34%	558.667	1,61%

Brezilya						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	17.065	5,17%	3.479	0,98%	20.544	3,00%
2003	21.275	5,63%	3.792	0,93%	25.067	3,18%
2004	27.857	6,48%	3.490	0,74%	31.348	3,49%
2005	31.776	6,89%	3.537	0,71%	35.313	3,68%
2006	36.519	6,97%	4.423	0,81%	40.941	3,82%
2007	44.504	6,99%	6.008	0,90%	50.512	3,86%
2008	57.954	7,37%	8.192	0,98%	66.146	4,08%
2009	54.589	7,86%	6.987	0,96%	61.575	4,34%
2010	63.518	7,92%	8.693	1,05%	72.211	4,44%
2011	81.580	8,19%	11.682	1,13%	93.262	4,59%
2012	83.175	8,10%	11.289	1,08%	94.463	4,55%
2013	86.417	8,08%	11.994	1,11%	98.411	4,58%
2014	82.377	7,51%	11.545	1,03%	93.922	4,24%
2015	74.242	7,42%	9.179	0,89%	83.421	4,10%
2016	71.291	7,11%	10.730	1,05%	82.021	4,05%
2017	81.237	7,52%	10.778	0,98%	92.015	4,22%
2018	84.459	7,53%	10.665	0,93%	95.123	4,19%
2019	81.396	7,25%	10.571	0,92%	91.966	4,05%
2020	87.280	7,55%	10.782	0,91%	98.061	4,18%
2021	103.772	7,54%	12.624	0,90%	116.396	4,18%
Toplam	1.272.282	7,44%	170.438	0,96%	1.442.720	4,15%

Çin						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	13.513	4,09%	10.375	2,92%	23.888	3,48%
2003	15.972	4,23%	16.708	4,08%	32.680	4,15%
2004	16.430	3,82%	25.095	5,35%	41.525	4,62%
2005	19.643	4,26%	24.923	5,01%	44.566	4,65%
2006	22.045	4,21%	28.103	5,14%	50.148	4,68%
2007	27.335	4,29%	36.767	5,48%	64.101	4,90%
2008	30.082	3,83%	53.589	6,43%	83.671	5,16%
2009	28.923	4,17%	47.595	6,56%	76.518	5,39%
2010	35.642	4,44%	66.308	8,03%	101.950	6,26%
2011	43.098	4,33%	87.258	8,43%	130.355	6,42%
2012	44.405	4,32%	105.254	10,04%	149.659	7,21%
2013	47.576	4,45%	111.145	10,31%	158.721	7,39%
2014	50.382	4,60%	114.385	10,22%	164.768	7,44%
2015	50.464	5,05%	108.557	10,50%	159.021	7,82%
2016	52.539	5,24%	103.031	10,05%	155.571	7,67%
2017	54.624	5,06%	113.686	10,32%	168.311	7,72%
2018	57.679	5,15%	122.559	10,68%	180.238	7,95%
2019	58.502	5,21%	132.290	11,50%	190.792	8,39%
2020	57.567	4,98%	156.690	13,20%	214.257	9,14%
2021	63.135	4,59%	204.103	14,49%	267.238	9,60%
Toplam	789.557	4,62%	1.668.422	9,44%	2.457.979	7,07%

İspanya						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	4.851	1,47%	5.964	1,68%	10.814	1,58%
2003	5.854	1,55%	7.032	1,72%	12.886	1,64%
2004	6.208	1,44%	7.779	1,66%	13.987	1,56%
2005	6.930	1,50%	8.685	1,75%	15.615	1,63%
2006	7.714	1,47%	8.661	1,58%	16.376	1,53%
2007	9.243	1,45%	12.202	1,82%	21.446	1,64%
2008	10.495	1,33%	14.666	1,76%	25.161	1,55%
2009	9.168	1,32%	10.674	1,47%	19.842	1,40%
2010	10.524	1,31%	11.250	1,36%	21.774	1,34%
2011	12.911	1,30%	13.873	1,34%	26.785	1,32%
2012	14.047	1,37%	13.703	1,31%	27.749	1,34%
2013	14.798	1,38%	14.016	1,30%	28.814	1,34%
2014	15.956	1,46%	13.876	1,24%	29.831	1,35%
2015	14.773	1,48%	13.071	1,26%	27.844	1,37%
2016	16.330	1,63%	13.002	1,27%	29.332	1,45%
2017	17.483	1,62%	14.496	1,32%	31.980	1,47%
2018	18.600	1,66%	15.516	1,35%	34.116	1,50%
2019	19.484	1,74%	14.805	1,29%	34.289	1,51%
2020	21.866	1,89%	14.770	1,24%	36.635	1,56%
2021	24.966	1,81%	17.794	1,26%	42.760	1,54%
Toplam	262.200	1,53%	245.835	1,39%	508.036	1,46%

Kanada						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	16.742	5,07%	12.998	3,66%	29.740	4,34%
2003	17.864	4,73%	14.554	3,55%	32.418	4,12%
2004	20.929	4,87%	15.553	3,32%	36.482	4,06%
2005	22.015	4,77%	17.249	3,47%	39.264	4,10%
2006	24.960	4,77%	19.584	3,58%	44.544	4,16%
2007	29.800	4,68%	23.090	3,44%	52.890	4,05%
2008	37.283	4,74%	26.057	3,12%	63.340	3,91%
2009	31.399	4,52%	24.747	3,41%	56.146	3,96%
2010	35.048	4,37%	27.449	3,32%	62.497	3,84%
2011	41.318	4,15%	31.656	3,06%	72.974	3,59%
2012	44.273	4,31%	33.342	3,18%	77.615	3,74%
2013	45.277	4,23%	34.439	3,20%	79.716	3,71%
2014	47.398	4,32%	35.888	3,21%	83.285	3,76%
2015	44.307	4,43%	34.251	3,31%	78.558	3,86%
2016	43.109	4,30%	33.783	3,29%	76.891	3,79%
2017	45.112	4,18%	34.939	3,17%	80.051	3,67%
2018	46.565	4,15%	35.958	3,13%	82.523	3,64%
2019	45.681	4,07%	36.269	3,15%	81.950	3,61%
2020	51.309	4,44%	37.209	3,13%	88.518	3,78%
2021	59.651	4,34%	42.073	2,99%	101.724	3,65%
Toplam	750.040	4,39%	571.089	3,23%	1.321.129	3,80%

Belçika						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	3.986	1,21%	4.747	1,34%	8.732	1,27%
2003	4.641	1,23%	5.577	1,36%	10.218	1,30%
2004	5.532	1,29%	6.415	1,37%	11.947	1,33%
2005	6.073	1,32%	6.540	1,32%	12.613	1,32%
2006	6.699	1,28%	7.033	1,29%	13.732	1,28%
2007	8.173	1,28%	8.676	1,29%	16.849	1,29%
2008	9.624	1,22%	10.492	1,26%	20.116	1,24%
2009	7.700	1,11%	8.891	1,23%	16.591	1,17%
2010	6.895	0,86%	5.075	0,61%	11.971	0,74%
2011	7.880	0,79%	5.750	0,56%	13.630	0,67%
2012	7.725	0,75%	6.001	0,57%	13.727	0,66%
2013	8.370	0,78%	5.747	0,53%	14.117	0,66%
2014	8.877	0,81%	6.001	0,54%	14.878	0,67%
2015	7.499	0,75%	4.921	0,48%	12.420	0,61%
2016	7.791	0,78%	4.794	0,47%	12.585	0,62%
2017	8.414	0,78%	4.921	0,45%	13.335	0,61%
2018	8.909	0,79%	5.249	0,46%	14.159	0,62%
2019	8.994	0,80%	4.778	0,42%	13.772	0,61%
2020	8.850	0,77%	4.545	0,38%	13.396	0,57%
2021	10.557	0,77%	5.338	0,38%	15.895	0,57%
Toplam	153.191	0,90%	121.492	0,69%	274.683	0,79%

Endonezya						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	5.348	1,62%	4.242	1,19%	9.589	1,40%
2003	5.667	1,50%	4.466	1,09%	10.133	1,29%
2004	7.480	1,74%	5.230	1,12%	12.710	1,41%
2005	8.648	1,87%	5.345	1,08%	13.993	1,46%
2006	10.242	1,96%	6.161	1,13%	16.402	1,53%
2007	15.197	2,39%	8.886	1,33%	24.083	1,84%
2008	22.448	2,85%	10.867	1,30%	33.315	2,06%
2009	18.380	2,65%	9.578	1,32%	27.958	1,97%
2010	23.962	2,99%	12.971	1,57%	36.933	2,27%
2011	31.060	3,12%	18.891	1,83%	49.951	2,46%
2012	31.256	3,04%	17.777	1,70%	49.033	2,36%
2013	29.387	2,75%	18.206	1,69%	47.593	2,22%
2014	32.644	2,98%	18.972	1,69%	51.617	2,33%
2015	29.876	2,99%	15.939	1,54%	45.815	2,25%
2016	29.738	2,97%	17.415	1,70%	47.153	2,33%
2017	35.995	3,33%	19.023	1,73%	55.018	2,52%
2018	33.824	3,02%	21.584	1,88%	55.407	2,44%
2019	30.901	2,75%	20.032	1,74%	50.933	2,24%
2020	35.237	3,05%	19.273	1,62%	54.510	2,33%
2021	51.565	3,75%	24.417	1,73%	75.982	2,73%
Toplam	488.854	2,86%	279.275	1,58%	768.129	2,21%

Yeni Zellanda						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	7.288	2,21%	1.327	0,37%	8.615	1,26%
2003	8.544	2,26%	1.559	0,38%	10.103	1,28%
2004	10.582	2,46%	1.815	0,39%	12.397	1,38%
2005	11.417	2,47%	2.036	0,41%	13.453	1,40%
2006	11.558	2,21%	2.161	0,39%	13.719	1,28%
2007	14.267	2,24%	2.658	0,40%	16.924	1,29%
2008	16.159	2,05%	3.225	0,39%	19.384	1,20%
2009	13.637	1,96%	2.740	0,38%	16.377	1,15%
2010	17.211	2,14%	3.266	0,40%	20.477	1,26%
2011	26.725	2,68%	4.960	0,48%	31.684	1,56%
2012	21.256	2,07%	4.110	0,39%	25.366	1,22%
2013	23.418	2,19%	4.285	0,40%	27.703	1,29%
2014	25.687	2,34%	4.618	0,41%	30.305	1,37%
2015	20.990	2,10%	4.230	0,41%	25.219	1,24%
2016	20.340	2,03%	4.190	0,41%	24.531	1,21%
2017	23.575	2,18%	4.665	0,42%	28.240	1,29%
2018	24.447	2,18%	5.016	0,44%	29.463	1,30%
2019	25.353	2,26%	4.954	0,43%	30.307	1,33%
2020	25.912	2,24%	4.992	0,42%	30.903	1,32%
2021	47.673	3,47%	5.711	0,41%	53.384	1,92%
Toplam	396.039	2,32%	72.517	0,41%	468.556	1,35%

Meksika						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	7.713	2,34%	11.378	3,20%	19.091	2,79%
2003	8.667	2,29%	12.439	3,04%	21.107	2,68%
2004	9.841	2,29%	13.709	2,92%	23.550	2,62%
2005	11.196	2,43%	14.585	2,93%	25.781	2,69%
2006	13.159	2,51%	16.263	2,97%	29.422	2,75%
2007	14.101	2,21%	19.525	2,91%	33.626	2,57%
2008	15.644	1,99%	23.331	2,80%	38.975	2,41%
2009	15.364	2,21%	18.559	2,56%	33.923	2,39%
2010	17.417	2,17%	21.075	2,55%	38.492	2,36%
2011	20.895	2,10%	26.434	2,55%	47.329	2,33%
2012	21.113	2,06%	24.651	2,35%	45.764	2,20%
2013	23.300	2,18%	26.570	2,47%	49.870	2,32%
2014	24.679	2,25%	27.210	2,43%	51.889	2,34%
2015	25.872	2,59%	24.958	2,41%	50.830	2,50%
2016	28.164	2,81%	24.659	2,41%	52.822	2,61%
2017	31.404	2,91%	25.880	2,35%	57.285	2,63%
2018	33.417	2,98%	27.487	2,40%	60.904	2,68%
2019	36.114	3,22%	27.901	2,42%	64.015	2,82%
2020	37.925	3,28%	26.448	2,23%	64.373	2,75%
2021	42.894	3,12%	35.837	2,54%	78.730	2,83%
Toplam	438.879	2,57%	448.898	2,54%	887.777	2,55%

Hindistan						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	5.564	1,69%	3.911	1,10%	9.474	1,38%
2003	5.860	1,55%	4.785	1,17%	10.645	1,35%
2004	7.526	1,75%	5.066	1,08%	12.592	1,40%
2005	8.698	1,89%	5.657	1,14%	14.355	1,50%
2006	10.753	2,05%	5.829	1,07%	16.582	1,55%
2007	14.652	2,30%	7.871	1,17%	22.523	1,72%
2008	19.701	2,51%	8.743	1,05%	28.444	1,76%
2009	14.676	2,11%	11.394	1,57%	26.070	1,84%
2010	20.438	2,55%	13.585	1,65%	34.024	2,09%
2011	30.829	3,09%	16.762	1,62%	47.591	2,34%
2012	39.185	3,81%	19.520	1,86%	58.704	2,83%
2013	42.315	3,95%	18.446	1,71%	60.761	2,83%
2014	37.364	3,41%	21.237	1,90%	58.600	2,64%
2015	29.599	2,96%	22.416	2,17%	52.015	2,56%
2016	27.325	2,73%	24.207	2,36%	51.532	2,54%
2017	31.435	2,91%	27.718	2,52%	59.153	2,71%
2018	31.965	2,85%	22.099	1,93%	54.064	2,38%
2019	30.719	2,74%	22.604	1,96%	53.323	2,35%
2020	33.196	2,87%	22.084	1,86%	55.280	2,36%
2021	42.885	3,12%	31.296	2,22%	74.181	2,66%
Toplam	484.684	2,84%	315.231	1,78%	799.915	2,30%

Arjantin						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	11.241	3,41%	514	0,14%	11.755	1,71%
2003	14.005	3,71%	746	0,18%	14.752	1,87%
2004	15.953	3,71%	894	0,19%	16.847	1,87%
2005	18.142	3,93%	945	0,19%	19.087	1,99%
2006	19.846	3,79%	1.051	0,19%	20.896	1,95%
2007	27.486	4,31%	1.813	0,27%	29.298	2,24%
2008	36.046	4,58%	2.813	0,34%	38.859	2,40%
2009	26.978	3,89%	1.596	0,22%	28.574	2,01%
2010	33.112	4,13%	1.647	0,20%	34.760	2,13%
2011	42.715	4,29%	1.976	0,19%	44.691	2,20%
2012	41.141	4,01%	1.884	0,18%	43.024	2,07%
2013	40.578	3,79%	1.866	0,17%	42.444	1,98%
2014	36.335	3,31%	1.765	0,16%	38.100	1,72%
2015	33.272	3,33%	1.747	0,17%	35.018	1,72%
2016	35.383	3,53%	2.161	0,21%	37.544	1,85%
2017	33.667	3,12%	2.918	0,26%	36.585	1,68%
2018	32.766	2,92%	4.614	0,40%	37.380	1,65%
2019	37.560	3,35%	3.312	0,29%	40.872	1,80%
2020	35.028	3,03%	3.835	0,32%	38.863	1,66%
2021	42.872	3,12%	4.872	0,35%	47.744	1,71%
Toplam	614.126	3,59%	42.968	0,24%	657.094	1,89%

Avusturalya						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	15.705	4,76%	3.312	0,93%	19.016	2,77%
2003	14.800	3,92%	4.261	1,04%	19.060	2,42%
2004	20.396	4,74%	4.901	1,05%	25.296	2,81%
2005	19.534	4,23%	5.490	1,10%	25.024	2,61%
2006	20.440	3,90%	6.095	1,11%	26.535	2,48%
2007	20.733	3,25%	7.730	1,15%	28.463	2,18%
2008	24.161	3,07%	9.094	1,09%	33.255	2,05%
2009	22.028	3,17%	8.669	1,19%	30.696	2,16%
2010	25.871	3,22%	9.965	1,21%	35.835	2,20%
2011	35.327	3,55%	11.291	1,09%	46.618	2,30%
2012	36.668	3,57%	11.802	1,13%	48.470	2,34%
2013	37.153	3,47%	12.291	1,14%	49.444	2,30%
2014	36.634	3,34%	13.063	1,17%	49.697	2,24%
2015	33.914	3,39%	12.393	1,20%	46.307	2,28%
2016	31.693	3,16%	12.619	1,23%	44.312	2,19%
2017	36.915	3,42%	13.970	1,27%	50.885	2,33%
2018	34.003	3,03%	14.594	1,27%	48.597	2,14%
2019	32.903	2,93%	15.136	1,32%	48.039	2,11%
2020	30.020	2,60%	15.539	1,31%	45.560	1,94%
2021	42.149	3,06%	16.228	1,15%	58.378	2,10%
Toplam	571.048	3,34%	208.441	1,18%	779.489	2,24%

Toplam						
	İhracat	İhracat o	İthalat	İthalat o	Toplam	Oran
2002	211.138	63,96%	150.192	42,26%	361.329	52,71%
2003	239.994	63,52%	176.489	43,08%	416.483	52,89%
2004	273.484	63,60%	201.912	43,07%	475.396	52,89%
2005	295.629	64,07%	215.319	43,31%	510.948	53,30%
2006	331.013	63,19%	237.329	43,37%	568.342	53,06%
2007	404.226	63,45%	288.453	43,03%	692.679	52,98%
2008	499.458	63,52%	352.203	42,23%	851.660	52,56%
2009	433.601	62,46%	308.719	42,56%	742.320	52,29%
2010	508.420	63,36%	353.853	42,85%	862.273	52,96%
2011	637.439	63,99%	442.462	42,76%	1.079.902	53,18%
2012	651.599	63,44%	462.325	44,09%	1.113.924	53,66%
2013	680.659	63,61%	480.865	44,62%	1.161.525	54,08%
2014	689.829	62,92%	502.109	44,85%	1.191.938	53,79%
2015	624.831	62,47%	474.224	45,88%	1.099.055	54,04%
2016	625.583	62,41%	474.586	46,29%	1.100.169	54,26%
2017	671.584	62,16%	509.967	46,31%	1.181.551	54,16%
2018	687.660	61,35%	533.775	46,51%	1.221.435	53,84%
2019	686.957	61,20%	542.367	47,14%	1.229.324	54,08%
2020	715.240	61,83%	570.292	48,03%	1.285.531	54,84%
2021	865.433	62,90%	694.387	49,30%	1.559.820	56,02%
Toplam	10.733.776	62,80%	7.971.829	45,12%	18.705.605	53,81%

EK 2: TÜRKİYE’NİN 2002-2022 TARIMSAL ÜRÜN İHRACATINDA EN BÜYÜK 10 TİCARET PARTNERİ

2002		2003	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Almanya	25.197	Almanya	30.310
ABD	37.998	İtalya	27.526
İtalya	22.376	ABD	39.490
Birleşik Krallık	30.079	Slovenya	14.849
Slovenya	11.777	Irak	810
Hollanda	29.343	Birleşik Krallık	34.481
Fransa	24.288	Fransa	29.628
Suudi Arabistan	8.381	Hollanda	35.751
Danimarka	33.229	Suudi Arabistan	9.322
İspanya	17.107	Danimarka	40.459
Türkiye	3.641	Türkiye	4.705
2004		2005	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Almanya	34.107	Almanya	34.520
İtalya	31.317	İtalya	32.055
Slovenya	17.233	Irak	1.741
ABD	41.725	ABD	44.123
Irak	1.315	Fransa	34.768
Birleşik Krallık	40.392	Birleşik Krallık	42.132
Hollanda	40.437	Rusya	5.323
Fransa	33.797	Hollanda	41.995
Danimarka	46.512	İspanya	26.429
Suudi Arabistan	10.935	Suudi Arabistan	13.463
Türkiye	6.032	Türkiye	7.369
2006		2007	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Almanya	36.354	Almanya	41.640
İtalya	33.530	Rusya	9.101
Irak	2.254	Irak	3.100
Rusya	6.920	İtalya	37.871
ABD	46.302	ABD	48.050
Birleşik Krallık	44.538	Fransa	41.558
Fransa	36.470	Birleşik Krallık	50.438
Hollanda	44.901	Hollanda	51.799
Suudi Arabistan	14.849	Suudi Arabistan	15.756
Belçika	38.705	Romanya	8.360
Türkiye	8.004	Türkiye	9.668

2008		2009	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Irak	4.505	Irak	3.686
Almanya	45.613	Almanya	41.650
Rusya	11.635	Rusya	8.563
İtalya	40.945	İtalya	37.227
Fransa	45.516	ABD	47.195
ABD	48.570	Fransa	41.738
Birleşik Krallık	47.433	Birleşik Krallık	38.820
Hollanda	57.880	Hollanda	52.722
Belçika	48.303	Suudi Arabistan	15.065
Suudi Arabistan	18.945	Bulgaristan	6.988
Türkiye	10.803	Türkiye	8.990
2010		2011	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Irak	4.430	Irak	5.737
Almanya	41.572	Almanya	46.706
Rusya	10.675	Rusya	14.311
İtalya	36.036	İtalya	38.650
Fransa	40.676	Fransa	43.846
ABD	48.651	ABD	50.066
Suudi Arabistan	17.959	Birleşik Krallık	42.151
Birleşik Krallık	39.693	Suudi Arabistan	22.442
Hollanda	51.000	Hollanda	54.230
Ukrayna	3.078	Libya	7.784
Türkiye	10.615	Türkiye	11.308
2012		2013	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Irak	6.438	Irak	6.613
Almanya	43.856	Almanya	46.299
Rusya	15.421	Rusya	15.975
İtalya	35.052	İtalya	35.560
ABD	51.784	ABD	53.291
Fransa	40.871	Suriye	994
Birleşik Krallık	42.486	Fransa	42.603
Hollanda	50.070	Birleşik Krallık	43.449
Suudi Arabistan	24.069	Hollanda	52.199
Libya	15.765	Suudi Arabistan	23.946
Türkiye	11.697	Türkiye	12.508

2014		2015	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Irak	6.216	Irak	4.417
Almanya	48.024	Almanya	41.103
Rusya	14.096	Rusya	9.313
İtalya	35.566	İtalya	30.242
Suriye	1.071	ABD	56.763
ABD	55.124	Suriye	857
Fransa	43.069	Fransa	36.653
Birleşik Krallık	47.448	Suudi Arabistan	20.442
Hollanda	52.901	Birleşik Krallık	45.071
Suudi Arabistan	23.863	Hollanda	45.193
Türkiye	12.020	Türkiye	10.852
2016		2017	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Irak	4.305	Irak	4.725
Almanya	42.136	Almanya	44.653
ABD	57.867	ABD	59.908
İtalya	30.961	Rusya	10.720
Suriye	664	İtalya	32.407
Suudi Arabistan	19.930	Suriye	862
Rusya	8.705	Suudi Arabistan	20.910
Birleşik Krallık	41.146	Birleşik Krallık	40.623
Fransa	37.063	Hollanda	48.675
Hollanda	46.039	Fransa	38.781
Türkiye	10.734	Türkiye	10.464
2018		2019	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Irak	5.601	Irak	5.621
Almanya	47.939	Almanya	46.794
ABD	62.823	Rusya	11.536
Rusya	11.287	ABD	65.120
Suriye	1.112	İtalya	33.674
İtalya	34.622	Suriye	1.112
Suudi Arabistan	24.176	Suudi Arabistan	23.406
Birleşik Krallık	43.306	Birleşik Krallık	42.747
Hollanda	53.045	Hollanda	52.476
Fransa	41.558	Fransa	40.495
Türkiye	9.401	Türkiye	9.103

2020		2021	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Irak	4.251	Irak	4.771
Almanya	46.773	Almanya	51.204
Rusya	10.194	Rusya	12.593
ABD	63.529	ABD	70.219
İtalya	31.919	Suriye	961
Suriye	537	İtalya	35.770
Birleşik Krallık	40.318	Birleşik Krallık	46.586
Hollanda	52.163	İran	4.084
Suudi Arabistan	20.398	Hollanda	57.708
Fransa	39.055	İsrail	52.167
Türkiye	8.561	Türkiye	9.661

EK 3: TÜRKİYE’NİN 2002-2021 TARIMSAL ÜRÜN İTHALATINDA EN BÜYÜK 10 TİCARET PARTNERİ

2002		2003	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
ABD	37.998	ABD	39.490
Almanya	25.197	Arjantin	3.333
Avusturya	26.528	Almanya	30.310
Yunanistan	14.178	Endonezya	1.052
Endonezya	889	Yunanistan	18.518
İspanya	17.107	İspanya	21.511
Birleşik Krallık	30.079	Malezya	4.455
Arjantin	2.579	Slovenya	14.849
Fransa	24.288	Fransa	29.628
İtalya	22.376	Birleşik Krallık	34.481
Türkiye	3.641	Türkiye	4.705
2004		2005	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
ABD	41.725	ABD	44.123
Arjantin	4.258	Malezya	5.537
Yunanistan	21.995	Yunanistan	22.560
Malezya	4.924	Brezilya	4.773
Ukrayna	1.417	Arjantin	5.087
Almanya	34.107	Almanya	34.520
Endonezya	1.137	Endonezya	1.249
İspanya	24.907	Bulgaristan	3.900
Brezilya	3.623	Ukrayna	1.894
Hollanda	40.437	Hollanda	41.995
Türkiye	6.032	Türkiye	7.369
2006		2007	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
ABD	46.302	ABD	48.050
Endonezya	1.573	Rusya	9.101
Yunanistan	24.822	Ukrayna	3.198
Ukrayna	2.391	Endonezya	1.840
Arjantin	5.891	Arjantin	7.211
Almanya	36.354	Almanya	41.640
Malezya	6.137	Malezya	7.144
Brezilya	5.866	Mısır	1.586
Tayland	3.344	İtalya	37.871
İtalya	33.530	Brezilya	7.323
Türkiye	8.004	Türkiye	9.668

2008		2009	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
ABD	48.570	ABD	47.195
Rusya	11.635	Rusya	8.563
Ukrayna	4.067	Ukrayna	2.639
Arjantin	8.978	Yunanistan	29.829
Malezya	8.343	Almanya	41.650
Kazakistan	8.458	Malezya	7.168
Endonezya	2.144	Endonezya	2.239
Kanada	46.711	Hollanda	52.722
Bulgaristan	7.271	Brezilya	8.570
İtalya	40.945	Arjantin	8.184
Türkiye	10.803	Türkiye	8.990
2010		2011	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
ABD	48.651	ABD	50.066
Rusya	10.675	Ukrayna	3.705
Ukrayna	3.078	Rusya	14.311
Endonezya	3.094	Endonezya	3.614
Yunanistan	26.717	Malezya	10.209
Malezya	8.880	Brezilya	13.201
Almanya	41.572	Almanya	46.706
Brezilya	11.249	Bulgaristan	7.857
Hollanda	51.000	Polanya	13.776
Bulgaristan	6.863	Arjantin	12.849
Türkiye	10.615	Türkiye	11.308
2012		2013	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Rusya	15.421	ABD	53.291
Ukrayna	4.005	Rusya	15.975
ABD	51.784	Ukrayna	4.188
Endonezya	3.668	Endonezya	3.603
Almanya	43.856	Brezilya	12.259
Brezilya	12.328	Almanya	46.299
Malezya	10.602	Yunanistan	21.788
Yunanistan	21.913	Malezya	10.728
Fransa	40.871	Bulgaristan	7.687
Hollanda	50.070	Hollanda	52.199
Türkiye	11.697	Türkiye	12.508

2014		2015	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Rusya	14.096	Rusya	9.313
ABD	55.124	ABD	56.763
Ukrayna	3.105	Ukrayna	2.125
Endonezya	3.477	Malezya	9.700
Brezilya	12.071	Brezilya	8.783
Almanya	48.024	Almanya	41.103
Hindistan	1.560	Hollanda	45.193
Paraguay	6.629	Endonezya	3.323
Hollanda	52.901	İtalya	30.242
Malezya	11.046	Kanada	43.596
Türkiye	12.020	Türkiye	10.852
2016		2017	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Rusya	8.705	Rusya	10.720
ABD	57.867	ABD	59.908
Ukrayna	2.188	Ukrayna	2.638
Brezilya	8.681	Brezilya	9.897
Malezya	9.556	Malezya	9.980
Almanya	42.136	Almanya	44.653
Kanada	42.316	Arjantin	14.613
Hollanda	46.039	Hollanda	48.675
Arjantin	12.790	Uruguay	18.995
Paraguay	5.759	Endonezya	3.840
Türkiye	10.734	Türkiye	10.464
2018		2019	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Rusya	11.287	Rusya	11.536
Brezilya	9.121	Ukrayna	3.661
ABD	62.823	ABD	65.120
Ukrayna	3.097	Brezilya	8.845
Malezya	11.074	Malezya	11.132
Uruguay	19.026	Arjantin	9.964
Almanya	47.939	Çin	10.144
Hollanda	53.045	Yunanistan	19.144
Arjantin	11.795	Romanya	12.958
Romanya	12.494	Holanda	52.476
Türkiye	9.401	Türkiye	9.103

2020		2021	
Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)	Ülke	Kişi Başına Gelir (\$)
Rusya	10.194	Rusya	12.593
Brezilya	6.924	Brezilya	7.697
ABD	63.529	Ukrayna	4.828
Ukrayna	3.752	ABD	70.219
Malezya	10.161	Malezya	11.109
Arjantin	8.496	Yunanistan	20.193
Çin	10.409	Endonezya	4.334
Kanada	43.350	Arjantin	10.636
Hollanda	52.163	Almanya	51.204
Almanya	46.773	Hollanda	57.708
Türkiye	8.561	Türkiye	9.661